

**ERGENLERDE SOSYAL BECERİ, AHLAKİ ÇÖZÜLME VE SİBER
ZORBALIK DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN BİR MODEL ÖNERİSİ**

Doktora Tezi
Sami KIRTEKE
Eskişehir 2023

**ERGENLERDE SOSYAL BECERİ, AHLAKİ ÇÖZÜLME VE SİBER
ZORBALIK DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN BİR MODEL ÖNERİSİ**

Sami KIRTEKE

DOKTORA TEZİ

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Bahtiyar ERASLAN ÇAPAN

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Enstitüsü

TEMMUZ 2023

Bu tez çalışması BAP Komisyonunca kabul edilen 2004E015 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

ERGENLERDE SOSYAL BECERİ, AHLAKİ ÇÖZÜLME VE SİBER ZORBALIK DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN BİR MODEL ÖNERİSİ

Sami KIRTEKE

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı

Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temmuz 2023

Danışman: Doç. Dr. Bahtiyar ERASLAN ÇAPAN

Araştırmanın amacı ergenlerin günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri ve ahlaki çözülme düzeyleri ile siber zorbalık rolleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırmada karma desen kullanılmıştır. Çalışma kapsamında ilk olarak nicel veriler sonra nitel veriler toplanmıştır. Araştırmanın nicel kısmında Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri, Kolektif Ahlaki Çözülme, Siber Zorbalık Ölçekleri ve Kişisel Bilgi Formu kullanılarak 551 ergen bireyden veri toplanmış ve yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Nitel kısımda yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla 27 kişi ile görüşülmüş ve içerik analizi yapılmıştır. Nicel analiz bulgularında ahlaki çözülme düzeyleri elektronik ortam iletişim becerileri ile mağdur ($\beta=.10, p<.05$), zorba ($\beta=.14, p<.05$) ve gözlemci ($\beta=.13, p<.05$) rollerinde siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkiye aracılık ettiği; ayrıca ahlaki çözülme düzeyleri günlük yaşam iletişim becerileri ile mağdur ($\beta=-.24, p<.05$), zorba ($\beta=-.34, p<.05$) ve gözlemci ($\beta=-.31, p<.05$) rollerinde siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkiye aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın nitel bulgularında ise mağdur bireylerin zorba davranış karşısında kendilerini çaresiz hissettikleri, daha büyük sorunlara yol açmamak düşüncesiyle sorumluluk almayıp mağdur rolünde kaldıkları; zorba rolündeki bireylerin sahip oldukları kin, sinir, hırs duygularının etkisiyle mağdur bireyden intikam almak, mağduru cezalandırmak ve mağdura sosyal üstünlük kurabilmek için zorbalık davranışını gerçekleştirdikleri; gözlemci rolündeki bireylerin ise zorbalara karşı çaresiz hissettikleri, zorbaların hedefi haline dönüşmemek için siber zorbalık davranışına müdahalede bulunmadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Siber zorbalık, Ahlaki çözülme, Sosyal beceri, Elektronik ortam iletişim becerileri, Günlük yaşam iletişim becerileri.

ABSTRACT

A MODEL PROPOSAL REGARDING SOCIAL SKILLS, MORAL DISENGAGEMENT AND CYBERBULLYING BEHAVIORS IN ADOLESCENTS

Sami KIRTEKE

Department of Educational Sciences

Programme in Guidance and Psychological Counseling

Anadolu University Institute of Educational Sciences, July 2023

Advisor: Assoc. Bahtiyar ERASLAN CAPAN

The aim of the study is to reveal the relationship between adolescents' real life communication skills, electronic media communication skills, and moral disengagement levels and their cyberbullying roles. A mixed design was used in the study. Within the scope of the study, first quantitative data and then qualitative data were collected. In the quantitative part of the study, data were collected from 551 adolescents using the Real Life and Electronic Media Communication Skills, Collective Moral Disengagement, Cyberbullying Scales and Personal Information Form analyzed with structural equation modeling. In the qualitative part, 27 people were interviewed through semi-structured interviews and analyzed through content analysis. In the quantitative analysis findings, moral disengagement levels mediated the relationship between electronic media communication skills and cyberbullying levels in the roles of victim ($\beta=.10$, $p<.05$), bully ($\beta=.14$, $p<.05$) and observer ($\beta=.13$, $p<.05$) and cyberbullying levels in the roles of victim ($\beta=-.24$, $p<.05$), bully ($\beta=-.34$, $p<.05$) and observer ($\beta=-.31$, $p<.05$). In the qualitative findings of the research, it was determined that the victimized individuals felt helpless in the face of bullying behavior, did not take responsibility and remained in the victim role in order not to cause bigger problems; individuals in the role of bullies carried out bullying behavior in order to take revenge on the victim, to punish the victim and to establish social superiority over the victim under the influence of their feelings of hatred, anger and ambition; individuals in the role of observer felt helpless against bullies and did not intervene in cyberbullying behavior in order not to become the target of bullies.

Keywords: Cyberbullying, Moral disengagement, Social skills, Electronic communication skills, Real communication skills.

ÖNSÖZ

Günlük yaşam içerisinde ergen bireylerin vazgeçilmezlerinden birisi teknolojik araçların kullanımıdır. Ergenlik döneminde yaygın bir kullanıma sahip olan teknolojinin kullanıcılara sağladığı pek çok avantajın yanında kullanım amacına bağlı olarak pek çok dezavantajı da beraberinde getirebilmektedir. Ergenlik dönemindeki bireyleri psikolojik, sosyolojik ve akademik anlamda etkileyen ve teknolojik araçların kullanımıyla yaygınlığı artan davranışlardan biriside siber zorbalıktır. Ergenlerin gelişimine etkisi olduğu düşünülen siber zorbalık davranışına yönelik süreçlerin belirlenmesinin ve gerekli önlemlerin alınabilmesinin ergenlerin gelişimine olumlu katkı sunabileceği düşünülmektedir.

Yoğun bir tempoda, birçok kazanımı elde etmemi sağlayan doktora sürecimin başarıyla sonuçlanması oldukça mutluluk vericidir. Kendimi güçsüz hissettiğim, umudumu kaybettiğim anlarda sürekli olarak beni destekleyen, her sıkıştığımda yardımına koşan, tez sürecime yönelik verdiği geri bildirimlerle beni destekleyen, haberdar olduğu tüm eğitimlerden beni haberdar ederek gelişmeme katkı sağlayan, desteğini sürekli üzerimde hissettiğim, ufku her an yeni bir bakış açısı ile genişleten tez danışmanım, değerli hocam Sayın Doç. Dr. Bahtiyar ERASLAN ÇAPAN'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez sürecimde özellikle istatistik anlamında verdiği katkıyla bu alandaki bilgimi ilerletmemi kolaylaştıran, beni sürekli destekleyerek motivasyonumun artmasına katkı sunan, sürecin her aşamasında desteklerini esirgemeyen her sıkıştığımda sahip olduğu deneyimlerle bana destek olan değerli hocam Doç. Dr. Fuad BAKİOĞLU'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez İzleme Komitesinde yer alan birçok kez toplantı yaptığımız, tez sürecimde verdikleri öneri ve geribildirimler sayesinde tezimin gelişimine önemli katkı sunan sayın hocalarım Doç. Dr. Ramazan AKDOĞAN ve Dr. Öğr. Üyesi Sema ÜNLÜER'e teşekkür ederim.

Tez savunma jürisinde vermiş olduğu geri bildirim ve önerilerle tezime katkı sunan Doç. Dr. Mehmet SARIÇALI'ya teşekkür ederim.

Doktora sürecimde ders döneminde aldığım eğitim sayesinde alanımda gelişimime katkı sunan ve yeni bir vizyon kazanmamda bana destekleri olan Prof. Dr. Ayşe Sibel TÜRKÜM, Prof. Dr. Aydoğan Aykut CEYHAN, Prof. Dr. Esra CEYHAN ve Prof. Dr. Baki DUY’a teşekkür ederim. Araştırmama BAP Projesi kapsamında sağladıkları desteklerden dolayı Anadolu Üniversitesi BAP birimine de teşekkürlerimi sunuyorum.

Bugünlere gelmemde desteklerini sürekli hissettiğim aileme, tanıştığımız andan itibaren desteğini sürekli hissettiğim sevgili eşime, doktora eğitimim sürecinde en güzel yıllarında “Baba yine mi ders?” sorusunu soran ve yaşına rağmen büyük bir olgunluk gösterip bana destek olan biricik oğlum Baturalp’ime teşekkür ederim.

Sami KIRTEKE

Eskişehir 2023

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Sami KIRTEKE

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar DİZİNİ	xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Amaç	4
1.3. Araştırmanın Önemi.....	6
1.4. Varsayımlar	9
1.5. Sınırlılıklar	9
1.6. Tanımlar	9
2. İLGİLİ ALANYAZIN	11
2.1. Zorbalık	11
2.2. Siber Zorbalık.....	13
2.2.1. Siber zorbalıkta roller	14
2.2.1.1. Zorba.....	14
2.2.1.2. Mağdur.....	16
2.2.1.3. Gözlemci	17
2.2.2. Siber zorbalık ve geleneksel zorbalık.....	18
2.2.3. Siber zorbalık çeşitleri	21
2.2.4. Siber zorbalığın etkileri	24
2.2.5. Siber zorbalığın görülme sıklığı	26
2.2.6. Sosyal bilişsel kuram çerçevesinde siber zorbalık	29
2.2.7. Siber zorbalık ile ilgili araştırmalar	32
2.3. Sosyal Beceri.....	36
2.3.1. Ergenlik döneminde sosyal beceri.....	41
2.3.2. Siber zorbalık sosyal beceri ilişkisi ve siber zorbalıkta roller	44
2.3.2.1. Zorba rolünde sosyal beceri	46

2.3.2.2. <i>Mağdur rolünde sosyal beceri</i>	48
2.3.2.3. <i>Gözlemci rolünde sosyal beceri</i>	49
2.3.3. Sosyal bilişsel kuram çerçevesinde sosyal beceri	51
2.3.4. Sosyal beceri ile ilgili araştırmalar	53
2.4. Ahlaki Çözülme	57
2.4.1. Ergenlik döneminde ahlaki çözülme	59
2.4.2. Siber zorbalık ahlaki çözülme ilişkisi ve siber zorbalıkta roller	62
2.4.2.1. <i>Zorba rolünde ahlaki çözülme</i>	63
2.4.2.2. <i>Mağdur rolünde ahlaki çözülme</i>	65
2.4.2.3. <i>Gözlemci rolünde ahlaki çözülme</i>	66
2.4.3. Sosyal bilişsel kuram çerçevesinde ahlaki çözülme	68
2.4.4. Sosyal beceri ve ahlaki çözülme.....	71
2.4.5. Ahlaki çözülme ile ilgili araştırmalar	73
3. YÖNTEM	78
3.1. Araştırma Deseni.....	78
3.1.1. Araştırmanın nicel aşaması.....	81
3.1.2. Araştırmanın nitel aşaması	83
3.1.3. Çalışma grubu.....	84
3.1.4. Veri toplama araçları	87
3.1.4.1. <i>Kişisel bilgi formu (EK-1)</i>	88
3.1.4.2. <i>Günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerileri ölçeği (EK-2)</i>	88
3.1.4.3. <i>Kolektif ahlaki çözülme ölçeği (EK-3)</i>	89
3.1.4.4. <i>Siber zorbalık ölçeği (EK-4)</i>	90
3.1.4.5. <i>Yarı yapılandırılmış görüşme formu (EK-5)</i>	91
3.1.5. Verilerin toplanması	92
3.1.6. Verilerin analizi	94
3.1.7. Geçerlik ve güvenilirlik komitesi	96
3.1.8. Araştırma etiği	97
3.1.9. Araştırmacı rolü.....	98
3.1.10. Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik.....	100
4. BULGULAR.....	104
4.1. Ölçme modeli ve yapısal modelde yer alan gözlenen değişkenlere ilişkin bulgular	104

4.2. Modellerde bulunan gözlenen değişkenlere ait betimsel istatistikler	105
4.3. Gözlenen değişkenler arası ilişkiler	105
4.4. Ölçme modelinin test edilmesi	107
4.5. Yapısal modelin test edilmesi	109
4.5.1. Mağdur rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik yapısal modelin test edilmesi.....	109
4.5.2. Mağdur rolünde günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim algılarına yönelik nitel bulgular.....	111
4.5.3. Mağdur rolündeki ergenlerin siber zorbalık sürecindeki yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkilerine yönelik nitel bulgular	114
4.5.4. Zorba rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik yapısal modelin test edilmesi.....	125
4.5.5. Zorba rolünde günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim algılarına yönelik nitel bulgular.....	127
4.5.6. Zorba rolünde ergenlerin siber zorbalık sürecindeki yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkilerine yönelik nitel bulgular	130
4.5.7. Gözlemci rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik yapısal modelin test edilmesi.....	143
4.5.8. Gözlemci rolünde günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim algılarına yönelik nitel bulgular.....	144
4.5.9. Gözlemci rolünde ergenlerin siber zorbalık sürecindeki yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkilerine yönelik nitel bulgular	147
4.6. Aracılık etkisinin test edilmesi.....	157
5. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER.....	159
5.1. Tartışma.....	159
5.1.1. Ergenlerin mağdur, zorba ve gözlemci rolünde günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerilerine yönelik bulguların tartışılması.....	159
5.1.2. Siber zorbalık sürecinde mağdur rolündeki bireylere yönelik bulguların tartışılması	164
5.1.3. Siber zorbalık sürecinde zorba rolündeki bireylere yönelik bulguların tartışılması	173
5.1.4. Siber zorbalık sürecinde gözlemci rolündeki bireylere yönelik bulguların tartışılması	184

5.2. Sonuç.....	195
5.2.1. Mağdur rolündeki nicel ve nitel sonuçlar	195
5.2.2. Zorba rolündeki nicel ve nitel sonuçlar	198
5.2.3. Gözlemci rolündeki nicel ve nitel sonuçlar	200
5.3. Öneriler	203
5.3.1. Uygulamaya yönelik öneriler	203
5.3.2. Araştırmacılara yönelik öneriler.....	206
KAYNAKÇA.....	208
EKLER	
ÖZGEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3.1. Siber zorbalık davranışı mağdur, zorba ve gözlemci katılımcı grubu	87
Tablo 3.2. Veri toplama tablosu	94
Tablo 4.1. Gözlenen değişkenler arası ilişkiler	106
Tablo 4.2. Modele ait ölçme modeli uyum değerleri	107
Tablo 4.3. Yapısal modelinde yer alan örtük değişkenlere ilişkin korelasyonlar	108
Tablo 4.4. Hipotetik modele ait uyum değerleri	109
Tablo 4.5. Hipotetik modele ait uyum değerleri	126
Tablo 4.6. Hipotetik modele ait uyum değerleri	143
Tablo 4.7. Bootstrap test sonuçları.....	158

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Mağdur rolünde siber zorbalığa ilişkin önerilen model	4
Şekil 1.2. Zorba rolünde siber zorbalığa ilişkin önerilen model	5
Şekil 1.3. Gözlemci rolünde siber zorbalığa ilişkin önerilen model	6
Şekil 4.1. Ölçme modeline ait standardize edilmiş regresyon katsayıları	108
Şekil 4.2. Mağdur rolüne ilişkin standardize edilmiş yol katsayıları	110
Şekil 4.3. Mağdur rolü iletişim algılarına ilişkin şema gösterimi	111
Şekil 4.4. Mağdur rolündeki bireylerin siber zorbalık sürecindeki yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkileri	114
Şekil 4.5. Zorba rolüne ilişkin standardize edilmiş yol katsayıları	126
Şekil 4.6. Zorba rolü iletişim algılarına ilişkin şema gösterimi.....	127
Şekil 4.7. Zorba rolündeki bireylerin siber zorbalık sürecine yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkileri	130
Şekil 4.8. Gözlemci rolüne ilişkin standardize edilmiş yol katsayıları	143
Şekil 4.9. Gözlemci rolü iletişim algılarına ilişkin şema gösterimi.....	145
Şekil 4.10. Gözlemci rolündeki bireylerin siber zorbalık sürecine yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkileri	148

1. GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Teknoloji alanındaki hızlı değişim ve gelişim toplumun her kesiminden bireyin internet ve cep telefonu gibi araçlara ulaşımını kolaylaştırmaktadır. Teknolojik araçlar özellikle ergenlik döneminde hayatın vazgeçilmez bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Bu önemli yenilikler, bir taraftan bireylerin gelişmesine izin verirken bir taraftan da bazı sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu sorunlardan birisi de zorbalık davranışının teknolojik araçlarla birlikte yeni bir boyut kazanmasıyla ortaya çıkan siber zorbalıktır.

Sosyalleşmenin önem kazandığı ergenlik döneminde (Choi ve diğ., 2015) siber zorbalık, ergenlerin bir gruba ait olma, popülerlik kazanma ihtiyaçlarını karşılayabilmesinde etkilidir (Hamm ve diğ., 2015). Ergenler elektronik ortamda ilişki kurma ve gruplara dahil olma konusunda oldukça becerikli görünmekte (Greenfield ve Yan, 2006) ve teknolojik cihazlara kolayca erişerek elektronik ortamı riskli ve tehlikeli kullanabilmektedirler (Agatson ve diğ., 2007). Bu dönemde iletişim yaygın bir şekilde elektronik ortam içerisinde gerçekleşmekte ergenler gerçek yaşam ile elektronik ortam arasında ayırım yapmakta güçlük çekebilmektedirler (Palfrey ve Gasser, 2008; Sabella, Patchin ve Hinduja, 2013). Bu durum ergenlerin elektronik ortamda fazlaca zaman geçirmelerine yol açtığı için siber zorbalığa maruz kalma riskine zemin hazırlamaktadır. Siber zorbalık sürecinin ergenlik döneminde olan bireyler için ciddi bir sorun olduğu düşünülmektedir (Kowalski ve Limber, 2007; Machimbarrena ve Garaigordobil, 2018). Yapılan çalışmalarda ergenlerin siber zorbalık oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmalarda ergenlerin %23'ünün (Dehue, Bolmen ve Vollink, 2008), %48'inin (Raskauskas ve Stoltz, 2007) siber zorbalık sürecinde mağdur oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların %79,3'ünün siber zorba olarak sürece dâhil oldukları (Koining ve diğ. 2010), %21'inin zorba oldukları (Walrave ve Heirman, 2011), %34'ünün ise mağdur oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Li (2010) tarafından gerçekleştirilen araştırmaya katılan ergenlerin %28'i siber zorbalık sürecine maruz kalan birisini tanıdıklarını ifade etmiştir. Buradan hareketle siber zorbalığın ergenler üzerindeki ciddi etkileri göz önüne alındığında davranışın nedenleri, nasıl önlenebileceği ve nasıl

durdurulabileceğine yönelik daha kapsamlı çalışmalar önem kazanmaktadır (Pozzoli ve diğ., 2012; Thornberg ve Jungert, 2014).

Alan yazında zorbalık davranışı pek çok kuramsal görüşle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kuramlara, beyin, endokrin ve merkezi sistemi temel alan biyolojik temelli kuramlar; psikanalitik ve etiyolojik kuramı içine alan içgüdü kuramları; engelleme, klasik koşullanma ve edimsel koşullanmayı ele alan davranışçı kuramlar örnek olarak verilebilir (Efilti, 2006). Bu çalışmada siber zorbalık davranışı Sosyal Bilişsel Kuram açısından ele alınmaktadır. Sosyal Bilişsel Kuram çevrenin ve bireysel özelliklerin bireyin davranışlarını belirlemede etkili olduğunu hem bireysel özelliklerin hem de çevresel özelliklerin davranışa katılımı ve davranıştan etkilenmeyi belirlediğini savunmaktadır (Bandura, 1999; 2001). Bireysel, çevresel ve davranışsal faktörler sürekli birbirleriyle etkileşim halinde bireyin gelişimini ve davranışlarını şekillendirmektedir (Bandura, 1986). Öğrenme sürecinde psikososyal faktörlerin etkileşimini ele alan Sosyal Bilişsel Kuramın siber zorbalık sürecini açıklamada katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Yıldız ve Aydemir, 2016). Türkiye’de siber zorbalıkla ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar genel anlamda kuramsal bir temele dayandırılmamakta ve bu durum siber zorbalık davranışının analiz edilmesini zorlaştırabilmektedir (Togunağa, 2010). Bu çalışmada siber zorbalık davranışı Sosyal Bilişsel Kuram temelinde araştırılarak alanyazındaki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Sosyal Bilişsel Kurama göre ergenlerin sahip olduğu sosyal beceri düzeyleri ve ahlaki düzenleme mekanizmaları bireysel özellik olarak, elektronik ortam ise çevresel özellik olarak siber zorbalık sürecine olan katkısı araştırılmıştır.

Sosyal Bilişsel Kurama göre çevrenin özellikleri davranışın gerçekleşmesinde etkilidir. Siber zorbalık davranışı elektronik ortamın sahip olduğu bazı özelliklerden etkilenmektedir. Elektronik ortamın kişilere sunduğu anonimlik, açıklık, paylaşımların daha çok kişiye ve uzun süreli gönderilmesi gibi özellikleri siber zorbalık sürecinin gerçekleşmesinde önemli katkılar sunmaktadır (Dooley ve diğ., 2009; Kowalski ve diğ., 2008). Anonimlik zorbanın görünmez olmasını sağlamakta ve yakalanma riskini azaltarak bireyin daha çok zorbalık davranışı yapmasına zemin hazırlamaktadır (Patchin ve Hinduja, 2006; Slonje ve Smith, 2008). Açıklık, sanal ortamda hazırlanan video, fotoğraf veya paylaşılan yorum ve mesajların daha geniş bir çevrede defalarca görüntülenmesine olanak vererek (Çelik, 2020) geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamakta

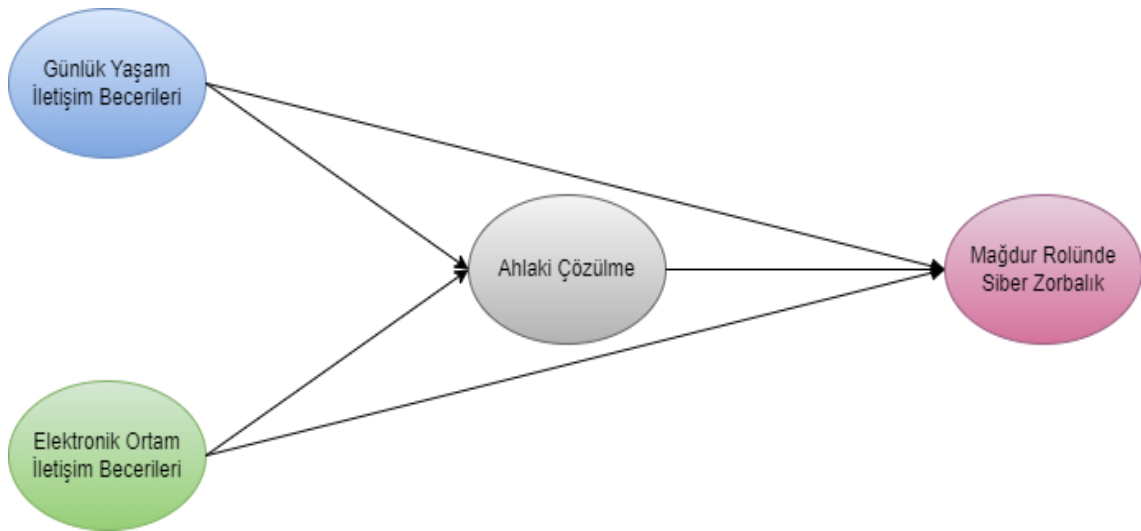
(Nocentini ve diğ., 2010) ve etkisinin daha kötü olmasına yol açabilmektedir (Slonje ve Smith, 2008).

Sosyal Bilişsel Kurama göre bireysel özelliklerde çevresel özelliklerle birlikte etkileşerek davranışın oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Elektronik ortamın risklerine karşı ergenlerin kendilerini koruyabilme ve başkalarına zarar vermeme sorumluluklarında sosyal beceriler kritik rol oynayabilmektedir. Elektronik ortamın kullanımı konusunda ergenlere verilecek eğitimlerde sosyal beceriler ana rol alabilmektedir (Kowalski ve diğ., 2008). Sosyal beceriler, bireylerin akran gruplarından dışlanmalarının, antisosyal davranışlar karşısında mağduriyet yaşamalarının önüne geçebilmekte ve ruhsal anlamda yaşadıkları sorunlarla baş edebilmelerinde etkili sonuçlar alınmasını sağlayabilmektedir (Miers ve diğ., 2013; Papatraianou ve diğ., 2014; You ve diğ., 2015). Sahip olunan günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerileri doğrudan ya da dolaylı olarak siber zorbalık davranışını gerçekleştirmede bireyin kararını etkilemektedir. Sahip olunan bireysel özellikler zorbalık davranışını gerçekleştirme noktasında bireyi etkileyebilmektedir (Rodos ve Courneya, 2003). Bununla birlikte bireyin sahip olduğu günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerileri siber zorbalık sürecine farklı rollerde katılımını etkileyebilmektedir. Ahlaki çözülme süreçleri de siber zorbalık davranışını haklı çıkarmak için aracılık görevi görmektedir (Bjarehed ve diğ., 2020). Ahlaki çözülme süreçlerinin kişisel faktörler ile siber zorbalık süreci arasındaki ilişkiye aracılık ettiği yapılan çalışmalarda görülmektedir (Wang ve diğ., 2017; Zhou, Zheng ve Gao, 2019). Bu araştırmada siber zorbalık ve sosyal beceri arasındaki ilişkiye ahlaki çözülme süreçlerinin arabuluculuk etmesi beklenmektedir. Araştırmanın arabuluculuk ilişkisini desteklemek için daha önce yapılan çalışmalardaki argümanlar incelendiğinde yüksek düzeyde sosyal beceriye sahip ergenlerin düşük ahlaki çözülme düzeylerine sahip oldukları görülmektedir (Carlo ve diğ., 2012). Düşük düzeyde sosyal beceriye ve yüksek düzeyde ahlaki çözülmeye sahip bireylerin siber zorbalık sürecine dahil olma olasılıklarının da arttığı görülmektedir (Gini ve diğ., 2007; Robson ve Witenberg, 2013). Ergenler içerisinde yüksek düzeyde ahlaki çözülme gösterenlerin siber zorbalık yapma olasılıklarının arttığı, ahlaki çözülme sürecinin gelecekte gerçekleşebilecek siber zorbalık davranışını öngördüğü sonucuna da ulaşılmaktadır (Orue ve Calvete, 2019; Wang ve diğ., 2019; Zhou ve diğ., 2019). Alanyazın incelendiğinde mağdur ve zorba rollerinde siber zorbalık sürecine yönelik çok sayıda araştırma

bulunmaktadır ancak siber zorbalık sürecinin karmaşık yapısı düşünüldüğünde mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde ahlaki çözülme ve sosyal beceri kavramlarının birlikte ele alınacağı bütüncül bir araştırmanın ilgili alanyazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

1.2. Amaç

Bu araştırmanın temel amacı, ergenlerin günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri ve ahlaki çözülme düzeyleri ile siber zorbalık rolleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu doğrultuda; ergenlerin sosyal beceri düzeylerinin (günlük yaşam ve elektronik ortam) ahlaki çözülme düzeyi aracılığı ile zorba, mağdur ve gözlemci rollerinde siber zorbalık düzeyleri üzerindeki dolaylı etkisini incelemek ve siber zorbalık sürecinde farklı rollerde bulunan ergenlerin duygu, düşünce ve davranış gerekçelerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Mağdur rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik kurulan model Şekil-1.1’de şematik olarak gösterilmektedir.

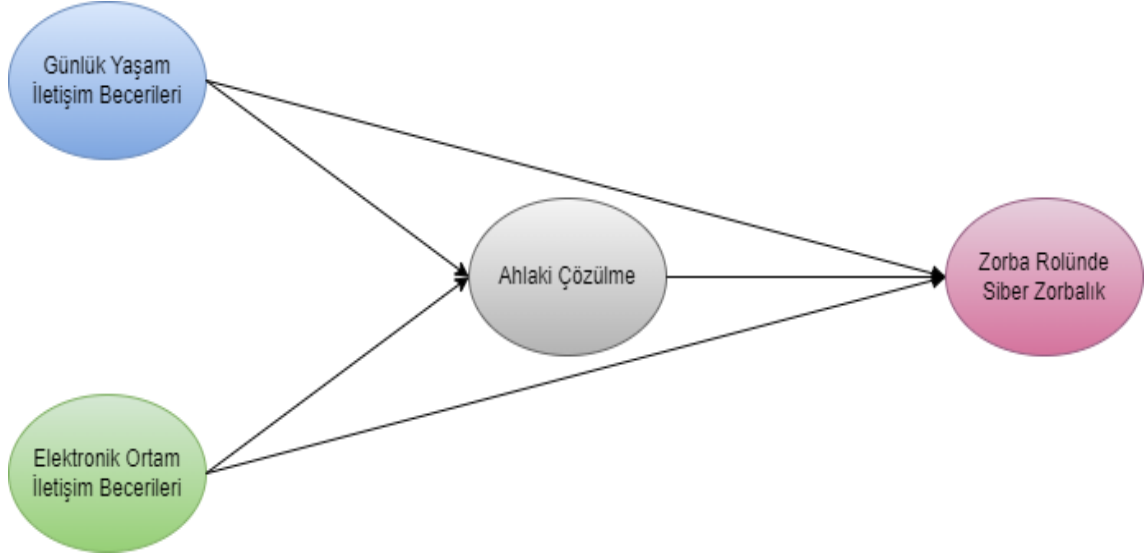
Şekil 1.1. Mağdur rolünde siber zorbalığa ilişkin önerilen model

Araştırmada belirlenen amaç doğrultusunda mağdur rolünde siber zorbalığa ilişkin modeli test etmek amacıyla aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

1. Mağdur rolünde siber zorbalık, günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri, ahlaki çözülme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Günlük yaşam iletişim beceri düzeyi, ahlaki çözülme düzeyi aracılığıyla mağdur rolünde siber zorbalık düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
3. Elektronik ortam iletişim beceri düzeyi, ahlaki çözülme düzeyi aracılığıyla mağdur rolünde siber zorbalık düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?

4. Mağdur rolünde siber zorbalık süreci içerisinde bulunan ergenlerin duygu, düşünce ve davranış gerekçeleri nelerdir?

Belirlenen amaç doğrultusunda zorba rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik kurulan model Şekil-1.2’de şematik olarak gösterilmektedir.

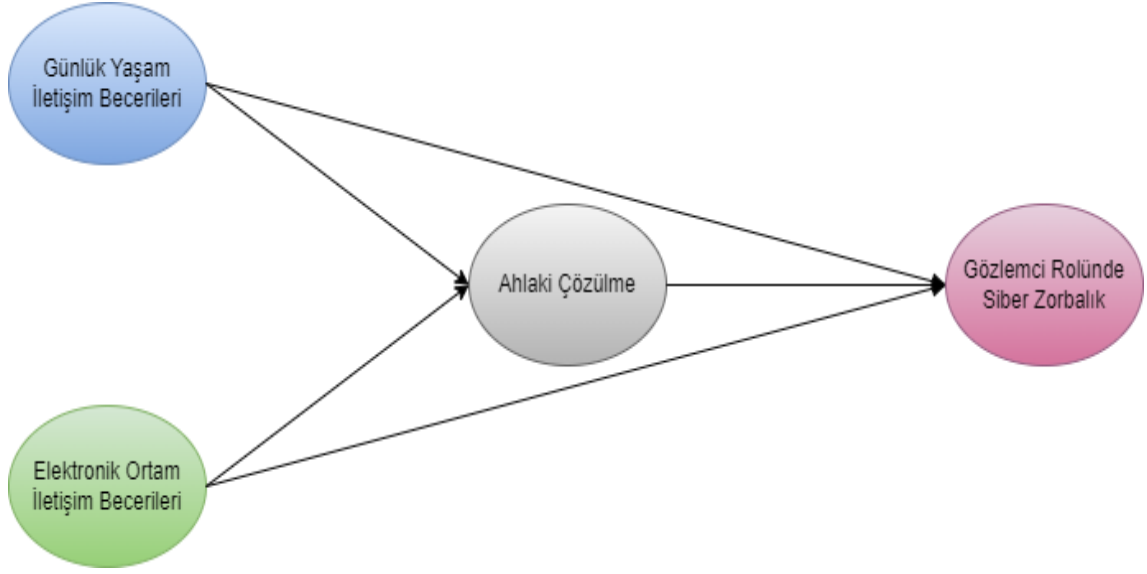

Şekil 1.2. Zorba rolünde siber zorbalığa ilişkin önerilen model

Araştırmada belirlenen amaç doğrultusunda zorba rolünde siber zorbalığa ilişkin modeli test etmek amacıyla aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

1. Zorba rolünde siber zorbalık, günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri, ahlaki çözülme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Günlük yaşam iletişim beceri düzeyi, ahlaki çözülme düzeyi aracılığıyla zorba rolünde siber zorbalık düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
3. Elektronik ortam iletişim beceri düzeyi, ahlaki çözülme düzeyi aracılığıyla zorba rolünde siber zorbalık düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
4. Zorba rolünde siber zorbalık süreci içerisinde bulunan ergenlerin duygu, düşünce ve davranış gerekçeleri nelerdir?

Belirlenen amaç doğrultusunda gözlemci rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik kurulan model Şekil-1.3’de şematik olarak gösterilmektedir.

Şekil 1.3. Gözlemci rolünde siber zorbalığa ilişkin önerilen model

Araştırmada belirlenen amaç doğrultusunda gözlemci rolünde siber zorbalığa ilişkin modeli test etmek amacıyla aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

1. Gözlemci rolünde siber zorbalık, günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri, ahlaki çözülme düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Günlük yaşam iletişim beceri düzeyi, ahlaki çözülme düzeyi aracılığıyla gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
3. Elektronik ortam iletişim beceri düzeyi, ahlaki çözülme düzeyi aracılığıyla gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyini anlamlı bir şekilde yordamakta mıdır?
4. Gözlemci rolünde siber zorbalık süreci içerisinde bulunan ergenlerin duygu, düşünce ve davranış gerekçeleri nelerdir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Ergenlik döneminde bulunan bireyler elektronik ortamda var olabilmek için zamanlarının büyük bir bölümünü harcayabilmektedirler. Elektronik ortam ergene pek çok fayda sağlarken siber zorbalık gibi önemli sorunlarla da karşı karşıya kalmasına yol açabilmektedir. Ergen günlük yaşam içerisinde gelişim görevlerini yerine getirirken bir taraftan da siber zorbalık süreciyle mücadele edebilmektedir. Alanyazında siber zorbalıkla ilişkili olduğu düşünülen pek çok değişken araştırılmıştır. Bu çalışmada elektronik ortamda ve günlük yaşamda sahip olunan iletişim becerileri ve durumları değerlendirmeyi sağlayan ahlaki çözülme gibi bilişsel becerilerin siber zorbalıkla ilişkisi araştırılmıştır.

Çalışma bulguları sonucunda ergenlere yönelik yapılacak çalışmaların ergenlerin yaşam kalitelerini artıracığı, ailelerine, ergenlerle çalışan eğitmenlere ve psikolojik danışmanlara yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Ergenlik döneminde yaygın bir sorun olarak karşımıza çıkan siber zorbalığın ruh sağlığı, depresyon, sosyal kaygı, dışsallaştırma, öz-yeterlilik eksikliği, düşük yaşam doyumu, suçluluk gibi duygusal sorunlara yol açmaktadır (Jovunen ve Gross, 2008; Kowalski ve Limber, 2007; Navarro ve diğ., 2015; You ve diğ., 2015). Yaşanan bu duygusal sorunlar ergenlerin ilerleyen yıllarda işlevsel ve ruhsal sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir (Kendall ve diğ., 2010). Tüm bu alanyazın dikkate alındığında ergenlerin neden zorba, mağdur ve gözlemci rollerini seçtiği ve nasıl davrandıklarını açıklamak yapılacak çalışmalara ışık tutmaktadır. Çalışmalarda siberzorbalıkla ilişkili pek çok değişken incelenmekle birlikte daha derinlemesine sonuçlara ulaşmak için bütüncül araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır (Cuadrado-Gardillo ve Fernandez-Antelo, 2019). Bu çalışmada siberzorbalık sürecinde mağdur, zorba ve gözlemci gibi farklı rollerdeki bireylerin davranışlarını açıklamak hem ayrıntılı hem de karşılaştırılabilir sonuçların ortaya çıkmasına katkı sağlanmıştır.

Siber zorbalıkla etkili olarak mücadele edebilmek için neden olan faktörlerin derinlemesine ele alınması oldukça önemlidir. Siber zorbalık süreci ile ilişkisi faktörlerin bağlamsal olarak birbirleri ile ilişkilerinin incelenmesi daha derinlemesine sonuçların ortaya çıkmasına olanak tanıyabilecektir (Preacher ve Hayes, 2008). Bu çalışmada siber zorbalık sürecine mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde katılan bireylerin günlük yaşam ve elektronik ortamda sergiledikleri sosyal beceri düzeyleri ve ahlaki çözülme düzeylerinin aracılık etkisi araştırılıp bağlamsal ilişkilerin ortaya konularak sonuçların derinlemesine incelenmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Türkiye’de siberzorbalıkla ilişkili farklı değişkenler çalışılmış olmakla birlikte belirli bir kuramsal temele dayandırılarak yapılmış çalışmalara rastlanmamıştır. Bu çalışmada siber zorbalık Sosyal Bilişsel Kuram çerçevesinde bireysel ve çevresel özellikleri içerecek şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyal Bilişsel Kuram’a göre bireylerin davranışları içinde bulundukları çevre ve bireysel özellikleri tarafından etkilenmektedir (Bandura, 1986; 2002). Sosyal Bilişsel Kurama göre ergenlerin farklı çevrelerde sergiledikleri davranışlar o çevrenin özellikleri kadar sahip oldukları bilişsel, duygusal ve sosyal beceriler gibi bireysel özellikler tarafından belirlenmektedir (Orue ve

Calvate, 2019; Rodos ve Courneya, 2003). Ergenlerin oldukça fazla zaman ayırdıkları elektronik ortamda sağlıklı davranışlar sergileyebilmeleri, karşılaştıkları durumlarla baş edebilmeleri ve ruh sağlıklarını korumaları için sosyal beceriler edinmelerinin (Park ve diğ., 2014) ve durumları bilişsel değerlendirmelerini etkileyen ahlaki becerilerinin (Ortega-Ruiz, 2020) önemli olduğu düşünülmektedir.

Siber zorbalık sürecine yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda sürecin neden gerçekleştiğinin ortaya konulması, bireylerin siber zorbalık sürecinde kendilerini nasıl koruyabileceklerinin, siber zorbalığı önlemeye ve durdurmaya çalışırken ihtiyaçları olan becerilerin belirlenmesi oldukça önemli görünmektedir (Arıca ve diğ., 2012). Bu çalışmada ergenlerin ahlaki çözülme süreçlerini ve sosyal beceri düzeylerini birlikte ele alarak siber zorbalık davranışını derinlemesine incelemek alanyazına katkı sağlayabilecektir. Bunun yanında ergenlik döneminin ahlaki gelişimin ve sosyalleşmenin kritik bir evresi olması, dönem içerisinde teknolojinin kullanımının, siber zorbalık davranışının yaygın olarak görülmesi yapılacak araştırmanın önemini arttırmaktadır (Mehmedoğlu, 2006). Sürece mağdur, zorba ve gözlemci olarak katılan bireylerin birlikte ele alındığı bu çalışmada bireylerin sahip oldukları sosyal becerilerin ve ahlaki çözülme stratejilerinin siber zorbalık davranışını açıklama ve önleme noktasındaki etkisinin belirlenmesi ergen bireylere sosyal beceri ve ahlaki çözülme stratejilerine yönelik eğitimlerin düzenlenmesinde, sahip oldukları farkındalıkların artırılmasında etkili olabileceği düşünülmektedir.

Siber zorbalık davranışının genel ilkelerini ve bütünleştirici süreçlerini ortaya koymak için gerçekleştirilen çalışmalar halen nicel yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte farklı bakış açıları katabilecek ve araştırmalara bütünlük kazandırabilecek nitel araştırmalara ilgi henüz başlangıç aşamasındadır (Bak ve Eşidir, 2019; Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Bu çalışmada sberzorbalık sürecini açıklamak için nitel ve nicel araştırma yöntemleri bir arada kullanılarak mağdur, zorba ve gözlemci rollerindeki bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının derinlemesine incelenmesinin alanyazına katkı sunacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan siberzorbalık sürecinde farklı rollerdeki bireylerin yaşantılarının derinlemesine incelenmesinin onların ihtiyaçlarının belirlenmesinde ve ihtiyaçlara yönelik yapılacak çalışmalarda önemli olabileceği düşünülmektedir. Belirlenen ihtiyaçlar doğrultusunda siber zorbalığa mağdur, zorba ve gözlemci olarak katılan bireylerle doğrudan ilişkisi bulunan öğretmen, aile,

arkadaş ve profesyonellere ihtiyaçlara yönelik eğitimler düzenlemenin siber zorbalık davranışıyla mücadele etmede etkili olabileceği düşünülmektedir.

1.4. Varsayımlar

1. Araştırma kapsamında kullanılan “Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri, Kolektif Ahlaki Çözülme ve Siber Zorbalık Ölçeğine katılımcıların içtenlikle cevap verdikleri varsayılmaktadır.

2. Araştırma kapsamında gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde katılımcıların sorulan sorulara samimi cevaplar verdikleri varsayılmaktadır.

1.5. Sınırlılıklar

1. Çalışmada elde edilen bulgular araştırma kapsamında kullanılan Siber Zorbalık, Kolektif Ahlaki Çözülme, Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri Ölçekleri, Kişisel Bilgi Formu, Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formlarının ele aldığı değişkenlerle ve niteliklerle sınırlıdır.

2. Çalışma kapsamında ölçekler ve görüşme formu yardımıyla elde edilen veriler 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılı içerisinde Konya ili içerisinde ortaöğretim kurumlarında eğitimine devam eden öğrencilerle sınırlıdır.

3. Araştırma kapsamında nitel veriler yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelere gönüllü olarak katılan bireylerle sınırlıdır.

4. Bu araştırmadan elde edilen bulgular ancak araştırma kapsamına alınan katılımcıların cinsiyet, eğitim ve gelişim düzeyleri benzer olan diğer bireylere genellenebilir.

1.6. Tanımlar

Zorbalık: Eşit olmayan güç ilişkisinin olduğu durumlarda birey(ler) ya da grup(lar) arasında tekrar tekrar kasıtlı olarak zarar vermeyi hedefleyen sözel ya da fiziksel davranışlardır (Olweus, 1970).

Siber Zorbalık: Bir birey ya da grup tarafından kasıtlı, tekrarlanan ve karşısında bulunan kişi(ler)e düşmanca hislerle zarar vermek için cep telefonu mesajları, e-posta, sohbet mesajları, kişisel web siteleri, web günlükleri, multimedya mesajları kullanımıyla gerçekleştirilen antisosyal davranışlardır (Belsey, 2004).

Zorba: Zorbalık davranışını gerçekleştiren kişilerdir (Swearer ve Hymel, 2015).

Mağdur: Zorbalık davranışına maruz kalan bireylerdir (Swearer ve Hymel, 2015).

Gözlemci: Zorbalık davranışına tanık olan ve zorbalık davranışı hakkında bilgi sahibi olan bireylerdir (Swearer ve Hymel, 2015).

Ahlak: Bireylerin tutum ve düşüncelerini etkileyen davranışların gerçekleştirilmesinde önemli rol oynayan, bireylerin başkalarını ve kendilerini yargılamaları için kullanılabilen, ortaya çıkan alt kültür grubunun katılımcıları tarafından onaylanan genel ilkelerden ortaya çıkan davranış kalıplarıdır (Poffenbergver ve Olmsted, 1958).

Ahlaki Davranış: Toplum tarafından mantıklı, akıllıca ve doğru olarak kabul edilen ve gerçekleştirilmek için çaba sarf edilen davranışlardır (Gert ve Gert, 2017).

Ahlaki Çözülme: Saldırganca davranışların sorumluluğunu diğerlerine yükleyerek, davranışın sonuçlarını çarpıtarak, mağduru suçlayarak ve insanlıktan çıkartarak kendi kendilerini haklı çıkarmalarına izin veren düşünceler aracılığıyla ahlaki olmayan davranışların gerçekleştirilmesine olanak tanıyan mekanizmalardır (Bandura, 1990; 1991; 1996).

Kolektif Ahlaki Çözülme: Bireyin içerisinde bulunduğu topluma uyum sağlayabilmek ve toplumla birlikte yaşayabilmek için antisosyal eylemleri gerçekleştirirken davranışların sorumluluğundan kendilerini koruyabilmelerini sağlayan mekanizmalardır (Bandura, 2002).

Sosyal Beceri: Bireyin kendisine ait sosyal görevleri başarı ile yerine getirip olumlu etkileşim süreçlerine girerek içerisinde bulunduğu toplumla uyum içerisinde yaşayabilmesine olanak tanıyan becerilerdir (Bolling ve diğ., 2011).

2. İLGİLİ ALANYAZIN

Araştırmanın bu bölümünde zorbalık, siber zorbalık, sosyal beceri ve ahlaki çözülme kavramlarına ilişkin açıklamalar sırasıyla ele alınmıştır.

2.1. Zorbalık

Çocukluk ve yetişkinlik arasında köprü görevi gören ergenlik fiziksel, bilişsel ve duygusal açıdan önemli ve hızlı değişimlerin olduğu bir dönemdir (Torun, 2007; Yörükoğlu, 2012). Son yıllarda artan bir şekilde ergenlerin sağlıklı gelişimlerinin önündeki ciddi bir tehdit olarak karşımıza çıkan zorbalık kavramı huzur ve sosyal işlevselliği etkileyen önemli bir sorundur (Gökler, 2009). Nansel ve diğ. (2001) zorbalığı bir birey ya da grubun kendisinden daha zayıf güce sahip bir kişiye kasıtlı olarak zarar vermek amacıyla defalarca saldırgan davranış sergilemesi olarak tanımlamıştır. Zorbalık güç dengesizliği olan bireyler arasında karşı tarafa zarar vermek amacıyla yapılan tekrarlı davranıştır (Coy, 2001; Greene, 2000). Güç dengesizliği kavramı sosyal statü, popülerlik, zekâ veya fiziksel anlamda sahip olunan gücü içermektedir (Olweus ve Limber, 2010). Başka bir tanıma göre ise zorbalık, kendini savunmakta zorlanan bir kişiye birey veya grup tarafından tekrar tekrar fiziksel ve psikolojik olarak şiddet uygulanmasıdır (Roland, 1989). Tüm bu tanımlar incelendiğinde zorbalık davranışının bilinçli olarak karşı tarafa zarar verme isteğiyle tekrarlı süreçleri içeren psikolojik ve fiziksel güç dengesizliğinin olduğu bir davranış olarak kabul gördüğü sonucuna ulaşılabilir. Zorbalık davranışının temel amacı zarar vermek ve korkutmaktır. Zorbalık davranışı tanıdık bireyler ve sosyal gruplar tarafından uygulanmaktadır. Zorbalık davranışı, kaba ve incitici sözler söylemek, dalga geçmek, lakap takmak, görmezden gelmek, gruptan dışlamak, vurmak, itelemek, tekmelemek, hakkında yalan söylentiler çıkarmak davranışlarının tekrar tekrar yapılması şeklinde gerçekleşebilmektedir (Olweus,2013).

Zorbalık davranışının bireyler üzerinde sosyal, psikolojik, zihinsel ve fiziksel etkilerinin olduğu bilinmektedir (Tangel ve Campbell, 2010; Woods ve diğ., 2001). Zorba rolünde bulunan bireyler sosyal ve duygusal uyumları zayıf olan, yalnızlık yaşayan, akademik başarısı zayıf ve yakın arkadaşlık kurmakta zorluk çeken bireylerdir (Nansel ve diğ., 2001). Bu kişiler mağdurlar üzerinde sonuçları ne olursa olsun hâkimiyet ve kontrol kurabilmeyi amaçlamaktadırlar. Fiziksel olarak güçlü olan özgüven ve benlik saygıları yüksek olan zorba bireyler dürtüsel ve uyumsuz davranarak özdenetimlerini

sağlamakta zorluk çekebilmektedirler (Lapidot-Lefter ve Doley-Cohen, 2015). Mağdur rolünde olan bireyler kaygı, yalnızlık duygularını hissedebilmekte ve yakın arkadaşlık ilişkileri kurmakta zorluk çekebilmektedirler (Nansel ve diğ., 2001). Temkinli, sessiz, arkadaşları arasında popüler olmayan, fiziksel olarak zayıf, özgüvenleri düşük bireyler genellikle mağdur rolünde karşımıza çıkmaktadırlar (Lapidot-Lefter ve Doley-Cohen, 2015; Olweus, 1993).

Bebeklik dönemindeki ilgi ve sevgi yoksunluğu, çocuklukta sergilenen özgür davranışlara sınır konulamaması, anne ve babanın güç odaklı disiplin yöntemlerini kullanmaları ve son olarak sahip olunan kişilik ve mizaç bireylerin zorbaca davranışlar sergilemesine neden olan faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Özabacı, 2021). Zorbaca davranışların ortaya çıkmasında aileye ait risk faktörleri, anne baba tutumları, aile bağlarının zayıf olması, çocuklarına yaklaşım tarzları, aile içi ilişkileri (Özgür ve diğ., 2005; Pakaslahti, 2000), okula ilişkin risk faktörleri, akademik açıdan yaşanan başarısızlıklar, okula karşı bağlılığın yetersiz olması (Thonberyy ve diğ, 2003), bireysel risk faktörleri, zorbalık süreçlerini yaşayan bireylerin kişilik özelliklerini ve yapısını içeren benlik saygısının zayıflığı, sosyal beceri eksikliği, başarısızlık, empati eksikliği, güçsüzlük (Güven, 2015; O'Moore ve Kirkham, 2001; Özgür ve diğ., 2005) gibi risk etmenleri bulunmaktadır.

Tüm dünyada ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkan zorbalık kavramının yaygınlığına yönelik yapılan incelemeler sonucunda zorba öğrenci oranları Türkiye'de % 11 ile % 50; ABD'de %13; Yunanistan'da %6; Kanada'da %12; Norveç'te %7; İtalya'da %15–20; İngiltere'de %20 oranlarında olduğu, mağdur öğrenci oranlarının ise Litvanya'da %45.2; Portekiz'de %20–26; Yunanistan'da %15–30; Kanada'da %21; İsveç'de %8.6'da; Norveç'te %10; ABD'de %10; İtalya'da %28–40; Avustralya'da %30–50; İngiltere'de %04–36 arasında değişen oranlarda olduğu saptanmıştır (Eroğlu ve Peker, 2015; Li, 2007; Pişkin, 2005).

Zorbalık süreçleri farklı şekillerde fiziksel (tekme, tokat vb.), sözel (küfür, alay, dedikodu) ve duygusal (yalnız bırakmak, dışlamak) olarak ele alınabileceği gibi doğrudan ve dolaylı olarak iki şekilde ayrıntılı olarak da ele alınabilmektedir. Doğrudan fiziksel (tekme, tokat vb.) sözlü (ırksal ve cinse dahil, taciz ve tehdit edici zorlayıcı sözler) olarak ortaya çıkabildiği gibi dolaylı yönden ilişkisel olarak da ortaya çıkabilmektedir (kasıtlı sosyal izolasyon, ilişkisel olarak taciz, arkadaşlık ilişkilerinin manipülasyonu) (Olweus,

2013). Buradan hareketle zorbalık fiziksel, cinsel, ilişkisel, sözlü, doğrudan, dolaylı olmak üzere ele alınmaktadır. Teknoloji alanındaki gelişmeler ve kullanım yaygınlığı ise yeni bir zorbalık davranışı olan ve bireylere zorbaca davranma konusunda geniş imkânlar sunan siber zorbalığı ortaya çıkarmıştır (Özabacı, 2021).

2.2. Siber Zorbalık

Son yıllarda teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesiyle zorbalık eylemlerinin kontrol altına alınması daha zor hale gelmeye başlamıştır (Çelik, 2020; Subrahmanya ve Greenfield, 2008). Cep telefonları, bilgisayar gibi farklı teknolojik aletlerin kullanılmasıyla birlikte teknolojik ortamdaki çevrimiçi forumlar, sohbet odaları, sosyal medya siteleri gibi uygulamalar gençleri siber zorbalığa açık hale getirebilmektedir (Donegan, 2012). Siber zorbalık elektronik medya aracılığıyla gerçekleştirilen bir dizi saldırgan davranışı içermektedir. Araştırma literatüründe bu nispeten yeni gittikçe daha fazla dikkat çeken bir zorbalık şekli olarak göze çarpmaktadır (Dooley ve diğ., 2009).

Gerçekleştirilen araştırmalar siber zorbalığın dinamiklerini hala ortaya çıkarmakta yetersiz kalabilmektedir. Teknolojinin halen gelişmeye devam etmesiyle süreç değişime uğrarken siber zorbalık türleri, etkisi ve gerçekleştirme sürecinde farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Siber zorbalık sürecinin gelişimlerden etkilenerek farklılaşması araştırmacıların ortaya koydukları tanımlar üzerinde de ortak bir dilin oluşmasına engel olabilmektedir (Patchin ve Hinduja, 2015; Tokunaga, 2010; Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Siber zorbalığa ilişkin tanımlarda araştırmacılar farklı noktalara dikkat çekmeye çalışmışlardır. Hinduja ve Patchin (2007) siber zorbalığın zarar verme niyetiyle tekrar tekrar gerçekleştirilmesine odaklanırken, Agatston ve diğ. (2007) ise zorbalık sürecinde teknolojik cihazların kullanımına odaklanmışlardır. Siber zorbalık teknolojik cihazlar kullanılarak birey ya da bir gruba tekrar tekrar zarar vermek amacıyla gerçekleştirilen saldırganca davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Belsey, 2005). Willard (2007) siber zorbalık kavramına yönelik gerçekleştirdiği tanımda daha spesifik noktalara dikkat çekmeye çalışmış ve siber zorbalığı teknolojik cihazlar kullanılarak mağdur olan bireye incitici-zarar verici mesajlar veya fotoğraflar göndererek gerçekleştirilen antisosyal davranışlar olarak tanımlamıştır. Englander (2013) ise siber zorbalığı mağdur bireye tehditlerde bulunarak, lakap takarak, söylenti çıkararak, kişisel bilgilerini izinsiz olarak paylaşarak, mağduru sosyal gruplardan dışlayarak gerçekleştirilen ilişkisel zorbalık türü olarak tanımlamıştır.

Siber zorbalıkla ilgili üzerinde anlaşmaya varılan ana kavramlar tekrarlama, zarar verme niyeti ve güç dengesizliği olarak belirlenmiştir (Menesini ve diğ., 2012; Vandebosch ve vanCleemput, 2008). Siber zorbalık davranışının bileşenlerinden biri olan tekrarlama özelliği zorbalık davranışını rahatsızlık olarak nitelendirilebilecek davranıştan ayırmaktadır (Patchin ve Hinduja, 2015). Siber zorbalık davranışının diğer bir bileşeni olan niyet bireyin gerçekleştirdiği davranışın toplum tarafından istenmeyen davranışlar kapsamında ele alınmasından ziyade istenmeyen davranış gerçekleştirme niyetinin zarar vermek olmasının zorbalık davranışının bir belirleyicisi olduğu savunulmaktadır (Englander, 2012). Siber zorbalık davranışının üçüncü bileşeni ise zarar vermektir ve gerçekleştirilen davranışın mağdur üzerinde sosyal, duygusal, fiziksel ve psikolojik olarak oluşturduğu olumsuz etki olarak tanımlanabilmektedir (Patchin ve Hinduja, 2015). Siber zorbalık sürecinin son bileşeni ise güç dengesizliğidir. Siber zorbalık sürecinde güç dengesizliğinin daha az belirgin olduğu görülmekte ve kritik kavram teknolojik cihazları kullanma konusunda sahip olunan yetkinlik olarak görülmektedir (Englander, 2012).

Hinduja ve Patchin (2009) siber zorbalık sürecini etkilerine yönelik üç kategoriye ayırmışlardır. İlk kategoride mağduru görmemezlikten gelme, alay etme, ad takma ve tartışma yapma gibi daha az etkiye sahip olduğunu düşündükleri türler yer almaktadır. İkinci kategoride orta seviyede endişeye neden olan dedikodu çıkarma, mağdurun kimliğine bürünme ve izin almadan resim ve videolarını paylaşma yer almıştır. Son kategoride ise daha yüksek düzeyde endişeye yol açan mağduru ölümle tehdit etme, ona fiziksel zarar verme tehditleri yer almaktadır.

2.2.1. Siber zorbalıkta roller

Siber zorbalık sürecinde zorbalar, mağdurlar ve gözlemciler olmak üzere üç rol tanımlanmaktadır (Olweus, 1993; Schultze-Krumbholz ve diğ., 2018). Siber zorbalık süreçlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için mağdur, zorba ve gözlemci bireylerin düşünce, duygu ve davranışlarının tümünün ele alınmasına ihtiyaç duyulmaktadır (Lapidot-Lefter ve DolevCohen, 2014; Nocentini ve diğ., 2013).

2.2.1.1. Zorba

Zorba, psikolojik açıdan bazı problemler yaşayıp, fiziksel anlamda güçlü olan ve zorbalık sürecini başlatıp, devam ettirip sonucunda mağdura zarar veren kişidir. Siber zorbalık sürecinde zorba birey karşısındaki bireye zarar vermek, intikam almak amacıyla

zorbalık davranışını gerçekleştirebildiği gibi şaka yapmak amacıyla da olumsuz duygulara neden olan komik davranışlarda bulunabilmektedir, ancak burada önemli olan amaçlardan ziyade mağdur rolünde bulunan bireylerin algısıdır (Kowalski ve diğ., 2008; Smith ve diğ., 2008; Vandebosch ve Van-Cleemput, 2008; Walrave ve Heirman, 2011). Siber zorbalık sürecinde zorba mağdur ile yüz yüze gelmediği ve mağdur üzerinde oluşturduğu etkinin farkında olmadığı için empati kurmakta zorlanabilmekte (Shariff ve Churchill, 2010) ve durumun farkında olmayarak davranışını devam ettirebilmektedir (Gualdo ve diğ., 2015).

Zorba bireyler yaşantıları içerisinde hem etrafındaki yetişkinler hem akranları hem de izlediği videoların etkisi altında kalarak antisosyal davranışlara daha çok maruz kalabilmektedirler (Dittirick ve diğ., 2013). Zorba bireyler genel olarak popülerlik kazanmayı amaçlayarak, üstünlük kurma çabası içerisinde görünmektedirler ve zorbalık davranışını hedeflerine ulaşmadaki tek yol olarak görmektedirler (Olweus, 1991). Gerçekleştirdikleri antisosyal davranışlarla diğer bireyler üzerinde hakimiyet kurduklarını düşünmektedirler (Glew ve diğ., 2000). Zorba bireyler sosyal ilişki kurmakta başarılı, sosyal beceri seviyeleri ve benlik saygıları oldukça yüksektir ve sahip oldukları özelliklerin etkisi ile mağdur üzerinde baskı kurmayı amaçlamaktadırlar (Olweus, 1991; Ybarra ve Mitchel, 2004). Zorba birey mağdur üzerinde oluşturduğu baskı ve sosyal ortamında sağladığı popülerlikten beslenerek, sevildiğini ve değerli bir birey olduğunu düşünebilmektedir (Cobb, 1976).

Geleneksel zorbalıkta kimliğin belli olması ve sonuçta karşılaşacağı durumları düşünen zorba birey elektronik ortamda gerçekleştirebileceği zorbalığa yönelebilmektedir (Tokunaga, 2010). Bazı araştırmalarda zorba bireylerin teknolojiyi kullanma konusunda oldukça yetenekli oldukları ve elektronik ortamda oldukça fazla zaman geçirdikleri bulunmuştur (Mishna ve diğ., 2012; Ybarra ve Mitchell, 2004). Zorba bireyler elektronik ortamın anonim özelliğinden faydalanmaktadırlar (Juvonen ve Gross, 2008). Siber zorbalık sürecinde zorbanın anonim olması hem gerçekleştirilen antisosyal davranışın yıkıcı etkisini artırırken hem de mağdurun mücadele etme ihtimalini zayıflatabilmektedir (Dilmaç ve Aydoğan, 2010; Gualdo ve diğ., 2015; Patchin ve Hinduja, 2006). Siber zorbalık sürecine yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda mağdurların davranışı gerçekleştiren zorbaları tanıma durumlarına yönelik olarak tartışmalı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Araştırmaların bir kısmında mağdurların zorbalık

davranışını gerçekleştiren kişileri tanıdıkları, kendi çevrelerinden biri olduğunu bildikleri bulunurken bir kısmında ise zorbaların kim olduğunun bilinmediği bulunmuştur (Price ve Dagleish, 2010; Vandebosch ve Van Cleemput, 2008).

2.2.1.2. Mağdur

Mağdur, kendisini zorba davranış karşısında yetersiz hissedip güçsüz olduğunu düşündüğü için karşılık veremeyen ve sürekli zorba olan kişinin olumsuz davranışlarına maruz kalan kişidir (Ümmetler-İlhan, 2016). Mağdura kasıtlı olarak zarar verilmesi zorbalığın ahlak dışı bir davranış olarak nitelendirilmesine yol açabilmektedir (Hymel ve diğ., 2010). Siber zorbalık sürecine yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda katılımcıların %17,6 ile %27 arasında mağdur oldukları görülmektedir (Slonje ve Smith, 2007). Kızların siber zorbalık sürecinde erkeklere oranla mağduriyet oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir (Coluccia ve diğ., 2020; Kowalski ve diğ., 2005).

Mağdur olan bireyler genel olarak zorba olan bireylerden hem sosyal hem de fiziksel olarak daha zayıf olarak görülmektedir (Olweus, 1993). Sosyal, akademik, fiziksel olarak zayıf görünmeleri kendilerini başarısız ve yetersiz kabul etmelerine yol açabilmektedir (Olweus, 1993). Elektronik ortamda gerçekleşen zorbalık sürecinde mağdur olan bireyler kime karşı mücadele ettiklerini bilmedikleri ve zorbalık davranışının hızlı yayılımı sonucunda kendilerini daha yetersiz hissedebilmektedirler (Dehue ve diğ., 2008; Feinberg ve Robey, 2008; Slonje ve Smith, 2008). Elektronik ortamın kullanıcılara tanıdığı anonimlik özelliği mağdur olan bireyler tarafından kullanılabilir, mağdur rolündeki bireylerin kendilerine ait olmayan bilgileri sosyal ağ sitelerinde paylaşarak kendilerini zorbalıktan koruyabildikleri görülmüştür (Katzner ve diğ., 2009).

Siber zorbalık sürecinin mağdur rolündeki birey üzerinde psikolojik, akademik ve sosyolojik açıdan etkileri bulunmaktadır (Çelik, 2020). Siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireylerin uzun süre çevrimiçi kaldıkları, etrafında bulunan bireylerle ve yetişkinlerle sağlam olmayan ilişkiler kurdukları, kendilerini tehlikeye atmalarına yol açabilecek davranışlarda bulundukları, akranlarıyla iletişim kurmakta zorluk çekerek yalnızlık yaşadıkları ve ruhsal anlamda zorluklarla karşılaştıkları görülmektedir (Hinduja ve Patchin, 2010; Skeeel ve Collins, 2007). Siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireyler düşük sosyal beceriler ile yüksek ahlaki çözüme düzeyinin yanında zorbalık süreciyle

mücadele konusunda zorlanabilmektedirler ve benlik saygısı ile öz güveni zarar görebilmektedir ve sonuçta depresyon, kaygı, stres, öfke gibi duygularını kontrol etme ve düzenleme konusunda zorluk yaşayabilmektedirler (Patchin ve Hinduja, 2010; Wachs, 2012).

Mağdur olan bireylerin siber zorbalık sürecine dahil olma olasılıklarının yüksek olmasını etkileyen faktörlere yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda bireylerin elektronik ortamda fazla zaman geçirdikleri, elektronik ortamda sahip olması beklenen becerilerin zayıf olması, ebeveynleriyle çatışmalı bir ilişkiye sahip olmaları, ebeveynlerinden ve sosyal çevresinden destek almakta ve iletişim kurmakta zorlandıkları, maddi açıdan zorluklar yaşamaları, anne babalarının ayrı olmaları ve daha önce siber zorbalık sürecinde mağdur olmaları olarak belirlenmiştir (Smith ve diğ., 2008; Vandebosch ve vanCleemput, 2008; Ybarra ve diğ., 2007). Siber zorbalık sürecinde mağdur rolündeki bireyi tehdit, şantaj, utandırma ve taciz etmek temel amaçtır (Kowalski ve diğ., 2008). Siber zorbalık sürecine katılan bireylerin kişilik özellikleri incelendiğinde mağdurların içe dönük, özgüvensiz kişilik yapısına sahip oldukları; zorbaların ise narsist, antisosyal, bencil ve sorumsuz kişilik yapısına sahip oldukları ortaya konulmuştur (Patchin ve Hinduja, 2006; Türkileri-İnelöz ve Uçanok, 2013).

2.2.1.3. Gözlemci

Gözlemci, zorba ile mağdur arasındaki ilişkileri gözlemleyip sürece pasif kalarak destek veren veya mağduru savunarak karşı çıkan birey olarak tanımlanabilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2015; Ümmetler-İlhan, 2016). Gözlemcilerde yaşadıkları duyguların etkisi ile kendilerinin de mağdur olabilecekleri düşüncesi oluşabilmektedir. Bu düşünce nedeniyle gözlemciler zorbalık sürecini durdurmak için çabalamak yerine geri çekilmeyi tercih edebilmektedirler (Olweus ve Limber, 2010; Wright ve diğ., 2018).

Aktif bir rol alarak zorbanın misillemesinden çekinmeyerek sürece dahil olan gözlemci birey, mağdura güven duygusu aşılayarak, kendisini kabul ettiğini hissettirerek zorba bireyle mücadele konusunda cesaretlendirerek mağduru harekete geçirebilmektedir (Salmivalli ve diğ., 2011; Williams ve Guerra, 2007). Gözlemci olarak siber zorbalık sürecine katılan bireyler bir süre sonra antisosyal davranışa karşı duyarsız hale gelebilmekte ve sonuçta davranışı görmezlikten gelmeye başlayarak müdahale etme ihtiyacı hissetmemeye başlayabilmektedirler (Davis ve Nixon, 2012). Pasif olarak siber

zorbalık sürecine katılan gözlemciler kendilerinin siber zorbalık sürecinin bir parçası olmadıklarını düşünerek kendileri gibi gözlemci rolünde bulunan diğer bireylerin sorumluluk almamalarını gerekçe göstererek sadece seyirci olarak siber zorbalık davranışını izleyebilmektedirler (Brody, 2013). Pasif rolde olan gözlemciler siber zorbalığın mağdur birey üzerindeki olumsuz etkisinin farkında olmayarak sadece izleyici olarak katıldıkları sürece müdahale etmeyerek zorba bireyi antisosyal davranışı gerçekleştirme ve devam ettirme konusunda teşvik edebilmektedirler (Li, 2010). Gözlemci bireyler zorbalığın gerçekleşme nedenini mağdurun yaptığı hatalara bağlayarak zorbalığın elektronik ortamda bulunmanın doğal bir sonucu olduğunu düşünebilmektedirler (Weber ve diğ., 2013).

Gözlemci bireyler sürece dört farklı rolde katılabilmektedirler. Bu rollerden biri savunucu rolüdür. Bu rol siber zorbalık sürecinde mağduru destekleyerek sürece aktif katılan gözlemcileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Diğer bir rol pekiştiriciler, siber zorbalık sürecinde zorba bireyi destekleyici davranışlarda (alkışlama, gülme vb.) bulunan gözlemcileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Diğer bir rol yardımcıları, siber zorbalık sürecinde zorbayı destekleyen antisosyal davranışı gerçekleştirirken ona yardımcı olan bireyleri tanımlamak için kullanılmaktadır ve son olarak yabancılar, hiçbir eylemde bulunmayarak sadece izleyerek pasif rolde sürece katılan gözlemcileri tanımlamak için kullanılmaktadır (Salmivalli ve diğ., 1996).

Janson ve diğ. (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmada siber zorbalık sürecine katılan gözlemci bireylerin ciddi travmatik yaşantılara maruz kaldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Siber zorbalık sürecine sınırsız sayıda gözlemci katılmaktadır ve gözlemcilerin sürece katılımının zorbalık sürecinin devam etmesinde veya sonlanmasında etkili olduğu düşünülmektedir (Wolak ve diğ., 2007). Siber zorbalıkta bulunan anonimlik özelliği zorbanın elini güçlendirip, mağdurun zor duruma düşmesini kolaylaştırdığı gibi gözlemcinin de işini kolaylaştırabilmektedir. Gözlemci kendi kimliği açığa çıkmadan zorbalık davranışını bildirerek çözüm arayışına girebilmekte ve kimliğini gizlemesi kendisini koruyabilmesine olanak tanıyabilmektedir (Misawa, 2015).

2.2.2. Siber zorbalık ve geleneksel zorbalık

Siber zorbalığın tanımları aslında temelde geleneksel zorbalık süreçlerinin tanımlarından ortaya çıkmıştır (Olweus, 2003). Geleneksel zorbalığa maruz kalan

bireylerin büyük bir çoğunluğu aynı zamanda siber zorbalığa da maruz kalmaktadır bu durum geleneksel ve siber zorbalığın birbiriyle örtüşen kavramlar olduğunu bizlere göstermektedir (Vandebosch ve vanCleemput, 2008). Siber zorbalık bazı çalışmalarda geleneksel zorbalığın elektronik formatı olarak ele alınırken bazı çalışmalarda zorbalığın yeni bir şekli olarak ele alınmaktadır (Kowalski ve diğ., 2008). Siber zorbalık süreci geleneksel zorbalıktan bağımsız gerçekleşmekte, ancak geleneksel zorbalığın günlük yaşam içerisinde gerçekleşmesinin arkasından siber zorbalık sürecine geçiş sağlanabilmektedir ve zorbalık süreci devam ettirilebilmektedir (Raskauskas ve Stoltz, 2007; Smith ve diğ., 2008; Wolak ve diğ., 2007).

Geleneksel zorbalıkta bulunan tekrarlanma, kasıtlılık ve güç dengesizliği ilkeleri siber zorbalık sürecinde de geçerlidir (Olweus, 2013). Zorbalık sürecinde güç dengesizliğinde kriter olarak sosyal popülerlik, zekâ, fiziksel güç, cinsiyet, yaş ve sosyoekonomik durum belirleyici olmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2009; Olweus, 1993). Sanal ortamda günlük yaşamda sahip olunan fiziksel güç, sosyal statü etkili olabildiği gibi fiziksel güce ihtiyaç duyulmadan ve sahip olunan özelliklerin yanı sıra siber alanda sahip olunan teknolojik beceriler, medya uzmanlığı, paylaşılacak materyallerin ne zaman, nasıl ve kime gönderileceğine karar verilmesi, mağdurların güçsüz olduğuna yönelik sahip olunan algı ve siber ortamın zorbalara sunduğu anonimlik de güç dengesini belirleyebilmektedir (Dooley ve diğ., 2009; Gring, 2010; Hinduja ve Patchin, 2007; Kowalski ve diğ., 2008; Li, 2008; Slonje ve Smith, 2008).

Sanal ortamın kişilere sunduğu anonimlik siber zorbalık sürecinin gerçekleşmesinde en önemli faktörlerden birisi olarak göze çarpmaktadır (Dooley ve diğ., 2009; Kowalski ve diğ., 2008). Geleneksel zorbalık sürecinde bireyler sergilemeyecekleri davranışları anonimlik özelliğinden dolayı siber zorbalık sürecinde gerçekleştirebilmektedirler (Mishna ve diğ., 2008). Siber zorbalık sürecinde bu sahip olunan anonimlik ve sınırsız izleyici kitlesi mağdura daha fazla zarar vermenin önünü açabilmektedir (Slonje ve Smith, 2008). Geleneksel zorbalıkta mağdur olan bireyler zorbaların kim olduğunu bilirken ve zorba açık açık davranışını güç gösterisi olarak sergilerken, siber zorbalık sürecinde anonim kalmayı tercih eden zorba kişiler kendi kimliklerini açık açık ortaya koymamaktadırlar (Li, 2008; Menesini ve diğ., 2012; Slonje ve Smith, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004). Bu kişiler e posta, sohbet odaları, anlık mesajlaşmalarda kendi gerçek bilgileri yerine takma ad kullanarak kimliklerinin

belirlenmesini zorlaştırmaktadırlar (Patchin ve Hinduja, 2006). Anonimlik zorbanın görünmez olmasını sağlayarak yakalanma riskini azaltarak bireyin daha çok zorbalık davranışı yapmasına neden olmaktadır (Patchin ve Hinduja, 2006; Slonje ve Smith, 2008). Mağdurlar bu durumda kendilerini daha güçsüz hissederek zorbalığa karşılık verme konusunda kendilerini yetersiz hissetmektedirler (Nocentini ve diğ., 2010; Slonje ve Smith, 2008). Mağdur olan bireyin kendisine zorbaca davranan kişinin kim olduğunu bilmemesi onun kendisini zayıf ve sorunu çözmede yetersiz hissetmesine neden olabilmektedir (Slonje ve Smith, 2008). Ayrıca anonimlik küfürlü mesajların, özel fotoğraf ve videoların paylaşılmasını da kolaylaştırmaktadır (Vandebosch ve Van Cleemput, 2008). Siber zorbalıkta sanal ortamın anonimlik ve görünmezlik özelliklerinden dolayı geleneksel zorbalıktan farklı olarak zorba kişiler eylemlerinin sonuçlarının farkında değildirler bu durum da zorbaların empati kurma ve vicdan azabı çekme noktasında yetersiz kalmalarına sebep olabilmektedir (Slonje ve Smith, 2008; Ybarra ve Mitchell, 2004).

Siber zorbalığın zarar verme, güç dengesizliği ve anonimlik özelliklerinin yanı sıra açıklık özelliği de davranışların artışına zemin hazırlamaktadır (Slonje ve Smith, 2008; Topçu, 2014). Siber zorbalık süreçlerini geleneksel zorbalık sürecinden ayıran önemli farklardan birisi de sanal ortamda hazırlanan video, fotoğraf veya paylaşılan yorum, mesajların sınırlı bir çevrede değil daha geniş bir çevrede defalarca görüntülenmesine olanak verici şekilde gerçekleşmesidir (Çelik, 2020). Geleneksel zorbalık süreci sınırları çizilmiş bir grup içerisinde kalırken siber zorbalık sürecinde ise zorbalık sürecinin yayılma hızı ve genişliği çok kolay gerçekleşebilmektedir ve zorba gerçekleştirdiği paylaşımları süresiz olarak saklayabilmekte ve tekrar tekrar kullanabilmektedir (Patchin ve Hinduja, 2015; Zych ve diğ., 2017). Paylaşımlar herkese açık hale gelmekte, geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamakta (Nocentini ve diğ., 2010) ve geleneksel zorbalıktan daha kötü sonuçlara yol açabilmektedir (Slonje ve Smith, 2008). Ayrıca elektronik ortamda denetim eksikliğinin olması bireylerin herhangi bir korku yaşamadan paylaşımlarla, mesajlarla siber zorbalık sürecini gerçekleştirebilmelerini sağlayabilmektedir (Patchin ve Hinduja, 2015).

Geleneksel zorbalıkta tekrarlanma kavramı zorbalık sürecinin birden fazla olacak şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır (Olweus, 1999). Siber ortamda ise zarar verme amacıyla gerçekleştirilen zorbalık sürecinin tekrar tekrar gerçekleştirilmesi yerine

(Dooley ve diğ., 2009) paylaşılan bir fotoğraf, video, mesaj siber ortamda uzun süre kalıcı olabilmektedir ve paylaşımlar herkes tarafından arşivlenerek saklanabilir ve istenildiğinde erişim sağlanarak sayısız olarak görüntülenebilmektedir (Kowalski ve diğ., 2008; Limber ve Agatston, 2008; Vandebosch ve Cleemput, 2008). Siber ortamın sahip olduğu özellikler nedeniyle siber zorbalık tekrar tekrar gerçekleşmese bile etkileri tekrar tekrar yaşanma potansiyeline sahiptir.

Geleneksel zorbalıkta olayın gerçekleştiği mekândan ayrılan mağdur bireyler sorundan uzaklaşabilmekte ancak siber zorbalıkta atılan mesaj veya e-posta nedeniyle zorbalığın etkisinden kurtulabilecekleri bir alan bulamamaktadırlar (Ayas ve Horzum, 2010; Slonje ve Smith, 2008). Siber zorbalıkta teknolojik araçlar kullanıldığından (Dooley ve diğ., 2009) zaman ve yer kısıtlamasının olduğu geleneksel zorbalığın aksine telefon, bilgisayar, internet bağlantısının sağlanabildiği her ortamda siber zorbalık gerçekleştirilebilmektedir (Li, 2008; Slonje ve Smith, 2008; Willard, 2007). Geleneksel zorbalıkta yüz yüze gelme şartı bulunurken, zorba ile mağdur günlük yaşam içerisinde okulda, dışarıda, evde karşı karşıya gelirken siber zorbalık sürecinde mağdur ile zorbanın karşı karşıya gelme şartı bulunmamakta ve günün her anında her yerde zorbalık davranışı gerçekleştirilebilmektedir yani siber zorbalık sürecinde fiziksel bir yakınlığa ihtiyaç duyulmadan zorbalık gerçekleştirilebilmektedir (Kowalski ve Limber, 2007; Patchin ve Hinduja, 2006; Raskauskas ve Stoltz, 2007).

Zorbalık sürecinin diğer bir kriteri zorbalık sürecindeki niyettir. Siber zorbalıkta bireyin gerçek niyetini algılamak iletişimin doğası gereği oldukça zordur (Kowalski ve diğ., 2008; Topçu, 2014). Siber zorbalıkta zorbalık davranışının mağdur üzerindeki etkisi anlaşılamadığı için belirleyici unsur olarak mağdur olan bireylere gerçekleşen zorbalık davranışının zarar verme niyeti taşıyıp taşımadığının sorulması kesin bir bilgi sağlama noktasında etkili olabilecektir (Nocentini ve diğ., 2010; Topçu, 2014).

2.2.3. Siber zorbalık çeşitleri

Smith ve diğ. (2008)'e göre telefon görüşmesi, cep telefonuyla mesajlaşma, e-posta, resim/video klip, anlık mesajlaşma, web sitesi ve sohbet odası gibi yollarla siber zorbalık yapılmaktadır. Siber zorbalık, tehdit mesajları (kısa mesaj yoluyla veya e-posta) yollamayı, web sitesindeki veya sosyal ağ sitelerinde biri hakkında aşağılayıcı yorumlar yayınlamayı (örneğin Facebook veya MySpace), çevrimiçi durumdayken birini çeşitli

şekillerde korkutmak veya fiziksel olarak tehdit etmeyi içermektedir (Kowalski ve Limber, 2007; Lenhart, 2007; Li, 2007; Patchin ve Hinduja, 2006).

Siber zorbalıkla ilgili çalışma yapan araştırmacılar kendilerine uygun ölçütlerle siber zorbalığı belli kategorilere ayırmaya çalışmışlardır. Siber zorbalık süreçlerinde en yaygın olarak kullanılan tür sınıflaması Willard (2007) tarafından ortaya konulmuştur. Willard'a (2007) göre siber zorbalık türleri parlama, taciz, iftira/karalama, başkasının kimliğine bürünme, ifşa ve düzenbazlık, dışlama, ısrarlı siber takip ve mutlu tokatlama olmak üzere 8 kategoride ele alınmıştır:

Parlama (Flaming), herkese açık sanal ortamda bireyler arasında yaşanan tartışma ve çatışmalar sırasında tarafların birbirlerine karşı saldırganca, hakaret ve tehdit içeren kaba bir dilin kullanılması şeklinde gerçekleşmektedir. Bireyler hissettikleri üzüntü ve öfke duygularının etkisiyle birbirlerine karşı kaba ve aşağılayıcı mesajlar yazabilmektedirler (Kowalski ve diğ., 2012).

Taciz (Harassment), mağdur olarak belirlenen kişi veya gruplara karşı kırıcı, hakaret içeren ve saldırganca mesajlar gönderilerek gerçekleştirilen zorbalık türüdür. Taciz türü ile parlama türü arasındaki fark, tacizin daha uzun süreli ve zorbadan mağdura giden tek taraflı bir zarar vermenin söz konusu olmasıdır. Zorba kişi dolaylı olarak başka kişilerin aracılığıyla da kırıcı, saldırgan ve hakaret içerici mesajlar atabilmektedir (Kowalski ve diğ., 2012).

İftira/Karalama (Denigration), herkese açık sanal ortamda kişi ve grupların sahip olduğu ilişkileri bozmak ve itibarlarını zedelemek amacıyla haklarında doğru olmayan, aşağılayıcı ve zarar verici paylaşımlar yapmaktır (Rogers, 2010). Karalama türünde dolaylı zorbalık süreçleri işletilmektedir. Doğrudan mağdura saldırganca tutum sergilemektense mağduru birçok kişiye karalamak hedeflenmektedir. İzinsiz fotoğraf, video paylaşımı, iftira, dedikodu şeklinde gerçekleşen zorbalık türüdür.

Başkasının kimliğine bürünme (Impersonation), herkese açık sanal ortamda zorba kişiler zarar vermek istedikleri bireylerin kimliklerine bürünerek ya da olmadıkları biri gibi davranarak mağdur olan bireyin arkadaşlık ilişkilerine zarar vermeyi, etrafına kötü görünmesini sağlamayı, mağduru tehlikeye sokmayı ve onun itibarına zarar vermeyi amaçlamaktadırlar (Udris, 2014). Bu durum mağdurun hayatını tehlikeye sokabilecek

kadar tehlikeli sonuçlar doğurabilmektedir (Kowalski ve diğ., 2008). Zorba birey mağdurun sahip olduğu itibara zarar vermeyi hedef almaktadır (Calvete ve diğ., 2010).

İfşa ve Düzenbazlık (Outing and Trickery), bireyleri utandıracak kişisel ve özel bilgi, fotoğraf, video ve sırlarının sanal ortamda herkese açık platformlarda izin alınmadan paylaşılması ve başkalarına gönderilmesidir (Kowalski ve diğ., 2012).

Dışlama (Exclusion), herkese açık sanal ortamda oluşturulan oyun veya iletişim gruplarından kasıtlı ve acımasız bir şekilde bireylerin gruptan atılması ya da hiç gruba alınmaması şeklinde gerçekleştirilmektedir (Kowalski ve diğ., 2012).

Israrlı Siber Takip (Cyberstalking), herkese açık sanal ortamda zarar verilmek istenen kişiye yönelik kaba, kırıcı, saldırgan ve o kişiyi tehdit etmek amacıyla sürekli olarak mesaj gönderilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir (No Bullying, 2015).

Mutlu Tokatlama, zorba bireyin mağdura sosyal ortamı içerisinde küçük düşürecek şekilde fiziksel şiddet uygulayarak video kaydı almasıyla başlar ve aldığı video kaydını elektronik ortamda paylaşmasıyla süreç devam eder. Sonuç olarak mağdura utanç duygusu yaşatılmaktadır (Kowalski ve diğ., 2008). Mutlu tokat mağdurun farkında olmadığı bir anda zorba bireyler tarafından etrafının kuşatılarak saldırıya uğramasıyla gerçekleşmektedir (Mann, 2008).

Özabacı (2021) ise siber zorbalık türlerini çevrimiçi kavga, siber taciz, başka kimliğe bürünme, mutlu tokat, sanal dışlama, manipülasyon ve cinsel içerikli paylaşım olmak üzere 7 kategoride ele almıştır: *Çevrimiçi kavga etme*, internet ortamında kötü, kaba ve küfürlü tartışmaların gerçekleştirilmesidir. *Siber taciz*, hakaret ve kaba söz içeren, korkutucu ve tehdit içeren mesajlar yollama ve arama şeklinde gerçekleştirilen davranışlardır. *Başka Kimliğe bürünme*, birisine ait hesabın şifresini ele geçirerek kendisinin sorunlar yaşamasına ve saygınlığını kaybetmesine sebep olacak mesajları başkalarına gönderme şeklinde gerçekleştirilmektedir. *Mutlu tokat*, geleneksel olarak gerçekleştirilen fiziksel zorbalığın teknolojik cihazlarla kayıt altına alınarak paylaşılması sonucunda gerçekleştirilen zorbalık türüdür. *Sanal dışlama*, bireylerin arkadaş listelerinden veya çevrimiçi oyunlardan kasıtlı olarak atılması olarak gerçekleştirilen zorbalık türüdür. *Manipülasyon*, mağdura yönelik olarak sırlarının zorba ile paylaşılması, kullanılan sözcüklerle mağdurun kışkırtılması şeklinde gerçekleştirilmektedir. *Cinsel*

içerikli paylaşım, çıplak fotoğraf gönderme-alma veya kendisine gelen cinsel içerikli fotoğrafların paylaşımı şeklinde gerçekleştirilmektedir.

Kyriacou (2015) ise siber zorbalık türleri üzerine yaptığı araştırmada toplumsal siber zorbalık, yalnız siber zorbalık, narsistik siber zorbalık, sadist siber zorbalık ve ahlaki olarak yönlendirilen siber zorbalık olmak üzere beş ana tür belirlemiştir. Toplumsal siber zorbalık, bir grup arkadaşı eğlendirmek için yapılan siber zorbalıktır. Yalnız siber zorbalık, kimse ile ilişkisi olmayan zorbaların internette geçirdikleri zaman içerisinde diğer insanlara uyguladıkları siber zorbalık süreçleridir. Narsistik siber zorbalıkta siber zorbalık sürecine üstünlük duygusu karışmakta ve diğerleri üzerinde güç kullanma arzusu bulunmaktadır. Sadist siber zorbalıkta, birisine sıkıntı, zarar verme ve acı çektirmek amaçlanmaktadır. Ahlaki olarak yönlendirilen siber zorbalıkta, zorba olan kişi kendi davranışından siber zorbanın sorumlu olduğunu, kendisini zorbalık davranışından dolayı adaletli bulduğunu bu nedenlerden zorbalık uyguladığını savunmaktadır.

2.2.4. Siber zorbalığın etkileri

Siber zorbalık, ergenler arasında da son zamanlarda yaşanan en yaygın sorunlardan birisidir (Slonje ve Smith, 2008). Siber zorbalık ergenlerin sosyal yaşamlarını ve duygusal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Raskauskas ve Stoltz, 2007). Zorbalığa dahil olan zorba ve mağdur ergen bireyler için sürecin olumsuz sonuçları olabilmektedir (Nansel ve diğ., 2001; O'Moore ve Kirkham, 2001). Zorbalıkta yaşanan kaygılar bireylerin kendilerine yönelik olumsuz değerlendirmeler yapmalarına ve depresif bir yaşam anlayışına sahip olmalarına neden olabilmektedir (O'Moore ve Kirkham, 2001). Siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireyler depresif duygular yaşayarak okula devam etmeme, okuldan kaçma son olarak okulu terk etme gibi davranışlar gösterebilmektedirler (Osofsky, 2001). Çevrimiçi ortamın sahip olduğu anonimlik zorba bireylerin sorumluluk duygularını ve empati kurmalarını engelleyebilmekte ve ergenlerin depresyon, kaygı, üzüntü gibi duygusal sorunlar noktasında yüksek risk altında olmalarına neden olabilmektedir (Cross ve diğ., 2015). Ergenlerin yaşadıkları sosyal ve duygusal sorunlar zorbalık davranışıyla karşılaşmalarına neden olabilirken, sahip oldukları duygu düzenleme, sosyal beceriler ve benlik saygısı yaşayabilecekleri zorbalık süreçlerinin etkisini azaltıcı olabilmektedir (Riittakerttu ve diğ., 2010).

Siber zorbalığın kısa ve uzun vadeli etkilerinin olduğu bilinmektedir (Kowalski ve Limber, 2013). alışmalar yoğun olarak siber zorbalık sũrecinin mağdurlar ũzerindeki etkisine yũnelik olarak gerçekleştirilmiştir ve mağdurların zorbalık sũrecinde yoğun olarak stres yaşadıkları gũrũlmektedir. Siber zorbalık anonimlik ũzelliđinden dolayı geleneksel zorbalığa gũre daha kolay gerçekleşebilmektedir. Bu da mağdurların kendilerini çaresiz hissetmelerine yol açabilmektedir. Mağdurların yeterli donanımına sahip olamamaları ve ne yapacaklarını bilememeleri sũreci daha da zorlaştırmaktadır. Bu durum bireylerin içine kapanmalarına yol açarak arkadaşlık ilişkilerini etkileyerek daha tehlikeli durumlarla karşılaşmalarına yol açabilmektedir (Hoff ve Mitchell, 2009).

Araştırmalarda siber zorbalık sũrecinin zorba bireyler ũzerindeki etkileri de ele alınmıştır ve zorbaların da psikolojik, sosyal ve duygusal olarak zorbalık sũrecinden olumsuz etkilendikleri bulunmuştur (Hoff ve Mitchell, 2009; Patchin ve Hinduja, 2006; Zych ve diğ., 2017). Mağdur olan kişilerin siber zorbalık karşısında ilk olarak stres ve kaygı yaşadıkları ve yaşanılan bu duyguların depresyona dũnũřerek ve artarak devam ederek ortaya çıkardığı olumsuz duyguların bireyi intihar davranışına kadar sũrũkleyebildiđi bulunmuştur (Hinduja ve Patchin, 2010; Tokunaga, 2010). Siber zorbalık sũreci mağdurlar ũzerinde fiziksel, akademik, duygusal ve psikolojik zararlara da yol açabilmektedir (Carvalho ve Branquinho, 2018) uezellikle depresif belirtiler yoğun olarak yaşanabilmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004). Mağdur bireyler akademik olarak da sorunlar yaşayabilmektedirler ve yaşadıkları zorbalık okuldan kaçma, akademik başarının dũřmesi, devamsızlık gibi davranış sorunlarına yol açabilmektedir, aynı zamanda madde kullanma, sigara ve alkol bağımlığı, ateşli silah taşıma gibi olumsuz davranışlar da sergileyebilmektedirler (Hinduja ve Patchin, 2007; 2009; Ybarra ve diğ., 2007).

Elektronik ortamın sahip olduğu bağlamsal faktũrlerin (anonimlik, yer ve zaman sınırlamasının olmaması, hızlı yayılım sağlaması) etkisiyle geleneksel zorbalığın aksine siber zorbalık daha ciddi sorunlara yol açabilmektedir (Nocentini ve diğ., 2010). Siber zorbalık sũrecini yũneten zorbalar tespit edilmezse yũz yũze gerçekleştirilen zorbalıklar daha şiddetli ve doğrudan gerçekleştirilebilmektedir (Beran ve Li, 2005). Siber zorbalık sũrecinde mağdur olan bireyin karşısındaki zorba bireyi tanıyamaması, bir anda bũyũk bir topluluğun gerçekleşen antisosyal davranışa şahit olması ve mağdurun savunmasız olduğu zaman dilimi içerisinde zorbalığın gerçekleşmesi mağdurun mũcadele sũrecinde

de zorluk yaşamasına yol açabilmektedir (Slonje ve diğ., 2013; Thomas ve diğ., 2014). Antisosyal davranışlar karşısında mağdurların öz saygıları da zarar görebilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2009). Siber zorbalık sürecinin mağdur üzerindeki ağır sonuçları günlük yaşamını da etkileyebilmektedir ve mağdur dışarı çıkmaktan, okula gitmekten çekinebilmektedir ve kendisini yalnızlaştırabilmektedirler, kendilerini yalnızlaştıran bireyler sosyal çevrelerindeki bireyleri kendilerinden uzaklaştırarak saldırganca davranış sergileyerek sosyal destekten de mahrum kalabilmektedirler (Healy ve diğ., 2015; Rawhide, 2017).

Mağdur olan bireyler kendi yaşantılarını paylaşmakta ve destek almak için bildirim yapmakta çekimser kalabilmektedirler (Jenkins ve diğ., 2017). Mağdur bireyler yaşadıkları antisosyal davranış karşısında tekrar zorbalığa maruz kalma durumunun oluşma ihtimalini düşünerek, yetişkinler tarafından teknolojik cihazları kullanmalarının engellenme korkusu, yaşadıkları duygusal ve ruhsal durumun kendi hatalarından (kişisel bilgilerin paylaşımı) kaynaklandığı düşüncesi ile bildirim yapmaktan çekinmektedirler (Juvonen ve Gross, 2008). Arkadaş çevresi yetersiz olan, sosyal destek alma konusunda sorunlar yaşayan bireyler geleceğe dair umutsuzluk yaşayabilmekte, okuldan uzaklaşabilmekte, akademik başarılarında gerileme yaşanabilmektedir (Smokowski ve diğ., 2014). Mağduriyet sırasında arkadaş çevresi tarafından dışlanan bireyler yoğun bir öfke, hayal kırıklığı hissedebilmekte ve depresyona girebilmektedirler (Jenkins ve diğ., 2017).

2.2.5. Siber zorbalığın görülme sıklığı

Siber zorbalığın ergenlik döneminde yaygın bir sorun olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Eroğlu ve Peker, 2015; Kowalski ve diğ., 2012). Yapılan araştırmalarda ergenlerin zorba, mağdur ve gözlemci rollerinde siber zorbalık süreçlerine sıklıkla dahil oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Arıcak ve diğ., 2008; Beran ve Li, 2005; Kowalski ve diğ., 2012; Modecki ve diğ., 2014). Ancak siber zorbalık sürecinin yaygınlığına yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda kullanılan yöntemlerin, ölçme araçlarının ve analizlerin farklılık göstermesinden dolayı farklı sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Kowalski ve diğ., 2008; Sabella ve diğ., 2013). Bundan ötürü gerçekleşen araştırmalarda ülkeden ülkeye de önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir (Jager ve diğ., 2010). Siber zorbalık davranışının yaygınlığına yönelik gerçekleştirilen araştırmalar tartışmalı sonuçlar ortaya koysa da araştırmacılar toplum

açısından ciddi bir sorun olduğu konusunda hemfikir görünmektedirler (Vandebosch ve vanCleemput, 2008).

Yurtdışında ve yurtiçinde yapılan çalışmalarda siber zorbalık, siber mağduriyet ve gözlemci yaygınlığının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Yurtdışında yapılan çalışmalarda, Kowalski ve Limber (2007) çalışma yapılan bireylerin %4'ünün zorba, %11'inin mağdur, %7'sinin hem mağdur hem zorba oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Patchin ve Hinduja (2006) yaptıkları çalışmada bireylerin %29'unun mağdur, %11'inin zorba, %47'sinin ise gözlemci oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Yine benzer bir araştırma Li (2007) tarafından yapılmıştır. Mağdur, zorba ve gözlemci rolleri dikkate alınarak Vandebosch ve VanCleemput (2009) tarafından ergenlerle gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların %52.5'i zorba olarak sürece katıldıklarını belirtirken, %61.9'u mağdur olarak ve %76.3'ü ise gözlemci olarak sürece katıldıklarını belirtmişlerdir. Pereira ve diğ. (2016) tarafından ergenlerle gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların %70'i siber zorbalık sürecinde mağdur olduklarını ifade etmişlerdir.

Ergenlerin son yıllarda çevrimiçi uğraşlara daha fazla zaman ayırmaya başlamalarıyla (Kowalski ve Limber, 2007) birçok ülkede bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak gerçekleştirilen siber zorbalık davranışı yaygınlaşmaya başlayarak (Calvete ve diğ., 2010) büyük bir çoğunluğu 17 yaş altı ergenlerle gerçekleştirilmiştir (Balakrishnan, 2015). Ergenlik döneminde bulunan Amerikalı bireylerle gerçekleştirilen bir araştırmada katılımcıların %19'unun siber zorbalık sürecine mağdur ve zorba olarak katıldıkları görülmektedir (Ybarra ve Mitchell, 2004). Uluslararası alanyazında yapılan diğer bir araştırmada Çinli ve Kanadalı öğrenciler katılımcı olarak belirlenmiş ve katılımcıların %25 ile %33 arasında siber zorbalık sürecinde mağduriyet yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır (Mnet, 2001). Dehue ve diğ. (2008) tarafından Hollandalı katılımcılara yönelik gerçekleştirilen bir araştırmada ise katılımcıların %23'ünün mağdur oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yaş ilerledikçe siber zorbalık sürecine dahil olma konusunda oransal olarak düşme yaşandığı bulunmuştur (Wade ve Beran, 2011).

Yaygınlığın cinsiyet faktörü açısından farklılığına bakıldığında özellikle erkek öğrencilerin interneti daha riskli kullandıkları (Hinduja ve Patchin, 2008; Smith ve diğ., 2008), kızların erkeklere oranla daha çok siber zorbalık sürecine dahil oldukları ve ergenlerin %11'inin siber zorbalık sürecinde mağdur oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Wagner, 2008). Araştırmalarda kızların ilişkisel zorbalık sürecini daha çok kullanarak

elektronik ortamda ilişki kurarken psikolojik ve duygusal şiddet uygulamak için söylenti çıkarma, dedikodu yapma gibi antisosyal davranışlarda bulundukları (Navarro ve Jasinski, 2013) ve gerçekleşen zorbalık sürecini diğer bireylerle paylaşma konusunda daha istekli oldukları görülmektedir (Orpinas ve Home, 2006). Kız öğrencilerin siber zorbalık sürecindeki mağduriyetlerini bildirme oranlarının erkek öğrencilere oranla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir (Messias ve diğ., 2014). Hinduja ve Patchin (2015)'a göre ise erkek öğrenciler kız öğrencilere oranla siber zorbalık sürecine daha yoğun bir katılım gösterebilmektedirler. Koinig ve diğ. (2010) tarafından yapılan araştırmada erkeklerin %47,7'sinin kızların ise %52,3'ünün siber zorbalık sürecinde zorba rolünde yer aldıkları tespit edilmiştir. Brighi ve diğ. (2012) tarafından gerçekleştirilen araştırmada kızların %15'inin erkeklerin ise %10'unun zorba rolünde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Siber zorbalık sürecine kızların katılma oranlarının erkeklerden yüksek olduğu çalışmaların aksine Wang ve diğ. (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmada erkeklerin %14.1 kızların ise %9.7 olarak zorba rolünde siber zorbalık sürecine dahil oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Gradinger ve diğ. (2009) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da erkeklerin %7,6'sının kızların %3,1'inin zorba olduğu tespit edilmiştir.

Yurtiçinde yapılan çalışmalarda, Arıca ve diğ. (2008) yaptıkları bir araştırmada katılımcıların yaklaşık %36'sının zorba, yaklaşık %6'sının ise mağdur olduklarını bulmuşlardır. Dilmaç (2009) tarafından yapılan bir araştırmada katılımcıların yaklaşık %23'ünün zorba, %55'inin ise mağdur oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Ayas (2011) tarafından lise öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma yaygınlığı ile ilgili yapılan bir araştırmada katılımcıların yaklaşık %16'sının zorba, yaklaşık %17'sinin ise mağdur oldukları bulunmuştur. Tokunaga (2010) tarafından gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların %20 ile %40 arasında siber zorbalık sürecine dahil oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma sonucuna göre çalışma yapılan bireylerin %15'inin zorba, %25'inin mağdur, %52'sinin ise gözlemci oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Yaygınlık açısından farklı sonuçlar ortaya çıksa da siber zorbalık hem araştırmacılar hem eğitimciler için toplum sağlığı açısından ciddi bir sorun olarak görülmektedir (Modecki ve diğ., 2014). Ergenlerin %92'sinin yani neredeyse tamamının sosyal medyayı, interneti iletişim kurmak için kullandıkları (Greenwood ve diğ., 2016) düşünüldüğünde teknoloji alanında yaşanabilecek yeni gelişimlerle beraber yeni araçlar

geliştirildikçe siber zorbalık davranışlarının yaygınlık oranlarında da artışlar yaşanabileceği düşünülmektedir (Kiriakidis ve Kavoura, 2010).

2.2.6. Sosyal bilişsel kuram çerçevesinde siber zorbalık

Siber zorbalık sürecinde yeni yeni kullanım alanı bulan Sosyal Bilişsel Kuram geleneksel zorbalık türüne yönelik araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Chen ve diğ., 2017; Xiao ve Wong, 2013). Zorbalık sürecinin nasıl ortaya çıktığına yönelik araştırmalarda gözlem ve modelleme süreçlerinin etkili olduğunu ortaya koyan Sosyal Bilişsel Kuram kişisel, çevresel ve davranışsal faktörleri karşılıklı etkileşim içerisinde ele alarak antisosyal davranışı derinlemesine inceleme fırsatı tanıyabilmektedir (Bandura, 2002; Berry, 2015). Bireyin davranışları çevresinde kendisine model olarak belirlediği bireyin eylemlerini izleyerek, davranışların sonucunda karşılaştığı ödül ve cezaların belirleyici olduğunu, modelin davranışını tekrar ederek kazandığı ifade edilmektedir (Bandura, 1986). Sosyal Bilişsel Kuramın temel varsayımlarından birisi de ödül ve cezaların bireylerin yeni davranışları kazanma sürecinde etkili olduğudur. Davranışın karşılığında ceza ile karşılaşan bireyler davranışı tekrarlama konusunda çekimser davranırken ödül ile karşılaşan bireyler davranışı tekrarlama eğilimi sergilemektedirler ve zorbalık davranışının sonucunda da bireyler ödülle karşılaşacağını düşünmektedirler (Swearer ve diğ., 2014).

Sosyal Bilişsel Kuram bireylerin davranışları kazanma sürecinde etkili olan düşünme, akıl yürütme ve öğrenme ilkelerini açıklamaya çalışmaktadır. Bireyler öğrendikleri davranışların tümünü tekrar etme eğilimi sergilemezler sadece istedikleri ve gerçekleştirmeyi arzu ettikleri davranışları tekrar etme eğilimi göstermektedirler (Bandura, 1986). Davranışı gerçekleştirmeye yönelik motivasyon kaynağının belirleyicisi kişisel, çevresel ve davranışsal faktörler, davranışların gözlemlenerek öğrenilmesinde etkili olabilmektedir ve öğrenilen davranışlardan birisi de zorbalıktır. Zorbalık doğuştan bireyin sahip olduğu bir davranış değildir, yaşam döngüsü içerisinde gözlemleyerek ve deneyimleyerek öğrenilmektedir (Bandura, 1986; Yengin, 2010). Bireyin zorbalık davranışını öğrenme ve gerçekleştirme süreçleri üzerinde sahip olduğu kişisel faktörlerin sosyal becerilerin, ahlaki standartların, inançların ve kişisel deneyimlerin etkili olduğu görülmektedir (Gifford ve Nisson, 2014). Bireyin sahip olduğu ahlaki yapının üzerinde çevresinde bulunan yetişkinlerin, ebeveynlerinin ve akranlarının etkisi bulunmaktadır ve bireyler sahip oldukları ahlaki yapının etkisi ile ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak

zorbalık davranışında bulunabilmektedirler (Chen ve diğ., 2017). Bireyler sahip oldukları bilişler ve deneyimlerini bütünleştirerek davranışlarına yön verebilmektedirler (Bandura, 2001). Zorbalık sürecinde gerçekleştirilen araştırmalarda bireyin zorbalık sürecine yönelik bilgileri ve deneyimleri de davranışın yorumlanmasında ve gerçekleştirilmesinde etkili olabilmektedir (Crick ve Dodge, 1994).

Siber zorbalığın ortaya çıkmasında etkili olan psikososyal faktörlerin siber zorbalık sürecini etkileyebileceğini öne süren Sosyal Bilişsel Kuram araştırmamıza teorik temel oluşturmaktadır. Sosyal Bilişsel Kurama göre bireyler başkalarının davranışlarını gözlemleyerek öğrenme sürecini gerçekleştirebilmektedirler (Bandura, 2002). Siber zorbalık sürecinde bireylerin yaşadıkları mağduriyet ileride siber zorbalık davranışını sergileme olasılıklarını arttırabilmektedir (Li, 2007; Ybarra ve Mitchell, 2004). Şiddet davranışına maruz kalan mağdur rolündeki bireyler kendilerine yapılan saldırganca davranışları öğrenerek zorba rolünde saldırganca davranışlarda bulunabilmektedirler (McCord, 1988). Sosyal Bilişsel Kuram kapsamında ele alınan önemli unsurlardan birisi de gözlemci etkisidir. Siber zorbalık sürecinde gözlemci olan bireyin zorba bireyi durdurma noktasında kendisini motive edip edememesi ve sergilediği davranışların sürece etki edebileceğine olan inancı ya da inançsızlığı siber zorbalık sürecinde dengeleri değiştirme gücüne sahiptir (Carroll, 2014). Bu kavramlar Sosyal Bilişsel Kuramda davranışların sergilenmesinde özyeterlilik ve inanç kavramlarına karşılık gelmektedir. Öz yeterlilik seviyesi yüksek olan bireyler kendilerine güven duyarak karşılaştıkları sorunlarla baş etmek için çaba harcayabiliyorken, öz yeterlilik seviyesi düşük olan bireyler karşılaştıkları sorunlarla baş edebilecek yeterliliği kendilerinde bulamayabilmektedirler (İslam, 2016; Schultz ve Schultz, 2007).

Bandura (1989; 1994) bireylerin sahip oldukları bireysel, çevresel ve davranışsal faktörlerin birbiriyle etkileşim halinde olduğunu ve birbirlerini etkilediğini savunmaktadır. Bireyin sahip olduğu ahlaki yapı, sosyal becerileri, inançları, yaşı, cinsiyeti hem sosyal çevresi hem de davranışları üzerinde etkili olabilmektedir. Karşılıklı belirleyicilik sürecinde bireysel özelliklerin davranışları, davranışların da bir süre sonra bireysel özellikler üzerinde etkili olduğu, benzer şekilde bireyin davranışları içerisinde bulunduğu çevreyi etkilerken, çevrenin de bireyin gelecekte ortaya koyacağı davranışlar üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Senemoğlu, 1997). Zorbalık sürecinde de bireyin içerisinde yaşadığı çevrede bulunan yetişkinlerin antisosyal davranışlarından

etkilenecek bir süre sonra zorbalık sürecine dahil olabilme ihtimalini ortaya çıkardığı düşünülebilmektedir.

Sosyal Bilişsel Kurama göre bireyler doğrudan süreç içerisinde öğrenme gerçekleştirebilecekleri gibi diğer insanları gözlemleyerek, model alarak da öğrenmeyi gerçekleştirebilirler (Swearer ve diğ., 2014). Siber zorbalıkta gözlemci olan bireyler mağdurları ve zorbaları gözlemleyerek ardından kendileri de zorba olma eğilimi sergileyebilirler, gözlemleri sayesinde bireyler nasıl zorba olacaklarını öğrenebilirler (Tokunağa, 2010). Gözlemcinin olayı fark etme veya etmeme durumu, acil durum olarak algılayıp algılamama durumu, sorumluluk hissedip hissetmeme durumu, müdahale edip etmeme durumu Sosyal Bilişsel Kurama göre karar verme süreci olarak görülmektedir (Latand ve Darley, 1970). Sosyal Bilişsel Kurama göre Bandura (1999) bireyin davranışlarına ahlaki akıl yürütme süreçleriyle sahip olduğu becerilerin yön verdiğini savunmaktadır. Bandura (1986) Sosyal Bilişsel Kuramı zorbalık sürecine uygulamak için dikkat, akılda tutma ve motivasyon olmak üzere üç temel kriteri kullanmıştır. Bireyler elektronik ortamda diğer bireylerin karşılaştıkları zorbalık süreçlerini gözlemleyerek süreçte kendilerini nasıl koruyabilecekleri hakkında fikir yürütebilmektedirler. Davranışın kazanılma sürecinde bireyin modelin gerçekleştirdiği davranışa yönelik ilgisi ve sahip olduğu motivasyonun dikkatini arttırması etkili olabilmektedir. Birey model olarak belirlediği kişinin davranışları içerisinde seçimler yaparak dikkatini kazanmak istediği davranışlara yöneltmektedir ve gözlem sürecinde kendi düşünce yapısıyla davranışı harmanlayarak süreci kendi çerçevesinde yönetebilmektedir (Bandura, 1986; 2001). Bireylerin davranış kazanma sürecinde çevre-birey ve davranış üçgeni kurulmakta ve bileşenler birbiriyle sürekli etkileşim içerisinde bulunmaktadır. Birey davranış kazanma sürecinde aktif bir rol üstlenmektedir ve gerçekleştirdiği davranışın sonuçlarını kabul etmektedir (Bandura, 1986).

Siber zorbalık sürecinde Sosyal Bilişsel Kuram temel alınarak gerçekleştirilen araştırmalardan birisi Xiao ve Wong (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kişisel faktörler (Yaş, Cinsiyet, Mağduriyet yaşantıları, motivasyon-güdülenme, elektronik ortamda kendi kendine yetinme) ile çevresel faktörler (sosyal kurallar) ve siber zorbalık davranışını gerçekleştirme süreçleri dikkate alınmıştır. Ele alınan kişisel faktörlerin ve çevresel faktörlerin siber zorbalık davranışını gerçekleştirmede etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal Bilişsel Kuramın davranışların gözlem yoluyla

öğrenildiği savını destekleyen araştırmalardan birisi Doğan (2013) tarafından gerçekleştirilmiştir, araştırmada ergenlerin çevrelerinde bulunan yetişkinlerin elektronik ortamda geçirdikleri sürelerin artması ergenlerin de elektronik ortamda geçirdikleri sürelerde artış yaşanmasına neden olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

2.2.7. Siber zorbalık ile ilgili araştırmalar

Siber zorbalık sürecine yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda siber zorbalığın ergenler arasındaki yaygınlığı ve ergenlerin sürece dahil olma nedenlerine yönelik bulgulara sıklıkla rastlanmaktadır. Lee ve Shin (2017) tarafından 4000 ergenle siber zorbalık davranışının yaygınlığı ve davranışı gerçekleştirmede etkili olan faktörleri belirlemeye yönelik olarak yapılan bir çalışmada katılımcıların %6,3'ünün mağdur, %64'ünün zorba ve %13,1'inin zorba/mağdur oldukları belirlenmiştir. Çevrimdışı zorbalık uygulamaları, siber zorbalığa maruz kalma deneyimi ve elektronik ortamda harcanan zamanın katılımcıların siber zorbalık sürecini gerçekleştirme olasılıklarını artırıcı faktörler olduğu tespit edilmiştir. Siber zorbalık davranışlarının azalmasında bilişsel empati değişkeninin etkili olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Hoff ve Mitchell (2009) tarafından 351 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada siber zorbalık davranışının katılımcılar arasındaki yaygınlığı, nedenleri, siber zorbalığın bireyler üzerindeki etkisi ve siber zorbalık davranışı karşısında verdikleri tepkiler incelenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların yaşadıkları ilişki sorunlarının (kıskançlık, ayrılık, hoşgörüsüzlük ve çeteleşme) siber zorbalık davranışını ortaya çıkardığı, siber zorbalığın mağdurlar üzerinde özellikle sosyal refah yönünden olumsuz etki oluşturduğu, siber zorbalık davranışı karşısındaki tepkilerinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Rice ve diğ. (2015) tarafından 1285 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada cinsel kimlik, cinsiyet, teknoloji kullanımı, ırk ile siber zorbalık deneyimi ve davranış kalıpları arasındaki ilişki incelenmiştir. Katılımcıların %4.3'ü zorba-mağdur, %5'i zorba, %6.6'sı ise mağdur olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların büyük bir kısmı günün en az üç saatini internette geçirdiklerini ifade etmişlerdir. Calvete ve diğ. (2010) tarafından yaşları 12-17 arası değişen 1431 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada ergen bireyler arasındaki siber zorbalık davranışının yaygınlığı, akranları tarafından kabul ve reddedilme durumları, şiddete maruz kalma ile siber zorbalık davranışı arasındaki ilişki incelenmiştir. Katılımcıların %44.1'i siber zorbalık sürecine dahil olduklarını ifade etmişlerdir. Arkadaşlardan daha az sosyal destek alma, proaktif saldırganlık kullanımı, şiddeti haklı

gösterme, şiddete maruz kalma ile siber zorbalık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Siber zorbalık sürecinin ergen bireylerin akranlarıyla kurdukları ilişkiler ve ilişkilerde sahip oldukları sosyal becerilerin (empati vb.) zorbalık sürecine katılımında etkili olduğu görülmektedir. Sürece mağdur olarak katılan bireylerin kendilerine karşı gerçekleştirilen antisosyal eylemlerden olumsuz etkilenecek ilişkilerinin bozulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Williams ve Guerra (2007) tarafından 3339 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların siber zorbalık ve geleneksel zorbalık davranışlarının yaygınlığını karşılaştırmak aynı zamanda geleneksel zorbalık davranışının yordayıcılarının siber zorbalık davranışını da yordayıp yordamadığını araştırmak amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda yaygınlık oranlarının sözlü, fiziksel ve siber zorbalık olarak sıralandığı hem sözlü hem fiziksel hem de siber zorbalık türlerinin okul iklimi, zorbalığı onaylayan normatif inançlar ve olumsuz akran desteğiyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Juvonen ve Gross (2008) tarafından yaşları 12-17 arasında değişen 454 ergenle gerçekleştirilen araştırmada geleneksel zorbalık ve siber zorbalık arasındaki benzerlikler ve farklılıkların incelenmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların %72'si siber zorbalık yaşadığını ifade ederken, mağdur olduğunu ifade edenlerin %85'i okulda da zorbalık sürecine maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Siber zorbalık sürecine maruz kalan bireylerin neredeyse üçte ikisi zorbalık davranışını gerçekleştiren bireyi tanıdıklarını ifade etmişlerdir. Raskauskas ve Stoltz (2007) tarafından 84 ergenle gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların siber zorbalık ve geleneksel zorbalık davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda geleneksel zorbalık sürecinde katılımcıların sahip oldukları rolün siber zorbalık sürecinde de devam ettiği görülmüştür. Geleneksel zorbalık sürecinde mağdur olan bireylerin siber zorbalık sürecinde zorba rolüne geçebildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Cheraghi ve Pişkin (2011) tarafından Türkiye'den 859 ve İran'dan 874 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada siber zorbalık sürecinde yaşanan mağduriyet durumu incelenmiştir. İranlı katılımcıların geleneksel zorbalık sürecinde Türk öğrencilere nazaran daha yoğun bir mağduriyet yaşadıkları tespit edilirken, Türk katılımcıların tüm zorbalık türlerinde zorba rolünde daha yoğun bir katılım sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Kocatürk (2014) tarafından 551'i kadın, 529'i erkek 1080 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada akran zorbalığı-siber zorbalık, akran mağduriyeti- siber mağduriyet arasındaki ilişki incelenmiştir.

Katılımcıların akran zorbalığına maruz kalmaları ile siber zorbalığa katılımları arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanmıştır. Ayrıca akran zorbalığı ile siber mağduriyet arasında da ilişki olduğu tespit edilmiştir. Erkek katılımcıların siber zorbalık sürecine dâhil olma düzeylerinin kadın katılımcılardan yüksek olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen literatür incelemesinde siber zorbalık ve geleneksel zorbalık arasındaki benzerlikler ve farklılıklara yönelik çalışmaların yaygın olduğu, siber zorbalık ve geleneksel zorbalık davranışları arasında benzerliklerin olduğu yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur. Gerçekleştirilen araştırmalarda geleneksel zorbalık sürecine zorba ve mağdur olarak katılan bireylerin siber zorbalık sürecine de benzer şekilde zorba ve mağdur rolünde katıldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Peren ve diğ. (2010) tarafından İsviçre’den 374 ve Avustralya’dan 1320 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada geleneksel zorbalık ve siber zorbalık sürecinde mağdur olmanın aynı olumsuz sonuçlara sahip olup olmadığı incelenmiştir. Hem geleneksel hem de siber zorbalık sürecine katılan bireylerin katılmayanlara oranla daha yüksek depresif belirtilere sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. König ve diğ. (2010) tarafından 473 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada katılımcılardan geleneksel zorbalık mağduru olanların siber zorbalık davranışını zorba olarak gerçekleştirdiklerinde kendilerine hedef olarak geleneksel zorbalığı gerçekleştiren bireyleri seçip seçmedikleri araştırılmıştır. Araştırmada adalet ve intikam duygularının siber mağdurların seçimi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların siber zorbalık mağduru olarak seçtikleri bireylerin kendilerine geleneksel zorbalığı yapan bireyler oldukları tespit edilmiştir. Siber zorbalık ve geleneksel zorbalık sürecinin katılımcılar üzerindeki etkisinin incelendiği araştırmalarda katılımcılar üzerinde benzer etkilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Allison ve Bussey (2017) tarafından 563 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada sürece gözlemci olarak katılan bireylerin siber zorbalık davranışına müdahale etme durumları ile bireysel ve toplumsal ahlak arasındaki ilişki incelenmiştir. Bireylerin sahip oldukları bireysel ve toplumsal ahlak ile siber zorbalık sürecine müdahalede bulunma durumları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ahlaki standart seviyesi yüksek olan bireylerin müdahale konusunda aktif rol aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yaman ve Peker (2012) tarafından 14 katılımcı ile gerçekleştirdikleri araştırmada araştırma kapsamında ergenlerin siber zorbalık ve siber mağduriyet durumuna ilişkin algıları incelenmiştir.

Katılımcılarla yapılan bireysel görüşmeler sonucunda katılımcıların kimliğini gizleyerek, siber sahtecilik ve siber dilsel zorbalık kullanarak siber zorbalık davranışını yaptıkları belirlenmiştir. Can sıkıntısı, arkadaş ortamı, intikam alma isteğinin siber zorbalık davranışını yapmalarına neden olduğu tespit edilmiştir. Siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireylerin üzüntü, intikam ve öfke duygularını yaşadıkları tespit edilmiştir. Eroğlu ve diğ. (2015) tarafından 162'si kadın 183'ü erkek 345 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada siber zorbalık statüleri (zorba, mağdur, zorba-mağdur ve hiç katılmamış birey) ile akran ilişkileri incelenmiştir. Katılımcıların %11,8'i siber zorbalık sürecine hiç katılmadığını, %72.2'si siber zorba-mağdur olarak, %9'u zorba, %7'si ise mağdur olarak sürece katıldığını ifade etmişlerdir. Sadakat değişkeninin zorba, mağdur ve zorba-mağdur ile bağlılık değişkeninin ise sadece zorba bireyler için risk faktörü olduğu tespit edilmiştir. Araştırmalarda bireylerin sahip olduğu ahlaki yapının ve duyguların etkisiyle siber zorbalık sürecine katıldıkların ve sahip olunan duygusal yapının siber zorbalık davranışı için risk faktörü içerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen alanyazın incelemesinde siber zorbalık davranışına yönelik gerçekleştirilen araştırmaların yoğun olarak tarama türünde olduğu (Hoff ve Mitchell, 2009; Kocatürk, 2014; Lee ve Shin, 2017; Manap, 2012; Rice ve diğ., 2015; Serin, 2012; Topçu ve diğ., 2008; Williams ve Guerra, 2007) görülmektedir. Gerçekleştirilen araştırmalar genel olarak siber zorbalığın yaygınlığı, bireyler üzerindeki etkileri, türleri ve sürece katılan bireyler üzerindeki etkilerine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Siber zorbalık sürecinde siber zorbalığa katılımı arttırıcı (ahlaki çözülme) ve siber zorbalığı önlemeye yönelik etkisi olabilecek (sosyal beceri) kişisel faktörlere yönelik araştırmalar oldukça yetersiz kalmaktadır. Siber zorbalık davranışına yönelik gerçekleştirilen araştırmalar siber zorbalığın yaygınlığı, etkisi, sonuçları üzerinde yoğunlaşsa da araştırmaların sonuç kısmında siber zorbalık davranışını önleme, internet kullanıcılarının kendilerini siber zorbalıktan koruma ve siber zorbalık davranışının etkisini azaltma noktasında çalışmaların gerçekleştirilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur. Buradan hareketle bu araştırmada sosyal beceri (günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerileri) ile siber zorbalık davranışı arasındaki ilişkide ahlaki çözülmenin aracılık etkisi incelenmiştir.

2.3. Sosyal Beceri

Sosyal beceriler, bireyin içerisinde yaşadığı topluma uyum sağlamasını kolaylaştırıcı, çevresinden gelen isteklere cevap vermesini sağlayan ve karşılaştığı antisosyal davranışlarla mücadele edebilmesine olanak tanıyan yetenekler olarak tanımlanabilmektedir (Bar-On, 1997). Sosyal beceriler sosyal bağlam içerisinde bilişsel ve duygusal unsurları barındırmaktadır ve bireylerin olumlu kabul edilen sosyal tepkileri yapmalarını ve olumsuz kabul edilenlerden kaçınmalarını sağlamaktadır (Lapidot-Lefter ve Dolev-Cohen, 2014). Silvera ve diğ. (2001)'ne göre sosyal beceri bireylerin sosyal bağlamı içerisindeki bireylerle etkili iletişim kurabilmelerine, sürdürebilmelerine ve istediklerinde sonlandırabilmelerine ve karşısındaki bireylerle iletişim kurarken onları etkin olarak dinleyebilmelerine olanak tanıyan süreçler olarak tanımlanabilmektedir (Silvera ve diğ., 2001). Sosyal beceriler bireylerin diğerleri ile sosyal olarak kabul edilebilir biçimde iletişim kurmalarını sağlayan davranışlardır (Gresham ve diğ., 2011).

Sosyal beceri kavramına yönelik gerçekleştirilen tanımlar incelediğinde genel olarak üç ana kategori üzerinde toplanmaktadır. Bunlardan ilki olan iletişim becerileri, bireylerin diğer bireylerle kurduğu sözlü ve sözsüz iletişimi kapsamaktadır. Sözel ve sözsüz iletişimi içeren sosyal beceriler iş birliği ve duygusal süreçleri içerisinde barındırmaktadır, iş birliği içerisinde bulunan bireyler kendi düşüncelerini karşı tarafa iletmekte ve karşı tarafın görüşünü analiz ederek anlamlandırmakta yetkindirler, duygusal süreçlerde ise kendi duygularının farkında olmak kadar karşısında bulunan bireylerin duygularını anlamak ve ifade etmek de oldukça önemli görünmektedir (Reedy, 2019). İkinci kategori duyarlılık becerileri, bireyin davranışlarının diğer bireyler üzerinde oluşturduğu etkiyi anlamayı amaçlamaktadır. Üçüncü kategori ise ifade becerileri bireyin belirlediği uygun kelimelerle kendisini karşı tarafa anlatma becerisi olarak açıklanmaktadır (Riggio, 1986; Riggio ve diğ., 1989).

Bireyler kişilerarası ilişkileri kurmak (Gresham ve diğ., 2010) ve kişilerarası ilişkilerde kendilerine belirledikleri hedefleri yerine getirmek için sosyal becerilere ihtiyaç duymaktadırlar (Bandura, 1997). Bireyler sahip oldukları sosyal becerilerin etkisiyle yaşamları içerisinde belirledikleri hedeflere ulaşma konusunda motive olabilmekte ve ihtiyaçlarını belirleyip giderme konusunda başarılı bir şekilde ilerleyebilmektedirler (Hinsch ve Pflingsten, 2002). Sosyal beceriler kişilerarası ilişkiler kurabilmesi ve sürdürebilmesi konusunda bireyi güçlendirirken aynı zamanda isteklerini,

duygularını ve düşüncelerini karşısında bulunan bireye rahat bir şekilde ifade edebilmesine (Del Prette ve Del Prette, 2005), karşısındaki bireyin hislerini ve düşüncelerini anlayabilmesine, karşılaştığı sorunlara çözüm bulabilmesine (Matson ve diğ., 2007) ve gelecekte ortaya çıkabilecek sorunların engellenmesine katkıda bulunabilmektedir (Cabollo, 1993).

Sosyal beceriler sosyal etkileşimlerin başlatılmasında ve sürdürülebilmesinde verimli bir etkileşim dönemi için önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır, etkileşimlere getirdiği katkı aynı zamanda bireylerin sosyal gelişimini de devam ettirmesine olanak tanıyabilmektedir (Benson ve diğ., 2011). Sosyal becerilerin etkisiyle verimli bir şekilde kurulan ilişkiler ergenlik döneminde bulunan bireylerin de bireysellikten uzaklaşmasını, sosyallik kazanmasını ve özerkliğini elde edebilmesini sağlayabilmektedir (Lerner, 2002).

Sosyal becerilerin zayıflığı etkileşimlerde bireyin nasıl davranacağını belirlemesinde zorluk yaşamasına neden olabilmekte (Barcons ve diğ., 2012) bireyin verimli sosyal ilişkiler kurmasının önüne geçerek bireyin sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Qualter ve diğ., 2015). Sosyal becerileri gelişmemiş birey topluma uyum sağlama konusunda sorun yaşarken bir taraftan da artan davranış sorunlarıyla mücadele etmektedir (Kats-Gold ve diğ., 2007). Bu bireyler topluma uyum sağlamak ve popülerlik kazanmak amacıyla elektronik ortama yönelebilmektedirler ancak sonuç her zaman beklenildiği gibi olumlu olmayabilmekte ve bireyler ruhsal, bilişsel ve fiziksel anlamda sorunlar yaşayabilmektedirler (Espada ve diğ., 2014). Bireyler yaşadıkları bu sorunların olumsuz etkisi altında kalarak antisosyal davranışlara yönelebilmektedirler (Nilsen ve diğ., 2013). Sosyal becerilerin zayıf olması bireylerin karşılaştıkları sorunları çözmede utangaç ve pasif davranarak zorluk yaşamalarına, bireylerle iletişim kurmalarında zorluklar yaşamalarına ve zorbalık davranışının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Greshman ve Elliott, 1990; Jahoda ve diğ., 2006). Zorbalık sürecinde bu bireyler kendilerini savunma konusunda zorluk yaşayabiliyorken, sosyal becerilerinin zayıf olması kendilerini daha savunmasız hale getirebilmektedir (Alsaker ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2010; Postigo ve diğ., 2012). Kazandırılan sosyal beceriler zorbalık sürecine katılan bireyler için koruyucu bir faktör olabilmektedir (Jones ve diğ., 2012).

Sosyal becerileri gelişmiş olan bireyler zorbalık sürecinde yaşadıkları sorunları daha kolay bir şekilde çözebilmektedirler (Bacanlı ve Erdoğan, 2003). Bu bireyler diğer bireylerle etkin bir şekilde iletişim kurabilmekte, sosyal etkileşimler sırasında karşılaştıkları sorunlar karşısında çözüm odaklı yaklaşabilmektedirler (Fox ve Boulton, 2005). Bireylerin toplum yanlısı davranışları sergileme olasılıkları yükselmekte ve bu durum ahlaki açıdan kendilerini sorumlu tutmayarak sağlıklı kişilerarası ilişkiler kurmalarını sağlayabilmektedir (Ellias ve diğ., 2007). Sosyal beceri düzeyinin yüksek olması bireyi çatışma durumlarından koruyabilmekte, ebeveynlerle olan ilişkileri düzenleyebilmekte, antisosyal davranışların gerçekleşmesini ve birey üzerindeki olumsuz etkisini önleyebilmektedir ve toplumla uyumlu bir şekilde yaşamasına olanak tanıyan ilişkileri başlatarak devam ettirmesini sağlayabilmektedir (Murta ve diğ., 2010; Sabbag ve Bolsoni-Silva, 2015).

Sosyal becerilerin önemi çağın sağladığı imkanlar dahilinde meydana gelen hızlı değişimler, bireylerin süreç içerisinde ortaya çıkan ihtiyaçları, değişen aile yapılarının etkisi, elektronik ortamın vazgeçilmez bir unsur olmasıyla ilişkilerin karmaşık bir hal alması ve bireylerin pek çok sorunla karşı karşıya kalmasıyla beraber artış göstermiştir (Miri ve diğ., 2016). Bireyin sahip olduğu sosyal beceriler iletişim kurmasında ve sürdürmesinde etkili olduğu kadar yaşam döngüsü içerisinde karşılaştığı sorunlarla mücadele etmesinde kolaylaştırıcı bir faktör olabilmektedir özellikle son dönemlerde elektronik ortamda geçirilen vaktin artması ve süreç içerisinde bireyin pek çok sorun ve stres durumlarıyla karşılaşması elektronik ortamda kullanılacak ve geliştirilecek sosyal becerilerin önemini arttırmaktadır (Abolfathi ve diğ., 2014). Elektronik ortamda geçirilen zamanın artması günlük yaşam içerisinde etkileşimlerin önüne geçebilmektedir ve bireyi gerçekleştireceği faaliyetlerden alıkoyabilmektedir (Mesch, 2003).

Elektronik ortam bireyler için yeni etkileşimler kurulabilmesine olanak tanımaktadır ancak kendi sosyal gelişimi için yeni etkileşim kurmayı tercih etmeyip bireysellik sürecinde kalan bireyler sosyal becerileri kazanma ve geliştirme konusunda zorluk yaşayabilmektedirler (Conn ve diğ., 2014; Fredicks ve Simpkins, 2013). Bireyler sanal ortamda sosyal medya aracılığıyla kurdukları iletişimin etkisiyle elektronik ortam sosyal becerilerini geliştirebilmektedirler (Chau ve Xu, 2012). Elektronik ortamda sosyal beceriler bireyin diğer bireylerle teknolojik cihazları kullanarak sosyal ilişkiler kurması olarak tanımlanmaktadır (Wang ve Haggerty, 2011). Fakat günlük yaşam içerisinde

kurulan ilişkiler elektronik ortamda kurulan ilişkilerden daha fazla aidiyet duygusu geliştirilmesini sağlayabilmektedir (Cummings ve diğ., 2002).

Günlük yaşam içerisinde iletişim kurma ve devam ettirme için gerekli olan sosyal becerilerin elektronik ortam içerisinde de kurulacak ilişkiler için kritik bir öneme sahip olduğu düşünülmektedir (Valkenburg ve Peter, 2008). Elektronik ortamda kullanılan sosyal beceriler günlük yaşam içerisinde kullanılan sosyal becerilere oldukça benzerlik göstermektedir (Ducheneut ve Moore, 2005). Buna karşın sosyal beceri kavramının günlük yaşamda ve elektronik ortamda sergilenen beceriler olarak ayrı ele alınmasını savunan pek çok teori bulunmaktadır (Mantzouranis ve diğ., 2019). Elektronik ortam ve günlük yaşam içerisinde kurulan ilişkiler kendi bağlamsal sürecinde değerlendirilebilmektedir (Reich, 2017). Hem elektronik ortamın hem de günlük yaşamın sahip olduğu bağlamsal özellikler farklı sosyal becerilere ihtiyaç duyulmasına olanak sağlayabilmektedir (Brown, 2013; Reich, 2017). Elektronik ortamın bireylere sunduğu mesafe kavramından bağımsız olarak daha büyük topluluklarla iletişim kurma, kendi paylaşımlarını engel tanımadan diğer bireylere aktarma, zamansal sınırlamanın olmaması (Gomez ve Marta-Lazo, 2015), hızlı ve kolay erişim, anonimlik (Nesi ve diğ., 2018) gibi imkanlar sosyal becerilerin de farklılık göstermesine yol açabilmektedir (Johnson ve diğ., 2008).

İletişim süreçleri üzerinde sözlü ve sözsüz unsurlar ilişkinin kalitesi üzerinde etkili olabilmektedir, özellikle sözsüz iletişimde kullanılan jest ve mimikler, göz teması, yüz ifadeleri ve fiziksel duruş iletişime yön verebilmektedir (Brown, 2013). Bireyin iletişim sırasında karşı tarafın kullandığı sözsüz iletişim unsurlarının ortaya çıkardığı duygusal ve tepkisel mesajlara verilecek cevaplar iletişimin kalitesini arttırabilmektedir (Knapp ve diğ., 2013). Günlük yaşam içerisinde kurulan iletişim süreçlerinde sözsüz iletişim unsurlarının kullanımı elektronik ortamda kurulan ilişkilerden daha belirgin olarak yaşanmaktadır (Sherman ve diğ., 2013). Elektronik ortam içerisinde kurulan ilişkilerde yaşanan zorluklar bireylerin sosyal becerilerini geliştirmelerinde ve deneyimlemelerinde zorluk yaşamalarına neden olabilmektedir (Giedd, 2012). Buna karşın elektronik ortamın kendine has oluşturulan iletişim unsurları (kullanılan noktalama işaretleri ve büyük harf-küçük harf kullanımı) ile anlatılmak istenen duygular sahip olunan beceri düzeyine göre daha niteliksel hale getirilebilmektedir ve bireyler diğerlerinin duygularını daha rahat anlayarak ifade edebilmektedirler (Wang ve Haggerty, 2011).

Bireyler günlük yaşam içerisinde kurdukları ilişkilerde elektronik ortama kıyasla duygusal anlamda daha çok bağlanabilmektedir ve sahip oldukları sosyal becerileri kullanma konusunda kendilerini daha rahat hissedebilmektedirler bu durum ilişkilerinin gelişimini ve gücünü arttırabilmektedir (Sharman ve diğ., 2013). Bireyler elektronik ortamda geçirdikleri süreler azaldığında sosyal gelişimlerine katkı sunabilmektedirler (Uhls ve diğ., 2014). Ancak elektronik ortamın bireylerin sosyal beceri düzeylerinin gelişimine olumlu katkılarının bulunabildiğini ve bireyler için teşvik unsuru oluşturabildiğini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır, gerçekleştirilen aktiviteler bireyin ilişki kurma, sürdürme ve karşılaştığı sorunlara çözüm bulmasında etkili olabilmektedir (Cheng ve Ye, 2010; Lorena ve diğ., 2017). Bazı araştırmalara göre elektronik ortam, günlük yaşamda kurulan etkileşimlerde kendilerini rahat hissetmeyen endişe içerisinde olan bireylerin kendilerini daha rahat hissederek etkileşim sürecinde sosyal becerilerini kullanabilmelerine olanak tanıyabilmektedir (Lee ve Stapinski, 2012; Parry, 2016). Günlük yaşam içerisinde kurulan ilişkileri sürdürme konusunda daha destekleyici olarak kullanılan elektronik ortam ilişkilerin güçlenmesine katkı sunabilmektedir (Greenfield ve Subrahmanyam, 2008; Wellman ve Gulia, 1999). Elektronik ortam içerisinde sosyal ağ sitelerinin kullanımı bireyin kurduğu kişilerarası ilişkilerde kendi varlığını devam ettirmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkabilmektedir (Cassidy ve diğ., 2013). Elektronik ortamın yaygın kullanımı özellikle kullanıcıların %67'lik kısmının sosyal ağ sitelerini iletişim için kullanmaları bireylerin sosyalleşme süreçlerine de olumlu katkılar getirebilmektedir (Boase, 2006). Günlük yaşam içerisinde sosyal becerileri düşük olan bireyler sosyal medya platformlarını kullanarak popülerlik kazanmak için çabalayabilmektedirler (Lampe ve diğ., 2008).

Günlük yaşam içerisinde bireyler sosyal beceriler açısından daha avantajlı gözükmeaktedirler ve kendilerini sosyal beceriler açısından geliştirenlerin ilişkileri ve duygularını yönetmede daha başarılı oldukları ve antisosyal davranışlarda bulunma olasılıklarının azaldığı görülmektedir (Ming-Te, 2009). Elektronik ortamda sahip olunan sosyal beceriler ise bireylerin kendilerini daha rahat ifade edebilmelerine, motivasyonları yüksek, daha vicdanlı ve kendilerini açık bir şekilde ifade edebilme durumlarına katkı sunabilmektedir (Zsolnai, 2002). Elektronik ortamda iletişim kurarken bireyin sahip olması beklenen sosyal beceriler öz kontrol, diğerlerinin duygularını anlama ve ifade etme, sosyallik ve öz düzenleme olarak belirlenmiştir (Voogt ve Roblin, 2012).

Elektronik ortamda kurulan ilişkiler bireyin öz güvenini arttırabilmektedir ve bu durum bireye sosyal becerilerini deneyimleme ve geliştirme fırsatı sunabilmektedir (McKenna ve Bargh, 2000). Bazı araştırmalar elektronik ortam içerisindeki deneyimlerin günlük yaşam deneyimlerinin sağladığı fırsatları sağlayamayacağını göstermektedir (Ebbeck ve diğ., 2016).

Elektronik ortamda ve günlük yaşam içerisinde kurulan ilişkilerde kullanılan sosyal beceriler ve farklılıklarına yönelik gerçekleştirilen araştırmalar yetersiz kalmaktadır (Downey ve Gibbs, 2020). Günlük yaşam ve elektronik ortam içerisinde kurulan ilişkilere etki eden faktörlere yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda da çelişkili sonuçlara rastlanabilmektedir (Walther ve Boyd, 2002). Sosyal beceriler bireylere öğretilirken benimsetilmeye çalışılan beceri doğal ortamı içerisinde bireylere kazandırılmaya çalışılmadığı için araştırmalar çelişkili sonuçlar ortaya koyabilmektedir (Maag, 2005).

2.3.1. Ergenlik döneminde sosyal beceri

Ergenlik döneminde sosyal beceriler önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır, çünkü ergenlik dönemi kendini geliştirme açısından kritik bir dönemdir. Ergenler sosyal ilişkilere girerler ve kişiliklerini oluşturmaya çalıştıkları bu dönemde sosyal beceriler önemli bir rol oynayabilmektedir (Sarıçam ve diğ., 2016). Çünkü sosyal beceriler ergenlerin diğer bireylerle özellikle akranlarıyla iletişim kurmasına ve bu iletişimi sürdürmesine katkı sağlamaktadır (Dryburgh ve diğ., 2020; Sarıçam ve diğ., 2016). Ergenlerin sahip oldukları sosyal beceri kavramı kendilerinin ve karşılarındaki bireyin haklarını koruyarak düşüncelerini, görüşlerini, duygularını ve tutumlarını saygı çerçevesinde karışı tarafa iletebilmelerini içermektedir (Caballo, 2003).

İlişkileri yönetmek ve karşılaştığı sorunlarla baş edebileceği sosyal becerilere sahip olmak ergenler için önemlidir (Bingöl, 2018). Ergenlik döneminde sosyal beceriler duygusal tepkileri, bilişsel süreçleri ve analiz yaparak karar verme yeteneğini içermektedir (Eisenberg ve diğ., 2015). Sosyal becerilerin etkisiyle sağlanan kişilerarası uyum ergenin bilişsel, duygusal ve psikolojik olarak kendisini iyi hissetmesini sağlayarak (Guevremont ve Dumas, 1994; Lo ve diğ., 2002) bir gruba ait olma ihtiyacını karşılamaktadır (Gresham ve diğ., 2011). Ergenlik döneminde kendini ifade etme, iş birliği, empati ve kendini kontrol etme gibi becerileri kazanan bireylerin sosyal olarak işlevsel bir yapıya sahip olacağı düşünülmektedir (Lapidot-Lefter ve DolevCohen, 2014).

Ergenlik döneminde bireyin kazandığı sosyal beceriler ilerleyen yıllarda kuracağı ilişkileri ve davranışları etkileyerek (Erözkan, 2013) kuracağı kişilerarası ilişkilere yön verebilmektedir (Nedim-Bal ve Sungur, 2015; Segrin ve Taylor, 2007). Ergenin kazandığı sosyal becerilerin kurduğu sosyal ilişkilere başarılı bir şekilde aktarılması toplumla uyum içerisinde yaşamasını sağlayabilmekte ve birey toplum içerisinde özerkliğini ilan ederek (Yıldız ve Duy, 2013) daha sağlıklı ilişkiler kurabilmektedir (Becerra ve diğ., 2019). Ayrıca sosyal becerilere sahip olan ergenler karşılaştıkları sorunlarla baş edebilme ve ilişkilerini yönetme konusunda kendilerini yeterli görebilmektedirler (Bandura, 1986; Deniz ve Ersoy, 2016). Sosyal beceriler ergenlerin akranlarıyla etkili iletişim kurabilmelerine, grup dinamiklerini benimseyerek kendilerini benimsetebilmelerine, diğer bireylerle empati kurarak onların duygularını anlamalarına ve kendi duygularını ifade etmelerine olanak tanıyabilmektedir (Çetin, Alpa-Bilbay ve Albayrak-Kaymak, 2003).

Ergenlik döneminde bulunan bireyler çevrelerindeki bireyleri gözlemlerken olumlu ve olumsuz pek çok davranışa maruz kalabilmektedirler. Ergenler çevrelerinde yardımlaşma, paylaşımda bulunma, iş birliği yapma, çatışma çözme, tartışma yoluyla bilgiye erişim gibi olumlu davranışları gözlemlerken, antisosyal, saldırganlık ve zorbalık gibi olumsuz davranışları da gözlemleyebilmektedirler (Nedim-Bal ve Sungur, 2015). Zayıf sosyal beceriler, ergenlerin çevreleriyle uyum sorunları yaşamalarına, akranları tarafından dışlanmalarına (Lane ve diğ., 2008), çevrelerinden daha az destek alabilmelerine neden olabilmekte, saldırganlık, zorbalık, suçluluk gibi sorunlara yol açabilmektedir (Elksnin ve Elksnin, 1998; Parker ve Asher, 1987) ve bu durum ilerleyen dönemlerde bireyin etkileşim kurmasının önüne geçebilmektedir (Furman ve Buhrmester, 1985).

Ergenlik dönemindeki bireylere sosyal becerilerin kazandırılmasının bireylerin kuracakları ilişkilerde yeterli verimi alabilmeleri ve belirledikleri hedeflere ulaşabilmeleri için hem elektronik ortamda hem de günlük yaşamda kurdukları ilişkilerde işlevselliği ve uyumu sağlayabilmeleri için kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir (Walker ve Calkins, 1986). Ergenlik döneminin teknolojinin yoğun olarak kullanıldığı bir dönem olduğu düşünüldüğünde elektronik ortamın bireyin sosyal öğrenme süreçlerinde önemli bir faktör olduğu düşünülebilmektedir (Subrahmanyam ve Smahel, 2010). Elektronik ortam ergenler arasında yoğun bir şekilde sosyalleşmek için kullanılmaktadır ve bireyler

sosyal medya aracılığıyla kişilerarası ilişkiler kurabilmektedirler (Ogelman ve diğ., 2018; Solberg, 2007). Elektronik ortam içerisinde kurulan ilişkiler artık kullanımının yaygınlaşmasının etkisiyle günlük yaşam ilişkilerinin yerini almaya başlamıştır (Nie ve diğ., 2002). Ergenler elektronik ortamı sosyal gelişimlerini tamamlayabilmek amacıyla kullanabilmekte ve yeni etkileşimler kurarak sosyal çevrelerini geliştirebilmektedirler (Valentine ve Holloway, 2002). Baiocco ve diğ. (2011) tarafından ergen bireylerle gerçekleştirilen çalışmada sadece günlük yaşam içerisinde arkadaşlık ilişkileri kuran ya da sadece elektronik ortamda arkadaşlık ilişkileri kuran bireylerin her ikisini de kullanan bireylerden daha kaliteli ilişkiler geliştirdikleri bulunmuştur.

Günlük yaşam ile elektronik ortam arasında bağlamsal olarak benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da bulunmaktadır ve elektronik ortamda kurulan ilişkilerde ortaya çıkan farklılıklar (sürekli etkileşim vb.) ergen bireylerin kurdukları ilişkileri de etkileyebilmektedir (Nesi ve diğ., 2018). Ergenler elektronik ortamın bağlamsal faktörlerinin ilişki kurma üzerindeki kolaylaştırıcı etkilerinden faydalanabilmektedirler (Suoninen, 2001). Ergenler etkileşim kurarken teknolojik cihazlar için geliştirilen facebook, twitter, instagram, youtube ve Snapchat gibi sosyal medya uygulamalarını kullanmaktadırlar ve günün büyük bir bölümünü uygulamalar üzerinden etkileşim kurarak geçirmektedirler (Bernabeta, 2010; Reed, 2007).

Ergenler tarafından kurulan ilişkilerde sözlü ve sözsüz beceriler kritik öneme sahiptir ve sözsüz becerilerin kullanımı elektronik ortamda çok mümkün olmadığı için yanlış anlaşılmanın önü açılabilen ve ilişkiler zarar görebilmektedir (Gimenez ve Zirpoli, 2015). Ergenler artık tek bir cihazı kullanmak yerine aynı anda iki elektronik cihazı kullanarak bir taraftan bilgisayardan oyun oynarken aynı anda telefonda haberleşerek birbirlerini yönlendirebilmektedirler (Brooks-Gunn ve Donahue, 2008). Bu durum ergenlerin elektronik ortamda geçirdikleri zaman dilimini arttırırken antisosyal davranışlarla karşılaşma olasılıklarını da arttırabilmektedir (Roberts ve diğ., 2005).

Ergenlerin diğer bireylerle etkileşim kurarken kullandıkları sosyal etkileşim tarzlarının zorbalık davranışı üzerindeki etkisi araştırmacıların ergenlerin sahip oldukları sosyal becerilerin zorbalık süreci üzerindeki etkisini araştırmaya yönelmelerinde etkili olmuştur (Castro ve diğ., 2003). Siber zorbalık sürecinde internetin sahip olduğu benzersiz özellikler ergenlerin sahip oldukları becerileri de etkilemektedir (Shariff ve Strong-Wilson, 2005).

2.3.2. Siber zorbalık sosyal beceri ilişkisi ve siber zorbalıkta roller

Bireylerin sosyal becerilerden yoksun olduğu anlar olabilmekte ve bu durum diğerlerine karşı kontrol edemedikleri duygu ve davranışlara yol açabilmektedir. Bu nedenle zorbalık davranışlarının açıklanmasında sosyal beceri eksikliğinden bahsedilmektedir (Crick ve Dodge, 1994; 1999). Zorba, zorbayı desteklemek, mağdur olmak veya mağdur olan bireyi görmezden gelmek tüm bu rolleri ve bireyin hangi rolde olacağını belirlemede önemli bir özellik sahip olunan sosyal becerilerle ilişkilidir (Jenkins ve diğ., 2014). Bu nedenle son zamanlarda sosyal beceri ile zorbalık alanında çalışmalara ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Siber zorbalık sürecine katılan bireyler hem sosyal ilişkiler kurma hem de sosyal beceriler konusunda yetersizlik yaşayabilmektedirler (Ojedokun ve Idemudia, 2013; Willard, 2007). Siber zorbalığın bireyler üzerinde sosyal geri çekilme, dışlanma ve sosyal becerilerin zarar görmesi gibi sosyal gelişim açısından pek çok zararı bulunabilmektedir (Kim, Koh ve Le-venthal, 2005). Siber zorbalık sürecinde önemli bir etken olan intikam duygusu sosyal becerileri zayıf olan bireylerde daha yoğun şekilde yaşanabilmektedir (Toussaint ve diğ., 2015). Siber zorbalık sürecinin önlenmesinde ve durdurulmasında sosyal beceri düzeyinin etkili olduğu görülmektedir (McLaughlin ve diğ., 2010). Campbell (2005)'a göre bireylerin sahip oldukları sosyal beceri düzeyleri bireylerin siber zorbalık sürecine katılımlarını öngörebilmektedir.

Günlük yaşam içerisinde gerçekleştirilen zorbalık davranışı üzerinde sosyal becerilerin etkisine yönelik çalışmalar daha geçerli sonuçlar ortaya koyabiliyorken, elektronik ortamda gerçekleştirilen zorbalık süreci üzerindeki etkisine yönelik çalışmaların daha netlik kazanmış olmadığı görülmektedir (Kokkinos ve Kipritsi, 2012). Siber zorbalığın karmaşık doğasının çözülmesi, sosyal ve psikolojik yönlerinin belirginleştirilmesi amacıyla günlük yaşam ve elektronik ortamın birlikte ele alınarak incelenmesinin daha geçerli sonuçlar verebileceği düşünülmektedir (Mesch ve Talmud, 2010). Günlük yaşam içerisinde gerçekleştirilen zorbalık sürecinde zorba bireyler sahip oldukları gücün etkisiyle mağdurların acı çekmelerine yol açmayı amaçlamaktadırlar ancak elektronik ortamda gerçekleştirilen zorbalık sürecinde asıl amaç intikam duygusu olabilmektedir (Dooley ve diğ., 2009). Günlük yaşam içerisinde ilişkisel zorbalık süreçlerine aktif olarak katılan bireylerin elektronik ortamda gerçekleştirilen zorbalık süreçlerinde de yer aldıkları görülmektedir ve özellikle kız öğrencilerin ilişkisel zorbalık

türlerinde etkin bir rol aldıkları görülmektedir (Hinduja ve Patchin, 2010; Werner ve diğ., 2010).

Bireyler gün içerisindeki zamanının büyük bir bölümünü elektronik ortam içerisinde geçirmektedirler (Roberts ve diğ., 2005). Elektronik ortamın yaygın bir şekilde kullanılmasının etkisiyle çevrimiçi süreçlere uygun sosyal beceriler geliştirilmeye başlanmıştır (NSBA, 2007; Richardson, 2007). Bireyler sosyal yaşantı içerisinde ya da elektronik ortam içerisinde bireyleri gözlemleyerek ya da deneyimleyerek zorbalık davranışını öğrenebilmektedirler (Bandura, 1983). Etkili sosyal beceriler kazandırılmaya çalışılırken elektronik ortam kullanıcıları birbirine istenmeyen beceriler edindirebilmektedir (iletişimde kullanılan uygunsuz dil, istenmeyen içeriklerin paylaşılması vb.). Araştırmalarda uygun sosyal becerilerin yerine antisosyal becerilere de odaklanılmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2009; NSBA, 2007).

Ergenler çeşitli teknolojik cihazların kullanımıyla çok yönlü bir zorbalığa maruz kalabilmektedirler (Jovunen ve Groos, 2008). Yaşanan zorbalık süreçleri antisosyal davranışları etkileyerek bireylerin sosyal becerilerine etki edebilmektedir. Ergenlerin sahip oldukları sosyal beceriler elektronik ortamda gerçekleşebilecek zorbalık davranışının önlenmesinde ve ergenlerin ilişkileri nasıl yönetebilecekleri, tartışmaları nasıl avantaja çevirebilecekleri ve zorbalık davranışını nasıl çözebilecekleri konusunda onlara yardımcı olabilmektedir (Nasaescu ve diğ., 2018; Navarro ve Yubero, 2012). Siber zorbalık sürecine katılan ergenlerin sosyal beceri puanlarının katılmayan ergenlere göre daha düşük olduğu görülmektedir (Lapidot-Lefter ve DolevCohen, 2014; Sarıçam ve diğ., 2016). Navarro ve Yubero (2012) tarafından gerçekleştirilen çalışmada sosyal becerileri yüksek olan ergenlerin internet üzerinden iletişim kurmak için daha fazla zaman harcadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Savage ve Tokunaga (2017) tarafından yapılan çalışmada sosyal beceri düzeyleri düşük ve iletişim becerileri güçlü olan bireylerin sanal ortamda karşılarındaki bireylere zarar verme olasılıklarının diğer bireylere kıyasla daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal beceri ve siber zorbalık ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde bazı çalışmalarda iki kavram arasında ters ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur (Mayer ve diğ., 2004; Nocentini ve diğ., 2013). Mayer ve diğ. (2004) tarafından yapılan araştırmada sosyal beceri düzeyi yüksek olan bireylerin antisosyal davranış gerçekleştirme olasılıklarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında sosyal becerilerin siber

zorbalık davranışını etkilediğini ortaya koyan çalışmalar olduğu gibi siber zorbalık davranışının sosyal becerileri etkilediğini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Nocentini ve diğ., 2013). Siber zorbalık ve sosyal beceri arasındaki ilişki ele alınırken mağdur, zorba ve gözlemci rollerinin ayrı ayrı ele alınmasının önemli olabileceği düşünülmektedir (Savage ve Tokunaga, 2017).

2.3.2.1. Zorba rolünde sosyal beceri

Zorba rolünde gerçekleşen siber zorbalık sürecinde sahip olunan yetersiz sosyal becerilere yönelik araştırmalar bulunmakta ve giderek artmaktadır (Olweus, 1993; Postigo ve diğ., 2012). Siber zorbalık sürecine zorba olarak katılan bireyler günlük yaşamda sosyal ortamdan dışlanan bireyler olarak karşımıza çıkmaktadırlar bu durum da kendilerinin iletişim becerilerinin zayıf olduğunu ve dolaylı olarak sosyal becerilerinin de zayıf olduğu sonucunu doğurmaktadır (Lapidot-Lefter ve DolevCohen, 2014; Romera ve diğ., 2016).

Ergenlere sosyal beceriler kazandırıldığı zaman siber zorbalık süreçlerinde azalma olabileceği düşünülmektedir (Akbaba, 2012). Bununla birlikte yüksek sosyal beceriye sahip bireylerin de siber zorbalık sürecine katıldıklarını ortaya koyan araştırmalara rastlanmıştır (Pabian ve Vandebosch, 2016; Twyman ve diğ., 2010). Buradan hareketle sosyal beceri ile siber zorbalık araştırmalarında tartışmalı sonuçların ortaya çıktığı görülmektedir. Zorba bireylerin sosyal becerilerden yoksun olduğunu ortaya koyan araştırmaların yanı sıra zorba bireylerin zorbalık davranışını gerçekleştirirken sahip oldukları sosyal becerileri bir manipülasyon aracı olarak da kullanabileceklerini gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Crick ve Dodge, 1999; Gini, 2006; Gini ve diğ., 2011; Mascia ve diğ., 2021; Romera ve diğ., 2016; Sutton ve diğ., 1999). Gerçekleştirilen araştırmalar zorba bireylerin özellikle elektronik ortamda sosyal becerileri kullanma konusunda oldukça başarılı olduklarını göstermektedir (Sutton ve diğ., 1999).

Zorba bireyler sahip oldukları sosyal becerilerini kullanarak daha yüksek sosyal statü kazanabilmek için zorbalık davranışını gerçekleştirebilmektedirler (Kochel ve diğ., 2015). Zorba bireylerin sahip oldukları sosyal beceriler sosyal bağlam içerisinde lider özelliklerini sergilemelerine ve diğer bireylerle ilişkilerini devam ettirebilmelerine olanak tanırken (Collins ve Bell, 1996) ilişki kurmakta zorlanmadıkları ve geniş arkadaş gruplarına sahip oldukları görülmektedir (Mouttapa ve diğ., 2004). Zorba bireyler

antisosyal davranışları olumlu bularak çevrelerinde bulunan bireylere daha saldırgan davranarak, zorbalık yaptıkları kişilere daha az empati duyarak ve davranışlarına dürtüleri ile yön vererek sosyal çevrelerine hükmetmeyi amaçlamaktadırlar (Olweus, 1994). Zorba bireylerin sosyal becerileri zayıf olduğunda mizah duygularının azaldığı ve ilişkilerinde esnekliklerini kaybederek zarar verici tehlikeli davranışlar sergiledikleri görülmektedir (Albantan, 2021). Ayrıca sosyal becerileri zayıf olduğunda diğerlerinin kendileri hakkındaki düşüncelerini, niyetlerini ve duygularını anlama konusunda sorunlar yaşamakta ve ilişkilerde gerçekçi kararlar vermekte zorluklar yaşamaktadırlar (Randall, 1997). Kararlar alınırken bireyin sorumluluk bilinciyle hareket etmesi düşünmeden gerçekleştirilen hareketlerin önüne geçmektedir ve bireyin zorbalık sürecine katılımını önleyebilmektedir (CASEL, 2013).

Sosyal becerilerle ilgili gerçekleştirilen bir sınıflamada sosyal farkındalık, öz yönetim ve sorumluluk bilinciyle kararlar almak bulunmaktadır (Hymel ve Swearer, 2015). Bireylerin sahip oldukları sosyal farkındalık empati sürecini içermektedir, ergenlerin empati becerisinin eksik olması zorbalık sürecine katılımını etkilemektedir. Empati becerisi zorba bireyin mağdurların yaşadıkları duyguların farkına vararak zorbalık davranışını gerçekleştirmesinin veya devam ettirmesinin önüne geçebilmektedir (Nickerson ve diğ., 2008). Karşısındaki bireyle sahip olduğu sosyal becerilerin etkisiyle empati kurabilen karşısındaki bireyin duygularını ve düşüncelerini anlayan zorba bireyler anladıklarını karşı tarafa iletmeyerek manipülatif davranabilmektedirler (Neft, 2006; Sutton ve diğ., 1999).

Sosyal becerinin içerisinde bulunan diğer bir kavram da öz yönetimdir ve öz yönetim kendi duygularının, düşüncelerinin ve davranışlarının farkında olarak onları izleme ve değerlendirme süreçlerini içermektedir (CASEL, 2013). Bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarının farkında olmayarak öz yönetimlerinin zayıf olması bireylerin zorbalık süreçlerine zorba olarak katılımına neden olurken aynı zamanda mağdur olmasına da sebep olabilmektedir (Jenkins ve diğ., 2016). Ergen bireylerin sahip oldukları sosyal becerilerin siber zorbalık davranışının gerçekleştirilmesinde ve önlenmesinde etkisi olduğu düşünüldüğünde zorba bireylere kazandırılacak sosyal becerilerin siber zorbalık davranışının önlenmesinde ve sonlandırılmasında etkili olabileceği düşünülmektedir.

2.3.2.2. Mağdur rolünde sosyal beceri

Sosyal becerilerin yetersiz kalması özellikle mağdur olan bireyden uzaklaşmaya neden olarak zorbalık sürecinin devam etmesine yol açabilmektedir (Katzer ve diğ., 2009; Lapidot-Lefter ve DolevCohen, 2014; Ybarra ve Mitchell, 2004). Mağdur olan bireylerin kişisel özellikleri ve zayıf sosyal beceri düzeyleri zorba bireyler tarafından tekrardan saldırma ya da saldırganlığın düzeyini artırma konusunda motivasyon kaynağı olabilmektedir (Crawford ve Manassis, 2011; Snyder ve diğ., 2008). Mağdur bireyler sahip oldukları zayıf sosyal becerilerle hem zorba bireylerin hedefi haline gelebilmekte hem de karşılaştıkları zorbalık süreciyle baş ederken zorlanabilmektedirler (Dill ve diğ., 2004).

Gerçekleştirilen araştırmalarda sosyal beceri düzeyi düşük olan bireylerin mağdur olma olasılıklarının arttığı bulunmuştur (Fox ve Boulton, 2003; Postigo ve diğ., 2012; Willard, 2007). Aynı şekilde ergenlerle gerçekleştirilen çalışmada da mağdur rolündeki ergenlerin düşük sosyal becerilere sahip oldukları bulunmuştur (Rodríguez-Hidalgo ve diğ., 2019). Sosyal becerileri zayıf olan ergenlerin arkadaşlık ilişkilerinin kalitesinin de zayıf olduğu görülmektedir aynı zamanda bu durum zorbalık sürecinde daha fazla mağduriyet yaşamalarına da neden olabilmektedir (Crawford ve Manassis, 2011). Mağdur bireyler düşük sosyal becerilerin etkisiyle karşılaştıkları zorbalık davranışıyla nasıl mücadele edebilecekleri konusunda kendilerini güçsüz ve savunmasız hissedebilmektedirler (Navarro ve diğ., 2012) ve bu durum tekrar tekrar zorbalık davranışına maruz kalmalarına neden olabilmektedir (Kopasz ve Smokowski, 2005). Sosyal beceri düzeyi zayıf olan mağdur bireyler sürekli etrafındaki bireylerle çatışma yaşama, belirlenen kurallara uyma konusunda yetersizlik yaşama ve saldırgan bir tutum içerisinde olabilmek eğilimi gösterebilmektedirler (Schwartz ve diğ., 1998).

Yakın arkadaş ve akranlarla iletişim kurmada yaşanan zorluklar siber zorbalık sürecinde mağdur olma riskini arttırmaktadır (Navarro ve diğ., 2012). Siber zorbalık sürecinde sosyal beceri düzeyi düşük olan mağdur bireyler kendilerini sürekli olarak stres altında hissedebilmekte ve yaşadıkları karşısında endişe duyabilmektedirler, yaşadıkları stres ve endişe kendilerini savunma konusunda yetersizlik hissetmelerine neden olabilmektedir (Navarro ve diğ., 2015; Olweus ve Breivik, 2014). Mağdur bireyler sosyal becerileri kullanmak yerine daha ürkek ve korkmuş davranışlar sergileyebilmekte, genellikle yalnız kalabilmekte ve sessizleşerek içine kapanabilmektedirler, zorba ile

mücadele etmek yerine sessiz kalarak boyun eğbilmekte yaşadıkları sorunlar karşısında daha duygusal ve daha sıkıntılı bir sürece girebilmektedirler (Champion ve diğ., 2003; Fox ve Boulton, 2003; Veenstra ve diğ., 2005).

Elde edilen sonuçlardan farklı olarak mağdur bireylerin sosyal beceri düzeylerinin yüksek olduğunu ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Gini ve diğ., 2011). Sosyal beceri seviyesi yüksek olan bireyler akran grupları içerisinde oldukça ön planda ve popüler konumda bulunabilmektedirler. Sahip oldukları konumun etkisiyle mağdur olma olasılıkları da oldukça düşük gözükmeaktadır (Mynard ve Joseph, 1997). Sosyal beceri düzeyi yüksek olan mağdur bireyler karşılaştıkları saldırganlık tutumu karşısında sahip oldukları bilişsel yeterlilikle farklı çözüm yolları üreterek deneme fırsatı bulabilmektedirler (Bandura, 1997). Siber zorbalık sürecinde sahip olunan sosyal beceriler özellikle mağdur bireyleri koruyucu olabilmektedir (Cook ve diğ., 2010; Zych ve diğ., 2019). Sahip olunan sosyal becerilerin etkisiyle bireyler güvenilir ilişkiler kurabilmektedirler ve sahip oldukları ilişkiler kendilerini mağdur olmaktan koruyabilmektedir (Aoyama, 2010). Zayıf ilişki becerilerine sahip bireylerin daha fazla mağdur oldukları görülmektedir (Rodkin ve Hodges, 2003). Mağdur olan bireylerin yeterli sosyal becerilere sahip olmalarına rağmen problemli akran ilişkileri olabileceği de bazı çalışmalarda ortaya konmuştur (Katzer ve diğ., 2009). Zayıf akran ilişkileri ve sosyal beceri düzeylerinin sanal ortamdaki mağduriyetle ilişkisini ortaya koyan pek çok çalışma da bulunmaktadır (Antoniadou ve Kokkinos, 2013; Ybarra ve diğ., 2006). Günlük yaşam içerisinde gerçekleşen zorbalık süreçlerinde mağdur olan bireylerin elektronik ortamda zorbalığa uğrama oranları 2.5 kat artmaktadır (Hinduja ve Patchin, 2008). İnternette fazla vakit geçiren, benlik saygısı zayıf olan ve sosyal becerilerden yoksun olan bireyler siber zorbalık sürecinde mağdur olabilmektedirler (Baldry, Farrington ve Sorrentino, 2015). Ergen bireylerin sahip oldukları sosyal becerilerin siber zorbalık davranışıyla mücadele etme üzerinde etkisi olduğu düşünüldüğünde mağdur bireylere kazandırılacak sosyal becerilerin siber zorbalık davranışının önlenmesinde ve sonlandırılmasında etkili olabileceği düşünülmektedir.

2.3.2.3. Gözlemci rolünde sosyal beceri

Zorbalık sosyal bir etkileşim olduğundan gözlemcilerin de bu etkileşimdeki sosyal becerilerini anlamak önemlidir (Jenkins ve Nickerson, 2017). Gözlemciler de zorbalık sürecinin önemli bir katılımcısı olarak gözükmeaktadır. Siber zorbalık sürecinde

gözlemcilerin sürece müdahale etmelerinde ne yapılacağını ve kimden yardım alınacağını, mağdurun ne kadar acı çektiğini bilememeleri ve onların sahip oldukları sosyal beceri eksiklikleri de siber zorbalıkta etkili bir faktör olarak karşımıza çıkabilmektedir (Domínguez-Hernández ve diğ., 2018). Sosyal beceri başkalarına uygulanan başkalarına zarar veren zorbalık gibi antisosyal davranışlara direnme noktasında bireyleri güçlendirmektedir ve bu durum gözlemci rolünde bulunan bireylerin sosyal beceri düzeyleri arttıkça siber zorbalık davranışlarına müdahale etme ihtimallerinin de arttığını göstermektedir (Savage ve Tokunaga, 2017).

Siber zorbalık sürecinde mağdur ile zorba arasında yaşananları izleyen birçok gözlemci bulunmaktadır ve gözlemciler gerçekleştirdikleri prososyal (zorba ile mücadele, mağdura destek olma), antisosyal (Zorba ile beraber hareket etme) ve kayıtsızlık davranışıyla zorbalığa tekrar şekil verebilmektedirler (Salmivalli ve Peets, 2009). Bireylerin sahip oldukları sosyal beceriler toplum yanlısı ve kurallara uygun davranışları yapma konusunda bireyi güdüleyici olabilmektedir (Twemlow ve diğ., 2004). Ancak gözlemcilerin sergilediği antisosyal davranışlar zorba bireyleri güçlendirerek zorbalığın mağdur üzerindeki etkisini arttırabilmektedir (Ang ve Goh, 2010). Gözlemci bireylerin karşılaştıkları zorbalık durumunda hedef olmaktan çekinmeleri, durumun çok ciddi olmadığı düşüncesine kapılmaları ve zorbalık ile mücadele edebilecek sosyal becerilere sahip olmamaları zorba bireye müdahale ederek zorbalığın seyrini ve sonucunu etkileme konusunda yetersiz kalabilmelerine yol açabilmektedir (Wachs ve diğ., 2015). Gözlemci kişilere sosyal becerilerin kazandırılması zorbalık süreciyle nasıl baş edebilecekleri konusunda bireyleri geliştirebilmektedir (Swearer ve diğ., 2010). Sosyal beceriler zorbalık sürecine katılan bireylerin sağlıklı davranışlar geliştirerek (Etkili iletişim, çatışma çözme, duyguları ve düşünceleri anlama) zorbalıkla mücadele etmelerini kolaylaştırabilmektedir (Jones ve diğ., 2012).

Siber zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireyler sürece müdahale ederken beş aşamadan geçmektedir. İlk aşama gözlemcinin gerçekleşen zorbalık olayının farkına varmasıdır. İkinci aşama sürecin acil müdahale edilmesi gereken bir durum olarak yorumlanmasıdır. Üçüncü aşama gözlemcinin zorbalığa müdahale etme sorumluluğunu hissetmesidir. Dördüncü aşama müdahale için gerekli bilgi ve yeteneğe sahip olmak ve müdahale yollarını belirlemektir. Son aşama ise zorba ile mücadelenin gerçekleşmesidir

ve bu beş aşamanın gerçekleşmesinde gözlemcinin sahip olduğu sosyal beceriler etkili olabilmektedir (Wong-Lo ve Bullock, 2014).

Zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireyler aktif ve pasif rolde kalabilmektedirler ve pasif rolde kalan gözlemci bireylerin sosyal beceri düzeylerinin zayıf olduğu görülürken (Hyde ve diğ., 2010) sürece aktif olarak katılan gözlemci bireylerin mağduru savunurken ya da zorbalıkla mücadele ederken sahip oldukları sosyal becerileri kullandıkları görülmektedir (Gresham ve diğ., 2011; Polyhonen ve diğ., 2010; Wang ve diğ., 2012). Gözlemciler zorbalık sürecine müdahale etme sorumluluğu taşıyarak ve mağdur olan bireyle empati kurarak zorbalık sürecinde mağdurları savunabilmektedirler (Nickerson ve diğ., 2008; Pozzoli ve Gini, 2010). Zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan ergenlerin davranışları üzerinde empati ve problem çözme becerileri gibi sosyal beceriler etkili olabilmektedir (Obermann, 2011; Salmivalli ve Voeten, 2004). Ergenlerin sahip oldukları sosyal beceriler tanık oldukları zorbalık sürecine aktif rolde katılmalarına olumlu etki edebilmektedir (Barlińska ve diğ., 2013).

Gözlemci bireylerin sürece müdahale konusunda etkili olduğu düşünülen sosyal becerilerine ve sahip oldukları sosyal ilişkilerine yönelik araştırmalar sınırlı kalmaktadır (Gini, 2006; Olenik-Shemesh ve diğ., 2017). Gasser ve Keller (2009) tarafından yapılan bir araştırmada zorbalık ve gözlemcilerin benzer sosyal beceri düzeylerine sahip oldukları görülmektedir ancak zorba bireylerin ahlaki açıdan daha düşük seviyede puan aldıkları için zorbalık sürecine katıldıkları görülmektedir. Zorbalık sürecine aktif ve pasif olarak katılan gözlemcilerin sosyal becerilerinin benzer olduğunu veya pasif olan gözlemcilerin sosyal becerilerinin daha zayıf olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Pozzoli ve Gini, 2010). Ergen bireylerin sahip oldukları sosyal becerilerin siber zorbalık davranışıyla mücadele etme noktasında aktif rol almaları üzerinde etkisi olduğu düşünüldüğünde gözlemci bireylere kazandırılacak sosyal becerilerin siber zorbalık davranışının önlenmesinde ve sonlandırılmasında etkili olabileceği düşünülmektedir.

2.3.3. Sosyal bilişsel kuram çerçevesinde sosyal beceri

Sosyal Bilişsel Kuram bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını açıklarken kişisel ve çevresel faktörlerin etkileşimini incelemektedir ve bireyler davranışlarına kurdukları etkileşim ve iletişimlerle şekil verebilmektedirler (Bandura, 2002). Bireylerin sahip oldukları beceriler duyguları, düşünceleri ve dolayısıyla seçimleri üzerinde de etkili

olabilmektedir (Bandura, 1999) ve aynı zamanda bireylere kendileri üzerinde kontrol sağlayabilme imkânı sunabilmektedir (Bandura, 2001).

Sosyal becerilerin açıklanmasında kullanılan pek çok teori bulunmakla birlikte sosyal beceri kazandırmanın kuramsal temelini Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramı oluşturmaktadır (Çetin ve diğ., 2003). Sosyal Bilişsel Öğrenme Kuramına göre sosyal becerilerin tam olarak kazanılmamasının sebebi kişinin beklenen sosyal davranışı kazanamaması ya da yanlış öğrenmelerin olmasıdır. Sosyal becerilerin kazandırılması sürecinde model alma veya bilgi verme gibi dolaylı öğrenmeler kullanılmaktadır (Altınoğlu-Dikmer, 1997). Sosyal Bilişsel Kuram bireyin öğrenmesinin modelleri gözlemleyerek gerçekleştiğini ortaya koymaktadır (Bandura, 2001).

Sosyal Bilişsel Kuram bireylerin sosyal becerileri nasıl kazandıklarını açıklamaya çalışmaktadır ve bu kurama göre model alma ile model olarak belirlenen bireyleri gözlemlene yoluyla öğrenme gerçekleşmektedir (Bandura, 1986). Elektronik ortamda da birey diğer bireylerin davranışlarını gözlemleyerek sosyal becerileri öğrenerek daha sonra uygulama aşamasına geçip öğrenilen davranışta ustalaşabilmektedir (Shoaf, 2007). Sosyal Bilişsel Kurama göre bireylerin yaşadıkları deneyimlerden başarılar elde etmeleri becerilerinin gelişimine katkı sunmaktadır buna karşın deneyimleri sonucunda edindikleri başarısızlık bireylerin kendilerini yetersiz hissetmelerine neden olabilmektedir. Bireylerin deneyimlerinin basit düzeyde kalması elde ettikleri başarıları değersiz kılabilir, hızlı ve kolay elde edilen başarılar, zorlayıcı şekilde elde edilen becerilerin yanında etkisiz kalabilir ve bireylerin saldırganlık gibi süreçlerde zorlanmalarına neden olabilmektedir (Bandura, 1973; 2011).

Bandura tarafından geliştirilen Sosyal Bilişsel Kuram bireylerin gerçekleştirdikleri saldırganlık davranışının pekiştirilmesiyle davranışın devamının sağlanabileceğini ortaya koymaktadır. (Bandura, 1973). Dolayısıyla bireylerin hem günlük yaşam içerisinde hem elektronik ortam içerisinde belirlenerek özellikle zorba bireylere yaptırım uygulanması gerekmektedir. Günlük yaşamda özellikle ilişkisel zorbalık süreçlerinde ve elektronik ortamda gerçekleştirilen zorbalık süreçlerinde zorba bireyi tespit etmek oldukça güç olabilmekte ve bu durum zorba bireyin toplum içerisinde statü kazanmasına ve doğrudan davranışın pekiştirilmesine yol açabilmektedir.

Sosyal becerileri zayıf olan bireyler ilişki kurmakta zorlanabilmekte ve ilişkilerine zorbalık yaparak yön verebilmektedirler (Moultapa ve diğ., 2004). Sosyal Bilişsel Kurama göre bireylerin zorbalık sürecini gözlemleyerek ve taklit ederek gerçekleştirebildikleri görülmektedir (Bandura ve diğ., 1961). Çevresinde zorbalık süreçlerine şahit olan bireylerin şahit olmayan bireylere oranla daha çok zorbalık sürecine müdahil oldukları görülebilmekte ve bireyler kendilerini güvende hissedebilmek için zorbalık süreçlerinden uzak durabilmektedirler (Youngblade ve diğ., 2007).

Sosyal Bilişsel Kurama göre bireyin sahip olduğu yetenekler sahip olunduğu alandan ve bağlamdan başka bir yere aktarılabilir, günlük yaşamda bireyin sahip olduğu sosyal beceriler elektronik ortama aktarılabilir ancak süreç içerisinde gerekli olan beceriler birbirinden tamamen farklı ise bir bağlamdan diğerine aktarmak oldukça güç olabilmektedir (Beauchamp ve diğ., 2019). Sosyal Bilişsel Kurama göre yaşantı içerisindeki öğrenmeye yönelik deneyimler bireyin hem bilgi hem de beceri gelişimine katkı sunmaktadır (Bandura, 1986). Araştırmalarda günlük yaşamdaki öğrenme deneyimlerine benzer şekilde elektronik ortamdaki öğrenme deneyimlerinin de bireyin bilgi ve beceri düzeyine etki ettiği görülmektedir (Wei ve diğ., 2011). Elektronik ortamda siber zorbalık gibi olumsuz durumlarla karşılaşmamak adına bireylerin tercihlerini dikkatli bir şekilde yapmaları önerilmektedir (Helberger, 2011). Elektronik ortamda bireylerin davranışlarının açıklanmasında da Sosyal Bilişsel Kuram oldukça geçerli bir anlayış kazandırabilmektedir (Larose ve Eastin, 2004).

Sosyal Bilişsel Kuram bireyin çevreden aldığı geribildirimlerin davranışların kazanılmasında ve gerçekleştirilmesinde birey için motivasyon kaynağı olabileceğini ortaya koymaktadır ve sosyal becerilerin etkisiyle bireyin kurduğu ilişkilerde aldığı geri bildirimler bireyin sosyal gelişimi açısından kritik bir öneme sahip olabilmektedir (Bandura, 1986; Coleman, 2003). Özellikle ergenlik döneminde bireyin sahip olduğu sosyal beceriler sosyal gelişimini etkilerken elektronik ortamda da antisosyal davranışları gerçekleştirme ve antisosyal davranışlara maruz kalma durumu üzerinde de etkili olabilmektedir (Akkök, 1999).

2.3.4. Sosyal beceri ile ilgili araştırmalar

Sosyal beceri kavramına yönelik literatür incelendiğinde katılımcıların günlük yaşam içerisinde karşılaşabilecekleri sorunlarla ilişkisini inceleyen araştırmalara rastlanmaktadır. Cunliffe (1992) tarafından 12-17 yaş aralığında suç işleyen bireylerle

gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların sahip oldukları sosyal beceri düzeylerinin suç işleme durumları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Katılımcıların sosyal beceri düzeyleri ile suç işleme düzeyleri arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ergenlerin sosyal beceri düzeylerinin suça karışma durumlarını engellediği sonucuna ulaşılmıştır. Segrin (2001) tarafından 677 katılımcı ile son üç ayda sahip oldukları sosyal beceri düzeyleri ve olumsuz yaşam olaylarının ölçümü gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların sosyal beceri düzeyleri ile olumsuz yaşam olayları arasında düşük düzeyde bir ilişki tespit edilirken sosyal beceri düzeyi düştükçe olumsuz yaşam olaylarıyla karşılaşma olasılıklarının da arttığı tespit edilmiştir. Lewis ve diğ. (1998) tarafından 110 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada hazırlanan sosyal beceri öğretim programının disiplin olayları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda teneffüs, kafeterya ve koridor gibi disiplin olaylarının yoğun yaşandığı alanlardaki sorunlu davranışların azaldığı tespit edilmiştir. Hood (2011) tarafından deney grubunda 4 kontrol grubunda 4 olmak üzere 8 katılımcıyla dışsallaştırma davranışına sahip katılımcıların prososyal davranışlarını arttırarak saldırganca davranışlarını azaltmak için sosyal beceri programı hazırlanmıştır. Haftada 2 oturum olarak düzenlenen eğitim sonucunda katılımcıların sosyal beceri düzeyinde artış sağlanırken, saldırganca davranışlarında da azalma olduğu tespit edilmiştir. Sosyal beceri ile günlük yaşam içerisindeki suç, antisosyal davranış, olumsuz yaşam olayları gibi durumlarla ilişkisi incelendiğinde negatif yönlü bir ilişkinin ortaya çıktığı görülmektedir. Sonuç olarak bireylerin sosyal beceri düzeylerinde yaşanan artış ve gelişimlerin bireyleri günlük yaşam içerisinde karşılaşılabilecekleri olumsuzluklardan koruyabileceği, sosyal beceri düzeyinde yaşanan düşüşün ise bireylerin günlük yaşam içerisindeki olumsuzluklarla karşı karşıya kalmalarına yol açabileceği söylenebilir.

İbia ve Ekott (2013) tarafından 500 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada internet kullanımı ve sosyal becerilerin gelişimi incelenmiş olup katılımcıların internet kullanma durumlarının sosyal gelişimlerini etkilediği bulunmuştur. İnternet kullanımı ile sosyal beceri arasında negatif bir ilişki tespit edilirken internet kullanımı arttıkça sosyal becerilerin zayıfladığı tespit edilmiştir. Festl ve Quandt (2016) tarafından 13-17 yaş aralığında 1817 ergenle gerçekleştirilen çalışmada çevrimiçi iletişimin siber zorbalık sürecinde oynadığı rolün incelenmesi amaçlanmıştır. Katılımcıların çevrimiçi iletişim süreçlerini yoğun bir şekilde kullanmalarının siber zorbalık sürecine katılmalarında önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çevrimiçi iletişim sürecinde ergenlerin

kullandıkları kalıpların siber zorbalık riskini arttırdığı görülmektedir. Harman ve diğ. (2005) tarafından 11-16 yaş aralığındaki ergen bireylerle gerçekleştirilen araştırmada katılımcılar arasında internette kendisini olmadığı birisi gibi tanıtan bireylerin sosyal becerileri, özgüveni, sosyal kaygısı ve saldırganlığa etkileri araştırılmıştır. Kendisini olmayan biri gibi tanıtan katılımcıların düşük sosyal becerilere sahip oldukları, benlik saygılarının zayıf olduğu, yüksek düzeyde saldırganlık ve sosyal kaygı düzeylerine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Milliyetçi (2008) tarafından 79'u kız 392'si erkek 471 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların internete yönelik tutumları ile sosyal becerileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada teknoloji alanında yaşanan gelişmelerin ve elektronik ortamın artan kullanımının sosyal beceri düzeyine etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda katılımcıların internete yönelik tutumları ve sosyal beceri (duygusal duyarlılık, sosyal duyarlılık, sosyal kontrol ve sosyal beceri toplam puanı) puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ateş ve Güler (2016) tarafından 231'i kız, 190'ı erkek 421 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların sosyal yetkinlik ve toplumsal kaygı düzeylerinin siber zorbalık davranışını ne kadar yordadığı incelenmiştir. Araştırma sonucunda sosyal yetkinlik düzeyi ve toplumsal kaygı değişkeninin siber zorbalık davranışını anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir. Günlük yaşam içerisinde bireyin sahip olduğu sosyal becerilerde yaşanan artış ve azalışın antisosyal davranışlara dahil olma ve maruz bırakılma sürecinde etkili olduğunu ortaya koyan çalışmalara benzer araştırmalar elektronik ortam için de gerçekleştirilmiştir. Bireylerin elektronik ortam kullanım sürecinde sahip oldukları sosyal beceri düzeylerinin antisosyal davranışlara dahil olma ya da maruz kalma durumları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Jenkins ve diğ. (2016) tarafından 636 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların zorbalık sürecine ilişkin bildirdikleri yaşantıları (zorbalık, mağduriyet, yardım etme, savunma) ile sahip oldukları sosyal becerileri (empati, iş birliği ve öz kontrol) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Zorbalık sürecine yönelik yaşantılar ile sosyal beceri düzeyleri arasında anlamlı ilişki tespit edilirken, savunucu rolünde katıldıkları zorbalık sürecine yönelik yaşantıları ile sosyal beceri arasında yüksek düzeyde ilişki tespit edilmiştir. Romera ve diğ. (2016) tarafından 12-16 yaş aralığındaki 505 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların zorba, mağdur ve zorba-mağdur bireylerin sosyal yeterlilik, motivasyon ve akran desteğinin siber zorbalık düzeyi ile

ilişisini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda zorba bireylerin popülerlik hedefiyle düşük sosyal kabul gördükleri, mağdurların yüksek sosyal destek aldıkları ve sosyal yeterliliklerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fox ve Boulton (2005) tarafından 162'si kız 168'i erkek 330 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada kendilerinin, akranlarının ve öğretmenlerinin sosyal becerilerin zorba ve mağdur olma durumları ile ilgili değerlendirmeleri incelenmiştir. Mağdur bireylerin mağdur olmayan bireylere oranla sosyal becerilere yönelik sorunları daha fazla yaşadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Fox ve Boulton (2003) tarafından 15'i deney 13'ü kontrol grubu 28 kişiyle gerçekleştirilen araştırmada mağdur olan katılımcılar için hazırlanan sosyal beceri programı uygulanmıştır. Araştırma kapsamında katılımcıların depresyon, anksiyete, benlik saygısı (psikososyal uyum) değişkenleri de dikkate alınmıştır. Araştırma sonunda sosyal beceri programı uygulanan mağdurların statüsünde herhangi bir değişime yol açmadığı görülmüştür. Elektronik ortamda bireylerin zorbalık sürecine mağdur, zorba ve gözlemci olarak katılmalarında sahip oldukları sosyal beceri düzeylerinin etkisini belirlemeye yönelik yapılan araştırmalarda sonuç olarak zorba bireylerin düşük sosyal beceri düzeylerine, mağdur bireylerin yüksek sosyal beceri düzeylerine, aktif olarak zorbalık sürecine müdahalede bulunan gözlemci bireylerin yüksek sosyal beceri düzeylerine, pasif durumda kalarak zorbalık sürecine müdahale etmeyen izleyici olmayı ya da zorbayı desteklemeyi tercih eden gözlemcilerin zayıf sosyal beceri düzeylerine sahip oldukları görülmektedir.

Sosyal beceri kavramına yönelik olarak gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde yoğun olarak tarama araştırma (Cunliffe, 1992; Festl ve Quandt, 2016; Harman ve diğ., 2005; İbia ve Ekott, 2013; Jenkins ve diğ., 2016; Lewis ve diğ., 1998; Segrin, 2001) türünün kullanıldığı görülmektedir. Araştırmalarda bireylerin sahip oldukları sosyal beceri düzeylerinin günlük yaşam ve elektronik ortam içerisindeki antisosyal eylemlerle karşılaşma ve antisosyal davranışa dahil olma durumları üzerindeki etkisi incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmalarda ergen bireylerin hem günlük yaşamda hem de elektronik ortamda kullanabilecekleri sosyal beceri düzeylerini geliştirerek hem kendilerini zorbalık sürecinden koruyabilecekleri hem de sürece dahil olmaktan alıkoyulabilecekleri önerilerde bulunulmuştur.

Zorbalık sürecine sahip oldukları zayıf sosyal becerileri ile sık sık dahil olan bireyler ahlaki kurallara, normlara ve yargılara bağlı kalmayı tercih ederek sergiledikleri

olumsuz davranışlardan uzaklaşmaya çalışmaktadırlar (Dolan ve Fullam, 2010; Sutton ve diğ., 1999). Ahlaki standartlar sosyal beceri ve sergilenen davranışlar arasında aracı olabilmektedir (Tangney ve diğ., 2007). Buradan hareketle siber zorbalık sürecinin anlaşılabilmesi için ahlaki çözümme, sosyal beceri gibi kişisel faktörlerin etkisinin araştırılması önemli bir faktör olarak gözükmektedir (Lee ve Shin, 2017). Siber zorbalık süreci ile ahlaki çözümme ve sosyal beceri kavramları arasında ortaya konulan ilişkiler siber zorbalık kavramının daha derinlemesine anlaşılabilmesi için birlikte ele alınması ihtiyacını doğurmaktadır (Lapidot-Lefter ve Dolev-Cohen, 2014).

2.4. Ahlaki Çözölme

Bireyler arası ilişkiler sahip olunan ahlaki kurallara bağılı olarak düzenlenmektedir. Ahlaki açıdan doğru bir davranış ahlaki kurallara uygun gerçekleştirilen davranıştır (Harsanyi, 1977). Ahlaki kurallar bireyin davranışlarını gerçekleştirdiğinde kendisine ait özgürlük alanı sunarken, diğler bireylerin özgürlük alanını korumak için de sınırlar çizebilmektedir (Yavuz-Birben, 2019). Ahlaki yapıların, gelişim açısından önemli bir dönem olan ergenliğin önemli bir parçasını oluşturduğu düşünülmektedir (Willard, 2007). Ergenlerin sosyal yaşamı içerisinde edindikleri normlar, ilkeler ve değerlerle nasıl ilişki kurdukları ve kazandıkları deneyimler sonucunda iyi ile kötü arasında kendi istekleriyle nasıl seçim yaptıkları ve seçimlerini nasıl hayata geçirdikleri ahlakı tanımlamaktadır. Ergenlik döneminde bilişsel gelişimle beraber soyut, rasyonel, mantıksal düşünme ile sosyal ve duygusal boyut geliştikçe ahlaki değerlerde de gelişim gerçekleşmektedir (Santi, 2020). Bu dönemde sağlıklı bir ahlaki gelişime sahip olmak üç aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamalardan ilki ahlaki biliş olarak adlandırılan karşılaşılan ahlaki bir bilgiyi tanımlama ve anlama sürecidir. İkinci aşama nasıl bir davranış sergileneceğinin belirlenmesi sürecidir. Diğler bir aşama ise sosyal-duygusal becerileri içeren duyguları tanıma ve yanıt vermeyi içermektedir. Bu aşama ergenlerin sahip oldukları sosyal-duygusal becerileri hem ahlaki hem de ahlaki olmayan durumlarda kullanabilmelerini içermektedir (Nucci, 2018).

Şiddet ve saldırganlık oranlarının ergenler arasında artış göstermesi ahlaki gelişim ve davranışlar üzerine odaklanmaya yol açmaktadır (American Psychiatric Association, 2002). Ahlak, ergenlerin zorba olma veya mağduru savunma tercihlerini anlamada kritik öneme sahip olabilmektedir (Pozzoli ve diğ., 2016). Buradan hareketle ergenlerde siber

zorbalık davranışlarının en önemli yordayıcılarından birisi ahlaki çözölme süreci olarak görölmektedir (Gini ve diğ., 2014; Kowalski ve diğ., 2014).

Ahlaki çözölme stratejileri bireyin ahlaki olmayan davranışları için ahlaki mazeretler bulmasına olanak tanımaktadır (An ve diğ., 2021). Bandura ve diğ. (1996) ahlaki çözölme sürecinde bazı stratejiler belirlemişlerdir. Bu stratejilerden biri olan ahlaki gerekçelendirme stratejisiyle zorbalık davranışı kabul edilebilir bir amaca hizmet ediyor olarak tanımlanmaktadır. Bu stratejiyle zorbalık davranışının bilişsel süzgeçten geçirilerek yeniden yapılandırılmasına fırsat sunularak zorbalık davranışını kabul edilebilir hale getirmek amaçlanmaktadır. Diğer bir strateji, zorbalık davranışını olumlu ve mizahi bir eylem olarak göstermek için kullanılan örtmece dildir. Örtmece dil içerisinde kullanılan yumuşatıcı dil o kadar etkili olmaktadır ki birisini öldürmek bile kabul edilebilir bir davranış olarak lanse edilebilmektedir. Karşılaşılan davranışların gerçekleştirilen zorbalık davranışından daha fazla etkiye sahip olduğunu düşündüren strateji avantajlı karşılaştırmadır. Bu strateji sayesinde ergenler gerçekleştirdikleri ahlaki olmayan davranışta karşılarındaki bireylerden daha iyi niyetli olduklarını düşünerek kendi davranışlarının kabul edilebilir olduğunu savunmaktadırlar (Bailey, 2020). Zorba bireylerin cezadan kurtulmak için zorbalık davranışının mağdur üzerindeki etkisinin göz ardı edilmesini içeren strateji sonuçların yanlış yorumlanması ve çarpıtılmasıdır. Siber zorbalık gibi davranışların sonuçlarının görülemediği durumlarda zarar verici davranışı gerçekleştirmek daha kolay hale gelebilmektedir (Tilker, 1970). Zorbalık davranışının kendi sorumluluğu altında olmadığı, diğerlerinin davranışlarının etkisiyle oluştuğunun ifade edilmesine dayalı gelişen strateji ise sorumluluğun yer değıştirmesi veya dağılması stratejisidir. Zorbalık davranışının nedeninin mağduru kendisi olduğunun ifade edilmesi mağduru suçlanması stratejisidir. Zorbalık davranışına maruz kalan mağdurların insani özelliklerden arındırılması ile ortaya çıkan strateji ise insanlıktan çıkarma stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu stratejiler zorbalık davranışının kişinin sahip olduğu inançların tersine ahlaki bir eylem olarak algılanmasına neden olabilmektedir (Bandura, 1999). Belirlenen sekiz ahlaki çözölme süreçlerinden ahlaki gerekçelendirme, örtmece dil ve avantajlı karşılaştırma bireyin ahlaki olmayan davranışı yeniden yapılandırmasına ve kabul edilir hale getirmesine olanak tanırken, diğer stratejilerden sorumluluğun yer değıştirmesi, sorumluluğun dağılması ve sonuçların yanlış yorumlanması ve çarpıtılması gerçekleştirilen ahlaki olmayan davranışla ilgili sorumluluğunun azaltılmasına veya yok

sayılmasına olanak sağlarken, diğer iki strateji insanlıktan çıkarma ve mağdurun suçlanması ise zorbanın sahip olduğu suçluluk duygusuyla mücadele etmesine olanak sağlamaktadır (Teng ve diğ., 2017).

Bandura, ahlaki çözülme sürecinde ortaya koyduğu bu sekiz ahlaki çözülme stratejilerini ahlaki olmayan davranışların ahlaki davranışa bilişsel dönüşümü; ahlaki olmayan davranışlar arasındaki ilişkiyi gizlemek ve davranışın sonuçlarını çarpıtmak; ahlaki olmayan davranışların sonuçlarını azımsama, yok sayma düşüncesi; mağdur olan bireyi suçlama ve insanlıktan çıkarma olmak üzere dört ana düşünce üzerine temellendirmiştir (Bandura ve diğ., 1996). Zorbaların kullandıkları ahlaki çözülme stratejileri yaşadıkları suçluluk ve pişmanlık duygularını en aza indirerek, kendilerinin mağdurlara zarar vermedikleri düşüncesini kabul etmelerine olanak sağlamaktadır (Sticca ve Perren, 2015). Zorbalık davranışının örtmece dil ve sorumluluğun en aza indirilmesi stratejileriyle ilişkisini (Pornari ve Wood, 2010), ahlaki gerekçelendirme ile zorbalık davranışı arasındaki ilişkiyi (Thornberg ve Jungert, 2014) ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Ahlaki çözülme süreçlerinin sürekli kullanımı alışılmış bir eylem olarak davranışları sürekli olarak etkileyebilmektedir ve bireyin sahip olduğu ahlaki standartlarda kalıcı değişikliklere yol açabilmektedir (Bailey, 2020). Ahlaki çözülme süreçlerinin doğasını araştırmaya yönelik çalışmalar ahlaki çözülmeye bireylerin yatkınlık gösterebildiğini, çocukluk döneminde öğrenilebilir bir davranış olduğu ve bağlamsal faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır (Moore, 2015). Ahlaki çözülme süreci hayatın her evresinde görülebilenken özellikle ergenlik döneminde ahlaki çözülmenin artış gösterdiği ortaya konulmuştur (Bandura ve diğ., 1996).

2.4.1. Ergenlik döneminde ahlaki çözülme

Ergenlik döneminde bulunan bireylerin suç işleme davranışlarındaki artış ve uyum süreçlerinde yaşadıkları sorun araştırmacıların dikkatini çekmektedir (Howell, 2003). Araştırmalar ahlaki çözülme süreçlerinin ergenlerin suç işleme davranışlara etki ettiğini ortaya koymaktadır (Bandura ve diğ., 2001). Ahlaki çözülme süreçleri ergenleri görebilecekleri duygusal zararlardan korurken aynı zamanda ahlaki olmayan davranışları yapmalarına da neden olabilmektedir (Ng-Mak ve diğ., 2002). Ergenler ahlaki olmayan davranışları sergilemeden önce ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak bilişsel olarak etik dışı davranışları yapma konusunda kendilerini haklı çıkartırlar ve utanç, suçluluk duyguları ile kendilerine yönelik yaptırımları düşünmeden ahlaki olmayan davranışları

gerçekleştirebilmektedirler (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012; Riaz ve Bano, 2018). Ergenler gerçekleştirdikleri davranışın yanlış olduğuna kanaat getirirler de dış gerekçeler bularak ahlaki sorumluluktan kurtulmaktadırlar (Bandura, 1999). Ergenlik döneminde zorbalık ahlaki kuralların ihlal edilmesi olarak algılanmaktadır (Thornberg ve diğ., 2016). Zorbalık davranışını gerçekleştiren ergenler nadir olarak gerçekleştirdikleri davranışın ahlaki olmadığını kabul etmektedirler ergenlerin çoğu çeşitli gerekçeler sunarak gerçekleşen zorbalık davranışını haklı sebeplerle gerçekleştirdiklerini ifade etmektedirler (Hadiarawari ve diğ., 2019). Sosyal Bilişsel Kuram ergenlerin ahlaki kurallara uyarken aynı zamanda suçluluk ve utanç duygularını ortadan kaldırarak nasıl zorbalık davranışlarını gerçekleştirebileceklerini ahlaki çözümme kavramıyla açıklamaktadır (Bandura, 1999).

Ahlaki çözümme süreçlerini kullanan ergenler ahlaki süreçleri bir kenara bırakarak kendilerini haklı çıkartıp zorbalık davranışını gerçekleştirebilmektedirler (Allison ve Bussey, 2017; Ettekal ve Ladd, 2020; Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012). Ergenler zorbalık davranışını gerçekleştirirken davranış gerekçelerinin bilişsel olarak yeniden yapılandırılmasına olanak sağlayan mekanizmaları kullanmaktadır. Bilişsel ve ahlaki gelişim süreci içerisinde bulunan ergenlerden bağlamsal durumlar ve sahip oldukları davranış kalıpları içerisinde sabit bir kişilik geliştirmeleri beklenmemektedir (Bandura, 1999; 2016). Ergenler ahlaki çözümme stratejilerini kullanarak ahlaki olmayan davranışlarını bilişsel düzeyde tekrar ele alarak yeni bir çerçeve oluşturarak, davranışın sorumluluğunu üstlenmeyerek, davranışın karşıdaki bireyde sebep olduğu sonuçları azımsayarak ya da çarpıtarak, davranışın ciddiyetini azaltarak, karşısında bulunan bireyi suçlayarak ya da insanlıktan çıkararak ahlaki kontrollerini devre dışı bırakabilmektedirler (Bandura, 1990; 1996; 2016).

Ergenlerin sahip oldukları değer ve normlara aykırı gerçekleştirdikleri antisosyal davranışlar için mazeret ve sebepler ortaya koyma eğilimleri bulunmaktadır (Sijtsema ve diğ., 2019). Buradan hareketle ergenlik döneminde bulunan bireyler yetişkinlere oranla ahlaki olmayan davranışları gerçekleştirirken daha yoğun olarak ahlaki çözümme süreçlerini kullanabilmektedirler (Carlo ve Randall, 2002; Gini ve diğ., 2014). Ergenlerde ahlaki çözümme süreçleri arttıkça daha intikamcı ve daha sinirli bir hal alabilmektedirler ve daha fazla zorbalık olaylarına karışmaktadırlar (Pornari ve Wood, 2010). Yapılan araştırmalar ergenlerin ahlaki çözümme süreçlerini kullanma yoğunluklarının arttıkça

zorbalık süreçlerine karışma ihtimallerinin de arttığını ortaya koymaktadır (Gini ve diğ., 2014; Hymel ve diğ., 2005). Ergenlerde ahlaki çözölme düzeylerinin artış göstermesi siber zorbalık davranışında da artışın ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Gini ve diğ., 2014; Orue ve Calvete, 2019). Ahlaki çözölme süreci ergenlere davranışı yeniden inşa etme fırsatı sunarken, ahlaki açıdan kabul görmeyecek davranışı ahlaki ve iyi niyetli amaçlara hizmet ediyormuş gibi göstererek kabul edilebilir olarak algılanmasına neden olabilmektedir (Kuasandra ve diğ., 2020; Riaz ve Bano, 2018).

Ahlaki çözölme zorbalık davranışı ile sürekli karşı karşıya kalan bir ergen için zorunluluk haline dönüşebilmektedir (Lambert ve diğ., 2005). Ergenlerin gerçekleştirdikleri zorbalık davranışlarında ahlaki çözölme stratejilerini sürekli kullanmaları bilişsel düzeyde akıl yürütme becerilerinin zayıflamasına ve daha fazla zorbalık davranışına katılmalarına yol açabilmektedir (Gini ve diğ., 2014; Palmer, 2003). Ahlaki çözölme stratejilerinin kullanılması bireylerin sahip oldukları ahlaklı, bilinçli ve duyguları kontrol ederek hareket etme düşüncesi yerini ahlaki olmayan davranışların kullanımına itmektedir ve davranışı gerçekleştiren bireyler öfkelerini kontrol etmek ve empati kurmak yerine zorbalık davranışını arttırarak devam ettirebilmektedirler (Gibbs, 1995; Palmer, 2003). Ergenler ahlaki çözölme süreçlerini ne kadar az kullanma eğilimi gösterir ve benimserlerse onların o kadar toplum yanlısı ve ahlaki davranış sergileme eğilimleri artmaktadır (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012).

Ergenlik döneminde zorbalığı etkileyen faktörler ahlaki çözölme süreçleri (Bandura, 1991) gibi kolaylaştırıcı olabileceği gibi sosyal becerilerin geliştirilmesi gibi engelleyici de olabilmektedir. Ergenler sosyal beceri eksikliği, duygularını tanıyamama, ahlaki gelişimini tamamlayamama ve ahlaki olmayan davranışlardan dolayı suçluluk ve utanç duygusu yaşamayarak ahlaki olmayan davranışları haklı çıkarma eğilimindedirler (Glenn ve diğ., 2009; Risser ve Eckert, 2016). Ahlaki çözölme sürecinin ergenlik döneminde gerçekleştirilen zorbalık davranışının önemli bir yordayıcısı olduğunu ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Thornberg ve diğ., 2017). Carlo ve Randall (2002)'a göre ise ergenlerin sosyalleşme sürecinde ahlaki çözölme süreçlerini daha az benimseyerek toplum kurallarına ve normlarına uygun davranmaları daha olası gözükmektedir. Ergenlerin ahlaki gelişimleri farklılık gösterirken, toplumsal kurallardan ve ahlaki yargılardan uzaklaşan bireylerin ahlaki çözölme sürecini kullandıkları kabul edilmektedir (Shin ve diğ., 2017).

2.4.2. Siber zorbalık ahlaki çözölme ilişkisi ve siber zorbalıkta roller

Siber zorbalık eylemlerinde ahlaki çözölme, belirlenen değlerlerden uzaklaşarak, kişinin kendi algılamasına bağılı olarak pişmanlık duymadan veya kendince zarar vermediğini düşünerek kaba bir mesaj veya uygunsuz bir resim gönderme gibi ahlaki olmayan davranışlarda bulunma sürecidir (Bussey ve diğ., 2015). Ahlaki çözölme kavramının siber zorbalık sürecinde önemli olabileceğı düşünölmektedir (Meter ve Bauman, 2018). Ahlaki çözölme stratejileri bireyin gerçekleştirdiğı zorbalık davranışında kendisini kınamaktan alıkoyan bir mekanizmadır (Obermann, 2011). Siber zorbalık sürecinde bireyler zorbalık davranışını bilişsel süzgeçlerinden tekrardan geçirerek ahlaki gerekçeler oluşturup, davranışın sorumluluğunu üzerlerinden atarak vicdani azap duymadan, utanç ve suçluluk duygularını kontrol altına alarak zorbalık davranışını gerçekleştirebilmektedirler (Bandura, 1999). Çevrimiçi ortamın sahip olduğı anonimlik, yüz yüze gelmeden zorbalık davranışının gerçekleştirmeye olanak sağlaması ahlaki çözölme süreçlerinin kullanımına olanak tanımaktadır (Nocera ve diğ., 2021). Ahlaki çözölme süreçleri bireyin öz değlendirmeye yaparken kendisine duyduğı sayğıya zarar vermeden siber zorbalık davranışının gerçekleşmesini sağlamaktadır (Caprara ve diğ., 2013).

Ahlaki çözölme süreçlerinin siber zorbalık davranışlarıyla ilişkisi ele alınırken sadece zorbaca davranışları dikkate almak yeterli olmayabilir aynı zamanda siber ortamın sağladığı anonimlik, eşzamanlılık, yer ve zaman benzerliğine ihtiyaç duyulmaması gibi özellikler de dikkate alınabilir (Soulmier, 2019). Siber zorbalıkta elektronik ortamın zorbalara sağladığı anonimlikten faydalanarak kaygı, korku ve utandırma gibi olumsuz duyguları kullanarak mağdura zarar vermek amaçlanmaktadır ve bu amaç doğrultusunda mağdurlara zihinsel ve psikolojik olarak zarar verilmektedir (Rivara ve Le Menestrel, 2016). Sanal ortamda ahlaki standartların ve ilkelerin zorbalık sürecine etkisi yüz yüze zorbalıktan farklı olarak gerçekleştiğinden siber zorbalık ile ahlaki çözölme arasındaki ilişki geleneksel zorbalık ile ahlaki çözölme arasındaki araştırmalar kadar tutarlı sonuçlar vermemektedir (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012). Ancak ahlaki çözölme kavramının stratejilerinden ahlaki gerekçelendirme, örtmece dil ve sorumluluğun yer değıştirmesi stratejilerinin siber zorbalık süreciyle daha tutarlı sonuçlar verdiğı görölmektedir (Bussey ve diğ., 2015).

Siber zorbalık çevrimiçi süreçleri kullanarak, anonim olarak gerçekleştirildiği için, zorbalar tarafından günlük yaşamda gerçekleştirilen davranıştan daha az zarar verici ve daha az ciddi bulunduğu için davranış gerekçelerinin ortaya konulma zorunluluğunun bulunmadığını düşünmeleri ve gerçekleştirilen zorbalık davranışının mağdur üzerinde oluşturduğu etkinin zorba tarafından hemen ve ayrıntılı olarak gözlemlenme olasılığı olmadığı için ahlaki çözülme süreçlerinin kullanılmasına olanak tanıyabilmektedir (Perren ve Sticca, 2011; Pornori ve Wood, 2010). Çevrimiçi ortamın bireylere tanıdığı anonimlik özelliği davranışı gerçekleştiren bireyleri maskeleyiği için ahlaki çözülme süreçlerinin kullanımını kolaylaştırmaktadır (Park ve diğ., 2014). Yüz yüze gelme zorunluluğunun olmayışı siber zorbalık davranışının mağdur üzerinde oluşturduğu olumsuz etki konusunda net bilgiye sahip olunmaması mağdurların çok fazla etkilenmediğinin düşünülmesine yol açarak ahlaki çözülme süreçlerinin kullanımını sağlayabilmektedir (Pornari ve Wood, 2010).

Ergenlerde de siber zorbalık sürecinde psikolojik açıdan ilişkilendirilen kavramlardan birisi ahlaki çözülmedir (Barkoukis ve diğ., 2016). Bu dönemde zorbalık davranışlarının gerçekleşme aşamasında ahlaki çözülme süreçleri yaygın olarak kullanılmaktadır (Gini ve diğ., 2014). Ergenler ahlaki çözülme ile ahlaki olmayan davranışlarını meşrulaştırmaktadırlar. Ergenler çevrimiçi süreçlerde gerçekleştirilen davranışların sonuçlarını göremedikleri ve farkındalıkları az olduğu için ahlaki çözülme sürecini daha kolay kullanılabilmektedirler (Park ve diğ., 2014). Buradan hareketle ahlaki olmayan siber zorbalık davranışlarının başlamasında ve devam ettirilmesinde etkisi olan zorba bireylerin ahlaki çözülme düzeylerinin siber zorbalık sürecinin önlenmesinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

2.4.2.1. Zorba rolünde ahlaki çözülme

Bireyler ahlaki olmayan davranışlar sonucunda yaşadıkları suçluluk ve utanç duygularını bastırarak kendilerini haklı çıkarmak için saldırganca davranışlar sergileyebilmektedirler (Wang ve Goldberg, 2017). Zorba konumunda bulunan gençler tarafından kendilerini haklı çıkarmak için ahlaki çözülme mekanizmalarının kullanıldığı ortaya konulmaktadır (Gini ve diğ., 2014). Ahlaki çözülme, zorbalık yapan kişilerin davranışlarını haklı çıkarmak ve pişmanlık duygusunu az hissetmek için kullandıkları bir mekanizmadır (Barchia ve Bussey, 2011b; Gini ve diğ., 2015). Siber zorbalık sürecinde zorba tarafından bilişsel mekanizmalar kullanılarak davranış ahlaki olarak kabul

edilmeye çalışılmaktadır. Birey zorbalık davranışını ortaya koymama iradesine sahiptir ancak, hem acımasızca davranmadan kendini alıkoyma gücünü hem de ahlaki değerlere sahip olarak davranışlarına yön verme gücünü kaybedebilmekte ve zorbalık sürecine aktif olarak katılabilmektedir. Bireyin ahlaki değerlerle uyuşmayan eylemlerde bulunması ahlaki çözülme mekanizmalarını kullanmasıyla oluşabilmektedir. Zorba kişi saldırgan davranışlarının sonucunda ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak benliğini koruyup bu sayede vicdanını rahatlatabilmektedir (Kowalski ve diğ., 2014). Zorba rolünde bulunan bireyler daha az vicdani azap, suçluluk ve utanç duyguları hissettikleri (Renati ve diğ., 2012) için ve zorbalık sürecinin döngüsel yapısı içerisinde mağdur rolünde bulunmayan ergenlerin (Hymel ve diğ., 2005; Menesini ve diğ., 2003; Thornberg ve diğ., 2015) daha yüksek düzeyde ahlaki çözülme düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

Zorba rolündeki bireyler mağdur acı çektiği sürece ve kendileri mağdur olana kadar ahlaki olarak kendilerine karşı hoşgörülü olabilmektedirler (Carpenter ve diğ., 2014). Zorbalar mağdur bireylere karşı gerçekleştirdikleri davranışların ahlaki açıdan doğru olmadığını farkındadırlar ancak ısrarla zorbalık davranışını tekrar etme eğilimi içerisinde olabilmektedirler (Ortega-Ruiz, 2020). Zorba bireyler sahip oldukları iç standartlar ve ahlaki ilkeler yardımıyla hangi davranışın doğru hangi davranışın yanlış, hangi davranışın ahlaki hangi davranışın ahlaki olmadığını farkına varabilmektedirler. Ancak çeşitli sebepler üreterek gerçekleştirdikleri siber zorbalık davranışında yaşadıkları öz değerlendirme süreçleri ile kendilerini kınama ve kendilerine yönelik olumsuz duygularla (suçluluk-utanç) ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak mücadele edebilmektedirler (Doramajian ve Bukowski, 2015; Gasser ve Keller, 2009; Wang ve diğ., 2016). Bu bireyler sahip oldukları ahlaki kuralları ve değerleri görmezden gelirlerse ahlaki çözülme süreci yaşayabilirler. Ahlaki çözülme süreçlerini kullanan bu bireyler zorbalık davranışının olası psikolojik sonuçları hakkında düşünmenin önüne geçebilmektedirler (Shin ve diğ., 2013).

Literatürü incelediğimizde sadece birkaç çalışmanın siber zorbalığın ahlaki yönlerini araştırdığı görülmektedir (Bauman, 2010; Menesini ve diğ., 2011; Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012). Geleneksel zorbalıkta olduğu gibi siber zorbalık yapanların da ahlaki çözülme mekanizmalarını kullanma olasılıklarının olduğu tespit edilmiştir (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012). Çalışmalarda ahlaki çözülme düzeyi yüksek olan bireylerin siber zorbalık davranışını devam ettirme konusunda da

yüksek puan aldıkları görülmektedir (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012; Tanrıkulu ve Campbell, 2015). Gerçekleştirilen araştırmalarda ahlaki gerekçe sunarak zorba bireylerin sorumluluklarını en aza indirdikleri (Bjahered ve diğ., 2020), avantajlı karşılaştırma yaparak zorbalığın sonuçlarını çarpıttıkları (Zych ve Llorent, 2019), örtmece dil kullanarak davranışlarını kabul edilebilir olarak gösterdikleri (Runions ve diğ., 2019), mağdurları insanlıktan çıkararak ve sonuçları azımsayarak zorbalık davranışını hafiflettikleri (Romera ve diğ., 2020) görülmektedir.

2.4.2.2. Mağdur rolünde ahlaki çözümme

Sosyal ilişkiler sırasında yaşanan zorbalık mağdur bireylerin ahlaki değerlerinde sorun yaşamalarına neden olabilmektedir (Falla ve diğ., 2020). Siber zorbalık sürecinde mağdur olan birey zorbaların kendisine zarar verdiğini düşünerek kendisini ahlaki açıdan haklı görerek siber zorbalık davranışını gerçekleştirebilmektedir (Tanrıkulu, 2015). Mağdur olan bireylerin zorba bir bireye dönüşmesinin altında ahlaki gerekçelendirme, zorbalığın sonuçlarını göz ardı etme ya da azımsama, insanlıktan çıkarma gibi stratejiler yatabilmektedir (Falla ve diğ., 2020). Bireylerin siber zorbalık sürecini ahlaki açıdan kabul edilemez bulmaları zorba ve mağdur rollerinde siber zorbalık sürecine katılmalarını engelleyebilmektedir (Williams ve Guerra, 2007). Sürekli zorbalık davranışına maruz kalan bireyler mağduriyete alışma eğilimi göstermekte ve zorbalığı başkalarıyla etkileşim kurmanın bir yolu olarak değerlendirebilmektedirler. Yaşanılan mağduriyet bireylerin ahlaki açıdan duyarsızlaşmasına da yol açabilmektedir (Jiang ve diğ., 2020). Zorbalık sürecinde mağdur olmak ahlaki çözümme düzeylerinde artışa neden olabilmektedir (Killer ve diğ., 2019; Wang ve diğ., 2019). Mağdur olan bireyler karşısında bulunan zorbalara düşmanlık besleyebilirler ve dürtüleriyle hareket ederek ahlaki çözümme süreçlerini kullanabilmektedirler (Tuente ve diğ., 2019). Zorbalık sürecinde mağdurların kullandıkları ahlaki çözümme süreçleri zorbaya karşı yapılacak ahlaki olmayan davranışların önünü açabilecektir (Wojciechowski, 2020).

Mağdur olan ergenler de zorbalık sürecinde yaşadıkları gerilimi azaltmak amacıyla ahlaki çözümme süreçlerini kullanabilmektedirler (Fernandez-Antelo ve Cuadrado-Gordillo, 2019). Yaşadıkları travmatik olay karşısında ahlaki çözümme süreçlerini savunma mekanizması olarak kullanan ergenler bu şekilde zorbalık davranışıyla mücadele etmeye çalışmaktadırlar (Luo ve Bussey, 2019). Bazı çalışmalarda ahlaki çözümme seviyeleri yüksek olan ergenlerin mağdur olarak sürece dâhil olma ihtimallerinin

yüksek olduğu bulunmuştur (Bauman ve Pero, 2011). Ahlaki çözölme süreci ergenlerin mağdur bireyi suçlayarak olayın sorumluluğunu mağdura yüklemesi bireyin pasif olarak siber zorbalık sürecine katılımına neden olabilmektedir (Allison ve Bussey, 2016; DeSmet ve diğ., 2014; Weber ve diğ., 2013).

Zorbalık sürecinde mağduriyet yaşamının ahlaki çözölme ile ilişkisini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Pornari ve Wood, 2010). Siber zorbalık sürecine mağdur rolünde katılan bireylerin ahlaki çözölme düzeylerini tespit etmeye çalışan araştırmalar çelişkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Bir taraftan mağdur olmakla ahlaki çözölme arasında pozitif ilişki tespit edilirken bir taraftan negatif ilişki tespit edilmektedir (Allison ve Bussey, 2017; Pornari ve Wood, 2010). Zorbalık sürecinde mağdur olmuş bireylerin daha fazla ahlaki çözölme süreçlerini kullanarak zorbalık davranışını gerçekleştirdikleri yapılan bir araştırmada görölmektedir (Falla ve diğ., 2020). Bir araştırmada mağdur olan bireylerin ahlaki çözölme süreçlerinden ahlaki gerekçelendirme stratejilerini kullandıkları saptanmıştır (Fernandez-Antelo ve Cuadrado-Gordillo, 2019). Mağdur olan bireyler ahlaki gerekçelendirme ve zorbalığın sonuçlarının göz ardı edilmesi stratejilerini kullanarak ahlaki olarak kendilerini geri çekebilmektedirler (Jiang ve diğ., 2020).

2.4.2.3. Gözlemci rolünde ahlaki çözölme

Zorbalık süreci yapılan araştırmalarda zorba ve mağdur arasındaki sürece yönelik olarak gerçekleştirilmektedir ancak zorbalık sürecinin durdurulmasında veya artarak devam etmesinde önemli bir etkisi olan gözlemci rolü de dikkate alınmaya başlamıştır (Salmivalli, 2014). Zorbalık sürecinde gözlemci rolündeki bireyler hem zorbalığı engelleyerek, mağduru savunarak zorbalığın etkisini azaltmada hem de tam tersi zorbalığı destekleyerek ya da zorbalığa müdahale etmeden sürece katılarak zorbalığın etkisini arttırabilmektedirler (Padgett ve Notar, 2013). Zorba ile mağdur arasındaki güç dengesizliğinden kaynaklanan zorbalık davranışının adaletsizliği karşısında gözlemcilerin pasif ya da aktif rolde yer almasını etkileyen kavramlardan birisi de ahlaki çözölmedir (Bandura, 1999). Zorbalık sürecine aktif olarak katılan savunucu rolündeki gözlemciler ahlaki ilkelere, değerlere uygun olarak hareket ederken, sürece pasif olarak katılan gözlemciler ahlaki çözölme süreçlerini kullanmaya daha yatkın olabilmektedirler (Bandura, 1999; Van Cleemput ve diğ., 2014). Zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireyler zorba davranışının ahlaki olmadığını farkındadırlar ancak kendilerinin zarar görebilmelerine yönelik yaşadıkları endişeleri nedeniyle ahlaki çözölme süreçlerini

kullanarak pasif konumda kalabilmektedirler (Thornberg ve Jungert, 2013). Gözlemci rolündeki bireylerin ahlaki çözölme süreçlerini kullanarak pasif gözlemci rolünde kalma olasılıklarının olduğunu araştırmalar ortaya koymaktadır (Doramajian ve Bukowski, 2015; Thornberg ve Jungert, 2013).

Ahlaki çözölme süreçlerini kullanan gözlemci rolündeki bireyler zorbalık davranışını müdahale edilecek kadar ciddi bulamayabilirler veya mağdurların zorbalığı hak ettiğini düşünerek müdahale etmekten kendilerini alıkoyabilirler (Gini ve diğ., 2020). Yine gözlemci kişiler zorbalık sürecine müdahale etmenin doğru olduğuna inanarak müdahale konusundaki eksikliklerini görmezlikten gelerek kendilerini haklı çıkarmak için ahlaki çözölme mekanizmalarını kullanabilmektedirler (Barchia ve Bussey, 2011b; Sijtsema ve diğ., 2014). Müdahale etmeyip, zorbalığı görmezlikten gelen bireylerin ahlaki çözölme düzeyleri zorbalardan fazla çıkmıştır (Haddock ve Jimerson, 2017; Obermann, 2011).

Ergenler gözlemci rolü ile karşılaştıkları tüm zorbalık durumlarında sahip oldukları ahlaki standartlara göre hareket etmeyebilirler ve suçluluk, utanç duygularının etkisini önleyerek ahlaki olmayan davranışlarda bulunarak zorbayı destekleyip zorbalık sürecine katılabilmektedirler (Bandura, 2002). Ahlaki çözölme seviyesi yüksek olan ergenlerin daha az savunucu gözlemci rolünü kullandıkları görölmektedir (Almeida ve diğ., 2010; Obermann, 2011). Savunucu rolünde aktif bir katılımcı olarak sürecin içerisinde yer alan gözlemcilerin ise düşük ahlaki çözölme düzeyine sahip oldukları görölmektedir (Menesini ve diğ., 2003). Ergenlerin siber zorbalık sürecinde ahlaki çözölme süreçlerini kullanmaları ahlaki olmayan davranışları onaylamalarına neden olabilmektedir bu durum gözlemci olan bireylerin acil bir zorbalık durumunda mağdura yardım etmek istememelerine neden olabilmektedir. (Koehler ve Weber, 2018).

Siber zorbalık sürecine savunucu olarak katılan gözlemciler yapıcı ve yıkıcı olarak davranışı durdurmaya yönelik tepkiler gösterebilmektedirler (Luo ve Bussey, 2019). Yapıcı olarak siber zorbalık sürecini durdurmaya çalışan gözlemciler ahlaki olarak değerlendirme yaparak süreci yönetmektedirler, ancak yıkıcı olarak yani zorbaya saldırganca davranış sergileyerek siber zorbalık sürecini durdurmaya çalışan gözlemciler ahlaki çözölme süreçlerini kullanabilmektedirler (Bussey ve diğ., 2020; Luo ve Bussey, 2019).

Gözlemci ve ahlaki çözölme süreçleri üzerine yapılan araştırmalar bulunmaktadır (DeSmet ve diğ., 2014). Ahlaki çözölme süreci bireylerin gözlemci olarak ahlaki unsurları taşımama ve mağdur için duruma müdahale etmemelerinin sebeplerinden biri olarak göröllebilir (Bandura, 2002). Zorbalık uygulayan ve gözlemci rolünde olan kişilerin ahlaki çözölme düzeylerinin yüksek olduğu görölümüştür (Gini, 2006; Pozzoli ve diğ., 2012). Gözlemci rolündeki bireylerin ahlaki çözölme düzeyleri arttıkça zorba rolündeki bireyleri destekleme yönündeki eğilimleri de artmaktadır (Thornberg ve Jungert, 2013). Mağdur rolü ve ahlaki çözölme sürecindeki çalışmalar çelişkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Ahlaki çözölme ile mağdur rolü arasında negatif (Pornari ve Wood, 2010) ve pozitif (Allison ve Bussey, 2017) ilişki gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Mağdur rolünde olmak ahlaki sorumluluğa daha duyarlı olmayı sağlayabilmektedir (Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012). Bireylerin ahlaki standartlarını belirleyerek gerçekleştirecekleri davranışları doğru ve yanlış olarak belirleyebilmeleri ve davranışlarının sonuçlarını tahmin etme yetilerine sahip olduklarını Sosyal Bilişsel Kuram ortaya koymaktadır (Bandura, 1999).

2.4.3. Sosyal bilişsel kuram çerçevesinde ahlaki çözölme

Sosyal Bilişsel Kuramın önemli kavramlarından biriside ahlaki çözölmedir (Bandura ve diğ., 1996). Sosyal Bilişsel Kurama göre bireylerin davranışları ahlaki değer ve normlara uygun olarak şekillenmektedir. Ahlaki kurallar ve normlar sosyal bağlam içerisinde kurulan ilişkiler sonucunda öğrenilmektedir. Bireyler sahip oldukları ahlaki kural ve normlara aykırı davrandıklarında gerçekleştirdikleri davranışlar ve hissettikleri arasında uyumsuzluk yaşadıklarında, suçluluk ve utanç duygularının baskısıyla karşılaşmalarına neden olabilmektedir. Bireyler karşılaştıkları utanç ve suçluluk duygusundan kaçınmak, zorbalık davranışının etkisinden kurtulmak ve öz değerlendirme yaparken kendilerini suçlamamak amacıyla ahlaki çözölme süreçlerini kullanmaktadırlar (Sijtsema ve diğ., 2019). Ahlaki çözölme süreçlerini kullanarak ahlaki ilkeleri ve standartları devre dışı bırakan bireyler kendilerini yargılamadan, suçluluk ve utanç duygusu yaşamadan ahlaki olmayan davranışları gerçekleştirebilmektedirler (Paciello ve diğ., 2020). Ahlaki çözölme süreçlerini kullanan bireylerin suçluluk duygusunu yaşama olasılıklarının daha düşük olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte ahlaki çözölme stratejilerinin sürekli kullanılması alışılmış bir durum haline dönüşmesine neden olabilir ve birey ahlaki olmayan eylemlere karşı duyarsızlaşabilir ve döngüsel olarak daha az

suçluluk hissederek daha fazla ahlaki olmayan eylemleri gerçekleştirebilir (Doramajian, 2014). Ergenler suçluluk duygusundan kurtulmak ve sorumluluk almamak için zorbalık davranışının yanlış ve zarar verici olduğunun gerçekten farkında olsa da ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak davranışı gerçekleştirebilmektedir (Gini, 2006; Hymel ve diğ., 2005).

Sosyal Bilişsel Kuram kapsamında ele alınan ahlaki çözülme süreci üç ana başlıkta ele alınmaktadır. İlk olarak ahlaki olmayan davranışın gerçekleştirilmesi hem bilişsel hem duygusal olarak yeniden ele alınarak gerekçelerin ortaya konulması, ikinci aşama gerçekleştirilen ahlaki olmayan davranışın mağdur bireyler üzerindeki etkisini hafifleterek ya da çarpıtarak kendi üzerindeki sorumluluğun hafifletilmesi, son aşama ise ahlaki olmayan davranışın gerçekleştirildiği mağdur bireyi karalamak ve suçlamaktan oluşmaktadır (McAlister ve diğ., 2006). Ahlaki çözülme sürecinde amaç bireyin ahlaki olarak kendini haklı çıkarması, davranışın sorumluluğunu üstlenmeme, davranışın sonuçlarının önemsiz olduğu ve ciddiye alınmayacağı düşüncesi ve davranışının nedeninin mağdur birey olduğu düşüncesi ile ahlaki olmayan davranışın gerçekleştirilmesidir (Bandura ve diğ., 1996). Ahlaki çözülme süreçleri karşılıklı saygı kurallarını çiğneyerek, suçluluk ve utanç duygularını en aza indirerek, davranışın sorumluluğunu çarpıtarak ve mağdur olan bireyi suçlayarak zorbalık sürecine dahil olmaktadır (Falla ve diğ., 2021). Araştırmalar yüksek ahlaki çözülme düzeyine sahip bireylerin daha çabuk öfkelenerek daha az suçluluk hissederek saldırganca davranışları gerçekleştirme isteklerinin de arttığını göstermektedir (Mccreary, 2012).

Sosyal Bilişsel Kurama göre bireyler sosyal yaşamları içerisinde tecrübe ettikleri öğrenme süreçlerinde aktif rol almaktadırlar, pasif bir izleyici olmak yerine bilginin peşinde koşan aktif katılımcılar olarak yer almaktadırlar. Yaşam deneyimlerini sadece gözlemleyerek ve taklit ederek gerçekleştirmekle kalmaz aynı zamanda bilişsel bir süzgeçten geçirmektedirler (Bandura, 2001). Sosyal Bilişsel Kurama göre bireyler diğerleriyle kurdukları etkileşimler ve etkileşimlerden elde ettikleri deneyimler aracılığıyla ahlaki standartlarını geliştirdiklerini savunmaktadırlar ve bireyler sahip oldukları ahlaki standartlara uygun davranış sergilediklerinde gurur ve mutluluk hissederken, ahlaki standartlara aykırı davranış gerçekleştirdiklerinde suçluluk ve utanç duygularını yaşamaktadırlar (Bandura, 1991). Bireyler toplumun standartlarını deneyimleri ve etkileşimleri sonucunda kendi iç standartlarına dönüştürmektedirler ve

ahlaki olmayan davranışlara yön vermektedirler. Ahlaki olmayan davranışlarına yön verirken bireyler hem dış yaptırımları hem iç yaptırımları dikkate almakta ve özellikle benliklerini korumayı amaç edinmektedirler (Bandura, 1991; 1999). Bireyler deneyimleri ve etkileşimleri sayesinde öz yaptırımlar geliştirmektedirler ve kendi kendilerini değerlendirme fırsatı yakalayarak davranışlarına yön verebilmektedirler (Kavussanu ve Ring, 2017).

Sosyal Bilişsel Kuram bireylerin ahlaki olmayan davranışlarını açıklamak için ahlaki çözülme kavramını geliştirmiştir. Birey ahlaki çözülme mekanizmaları sayesinde bilişsel gerekçeler ortaya koyarak zorbalık davranışını gerçekleştirebilmektedir (Chen ve diğ., 2016). Ahlaki çözülme süreçlerinin kullanımı yaşanan bilişsel çelişkinin etkisini azaltarak ahlaki olmayan davranışların devam etmesine neden olabilmektedir (Johnson ve Connolly, 2016). Gerçekleştirilen araştırmalarda da bireylerin ahlaki çözülme stratejilerini kullanarak öz düzenleme sürecini devre dışı bırakıp sahip oldukları ahlaki ilkeleri ve standartları yok sayarak ahlaki olmayan davranışları sergilemeye devam ettiklerini göstermektedir (Christian ve Ellis, 2014).

Sosyal Bilişsel Kuram ahlaki davranışların bireyin sahip olduğu öz düzenleyici süreçlerin etkisiyle ortaya çıktığını savunmaktadır (Bandura, 1991). Bireyler içerisinde yaşadıkları çevrenin etkisiyle ahlaki olmayan davranışları sergileme konusunda teşvik edilebilmekte ancak iç ahlaki standartları davranışın sonucunda karşılaşılabilecekleri olumsuzluklar hakkında bir öngörü oluşturarak bireyi davranışı gerçekleştirmekten alıkoyabilmektedir. Öz düzenleme süreçleri olarak tarif edilen bu yapı içsel ahlaki standartlarla eşgüdümlü olarak çalışmaktadır (Bandura, 1991; Bandura ve diğ., 1996). Öz düzenleme süreci üç aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama kendini izlemedir. Birey bu aşamada gerçekleştireceği davranışları denetleme fırsatı bulmaktadır. İkinci aşamada değerlendirme yapılarak eyleme ilişkin yargının gerçekleşmesi beklenmektedir. Üçüncü aşama gerçekleştirilen yargının arkasından davranışın gerçekleştirilmesini içermektedir (Bandura ve diğ., 1996).

Öz düzenleme süreçleri ergenler tarafından aktifleştirilmediğinde iç ahlaki standartlar işlev göremez hale gelmektedir ve bireyler ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak kendilerine uygulayacakları yaptırımların önüne geçmektedir (Bandura, 1990; 1991). Sosyal Bilişsel Kuram ergenlerin öz düzenleme süreçlerine sahip olduğunu ortaya koymaktadır ve sahip oldukları öz düzenleme süreçlerini ahlaki olmayan davranışlar

karşısında devre dışı bırakarak ahlaki olmayan davranışları nasıl gerçekleştirdiklerini açıklamaya çalışmaktadır (Bandura, 1986; 1999). Öz düzenleme süreçlerinin devre dışı bırakılması ahlaki olmayan davranış gerçekleştirilirken bireyin yaptırımlardan ve çatışmalardan kurtulmasına olanak tanımaktadır (Mendez, Liccardi ve Rui-Esteban, 2020). Gerçekleştirilen araştırmalar bireylerin ahlaki çözülme stratejilerini kullanarak öz düzenleme sürecini devre dışı bırakıp sahip oldukları ahlaki ilkeleri ve standartları yok sayarak ahlaki olmayan davranışları sergilemeye devam ettiklerini göstermektedir (Christian ve Ellis, 2014). Bireyler ahlaki olmayan davranışlarda bulunurken bilişsel ve duygusal sıkıntı yaşamadan öz düzenleme süreçlerinde değişiklikler yaparak ahlaki çözülme süreçleriyle kendilerini rahatlatmaktadır (Mendez ve diğ., 2020; Renati ve diğ., 2012).

Ergenler kendi iç ahlaki standartlarına aykırı ahlaki olmayan davranışları yapmaktan çekinmektedirler (Bandura, 1999). Bireyler ahlaki olmayan davranışlar için kendilerinin kabul edeceği gerekçeler sunmadıkça ve doğru olduğuna inanmadıkça ahlaki olmayan davranışları gerçekleştirmek için harekete geçmemektedirler (Bandura, 1990; 1999). Bireyler kendi kişisel çıkarlarını düşünerek ahlaki olmayan davranışları ahlaki açıdan yeniden yorumlayarak sosyal ve ahlaki açıdan kabul edilebilir olduğunu düşünerek davranışı gerçekleştirmektedirler (Bandura, 1990; Bandura ve diğ., 1996). Ergenler yaşamak istemedikleri olumsuz duygulardan kaçınmak için yeniden bilişsel değerlendirme yaparak ahlaki standartların dışında davranışlarda bulunabilmektedirler (Bandura, 1999; Gini ve diğ., 2014). Buradan hareketle ahlaki standartların kazanılmasında sosyal etkileşim için gerekli olan sosyal beceri kavramının da önemli olduğu düşünülmektedir.

2.4.4. Sosyal beceri ve ahlaki çözülme

Bireylerin sosyal davranışları ve ahlaki süreçleri acı ve zevk dürtüleri ile kişisel çıkarları tarafından yönlendirilmektedir (Grinder ve Nelsen, 1980). Toplum tarafından kabul edilen normların ve ahlaki değerlerin eksikliği sosyal ilişkilerde sorunların yaşanmasına neden olabilmektedir (Kotlova, 2020). Bu ahlaki ilkelerin ve kuralların edinilmesinde sosyal etkileşimlerin önemli bir etkisi bulunmaktadır (Schonert-Reichl, 1999). Sosyal etkileşim sürecinde ergenlerin ahlaki bakış açıları ilişkilerine yön verebilmektedir (Grinder ve Nelsen, 1980). Ergenlik döneminde sahip olunan ahlaki yapının davranışlara ve sosyal ilişkilere yol gösterici olması beklenmektedir (Nucci,

2004). Ergenlik hem ahlaki akıl yürütme süreçlerinin hem de sosyal becerilerin kullanılmasında önemli bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Schonert-Reichl, 1999). Ahlak, ergenin davranışlarının bilincinde ve farkında olmasına katkı sağlarken aynı zamanda ilişki kurduğu bireylerin davranışlarına da anlam vermesi açısından yararlı olmaktadır (Thompson ve diğ., 2006). Ahlaki temellerin zarar görmesi bireylerin maddi başarılarına ve dışsal hedeflere odaklanarak zorbalık davranışlarına yönelmelerine neden olabilmektedir (Kotlova, 2020). Sosyal becerileri tam olarak gelişmemiş bireyler ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak zorbalık davranışını gerçekleştirebilmektedirler (Gini ve diğ., 2007). Sosyal becerilerden yoksun olan ergenler aynı zamanda bireyleri mağdur etme konusunda da ahlaki standartlardan yoksun davranmaktadırlar (Arsenio ve Fleiss, 1996). Sosyal becerileri yüksek olan zorba bireylerin mağdurlara zarar vermek amacıyla ahlaki çözülme süreçlerini kullandıkları görülmektedir (Gini, 2006). Ahlaki çözülme stratejilerinden ahlaki gerekçe sunma ve mağduru insanlıktan çıkarma ergenlerin sahip olduğu sosyal becerilerle ilişkilendirilmiştir (Susilawati ve diğ., 2019). Ergenlerin gerçekleştirdikleri zorbalık davranışları sosyal beceri eksikliklerinden ziyade kullandıkları ahlaki çözülme süreçlerinin etkisiyle gerçekleştirilebilmektedir (Menesini ve diğ., 2003). Fakat bunun yanı sıra sosyal beceriler, siber zorbalık sürecinde bireysel koruyucu faktörler arasında sayılabilmektedir (Zych ve diğ., 2019).

Ergenlerin davranışsal niyetlerinin tam olarak anlaşılması siber zorbalık süreciyle ilgili daha ayrıntılı bilgiyi ortaya çıkarabilecektir. Bu nedenle ergenlerin davranışsal niyetlerindeki kişisel ve sosyal faktörlerin anlaşılması önemli görünmektedir. Ahlaki süreçler ve sosyal beceriler davranışların ortaya çıkmasına rehberlik etmektedir (Bandura, 2005). Ergenlerin toplum içerisinde sosyalleşme sürecinde ahlaki çözülme süreçlerini daha az benimseyerek toplum kurallarına ve normlarına uygun olarak davranmaları daha olası gözükmemektedir (Carlo ve Randall, 2002). Ergenler sosyal beceri eksikliği, duyguları tanıyamama, ahlaki gelişimini tamamlayamama ve ahlaki olmayan davranışlardan dolayı suçluluk ve utanç duygusunu yaşayamama durumlarından dolayı ahlaki olmayan davranışları haklı çıkarma eğilimindedirler (Glenn ve diğ., 2009; Risser ve Eckert, 2016).

Ahlaki çözülme süreçlerine yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda sosyal becerileri zayıf, dürtüsel davranış ve ahlaki çözülme süreçlerini kullanan bireylerin daha çok zorbalık davranışı gerçekleştirdikleri ve benmerkezci yapıya sahip oldukları saptanmıştır (Sagone ve Licata, 2009; Tognetta ve Rosario, 2013). Malchanov ve Almazova (2020)

Rusya’da bulunan 411 ergenle gerçekleştirdikleri çalışmada akranlarıyla başarılı iletişim kuran ergenlerin ahlaki çözülme mekanizmalarını daha az kullandıklarını ortaya koymuşlardır. Buradan hareketle İletişimde düşük başarının ahlaki çözülme mekanizmalarının aktif olarak kullanımına yol açtığı bulunmuştur. Ergenlerin kurdukları iletişim içinde bulundukları sosyal bağlam ahlaki çatışmaların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. İletişim kurarken yaşanan ahlaki çatışmalar sırasında ergenler bir ahlaki normu ihlal ederek diğer ahlaki normu uygulama yoluna gidebilmektedirler. Sonuç olarak insanlarla iletişim kurmakta ve onların duygularını, niyetlerini anlamakta sıkıntı yaşayan bireyler ahlaki özdenetimden kopma noktasına gelebilmekte ve bu durum toplumdaki yapıyı değiştirmek ve iyileştirmek için şiddet içeren davranışlara doğru ilerlemelerine yol açabilmektedir (Ozer ve Bertelsen, 2020).

Ergenlik döneminde iş birliği, gruba dâhil olma ve sosyal beceriler sosyal ve psikolojik iyiliğin ön koşulları olarak kabul görebilmektedir (Parker ve Asher, 1993). Sosyal becerileri gelişmemiş bireyler zorbalık sürecinin sonuçlarını ve etkilerini anlamlandıramayabilmekte ve bu durum hem sosyal hem ahlaki açıdan gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (DeLisi ve diğ., 2014). Sosyal beceri düzeyi ile siber zorbalık arasında bir ilişki olduğu bilinmekle birlikte bu iki değişken arasındaki ilişkinin dinamiği hakkında yeterli kanıt bulunmamaktadır. Siber zorbalığa karşı savunmasız bırakan psikososyal faktörler hakkında çok az şey bilinmektedir (Navorra ve diğ., 2012). Ergenlerin sahip oldukları psikososyal özellikler ve bağlamsal faktörlerin ele alınması siber zorbalık kavramının anlaşılmasında etkili olacağı düşünülmektedir (Zych ve diğ., 2019).

2.4.5. Ahlaki çözülme ile ilgili araştırmalar

Ahlaki çözülme sürecine yönelik yurt dışında gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde ahlaki çözülme düzeyleri ile zorbalık ilişkisini inceleyen araştırmalara rastlamak mümkündür. Hymel ve diğ. (2005) tarafından ergen bireylerle gerçekleştirilen bir çalışmada zorbalık davranışı ile ahlaki çözülme kavramı arasındaki ilişki incelenmiş zorbalık davranışını gerçekleştiren bireylerin ahlaki çözülme düzeylerinin yüksek olduğu, mağdur olan bireylerin ise ahlaki çözülme düzeylerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Kollerová ve diğ. (2014) tarafından 273 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada ahlaki çözülme ile zorbalık davranışı arasında ilişki olduğu cinsiyet ve sınıf düzeyinin de etkili bir faktör olarak sürece dahil olduğu tespit edilmiştir. Ahlaki çözülme süreçlerinde

cinsiyetin ve sınıf düzeyinin dikkate alınmasının önleme programlarında etkili bir değişken olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Yine zorbalık ve ahlaki çözülme arasındaki ilişkinin incelendiği Gini ve diğ. (2020) tarafından yapısal eşitlik modellemesi ile gerçekleştirilen bir araştırmada ise gözlemci bireylerin zorbalık karşısında aktif rolde kalmalarının ahlaki çözülme ile negatif dolaylı etkiye, pasif rolde olmalarının ise ahlaki çözülme süreciyle pozitif dolaylı etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Doramajian ve Bukowski (2015) tarafından 130 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada ahlaki çözülme düzeyi ile zorbalık sürecinde gözlemci olan bireylerin davranışları arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuçta zorbalık sürecinde gözlemci olan bireylerin pasif rolde kalmaları yüksek düzeyde ahlaki çözülme süreciyle ilişkilendirilirken, gözlemcilerin zorbalık sürecinde aktif rolde olmaları ise düşük düzeyde ahlaki çözülme düzeyi ile ilişkilendirilmiştir. Allison ve Bussey (2017) tarafından 563 ergen bireyle siber zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireylerin ahlaki çözülme düzeyleri ile siber zorbalık davranışına müdahalede bulunma düzeyleri incelenmiştir. Katılımcıların sınıf düzeyinin, cinsiyetinin, zorbalık sürecine yönelik deneyimlerinin ve sahip oldukları bireysel ve toplumsal ahlaki yapıların siber zorbalık davranışına müdahale etme davranışında etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen araştırmalarda siber zorbalık sürecine zorba olarak katılan bireylerin genel olarak ahlaki çözülme düzeylerinin yüksek olduğu, benzer şekilde sürece gözlemci olarak katılan bireylerden pasif gözlemci kategorisindeki bireylerinde ahlaki çözülme düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Siber zorbalık sürecine mağdur olarak katılan bireylerin ise ahlaki çözülme düzeylerinin düşük olduğu, sürece aktif gözlemci (siber zorbalığın önlenmesi ya da durdurulmasında aktif görev alan) olarak katılan bireylerinde ahlaki çözülme düzeylerinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mazzone ve diğ. (2016) tarafından 404 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada ahlaki çözülme düzeyi ile zorbalık ve zorbalık sürecinde savunma arasındaki ilişki incelenmiş, ahlaki çözülme düzeyi ile zorbalık davranışı arasında yüksek düzeyde ilişki olduğu, ahlaki çözülme düzeyi ile savunma arasında ise düşük düzeyde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Thornberg ve diğ. (2015) tarafından İsveçli 561 ergenle gerçekleştirilen benzer bir araştırmada ahlaki çözülme ve ahlaki duygular ile zorbalık davranışı arasındaki ilişki incelenmiştir. Ahlaki çözülme düzeyiyle zorbalık davranışı arasında yüksek düzeyde ilişki tespit edilirken, savunma ile düşük düzeyde ilişki tespit

edilmiştir. Ahlaki duygular ile zorbalık davranışı arasında düşük düzeyde ilişki tespit edilirken savunma ile de düşük düzeyde ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Robson ve Witenberg (2013) tarafından Avusturalyalı yaşları 12 ile 15 arası değişen ergen bireylerle gerçekleştirilen araştırmada hem geleneksel hem siber zorbalık davranışının ahlaki çözülme ile ilişkileri incelenmiştir. Ahlaki gerekçelendirme ve sorumluluğun yayılmasının geleneksel zorbalık süreciyle ilişkili olduğu tespit edilirken, mağdura suç atfedilmesinin siber zorbalık davranışıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Wachs (2012) tarafından 517 Alman ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada geleneksel zorbalık ve siber zorbalık sürecine farklı rollerde katılan bireylerin benzerlik ve farklılık durumları ahlaki çözülme ile sosyal-duygusal özellikleri dikkate alınarak incelenmiştir. Araştırma sonucunda geleneksel zorbalığa katılan bireylerin büyük bir kısmının siber zorbalık davranışını da gerçekleştirdikleri ancak siber zorbalık sürecinde bireylerin vicdan duygularının geleneksel zorbalıktan daha baskın olduğu ve sonuçta daha yoğun olarak ahlaki çözülme stratejilerini kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Orue ve Calvate (2016) tarafından 464'ü kız 301'ü erkek 765 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada bireylerin psikopatik özellikleri ve ahlaki çözülmenin hem geleneksel hem de siber zorbalık sürecini öngördüğü bir model test edilmek istenmiştir. Psikopatik özellikler ve ahlaki çözülmenin hem geleneksel zorbalık hem de siber zorbalık davranışını öngördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazında siber zorbalık süreci ile geleneksel zorbalık sürecinin benzerlik ve farklılıklarının incelendiği birçok araştırmaya rastlanmaktadır. Gerçekleştirilen araştırmalarda ahlaki çözülme düzeyinin geleneksel ve siber zorbalık ile ilişkisi de incelenmiş ve benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Geleneksel ve siber zorbalık sürecinde ahlaki çözülme düzeyindeki artış zorbalık sürecinde de artışa yol açabilmektedir.

Bussey ve diğ. (2015) tarafından yaşları 11 ile 15 arası değişen 942 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada ahlaki çözülme davranışı ile siber zorbalık davranışı arasındaki ilişki incelenmiştir. Siber zorbalık davranışının yüksek düzeyde ahlaki çözülme düzeyiyle ilişkili olduğu dolayısıyla siber zorbalık davranışının önlenmesine yönelik çalışmalarda ahlaki çözülme kavramının dikkate alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Pornari ve Wood (2010) tarafından 339 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların siber zorbalık ve geleneksel zorbalık katılımında ahlaki çözülme düzeyinin mağdura karşı düşmanlık yükleme ve davranışın sonuçlarına yönelik

beklentilerine ne derece cevap verdiği incelenmiştir. Araştırmada geleneksel zorbalık ile siber zorbalık arasında ortak ilişkilerin olduğu ve hem siber hem geleneksel zorbalık ile ahlaki çözülme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger (2012) tarafından yaşları 12 ile 19 arasında değişen ergen bireylerle gerçekleştirilen araştırmada katılımcıların siber ve geleneksel zorbalık davranışlarının ahlaki yönlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak katılımcılardan elde edilen veriler zorbalık sürecinde bireylerin ahlaki açıdan geçersiz gerekçeler kullandıklarını, ahlaki değerler konusunda yetersizlik yaşadıklarını ve davranışların sonucundaki pişmanlık duygularının zayıf olduğunu göstermektedir. Ahlaki değerlerin yetersizliğinin ve pişmanlık duygusunun yaşanmamasının bireylerin geleneksel ve siber zorbalık davranışını gerçekleştirmelerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de ahlaki çözülme sürecine yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde Kocatürk ve Türk-Kurtça (2021) tarafından 18-25 yaş aralığındaki 210 kadın 60 erkek 270 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada geleneksel zorbalık, siber zorbalık, ahlaki çözülme ve empatik ilgi arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada geleneksel zorbalık ile siber zorbalık davranışı arasında birbirinin devamı niteliğinde ilişkiler ortaya konulmuştur. Geleneksel zorbalık, ahlaki çözülme ve empatik ilginin siber zorbalık kavramını yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kandemir-Özdiñ (2019) tarafından 716 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada ebeveyn kabul-reddi ve empati, problem çözme ve ahlaki çözülme ile kardeş zorbalığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Katılımcıların ebeveyn red algısı yüksek empati ve problem çözme düzeyi düşük olduğunda ahlaki çözülme düzeyinin yüksek olduğu sonucunda zorbalık düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Parladıcı (2020) tarafından 479 ergen bireyle gerçekleştirilen araştırmada ahlaki çözülme değişkeninin saldırganlık, problemli internet kullanımı ve olumlu sosyal davranış arasındaki ilişkide aracılık etkisi incelenmiş ve ergenler arasındaki problemli internet kullanımının sözel ve fiziksel saldırganlık, düşmanlık ve öfke duygularındaki artışı açıkladığını sonuçta ahlaki çözülmenin artışa aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Taşan (2022) tarafından 14-19 yaş aralığında 174 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada ilişkisel saldırganlık, utanç ve suçluluk duygulanımları ve ahlaki çözülme düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuçta ahlaki çözülme düzeyi ile ilişkisel saldırganlık arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. İlişkisel saldırganlık

ve utanç duygusu arasında ahlaki çözölmenin aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Yazıcıoğlu (2020) tarafından 646 katılımcı ile gerçekteştirilen araştırmada katılımcıların algıladıkları sosyal destek, ahlaki çözölme ve riskli davranış arasındaki ilişki incelenmiştir. Sonuçta ahlaki çözölme düzeyinin bireyin gerçekteştirdiği riskli davranışların tüm alt boyutlarını yordadığı ortaya çıkmıştır. Köklü (2019) tarafından gerçekteştirilen araştırmada yaşları 17 ile 19 arasında değişen 395 öğrenci ile çalışılmış ve araştırmada ahlaki çözölme ile riskli davranışlar ve empati arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda ahlaki çözölme düzeyleri arttıkça riskli davranışlarda da artış olduğu tespit edilmiştir.

Gerçekteřtirilen alanyazın incelemesinde ahlaki çözölme davranışına yönelik gerçekteştirilen araştırmaların yoğun olarak tarama türünde olduğu (Gini ve diğ., 2020; Hymel ve diğ., 2005; Kollerová ve diğ., 2014; Mazzone ve diğ., 2016; Orue ve Calvate, 2016; Robson ve Witenberg, 2013; Thornberg ve diğ. 2015), yapısal eşitlik modellemesine yönelik araştırmalarında yapıldığı (Orue ve Calvate, 2016) görölmektedir. Gerçekteřtirilen araştırmalarda genel olarak ahlaki çözölme düzeyi ile hem geleneksel hem de siber zorbalık davranışı arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmaların öneri kısmında ise ahlaki çözölme düzeyini düşürücü, siber-geleneksel zorbalık davranışlarını önleyici, mağdurları koruyucu ve gözlemci bireylerin sağlıklı aynı zamanda etkili bir şekilde sürece müdahale edebilmelerini sağlayıcı durumların oluşabilmesi için bireylerin donanımlarını arttırıcı ahlaki yapılarını güçlendirici eğitimlerin düzenlenmesi noktasında önerilerde bulunulmuştur.

3. YÖNTEM

Bu bölümde sırayla araştırma deseni, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması, verilerin çözümlenmesi süreçlerine yönelik yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmektedir.

3.1. Araştırma Deseni

Araştırmalarda yaşantılar sonucunda ortaya çıkan bağlamsal, sistematik ve genellenebilir bilgilerin elde edilmesi için yöntembilimsel olarak üç tür yaklaşım bulunmaktadır. Nitel, nicel ve sıklıkla kullanılan araştırma yöntemlerinden biriside nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin ortak paydada birleştiren karma yöntem olduğu söylenebilir (Creswell, 2013; Tashakkori ve Teddlie, 2003). Nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin tek başına kullanıldığında belirlenen problemin anlaşılması için yeterli olmadığı durumlarda karma yöntem araştırmalarını kullanmak doğru olacaktır (Creswell, 2015). Karma yöntem araştırmalarının dikkate alınan yöntemlere, felsefeye, amaca ve araştırma desenine göre pek çok tanımı bulunmaktadır (Creswell ve PlanoClark, 2007). Karma yöntem, nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı, nicel ve nitel verilerin aynı araştırma içerisinde toplandığı, iki analiz yönteminin de ayrı ayrı kullanılıp elde edilen bulgulara yönelik bütünleştirilmiş çıkarımlara ulaşıldığı araştırmalardır (Creswell, 2015; Creswell ve PlanoClark, 2007; Mertkan, 2015).

Karma yöntem araştırmalarına ele alınan olayın ve gerçeklerin basit, tek boyutlu olmadığı için ihtiyaç duyulmaktadır. Araştırılan olay ve olguların hem nicel hem de nitel boyutları bulunabilmektedir. Araştırılan problemin (olay ve olguların) bir bütün olarak, zengin ve derinlemesine inceleyebilmek adına hem nicel hem de nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanılması önemli gözükmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Karma yöntem araştırmalarıyla nicel ve nitel araştırmaların tek tek kullanıldığı araştırmalardan daha doygun verilere ulaşabilmesi sağlanabilmektedir (Tutar ve Erdem, 2020). Araştırma problemi olarak belirlenen konunun kapsamı düşünüldüğünde çalışmada karma yöntem araştırmalarının kullanılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Karma yöntem araştırmalarında kullanılacak nicel ve nitel araştırma yöntemleri ile elde edilecek verilerin hangisinin daha baskın olup olmayacağı veya hangisinin daha önce toplanıp toplanmayacağına karar verilmesi daha sonrasında bütünleştirilme sürecinin

nasıl gerçekleştirileceğine karar verilmesi beklenmektedir. (Creswell, 2005). Bu süreç bizleri hangi desenin kullanılacağına götürmektedir. Karma yöntem araştırmaları kendi içerisinde pek çok deseni barındırmaktadır, bazı ölçütler dikkate alınarak hangi desenin kullanılacağına karar verilmesi gerekmektedir (Creswell ve PlanoClark, 2015). Araştırmada sıralı açıklayıcı desen (Nicel→Nitел) kullanılmıştır. Sıralı model nicel araştırma yöntemleri kullanılarak çalışmaya başlandığı (Creswell ve diğ., 2003) ve ikinci aşamada elde edilen bulguları daha derinlemesine açıklama amacıyla nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bir desen olarak karşılık bulmaktadır (Morgan, 1998). Sıralı açıklayıcı desende amaç ilk olarak nicel araştırma yöntemlerini kullanarak verilerin toplanması analiz edilmesi daha sonrasında daha derinlemesine inceleme gerçekleştirmek için nitel yöntemlerin kullanılmasıdır (Creswell ve diğ., 2003; Creswell, 2015).

Açıklayıcı sıralı modelde araştırmacı ilk olarak nicel veri toplama ve çözümlemeyi içeren bir nicel aşama kurgular, daha sonraki aşamada araştırmacı açıklanma ihtiyacı duyan nicel bulguları belirler ve belirlenen bu bulgular nitel aşamaya rehber olarak kullanılarak birleştirme aşamasına geçiş yapılır. Araştırmacı nitel aşamayı nicel aşamaya bağlı olarak tasarlamasını gerçekleştirir. Nitel veriler toplanıp çözümleme yapılarak araştırmaya zengin bir boyut kazandırılır ve son aşamada araştırmacı nitel yöntemlerle elde edilen verilerin nicel bulguları hangi ölçüde, hangi yollarla açıklayıcı olduğunu ortaya koyma fırsatı yakalar ve gerçekleştirilen bu çalışmanın araştırmanın amacına nasıl bir cevap olduğu hakkında yorumlamalarda bulunulur (Creswell ve PlanoClark, 2015).

Karma yöntem araştırmalarının temelinde geliştirme, tamamlama, çeşitleme, genişletme ve başlangıç bulunmaktadır (Greene ve diğ., 1989). Araştırmada bu yollardan tamamlayıcılık temel alınarak şekillendirilmiştir. Tamamlayıcılık kavramı içeriğinde bir yöntemle ortaya çıkan bulguların diğer yöntemle elde edilecek bulgular sayesinde arttırılması, detaylandırılması, açıklığa kavuşturulması ve sunulması için kullanılmaktadır. Amaç bir yöntemle ortaya çıkan bulguları diğeri ile tamamlamaktır (Baki ve Gökçek, 2012).

Karma araştırmalarının önemli aşamalarından biriside örneklemelerin belirlenmesidir (Collins ve diğ., 2007). Karma yöntem araştırmaları hem nicel hem nitel araştırma yöntemleri içerisinde bulunan olasılıklı örnekleme ve amaçlı örnekleme yöntemlerinin kullanılarak araştırmada kullanılacak katılımcıların belirlenmesini

gerektirmektedir (Baki ve Gökçek, 2012). Araştırmada karma yöntem araştırmalarında sıklıkla kullanılan sıralı karma yöntem örnekleme kullanılmıştır. Sıralı karma yöntem örnekleme olasılıklı ve amaçlı örnekleme yönteminin nicel-nitel ya da nitel-nicel şeklinde belli bir sırada seçilmesini gerektirmektedir (Teddlie ve Yu, 2007). Araştırmada öncelikle olasılıklı örnekleme yöntemi ile belirlenen örneklemden ölçekler yoluyla nicel veriler toplanmıştır, ikinci aşamada ise amaçlı örnekleme yöntemiyle belirlenen örneklem ile görüşme yoluyla nitel veriler toplanmıştır.

Karma yöntem araştırmalarında önemli olan diğer bir aşama veri analizi sürecidir. Nicel ve nitel veriler toplandıktan sonra ayrı ayrı olarak nicel ve nitel veri analizleri gerçekleştirilir karma veri analizi yöntemleri kullanılarak nicel ve nitel bulgular karıştırılır (Jang ve diğ., 2008). Elde edilen nicel ve nitel veriler birbirinden bağımsız analiz süreçlerine tabi edildiği zaman paralel veri analizi ve eş zamanlı veri analizi kullanılabilir. Paralel veri analizi nicel ve nitel verilerin analizinin birbirini etkilemeden yürütüldüğü durumları kapsamaktadır. Nicel ve nitel analiz tamamlandıktan sonra yorum aşamasında karşılaştırılırken bazı çalışmalarda yorum aşamasında da ayrı ayrı verildiği görülmektedir (Mertkan, 2015). Çalışmada nicel ve nitel araştırmalara yönelik analizler ayrı ayrı gerçekleştirildikten sonra yorum aşamasında karşılaştırılarak detaylı ve işlevsel sonuçlara ulaşmak amaçlanmıştır.

Araştırmada ilk olarak nicel veriler toplanmıştır. Nicel veriler kişisel bilgi formu, Siber zorbalık Ölçeği (Mağdur, Zorba ve Gözlemci Formu), Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri Ölçeği ve Kolektif Ahlaki Çözülme Ölçeği yardımıyla toplanmıştır. Nicel veriler yardımıyla ergenlerin mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde siber zorbalık düzeylerini, iletişim beceri düzeylerini ve ahlaki çözülme düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır. Araştırmada ikinci olarak nitel veriler toplanmıştır. Nitel veriler öğrencilerle yapılacak yarı yapılandırılmış görüşmeler yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin siber zorbalık süreçleri ile ilgili mağdur, zorba ve gözlemci rollerindeki duygu, düşünce ve davranışlarını derinlemesine incelemek amaçlanmıştır. Araştırmada nicel verilerle elde edilen sonuçların derinlemesine incelenmesini sağlamak amacıyla nitel veriler toplanmıştır. Nicel veriler nitel verilerle bütünleştirilerek araştırmaya derinlik kazandırılmaya çalışılmıştır. Aşağıda sıralı açıklayıcı desen çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmanın nicel ve nitel aşamalarına ilişkin açıklamalar verilmektedir.

3.1.1. Araştırmanın nicel aşaması

Araştırmada ergenlerin günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri ve ahlaki çözülme düzeyleri ile siber zorbalık rolleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için nicel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi değişkenler (Gizil-Gözlenen) arasındaki ilişkileri aynı anda ele almayı sağlayan bir yöntemdir (Dursun ve Karagöz, 2010; Gürbüz ve Şahin, 2018).

Gizil ve gözlenen değişkenleri barındıran modellerin test edilmesinde kullanılan, faktör analizi ve regresyon analizinin birlikte kullanılmasını sağlayan çok değişkenli analizlere yapısal eşitlik modellemesi denilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Araştırmada GİBÖsos, GİBÖkenac, GİBÖduyan, GİBÖatıl ve EİBÖsos, EİBÖkenac, EİBÖduyan, EİBÖatıl Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam ölçeği alt boyutu maddelerinden oluşturulmuş olan parseller, A1, A2, A3 Ahlaki Çözülme Ölçeğinden oluşturulmuş üç parsel, M1, M2, M3 Siber Zorbalık ölçeğinin mağdur formu için oluşturulmuş üç parsel, Z1, Z2, Z3 Siber Zorbalık ölçeğinin zorba formu için oluşturulmuş üç parsel, T1, T2, T3 Siber Zorbalık ölçeğinin gözlemci formu için oluşturulmuş üç parsel olmak üzere toplamda 20 gözlenen değişken bulunurken, günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri, ahlaki çözülme, mağdur rolünde siber zorbalık, zorba rolünde siber zorbalık ve gözlemci rolünde siber zorbalık olmak üzere 6 örtük değişken bulunmaktadır. Temel amacı altta yatan süreçleri incelemek olan psikoloji alanındaki araştırmalarda yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak çok değişkenli veriler birlikte ele alınıp, daha işlevsel teknikler kullanılarak sonuçlar ortaya konulmaktadır (Sümer, 2000). Yapısal eşitlik modellemesinin kullanılmasında temel amaç kuramsal dayanaklarla oluşturulan modelin, çalışma kapsamında elde edilen verilerle uyumlu olup olmadığını belirlemektedir (Gürbüz, 2019).

Yapısal eşitlik modellemesi ölçme modeli ve yapısal model olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır (Gürbüz ve Şahin, 2018). Yapısal eşitlik modeli analizinde öncelikle ölçme modeli sınanmakta (Huchting ve diğ., 2008) ve daha sonra oluşturulan hipotetik yapısal model test edilmektedir (Kline, 2015). Yapısal modelin test edilmesine geçilmeden önce ön koşul ölçüm modelinin analizinin gerçekleştirilip modelin doğrulanıp doğrulanmadığı belirlemektir (Gürbüz, 2019). Gözlenen değişkenler ile gizil değişkenler arasındaki ilişkiler doğrulayıcı faktör analizi ile incelenmektedir. Verilerin

faktör analizi için uygun olup olmadığının incelenmesi gerekmekte ve bunun için Kaiser Mayer Olkin (KMO) ve Bartlett test sonucunun incelenmesi gerekmektedir (Sönmez-Çakır, 2020). Doğrulayıcı faktör analizinin temel amacı ölçme modelindeki kuramsal yapının elde edilen veriler ile doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemektir (Gürbüz, 2019). Daha sonra ise yapısal model test edilmektedir yapısal modelin test edilmesindeki amaç ise gizil ve gözlenen değişkenler arasındaki doğrudan veya dolaylı etki ile aracı veya düzenleyici etkiler test edilerek geniş kapsamlı ve sistematik cevaplar bulunmasını sağlamaktadır (Anderson ve Gerbing, 1988; Gürbüz, 2019). Araştırmada ele alınan bir gizil değişkenin diğer gizil değişken üzerinde etkisini ortaya koyan değerlere yol (Path) katsayıları denilmektedir. Yol katsayıları -1 ile +1 arasında değişmektedir. Değerin -1 olması bir gizil değişkenin diğer bir gizil değişkeni ters orantıyla tam olarak açıkladığı, +1 olması doğru orantıyla tam açıkladığı anlamına gelmektedir (Sönmez-Çakır, 2020). Bu araştırmada yapısal modelin test edilmesine geçilmeden önce verilerin analize uygun olup olmadığını test etmek için KMO ve Bartlett testi yapılmıştır, daha sonra araştırmada belirlenen gizil ve gözlenen değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek için yapısal model test edilerek yol katsayıları incelenmiştir ve değerlerin -1 ile +1 arasında değiştiği gözlenmiştir.

Model içerisinde değişkenler arasındaki R^2 ve korelasyon değerlerinin yüksek olması çoklu doğrusallığı işaret etmektedir. Kesin değerlendirme yapmak için VIF (Variance Inflation Factor) değeri incelenebilir. VIF değerinin 10'un üzerinde olması çoklu doğrusallığa işaret etmektedir (Sönmez-Çakır, 2020). Yapısal eşitlik modellemesinin önemli aşamalarından birisi de uyumun değerlendirilmesi aşamasıdır (Hooper ve diğ., 2008; Sümer, 2000). Araştırma kapsamında Ki-Kare, GFI, AGFI, RMSEA, RMR-SRMR, CFI, NFI uyum iyiliği değerleri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada dolaylı etkinin anlamlı olup olmadığını kontrol edebilmek için bootstrapping analizi kullanılmıştır. Bootstrapping analizindeki temel amaç yeniden örnekleme yapmak ve daha büyük veri setlerine ulaşmaktır (MacKinnon ve diğ., 2004). Bootstrapping analizinde dolaylı etkinin anlamlılığı belirlenen güven aralığında alt ve üst sınırı içerisinde sıfır bulunup bulunmamasına göre değişmektedir. Gerçekleştirilen analiz %95 güven aralığında sıfır içermiyorsa dolaylı etkinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Preacher ve Hayes, 2008).

3.1.2. Araştırmanın nitel aşaması

Siber zorbalık kavramına yönelik mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde ergen bireylerin görüşlerinin belirlenebilmesi ve ayrıca nicel araştırma sonuçlarının derinlemesine incelenebilmesi amacıyla nitel araştırma yönteminden faydalanılmıştır. Nicel araştırmalarda “ne kadar”, “sayısal ilişkiler” ve “sebep sonuç” ilişkisi üzerinde çalışılırken nitel araştırmalarda “neden” ve “nasıl” soruları üzerinde çalışılmaktadır (Hocaoğlu ve Akkaş-Baysal, 2019). Kesinlik olgusunun temel alındığı nicel araştırmaların tersine nitel araştırmalar subjektif tutumuyla gerçeğin ayrıntılı olarak incelenmesini sağlamaktadır (Tutar ve Erdem, 2020). Nitel araştırmalar katılımcıların kendilerine ait yaşantıları içerisinde bulunan duygu ve düşünceleri doğal süreçleri içerisinde derinlemesine incelemesine katkı sağlamaktadır (Strauss ve Corbin, 1998; Tutar ve Erdem, 2020).

Nitel araştırma yöntemleri, nicel araştırma yöntemleri ile elde edilemeyen bireylerin düşünce, duygu ve davranış gibi belirlenmesi güç olan durumların derinlemesine incelenmesinde kullanılmaktadır (Strauss ve Corbin, 1998). Nitel yöntemlerin kullanıldığı çalışmalarda ele alınan olay, gerçek (olgu), değer ve normları araştırmaya katılan kişilerin kendi yaşantıları ve bakış açıları dikkate alarak ne anlama geldiğini ortaya koymaya çalışılmaktadır (Hocaoğlu ve Akkaş-Baysal, 2019). Nitel araştırmalar sonuç odaklı olmaktan daha ziyade süreç odaklıdır, araştırılan olay ve gerçek (olgu) sürekli etkileşim halindedir ve süreç içerisindeki değişimleri ele alınmaktadır. Nitel araştırmalar esnek ve yapılandırılmamış bir yapıdadır ve sahip olduğu bu özellik daha önyargısız, tarafsız ve zengin sonuçlara ulaşılmasında önemli bir etkidir (Ekiz, 2020). Nitel araştırmalarda çeşitli araştırma desenleri bulunmaktadır (Seggie ve Bayyurt, 2015). Nitel araştırma yöntemlerinde durum araştırması, gömülü teori, eylem araştırması, anlatı araştırması ve olgu araştırması gibi farklı desenler bulunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Araştırmada ele alınan olgu ergenlerin mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde siber zorbalık davranışlarını, süreç içerisindeki duygu ve düşüncelerini derinlemesine incelemektir. Bu amaç doğrultusunda durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışmasında araştırmada ele alınan bir birimden hareketle araştırılmak istenen olguya yönelik derinlemesine inceleme yapılmaktadır (Stake, 2006). Durum çalışması araştırılmak için belirlenen bir olayın belli bir bağlam içerisinde belirlenen yöntemlerle

derinlemesine ve çok yönlü incelenmesidir (Hocaoğlu ve Akkaş-Baysal, 2019; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Derinlemesine bir araştırma için yapılan çalışmanın *“iyi dinleme, iyi soru sorma, konuyu iyi bilme, eşzamanlı farklı işlere odaklanma ve istikrarlı olma”* özelliklerine sahip olması beklenmektedir (Akar, 2019).

Durum çalışması yapılırken Yıldırım ve Şimşek (2013) tarafından geliştirilen araştırma sorusunun belirlenmesi; alt problemlerin belirlenmesi, analiz biriminin belirlenmesi; çalışılacak durumun saptanması, araştırmaya katılacak bireylerin belirlenmesi; verilerin toplanması ve toplanan verilerin alt problemlerle ilişkilerinin ortaya konulması; verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması, durum çalışmasının raporunun oluşturulması aşamalarından oluşan sistematik durum çalışması modeli kullanılmıştır. Bu araştırmada siber zorbalık sürecinde farklı rollerde bulunan ergenlerin duygu, düşünce ve davranış gerekçelerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Belirlenen amaç doğrultusunda araştırmada ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak katılımcılar belirlenmiş ve toplanan verilerin analizi içerik analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Creswell (2013) durum çalışmalarının tek bir olay veya olgu tespit edilerek yapılabileceği gibi çoklu durumlar ele alınarak karşılaştırma yapılabileceğini de ifade etmiştir. Araştırmada siber zorbalık kavramının mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde bulunan katılımcılar ele alınarak çoklu durum çalışması gerçekleştirilmiştir ve bu şekilde karşılaştırma yapılmasına olanak sağlanmıştır.

3.1.3. Çalışma grubu

Temel amacın genelleme olduğu nicel araştırmalarda olasılık temelli örnekleme yöntemi kullanılması uygun bir yol olarak değerlendirilmektedir (Mertkan, 2015). Araştırmanın nicel bölümünde örneklem belirlenirken basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Basit seçkisiz örneklemede evrende yer alan tüm bireylerin örnekleme seçilme olasılığı eşit ve birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirilmektedir (Christensen ve diğ., 2015) ve çalışmada belirlenen hata payı ile örneklemden ortaya çıkan sonuçların evrene genellenebilir olmasıdır (Teddle ve Tashakkori, 2009). Araştırmada nicel çalışma grubu, 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılında Konya ilinde bulunan Fen, Anadolu, Sosyal Bilimler, Meslek, Sağlık ve Spor liselerinde öğrenim gören basit seçkisiz örnekleme yöntemi ile seçilen öğrencilerden oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklemi 294’ü kız 257’si erkek toplam 551 lise öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcıların 147’si 9. Sınıf, 138’i 10. Sınıf, 132’si 11 sınıf, 134’ü 12.sınıf öğrencisidir.

Araştırmanın nitel bölümünde katılımcı olarak siber zorbalık sürecini mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde yaşayan bireyler belirlenmiştir. Nitel boyutunda çalışma grubu amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. Amaca yönelik olarak bilgi toplanacak bireylerin ve olayların seçilmesine amaçlı örnekleme denilmektedir (Tashakkori ve Teddlie, 2003). Amaçlı örnekleme az sayıda katılımcıdan daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak istenmektedir (Teddlie ve Tashakkori, 2009). Nitel araştırmalarda araştırma problemini derinlemesine incelemek ve anlaşılmasını sağlamak amacıyla veri açısından doygun durumların seçilmesi beklenmektedir (Patton, 2014; Stake, 2006). Nitel araştırmalarda başlangıçta örneklem büyüklüğünü belirlemek yerine verilerin doygunluğa ulaştığı nokta örneklem büyüklüğü için ana kriter olarak kabul edilmektedir. Nitel veriler toplanırken yeni katılımcılardan toplanan veriler öncekilerin tekrarı olmaya başlıyor ya da yeni kod ve temaların ortaya çıkmasına katkı sağlamıyorsa veri doygunluğuna ulaşıldığı ortaya çıkmaktadır (Creswell, 2015). Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi seçilmiştir. Ölçüt örnekleme araştırma kapsamında birtakım ölçütler belirlenmesi ve belirlenen ölçütlere uygun katılımcıların araştırmaya seçilmesi ile gerçekleştirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Ölçüt örnekleme yöntemi kullanılırken dikkate alınan kriterler:

Mağdur Rolü:

- Lise düzeyi 9, 10, 11, 12 sınıf öğrencisi olmak.
- Araştırmaya gönüllü olarak katılan bireylerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puanlar yüksekten düşüğe doğru sıralandığında mağdur rolü formundan yüksek puan almış olmak.
- Siber zorbalık sürecini mağdur rolünde yaşamış olmak.
- Eğitim hayatı içerisinde görüşme yapabilmek için zaman ayırabilecek olmak.

Zorba Rolü:

- Lise düzeyi 9, 10, 11, 12 sınıf öğrencisi olmak.
- Araştırmaya gönüllü olarak katılan bireylerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puanlar yüksekten düşüğe doğru sıralandığında zorba rolü formundan yüksek puan almış olmak.

- Siber zorbalık sürecini zorba rolünde yaşamış olmak.
- Eğitim hayatı içerisinde görüşme yapabilmek için zaman ayırabilecek olmak.

Gözlemci Rolü:

- Lise düzeyi 9, 10, 11, 12 sınıf öğrencisi olmak
- Araştırmaya gönüllü olarak katılan bireylerin siber zorbalık ölçeğinden aldıkları puanlar yüksekte düşüğe doğru sıralandığında gözlemci rolü formundan yüksek puan almış olmak.
- Siber zorbalık sürecini gözlemci rolünde yaşamış olmak.
- Eğitim hayatı içerisinde görüşme yapabilmek için zaman ayırabilecek olmak.

Araştırmacı nicel araştırma örneklemine dahil edilen öğrencilerin bulunduğu okul idaresi ve özellikle okul psikolojik danışmanı ile görüşerek gerçekleştirilen araştırma ve amacından bahsetmiştir. Okul psikolojik danışmanların nezaretinde son bir yıl içerisinde siber zorbalık sürecini mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde yaşayan öğrenciler tespit edilmiştir. Öğrencilere tek tek ulaşılarak araştırma hakkında (amaç, gizlilik, gönüllülük) bilgi verilerek katılımcı olmak isteyip istemedikleri sorulmuştur. Görüşme gerçekleştirilecek öğrencilere uygulanan siber zorbalık ölçeği yardımıyla hangi rolde (mağdur, zorba, gözlemci) siber zorbalık sürecine dahil oldukları tespit edilmiştir. Katılımcılardan 12'si süreci yaşamadıklarını ifade edip katılmak istememişlerdir. Ulaşılan 29 katılımcıdan 2'si ise zaman ayırma konusundan dolayı katılmak istemediklerini ifade etmişlerdir. Toplamda 27 katılımcı görüşmeyi kabul etmiş ve randevu oluşturulmuştur. Katılımcı bireylerle kendi belirledikleri takma isimler (rumuz) kullanılarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Siber zorbalık sürecine mağdur, zorba ve gözlemci olarak katılan ergen bireylere ait bilgiler Tablo 3.1'de verilmiştir.

Tablo 3.1. *Siber zorbalık davranışı mağdur, zorba ve gözlemci katılımcı grubu*

No	Kod	Sınıf Düzeyi	Cinsiyet	Siber Zorbalık Rolü
1	Hürkuş	12	Kadın	Mağdur
2	Ece	9	Kadın	Mağdur
3	Bulut	10	Erkek	Mağdur
4	Maradona	12	Erkek	Mağdur
5	Zambak	10	Kadın	Mağdur
6	Bahar	11	Kadın	Mağdur
7	Can	10	Kadın	Mağdur
8	Güvercin	11	Kadın	Mağdur
9	Leydi	12	Kadın	Mağdur
10	Vendetta	12	Erkek	Mağdur
11	Rahat	9	Kadın	Zorba
12	Pastacı	11	Kadın	Zorba
13	Vera	12	Kadın	Zorba
14	Fenerbahçe	10	Erkek	Zorba
15	Vaveyla	12	Kadın	Zorba
16	Toprak	11	Kadın	Zorba
17	Firuze	11	Kadın	Zorba
18	Su	9	Kadın	Zorba
19	Şeker Adam	10	Erkek	Zorba
20	Seçici	12	Kadın	Zorba
21	Kral	11	Erkek	Zorba
22	Tosun Paşa	9	Erkek	Gözlemci
23	Gölge	11	Erkek	Gözlemci
24	Papillon	10	Kadın	Gözlemci
25	Modernite	12	Erkek	Gözlemci
26	Belirsiz	10	Kadın	Gözlemci
27	Seyasta	10	Kadın	Gözlemci

Bireysel görüşme gerçekleştirilen katılımcıların 10'u mağdur rolünde, 11'i zorba rolünde, 6'sı gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılmışlardır. Ayrıca katılımcıların 4'ü eğitime 9. Sınıfta devam ederken, 8'i 10. Sınıfta, 7'si 11. Sınıfta, 8'i 12. Sınıfta devam etmektedir. Katılımcıların 9'u erkek, 18'i kadın katılımcılardan oluşmaktadır. Siber zorbalık sürecine yönelik deneyim farklılığı oluşabileceği için araştırmada eğitime ortaöğretim kurumunda devam eden tüm sınıf seviyelerindeki farklı cinsiyete sahip bireylere ulaşılmaya çalışılmıştır.

3.1.4. Veri toplama araçları

Çalışmada araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” katılımcıların demografik özellikleri hakkında bilgi toplanmasını sağlamaya dönük olarak hazırlanmıştır. Araştırmada ergenlerin sosyal beceri düzeylerini belirlemek amacıyla “Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri Ölçeği” (Mantzouranis ve diğ., 2019), ahlaki çözülme düzeylerini belirlemek amacıyla “Kollektif Ahlaki Çözülme Ölçeği” Gini ve diğ. (2014) ve siber zorbalık düzeylerini belirlemek amacıyla “Siber Zorbalık Ölçeği” Garaigordobil (2015) kullanılmıştır. Ayrıca siber zorbalık sürecindeki

duygu, düşünce ve davranışlarını belirlemek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” kullanılmıştır.

3.1.4.1. Kişisel bilgi formu (EK-1)

Kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından katılımcıların bazı demografik özelliklerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Kişisel bilgi formu kullanılarak çalışma grubunun cinsiyet, kardeş sayısı, sınıf düzeyi, okul türü, yaş, anne-baba birliktelik durumu gibi bilgileri elde edilmiştir.

3.1.4.2. Günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerileri ölçeği (EK-2)

Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri Ölçeği, Mantzouranis, Baudat ve Zimmermann (2019) tarafından 12-14 yaş aralığındaki ergenlerin günlük yaşamda ve elektronik ortamda sahip oldukları sosyal beceri düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri olmak üzere iki ayrı form halindedir. Birinci form günlük yaşamdaki sosyal becerileri ölçmeye yönelik ve ikinci form elektronik ortamdaki sosyal becerileri ölçmeye yönelik olup ölçek 18 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Alt boyutlar ise sosyallik, kendini açma, duyguları anlama ve atılganlık olarak belirlenmiştir. Ölçeğin değerlendirmesi 5’li likert (Kesinlikle Katılmıyorum=1, Katılmıyorum=2, Kararsızım=3, Katılıyorum=4, Kesinlikle Katılıyorum=5) tipte hazırlanmıştır. Günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerileri ölçeği ayrı ayrı puanlanabildiği gibi toplam ölçek üzerinden de puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek toplam puan 36-180 arasında değişmektedir. Ölçekten alınan puanın yüksekliği sosyal beceri alanında yüksekliği ifade etmektedir.

Orijinal ölçeğin geçerlilik ve güvenirlik analizlerine yönelik yapılan çalışmalarda geçerlilik durumunu inceleyen analizler sonucunda ölçek madde faktör yüklerinin .30 üzerinde olduğu saptanmıştır. Güvenirlik çalışmalarında ise iç tutarlılık katsayıları günlük yaşam formu için .75 elektronik ortam formu için .78 olarak belirlenmiştir. Doğrulamalı faktör analizi sonuçlarına göre ise uyum indeksleri günlük yaşam İletişim becerileri için CFI=.95, RMSEA=.04, SRMR=.05 ve $\chi^2/df=1.36$, elektronik ortam İletişim becerileri için CFI=.92, RMSEA=.05, SRMR=.06 ve $\chi^2/df=1.63$ bulunurken toplam ölçek puanları için CFI=.82, RMSEA=.05 SRMR=.07 ve $\chi^2/df=1.60$ olarak hesaplanmıştır.

Ölçeğin Türkçeye uyarlama uyarlanma ve geçerlilik-güvenirlilik çalışmaları Eraslan-Çapan, Kırteke ve Bakioğlu (2023) tarafından yapılmıştır. Birinci aşamada ölçeğin Türkçeye çevirisinin yapılması, açımlayıcı faktör analizi, güvenirlik çalışmaları için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı, test-tekrar test ve madde analizi yöntemleri 680 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ikinci aşamasında ise doğrulayıcı faktör analizi ve uyum geçerliliği analizleri 409 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın birinci aşamasında elde edilen bulgulara, günlük yaşam iletişim becerileri formu varyansın %60.64'ünü, elektronik ortam iletişim becerileri formu varyansın %58'ini açıklamıştır. Günlük yaşam iletişim becerileri formu ve elektronik ortam iletişim becerileri formu için alt faktörler sosyallik, kendini açma, duyguları anlama ve atılganlık olarak belirlenmiştir. Madde faktör yüklerinin günlük yaşam iletişim becerileri formu için .62 ile .89 arasında, elektronik ortam iletişim becerileri formu için .55 ile .89 arasında değiştiği saptanmıştır. Güvenirlik çalışmaları kapsamında yapılan analizler sonucunda iç tutarlılık katsayı değerleri günlük yaşam iletişim becerileri formu için .86 elektronik ortam iletişim becerileri formu için .84 olarak, günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerileri ölçeği için .90 bulunmuştur. Test tekrar test güvenirlik katsayısı değerleri ise günlük yaşam iletişim becerileri formu için .93 elektronik ortam iletişim becerileri formu için .90 olarak, günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerileri ölçeği için .88 bulunmuştur. Ölçek uyarlama çalışmasının ikinci aşamasında yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin iyi derecede uyum indeksi değerlerine sahip olduğu bulunmuştur ($\chi^2=803.43$, $sd=451$, $\chi^2/sd=1.78$, $RMSEA=.044$, $SRMR=.04$, $GFI=.90$, $AGFI=.85$, $CFI=.98$, $NFI=.95$; $IFI=.98$; $RFI=.95$). Ölçeğin uyum geçerliliği çalışmaları kapsamında ise sosyal beceri ölçeği ve iletişim becerileri ölçeği ile istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulunmuştur. Yapılan analizler sonucunda günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerileri ölçeğinin Türk kültürüne uygun geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir. Ölçek hem günlük yaşam iletişim becerileri formu hem de elektronik ortam iletişim becerileri formu olarak ayrı ayrı kullanılabilir. Bu araştırmada da ölçek günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerileri olmak üzere iki ayrı form şeklinde kullanılmıştır.

3.1.4.3. Kolektif ahlaki çözümme ölçeği (EK-3)

Bu ölçek ergenlerin kolektif ahlaki çözümme düzeyini ölçmek için Gini ve diğ. (2014) tarafından geliştirilmiştir. 17 maddeden, 5'li likert tipte hazırlanan ölçek tek

boyutlu bir yapıya sahiptir. Ölçekte yüksek puan almak ahlaki çözülme seviyesindeki artışı, düşük puan almak ahlaki çözülme seviyesindeki düşüşü ifade etmektedir. Güvenirlilik çalışmaları sonucunda iç tutarlılık katsayısı 0.85 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin faktör yükleri de 0.40 -0.58 arasında dağılmaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlama uyarlanma ve geçerlilik-güvenirlilik çalışmaları Eraslan-Çapan ve Bakioğlu (2016) tarafından yapılmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ahlaki çözülme ölçeği toplam varyansın %35'ini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ölçek maddelerinin faktör yükleri de 0.41-0.76 arasında değişmiştir. Uyarlama çalışması sırasında yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum indeksleri GFI= .89, RMR=.13, SRMR=.06 ve χ^2/df =3.20, RMSEA=.08 olarak bulunmuştur. Uyum indeksi değerlerinin ortaya konulan yapıyı doğruladığı sonucuna ulaşılmıştır. Güvenirlilik çalışmalarına yönelik yapılan analiz çalışmalarında iç tutarlılık katsayısının .86 ve test tekrar test güvenirlilik katsayısının .86 olduğu görülmüştür. Uyum geçerliliğine yönelik yapılan çalışmalarda Zorbalık ölçeği ile .41 ve Mağdur Olma ölçeği ile .47 korelasyon katsayıları incelenmiştir. Sonuçta 15 maddeden oluşan ahlaki çözülme ölçeğinin Türkçe formunun ergenlere uygulanabileceği ortaya çıkmıştır.

3.1.4.4. Siber zorbalık ölçeği (EK-4)

Siber zorbalık ölçeği Garaigordobil (2015) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek ergenlerin siber zorbalık düzeylerini zorba, mağdur ve gözlemci rollerinde ayrı ayrı ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek içerisinde zorba, kurban ve mağdur rollerine yönelik üç ayrı form şeklinde hazırlanmış olup her formda soru kökü aynı olan 15 sorudan oluşmaktadır. Ölçek 45 maddeden oluşmakta ve 4'lü likert (Asla=0, bazen=1, birçok kez=2, her zaman=3) tipte hazırlanmıştır. Geçerlilik ve güvenirlilik çalışmalarına yönelik yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre uyum indeksleri GFI=.92, CFI=.91, SRMR=.05 ve χ^2/df =1.28, RMSEA=.056 olarak bulunmuştur. Uyum indekslerinin üç faktörlü yapıyı doğruladığı sonucuna ulaşılmaktadır. Ölçek geliştirme çalışmaları yapılırken geçerliliği belirlemek için yapılan geçerlilik analizleri ölçek madde faktör yüklerinin .30'un üzerinde olduğunu ortaya çıkarmıştır. İkinci aşamada yapılan güvenirlilik çalışmaları sonucunda analizler iç tutarlılık katsayısı ve test tekrar test güvenirlilik katsayısı .91 olarak belirlenmiştir.

Ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması Eraslan-Çapan, Bakioğlu ve Kırteke (2020) tarafından gerçekleştirilmiştir. Uyarlama çalışmasında yapılan doğrulayıcı faktör analizi

sonucunda uyum indeksleri $\chi^2/sd= 3.51$, RMSEA=.08, RMR=.02, SRMR=.06, GFI=.91, CFI=.97 olarak bulunmuştur. Uyum iyiliği sonuçlarının kabul edilebilir seviyelerde olduğu söylenebilir. Güvenirlilik çalışmaları için yapılan analizler sonucunda içtutarlılık katsayısı mağdur için .88, zorba için .90 ve gözlemci için .93 olarak bulunmuştur. Yapılan tüm işlemler sonucunda 14 maddeden oluşan Siber zorbalık ölçeğinin Türkçe formunun ergenlere uygulanabileceği ortaya çıkmıştır. Siber zorbalık ölçeği siber mağdur, siber zorba ve siber gözlemci formu olarak araştırmacılara ayrı ayrı değerlendirme fırsatı sunabilmektedir. Bu araştırmada siber zorbalık ölçeği siber mağdur, siber zorba ve siber gözlemci olmak üzere üç ayrı form şeklinde kullanılmıştır.

3.1.4.5. Yarı yapılandırılmış görüşme formu (EK-5)

Ergenlerin mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde siber zorbalık sürecindeki duygu, düşünce ve davranışlarını derinlemesine incelemek için yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme bilgi almak amacıyla belli bir ortamda, en az iki kişi arasında belli bir sosyal bağlam içerisinde gerçekleştirilen veri toplama tekniğidir (Morgan ve Harmon, 2001). Hazırlanan sorular ile katılımcıların yaşantıları, düşünceleri, algıları, bilgileri ve duyguları ile ilgili ayrıntılı cevapların doğrudan toplanmasını sağlamaktadır. Bağlamı netleştirecek doğrudan alıntılar yapılmasına katkı sağlamaktadır (Patton, 2001). Görüşmeyi günlük kavramlardan ayıran yönü sorgulama ve dinlemeye yönelik bir teknik olmasıdır (Kvale ve Brinkmann, 2009). Görüşme katılımcının araştırılan olay ve olgulara ilişkin katılımcıların duygu, düşünce, tutum, ilgi ve inançlarını belirlemek için sözlü-yazılı olarak kullanılabilen ve yüzyüze-online olarak gerçekleştirilebilmektedir (Tutar ve Erdem, 2020). Görüşme esnek bir yapıya sahip olduğu için son zamanlarda gerçekleştirilen araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır (Ocak, 2019). Görüşme tekniği yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmeler olarak üçe ayrılmaktadır (Güler ve diğ., 2015). Soruların daha önceden hazırlandığı ve ekleme yapılmayan görüşmelere yapılandırılmış görüşme, görüşme seyrine göre yeni sorular eklenebildiği görüşmelere yarı-yapılandırılmış görüşme denilmektedir (Tutar ve Erdem, 2020). Yarı yapılandırılmış görüşmeler zengin verilerin elde edilmesine ve araştırma sorusuna derinlemesine cevap bulunmasına önemli bir fırsat sunmaktadır (Mertkan, 2015). Görüşme sırasında sorulacak sorular genel olarak daha önceden hazırlanabileceği gibi görüşmenin durumuna göre yeni sorular da eklenebilmektedir (Tutar ve Erdem, 2020).

Araştırmanın bulgular kısmında kullanılacak nitel verileri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanırken ilk olarak alanyazın destekli olarak görüşme formu hazırlanmıştır. Daha sonra hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu 2 alan uzmanına gönderilmiş ve uzmanlardan alınan dönütlere dayalı olarak görüşme formu tekrar düzenlenmiştir. Çalışma grubu ile görüşme gerçekleştirilmeden önce ilk olarak pilot çalışma yapılmıştır. Pilot görüşme, hazırlanan görüşme formunun son halini alması ve geçerlilik güvenirliğin sağlanması açısından oldukça önemlidir (Silvermann, 2016). Yarı yapılandırılmış görüşme formunun pilot uygulaması yapıldıktan sonra tekrar düzenlemeleri yapılmıştır. Giriş, mağdur, zorba ve gözlemci rolünde siber zorbalık davranışlarına yönelik 17 sorudan oluşan görüşme formuna son hali verilmiştir. Ön görüşmeden elde edilen veriler araştırma kapsamına alınmamıştır.

3.1.5. Verilerin toplanması

Çalışmanın nicel kısmında araştırma kapsamında ilk olarak Anadolu Üniversitesi etik kurulundan daha sonra Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra belirlenen okulların yöneticileri ve rehberlik servisleri ile görüşülüp, katılımcıların velilerine ulaşıp kendilerinden de gerekli araştırma izinleri alınmıştır. Araştırma için kullanılacak ölçme araçları bir kitapçık haline getirilmiştir. Araştırma için hazırlanan çalışma takviminde belirlenen tarihte veri toplama işlemi araştırmacının kendisi tarafından yapılmıştır. Araştırmacı tarafından veri toplama sürecinde araştırmanın amacı, önemi konusunda katılımcılara açıklama yapılmış olup katılımcıların kesinlikle kimlik bilgilerine ihtiyaç olmadığı ve verilerin sadece bilimsel amaçlı kullanılacağı, gizli kalacağı vurgulanmıştır. Katılımcılara veri setini doldurmaları için ortalama 10-15 dakika süre verilmiştir. Çalışmalara gönüllü katılımın önemi vurgulanmıştır.

Çalışmanın nitel kısmında görüşme yapabilmek için Milli Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra belirlenen okulların idarecileri ve rehberlik servisi ile görüşülerek öğrencilere duyuru yapılmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde bireylerin siber zorbalık sürecinde mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde yaşadıkları duyguları, akıllarından geçen düşünceleri ve davranışları derinlemesine bir şekilde irdelemek amaçlanmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu sayesinde katılımcıların görüşlerine müdahale edilmeden araştırma problemine

cevap verebilecek nitelikte verilerin toplanması sağlanmıştır. Araştırmanın nitel boyutunda belli kriterlere göre hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak siber zorba, siber mağdur ve siber gözlemci rollerinde siber zorbalık sürecine dahil olan öğrencilerle görüşme yapılarak veriler toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu alanyazın incelemesi sonucunda mağdur, zorba ve gözlemci rolleri için ayrı ayrı hazırlanmıştır. Form nitel araştırma alanında uzman olan öğretim üyesinden alınan geri bildirimler sonucunda tekrar düzenlenmiştir. Çalışma grubundan öğrencilerle pilot görüşme yapılmıştır. Yapılan görüşme ve alınan uzman görüşleriyle tekrardan düzenlenen forma son şekli verilmiştir. Katılımcılara toplamda 17 soru yöneltilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ile belirlenen kriterler doğrultusunda belirlenen 27 öğrenci için ayrı ayrı randevu günü ve saati belirlenmiştir. Görüşmeler katılımcılarında onayı alınarak zoom programı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşmelere başlanmadan önce araştırma süreci (araştırma amacı ve nasıl bir yol izleneceği) ile ilgili bilgilendirme yapılmış ve katılımcılardan onay alınmıştır. Katılımcılara görüşme sürecinin gizli tutulacağı ve katılımın tamamen gönüllülük ilkesine bağlı olduğu ifade edilmiştir. Katılımcılara görüşme sırasında ismi ile hitap edilmemiştir. Katılımcılara sorular sorulurken anlaşılmayan durumlarda sonda sorulardan faydalanılmıştır. Görüşmeler gerçekleştirilirken araştırmacı katılımcılara herhangi bir müdahale veya yönlendirmede bulunmamıştır.

Araştırmanın nitel bölümü için belirlenen amaç doğrultusunda katılımcılarla gerçekleştirilen bireysel görüşmelerin gerçekleştirildiği tarih, görüşmenin ne kadar sürdüğü ve bilgilerin nasıl kayıt altına alındığına yönelik bilgiler tablo 3.2’de verilmiştir.

Tablo 3.2. *Veri toplama tablosu*

No	Kod	Süre (dk)	Tarih	Kayıt Türü
1	Hürkuş	33	07.12.2020	Ses Kaydı
2	Ece	42	07.12.2020	Ses Kaydı
3	Bulut	39	08.12.2020	Ses Kaydı
4	Maradona	46	08.12.2020	Ses Kaydı
5	Zambak	37	08.12.2020	Ses Kaydı
6	Bahar	43	09.12.2020	Ses Kaydı
7	Can	44	10.12.2020	Ses Kaydı
8	Güvercin	36	11.12.2020	Ses Kaydı
9	Leydi	38	11.12.2020	Ses Kaydı
10	Vendetta	47	11.12.2020	Ses Kaydı
11	Rahat	46	12.12.2020	Ses Kaydı
12	Pastacı	34	13.12.2020	Ses Kaydı
13	Vera	42	13.12.2020	Ses Kaydı
14	Fenerbahçe	38	14.12.2020	Ses Kaydı
15	Vaveyla	42	15.12.2020	Ses Kaydı
16	Toprak	37	15.12.2020	Ses Kaydı
17	Firuze	36	15.12.2020	Ses Kaydı
18	Su	45	16.12.2020	Ses Kaydı
19	Şeker Adam	39	17.12.2020	Ses Kaydı
20	Seçici	42	17.12.2020	Ses Kaydı
21	Kral	48	18.12.2020	Ses Kaydı
22	Tosun Paşa	34	19.12.2020	Ses Kaydı
23	Gölge	38	20.12.2020	Ses Kaydı
24	Papillon	43	20.12.2020	Ses Kaydı
25	Modernite	46	21.12.2020	Ses Kaydı
26	Belirsiz	33	21.12.2020	Ses Kaydı
27	Seyasta	37	22.12.2020	Ses Kaydı

Tablo 3.2. incelendiğinde siber zorbalık sürecine mağdur, zorba ve gözlemci olarak katılan 27 katılımcı ile görüşülmüş olup tüm katılımcılarla yapılan görüşmeler not tutularak gerçekleştirilmiştir. Katılımcılarla yapılan görüşmeler toplam 1085 dk sürmüştür.

3.1.6. Verilerin analizi

Araştırma nitel ve nicel yöntemlerin birlikte kullanıldığı karma desen olarak tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında nicel ve nitel yöntemleri kullanmayı gerektiren sorular bulunmaktadır. Karma deseni kullanmanın avantajlarından birisi nicel ve nitel yöntemlerin güçlü yönlerini bir arada kullanma noktasında araştırmaya getireceği katkıdır. Karma desenlerde kullanılabilecek yollar nicel ve nitel yöntemlerin zamansal olarak düzenlenmesi ve ağırlığın hangi yönteme verileceğinin belirlenmesidir (Johnson ve Christensen, 2001). Araştırmada ilk olarak zamansal düzenleme kapsamında nicel veriler toplanmıştır, toplanan nitel veriler nicel verilerin desteklenmesinde ve yorumlanmasında yardımcı rol oynamıştır (Creswell, 2013; Gay ve diğ., 2009).

Araştırmada ergenlerin sosyal beceri ve ahlaki çözölme düzeyleri ile siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkiler YEM (Yapısal eşitlik modeli) ile analiz edilmiştir. Yapısal eşitlik modeli kullanılmadan önce araştırma verilerinin YEM varsayımlarını karşılayıp karşılamadığı kontrol edilmiştir. Bu kapsamda normal dağılım, çarpıklık, basıklık, VIF ve tolerans değerleri ile teklik, çoklu doğrusallık ve korelasyon katsayıları incelenmiştir. Yapısal modelleme sürecinde istatistikî neden-sonuç ilişkileri ve aracı değişkenlerin test edildiğı hipotezler kurulabilmektedir. YEM süreci iki aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşamada ölçme modeli, ikinci aşamada hipotetik yapısal model test edilmektedir (Kline, 2015). Araştırmacı tarafından oluşturulan yapısal modeldeki doğrudan ve dolaylı ilişkilerin doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek için Kay-kare, GFI, AGFI, CFI, NFI, RMSEA, uyum indeks değerleri dikkate alınmıştır. Aynı zamanda aracılık etkisinde dolaylı etkiyi belirlemek amacıyla ek olarak Bootstrap testi kullanılmıştır.

Nitel verilerin analizinde içerik analizinden faydalanılmıştır. İçerik analizi kodlardan temalara doğru giden tümevarımsal bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Creswell, 2017). İçerik analizi verilerin sistematik olarak tanımlanması, verilerin belli kavram ve temalar çerçevesinde düzenlenmesi ve içerisinde bulunan gerçeklerin gün yüzüne çıkarılarak okuyucuların anlayabileceğı bir şekilde yorumlamak olarak tanımlanabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Araştırma problemine yönelik olarak katılımcıların davranışlarını kendi doğası içerisinde inceleyerek çıkarımlar elde etmeyi sağlayan, belli bir sistematik içerisinde sözcüklerin daha küçük ve anlaşılır kodlarla kategorize edildiğı bir tekniktir (Boyras ve Tepe, 2019). Temel amaç katılımcılardan elde edilen verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşabilmektir (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Uygulamaya yönelik genel kuralları bulunmaktadır ancak araştırmacıya esnek çalışma imkânı sunmaktadır (Güler ve diğ., 2015). Araştırmada Creswell (2013)'in hazırladığı verileri kodlama, kodlardan hareketle temaların belirlenmesi, kod ve temaların düzenlenmesi, bulguların hazırlanması ve yorumlanması olarak 4 aşamadan oluşan içerik analizinin yol haritası kullanılmıştır. Araştırmacı ilk aşamada görüşme verilerini bilgisayar ortamına aktarmış ve üç kez tekrar tekrar okumuştur. Okuma gerçekleştirilirken bir taraftan da ses kayıtları dinlemiştir. Görüşme kayıtları okunurken verilerin toplandığı bağlam hem okuma hem ses kayıtlarının dinlenmesiyle sağlanmaya

çalışılmıştır. Araştırmacı kendi için ses kayıtlarını dinleyip bir taraftan da okurken kendi yorumlamalarını kısa kısa notlar alarak çalışmayı devam ettirmiştir.

İkinci aşamada araştırmacı çıktısını aldığı transkriptlerde araştırma sorusuna yönelik olarak tek tek kodları ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Kodlar için çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır Creswell (2017) kodları kişisel yaşantılara ilişkin ve sosyal bilim etiketine dayalı olarak sınıflandırmıştır. Araştırmada kişisel görüşme sırasında katılımcıdan doğrudan alınan kodlar ve sosyal bilim etiketi literatüre bağlı olarak oluşan kodlar kullanılarak sınıflamalar gerçekleştirilmiştir. Üç kez üzerinde çalışılan transkriptlerden çıkan kodlara son şekli verilmiştir. Elde edilen kodlardan hareketle kategoriler elde edilmiş ve kategorilerden elde edilen kavramlar alanyazın ışığında değerlendirilerek temalar elde edilmiştir. Araştırma sürecinde nitel veriler analiz edilirken verilerden elde edilen benzer kodlar belirlenen alt temalar içerisine sunulmuştur. İçerik analizi sürecinde temalar belirlenirken siber zorbalık ölçeğinin mağdur, zorba ve gözlemci rolleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Araştırmacı tarafından belirlenen alt temalar, ortaya konulan temalar altında kategorilere ayrılarak verilmiştir. İçerik analizi sürecinde ortaya çıkan kod ve alt temaların ortaya çıkmasında görüşme gerçekleştirilen ergenlerin cevaplarından doğrudan alıntılar yapılarak aşama aşama okuyuculara sunulmuştur.

Araştırmacı tarafından oluşturulan kodlar ve temalar tablolastırılarak katılımcıların onayına sunulmak üzere kendileri ile görüşülmüş ve elde edilen bulgular katılımcıların onayı ve düzeltmeleri ile son haline getirilmiştir. Araştırmacı verilerin analizini yaptıktan sonra kodlar, temalar ve görüşme formlarını nitel araştırma alanından uzman bir öğretim üyesine göndererek geri bildirim almış ve gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Kodlar, alt temalar ve temalar katılımcılarla yapılan görüşmeden doğrudan alıntılar yapılarak bulgular kısmında verilmiştir. Gerçekleştirilen içerik analizi ile toplanan veriler anlamlandırılmaya çalışılmış olup katılımcının duyguları, düşünceleri ve davranışlarını belirleyebilmek ve verilerin birbiri ile ilişkilerini ortaya çıkarmak ve düzenli bir şekilde okuyuculara aktarabilmek amaçlanmıştır.

3.1.7. Geçerlik ve güvenilirlik komitesi

Çalışmanın başlangıç aşaması olarak kabul gören araştırma önerisinden itibaren araştırmanın belirlenen amaç doğrultusunda uygun yöntemin belirlenerek yöntemine uygun olarak yürütülmesinde, araştırmacı ve araştırmanın denetlenebilirliğinin sağlanabilmesi,

çalışma sırasında karşılaşılan zorlukların bilimsel çerçevede tartışılarak, çözüm önerileri noktasında rehberlik yapılabilmesi için alan uzmanı ve tez danışmanı Doç. Dr. Bahtiyar ERASLAN ÇAPAN, yine alan uzmanı Doç. Dr. Ramazan AKDOĞAN, Nitel araştırma yöntemleri uzmanı Dr. Öğr. Üyesi Sema ÜNLÜER ile çalışmayı gerçekleştiren Sami KIRTEKE'nin içinde bulunduğu Geçerlik ve Güvenirlik Komitesi oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında belirlenen Geçerlik ve Güvenirlik Komitesinin üyesi alan uzmanı Doç. Dr. Bahtiyar ERASLAN ÇAPAN, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Öğretim Üyesidir. Mesleki deneyim süresi 23 yıldır.

Alan uzmanı Doç. Dr. Ramazan AKDOĞAN, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Öğretim Üyesidir. Mesleki deneyim süresi 23 yıldır.

Dr. Öğr. Üyesi Sema ÜNLÜER, Anadolu Üniversitesi, Engelliler Entegre Yüksekokulu / Bilgisayar Kullanımı Bölümü / Bilgisayar Kullanımı Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir. Mesleki deneyim süresi 21 yıldır.

Gerçekleştirilen araştırmaya yönelik olarak proje yürütücüsü Doç. Dr. Bahtiyar ERASLAN ÇAPAN, Araştırmacı Sami KIRTEKE tarafından yazılan proje 07.05.2020 tarihinde üniversitenin proje birimine Doktora Tez Projesi olarak değerlendirilmesi için teslim edilmiştir. Araştırma kapsamında yazılan proje 2004E015 proje numarası ile Anadolu Üniversitesi BAP (Bilimsel Araştırma Projesi) komisyonu tarafından kabul görmüştür.

3.1.8. Araştırma etiği

Araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen tüm çalışmalarda uyulması gereken kurallar ve araştırmacıların göze ardı etmemesi gereken etik ihlaller bulunmaktadır (Büyüköztürk ve diğ., 2016). Nicel araştırmaların aksine bireyler arası ilişkilerin devreye girdiği nitel araştırmalarda etik ilkeler noktasında daha dikkatli olunmalıdır.

Araştırmacı ilk olarak Anadolu Üniversitesi Etik Kurulundan araştırma iznini almıştır. Daha sonra Millî Eğitim Bakanlığından gerekli uygulama izinleri alınmıştır. Katılımcılara araştırma amacı ve süreci hakkında bilgilendirmeler yapılarak gönüllü katılım formu imzalatılmıştır. Okul yönetimi ve psikolojik danışmanı ile görüşmeler

yapılarak kendileri çalışma hakkında bilgilendirilmiş, kendilerinden izin ve yardım talep edilmiştir. Görüşme sırasında ses kaydının alınacağı katılımcı ile paylaşılmış ve kendisinin onayı alınmıştır. Katılımcı araştırmada kendisinden toplanan verilerin gizli kalacağı noktasında bilgilendirilmiştir.

Onam formu: araştırma sürecinin veri toplama aşamasının başında araştırma amacı, gizlilik, gönüllülük, araştırmanın olası fayda ve zararları noktasında katılımcıların bilgilendirilmesi gerekmektedir. Katılımcılara görüşmeler başlamadan araştırmanın amacı, önemi, toplanan verilerin sadece tez izleme komitesi ile paylaşılacağı ve katılımın tamamen kendi isteklerine bağlı olduğu konusunda bilgilendirilmiş ve sözlü olarak görüşmeye gönüllü katıldıklarını belirten cevaplar alınmıştır.

Gizlilik: katılımcılardan kimliklerini belirtecek bilgi alınmamıştır. Katılımcıların tümünün kendi belirledikleri kod isimleri, kendilerinin belirleyemedikleri durumlarda da araştırmacı tarafından belirlenip katılımcıların onayına sunulan kod isimleriyle hitap edilerek görüşmeler gerçekleştirilmiş ve yazıya kod isimleri aktarılmıştır.

Aldatmamak/Yanıltmamak: katılımcılar araştırma sürecinin başından verilerden elde edilen sonuçların doğrudan aktarılması sürecine kadar araştırma süreci ile ilgili doğru bir şekilde bilgilendirilmişlerdir.

Araştırma verilerine sadık kalma: katılımcılardan veriler dikkatli ve özen gösterilerek toplanmıştır. Toplanan veriler içerik analizi ile sistematik bir şekilde analiz edilmiştir ve sonuçlar okuyucuların anlayacağı şekilde paylaşılmıştır. Verilerin tümü araştırmaya dahil edilmiş kasıtlı olarak herhangi bir bölümü araştırma dışı bırakılmamıştır.

3.1.9. Araştırmacı rolü

Nitel araştırmalarda araştırmacı rolünün ayrıntılı ve dikkatli bir şekilde ortaya konulması beklenmektedir (Glesne, 2013). Nitel araştırma sürecinde araştırmacının süreç dışında kalması olası gözükmemektedir. Araştırmacının sahip olduğu kişisel özellikler araştırmanın şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır (Willig, 2001). Araştırmacı dışarıdan bilgi toplayan bir kişiden çok çalışmada ele alınan konuya yönelik zaman ayıran, alana hâkim olan, çalışma alanı içerisinde yaşananları takip eden ve katılımcılarla iyi ilişkiler kurabilen bireydir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Araştırmacının katılımcı

araştırmacı rolüne sahip olması derinlemesine araştırma yapmayı kolaylaştırıcı olabilmektedir (Merriam, 2009).

2013 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma bölümünden mezun olan araştırmacı aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığında Psikolojik danışman olarak göreve başlamıştır. 2015 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma bölümünde Yüksek Lisans eğitimini tamamlamıştır. Araştırmacının Millî Eğitim Bakanlığındaki görevindeki mesleki deneyimleri ve günlük yaşamın vazgeçilmez unsurlarından birisi olan internet, yaşanan sorunlar (zorbalık, bağımlılık vb.) ve çözüm önerileri ilgisini çekmeye başlamıştır. Araştırmacı 2017 yılında Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışma bölümünde doktora eğitimine başlamıştır. Burada araştırmacının danışmanı ile birlikte uyarlamasını yaptıkları Siber Zorbalık Ölçeği tez konusunun belirlenmesinde büyük rol oynamıştır. Siber zorbalık kavramına yönelik ilk deneyim ve yayın olan bu araştırma kavramın daha detaylı anlaşılabilmesi için araştırmacıya öncülük etmiştir.

Araştırma için kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu araştırmacı tarafından hazırlanmış ve görüşmeler bizzat araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmacının doğrudan katılımcı olduğu süreçte araştırmacı yanlılığını engellemeye yönelik birtakım önlemler almıştır. Araştırmanın veri toplama sürecinde ses kaydı alınarak, analiz sürecinde uzman desteği alınarak ve araştırmanın başından bulguların yazımına kadar geçerlik komitesinden görüşler alınarak bir dizi önlemler alınmıştır.

Araştırmacı içerden role sahip bir araştırmacıdır ve içeriden role sahip olmasının avantajlı ve dezavantajlı yönleri bulunmaktadır. İçerden role sahip olan araştırmacı Millî Eğitim Bakanlığı ve okul içerisindeki yönetim süreçlerine hâkim olduğundan izin alınması, öğrencilerin belirlenmesi ve görüşmelerin yapılması süreci daha rahat bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırmacı sürekli olarak öğrencilerle çalıştığı ve konu ile ilgili okul bünyesinde çalışmalar gerçekleştirdiği için iletişim kurma konusunda bir sıkıntı yaşamamıştır. Araştırmacı öğrenciler için herhangi bir tehdit unsuru oluşturmadığı için (kendi okul öğretmeni değil, ders notu vermeyecek vb.) kendilerini oldukça rahat hissetmelerine sebep olup daha açık, net ve derinlemesine veriler elde edebilmiştir. Araştırmacı okul idaresi ve okul psikolojik danışmasının önerileri ile

öğrencilerle görüşme gerçekleştirdiğinden ve gerekli izinleri sunduğundan, güven ve gizlilik konusunda katılımcılara sunulan kararlı duruş ile daha güvenilir bir ortam oluşmasını sağlamıştır.

Siber zorbalık konusunda yapılan çalışmalar üniversite düzeyinde kaldığından ve uygulama, izin süreçleri zorlu olduğundan ergen bireylerle yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu düşündüğünden araştırmacı, araştırmayı ergenler üzerinde yapmaya karar vermiştir. Araştırmacı, Anadolu Üniversitesi Etik Kurulu izni ve MEB uygulama izinleri için gerekli başvuruları yapmış olup ve sonucunda veri toplama sürecine geçmiştir.

Araştırmacı MEB'e bağlı bir okulda Psikolojik Danışman olarak görev yaptığından ve ergenlik çağındaki bireylerle sürekli olarak iletişim halinde olduğundan, bireylerle iletişim kurarken Psikolojik Danışman rolünü de özellikle ilişki kurma ve süreci yönetme aşamasında etkin bir şekilde kullanmıştır. Araştırmacı siber zorbalık alanındaki önceki görüşmelerinin etkisinde kalmadan, katılımcı olan bireylere herhangi bir müdahalede bulunmamaya gayret etmiştir.

3.1.10. Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik

Nitel araştırmalarda istatistiksel bir genelleme yerine dolaylı bir genelleme süreci söz konusu olduğu için geçerlilik güvenilirlik durumları nicel araştırmalardan farklı yöntemlerle ortaya konulmaktadır (Tutar ve Erdem, 2020). Nicel araştırmalardan farklı olarak nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik kavramlarının terimsel ifadeleri farklılaşmaktadır. Nitel araştırmalarda iç geçerlilik-inandırıcılık, dış geçerlilik-aktarılabirlik, iç güvenilirlik-tutarlık ve dış güvenilirlik-teyit edilebilirlik olarak kullanılmaktadır (Erlandson ve diğ., 1993). Geçerlilik ve güvenilirlik süreçleri nitel araştırmalarda olguların varlığı ve anlamı dikkate alınarak incelenmektedir. Örneklemden elde edilen verilerin tarafsızlığı ve ortaya çıkan sonuçların doğruluğu geçerlilik derecesini gösterirken benzer koşullarda gerçekleştirilen aynı ölçümün yinelenebilirlik derecesi güvenilirliği vermektedir (Tutar ve Erdem, 2020).

Durum çalışmaları için Yin (2009) geçerlilik ve güvenilirlik süreçlerini incelemiş ve yapı geçerliği, iç-dış geçerliği ve güvenilirlik yoluyla sağlanabileceğini ifade etmiştir. Yapı geçerliliği araştırmanın temelini oluşturan kavramların geçerli ölçütlerle açıklanması olarak ifade edilebilir (Akar, 2019). Araştırma kapsamında yapı geçerliliğini sağlamak için kanıt zincirinin oluşturularak gerçekleştirilen çalışmanın sonucunun katılımcı

bireylerden seçilen bir kişiye okutulması ve doğruluk geri dönütünün alınması ile sağlanmıştır.

Nitel araştırmalarda uzun süreli etkileşim, derinlik odaklı veri toplama, çeşitleme, uzman incelemesi, katılımcı teyidi aşamaları iç geçerliliği sağlamak için ön koşul olarak kabul edilmektedir (Güler ve diğ., 2015; Özden ve Durdu, 2016; Seggie ve Ergin, 2015). Çalışmada iç geçerliliğe katkı sağlayabilmek adına araştırmacı tarafından görüşme sürecine başlamadan önce katılımcıların kimlik bilgilerinin ve kendilerine ait verilerin sadece araştırma için kullanılacağı ve gizli kalacağı konusunda bilgilendirme yapılarak katılımcıların rahatlaması sağlanmış ve bu şekilde gerçek, derinlemesine veriler toplamak amaçlanmıştır. Araştırmanın nitel boyutunda inandırıcılığı arttırabilmek için araştırmacı ilk olarak derinlemesine veri toplayabilmek adına görüşmeleri 22.10.2020 ile 23.12.2020 arasında gerçekleştirmiştir. Araştırmacının Psikolojik Danışman olarak Millî Eğitim Bakanlığında görev alması, öğrenci profilini yakından tanıyor olması ve araştırma konusu ile ilgili çalışmalar yürütmesi verilerin toplanma sürecinde araştırmacıya kolaylık sağlamıştır. Araştırmanın deseni kısmından-sonuç tartışma kısmına kadar çalışmanın her safhasında nitel araştırma alanında uzman olan kişilerden ve tez izleme komitesinden geri bildirimler alınmış ve gerekli düzenlemelerle çalışma devam ettirilmiştir. Araştırmada inandırıcılığın arttırılması için verilerin doygunluğa ulaşıldığının düşünüldüğü mümkün olduğunca çok sayıda katılımcıya ulaşılmaya çalışılmıştır. Görüşmelerde derinlemesine bilgiler edinilebilmesi için görüşmeler ayrıntılı şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Nitel araştırma alanında uzman öğretim üyesi ile nitel araştırma probleminin ortaya konulmasından-tartışma yorumlama bölümüne kadar nitel araştırma yöntemine yönelik geri bildirimler alınmış ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Görüşme sırasında katılımcı bireylerden verdikleri cevaplara yönelik doğru anlaşılıp anlaşılmadıklarını belirlemek amacıyla geri dönütler alınarak katılımcı teyidi sağlanmıştır

Dış geçerlilik kavramı araştırma sonuçlarının genellenebilirlik derecesi olarak tanımlanabilir (Özden ve Durdu, 2016). Çalışmada dış geçerliliği arttırmak amacıyla araştırmanın probleminin belirlenmesinden, tartışma ve sonuç kısmına kadar tüm bölümler detaylı, açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma problemine yönelik olarak derinlemesine ve zengin veriler toplayabilmek için amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Nitel araştırmalarda ortaya çıkan sonuçların benzer olay ve olgulara genelleme ihtimalinin olmaması, fakat benzer ortamlarda elde edilen sonuçların benzer ortamlara uygulanabilirliğine yönelik denenceler oluşturulmasında ve bunların test edilmesinde genelleme kavramı yerine aktarılabirlik kavramının kullanılmasının daha doğru olacağı düşünülmektedir (Erlandson ve diğ., 1993; Güler ve diğ., 2015). Nitel araştırmalarda aktarılabirlik ayrıntılı betimleme ve amaçlı örnekleme yolları izlenerek gerçekleştirilebilmektedir (Güler ve diğ., 2015; zden ve Durdu, 2016). Gerçekleştirilen görüşmelerden bulgular kısmında doğrudan alıntılar yapılarak katılımcıların kendi verilerini okuma ve yorum yapma fırsatı sunularak aktarılabirliğe katkı sunulmuştur. Zıtlıkları ve benzerlikleri ortaya koyabilmek, araştırma problemini derinlemesine incelemek amacıyla amaçlı örnekleme yapılmıştır ve aktarılabirlik derecesini arttırmak için amaçlı örnekleme yapılmıştır ve örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılarak 27 ergenle görüşme gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda katılımcılardan elde edilen veriler kendi doğal yapısını bozmadan direk alıntılar yapılarak ve bilimsel temelli olarak ortaya konulmuştur.

İ güvenirlik diğer araştırmacıların aynı veriyi ele alarak benzer sonuçlara ulaşılabirlik derecesi olarak ifade edilebilir. İ güvenirlik, katılımcılardan toplanan verilerin araştırmacı tarafından betimsel bir yaklaşımla doğrudan sunulması ve araştırmada birden çok veri türünün yer alması sayesinde arttırılabilir (Tutar ve Erdem, 2020). Araştırma problemine yönelik hazırlanan sorular katılımcılara benzer şekillerde sorularak araştırmanın i güvenirliğine katkı sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada i güvenirliliği arttırmak amacıyla katılımcılardan toplanan veriler yorum yapılmadan okuyuculara verilmeye çalışılmıştır. Araştırmacı tarafından ortaya konulan kod, alt tema ve temalar nitel araştırma yöntemlerinden alan uzmanı olan Ğretim yesi ile tekrardan değerlendirilerek geri dönütler alınarak düzenlemeler yapılmıştır.

Dış güvenirlik elde edilen sonuçların benzer ortamlarda benzer şekilde ortaya konulup konulmayacağı ile ilgilidir. Sosyal bilimlerde her olayın bir kez yaşanılp sonrasında geride kaldığı ve tekrarlanma ihtimalinin düşük olduğu düşünülürse ve nitel araştırmalarda sayısallaştırma olmadığı, subjektif yorumlama ve anlamaya dayalı bir değerlendirme olduğu için benzer ortamlarda sonuçların aynı şekilde anlaşılması ve yorumlanmasının çok mümkün bir durum olmayacağının kabul edilmesi beklenmektedir (zden ve Durdu, 2016; Tutar ve Erdem, 2020; Yıldırım ve şimşek, 2016). Çalışmada

dış güvenirliliği arttırmak amacıyla toplanan verileri, araştırmacı tarafından belirlenen kod ve temalar, alınan notlar, yapılan özetlemeler nitel araştırma alanında uzman bir kişiyle paylaşılarak gerçekleştirilen aşamaların doğruluğu teyit edilmiştir.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerileri ile zorba, mağdur ve gözlemci rollerinde siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkide ahlaki çözülme düzeyinin aracı rolüne ilişkin belirlenen hipotetik modelin testi için gerçekleştirilen analizlere yer verilmiştir. Yapısal Eşitlik Modellemesi sürecine geçilmeden önce gözlenen ve örtük değişkenlere ait betimsel istatistikler, belirlenen değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları ve ölçme modelinin testine ilişkin ortaya çıkan değerlere de yer verilmiştir. Ayrıca araştırmanın bu bölümünde, siber zorbalık sürecinde mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde bulunan ergenlerin siber zorbalık davranışlarına yönelik psikolojik tepkilerini, günlük yaşam ve elektronik ortamda kurdukları iletişimi nasıl algıladıklarını ortaya koymak için gerçekleştirilen nitel analizlere yer verilmiştir.

4.1. Ölçme modeli ve yapısal modelde yer alan gözlenen değişkenlere ilişkin bulgular

Model kapsamında günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri, ahlaki çözülme, mağdur, zorba ve gözlemci rolünde siber zorbalık kavramları örtük değişken olarak belirlenmiştir. Çalışmada günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerileri örtük değişkenleri Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri ölçeğinin Sosyallik, Kendini Açma, Duyguları Anlama ve Atılganlık alt boyutları ile Ahlaki Çözülme örtük değişkeni Ergenlerde Ahlaki Çözülme ölçeğinden araştırmacı tarafından oluşturulan üç parsel ile Mağdur, Zorba ve Gözlemci örtük değişkenleri Siber Zorbalık Ölçeğinin ayrı formlarından sırayla üçer parsel yapılarak gözlenen değişkenler ortaya konulmuştur. Çalışmada kullanılan ölçeklerde bulunan maddeler araştırma kapsamında gerçekleştirilecek analizlerdeki tahmin hatalarını ve model karmaşıklığını gidermek için Little ve diğ., (2002) ve Matsunaga (2008) tarafından hazırlanan yol haritaları eşliğinde parselleme yoluna gidilmiştir. Araştırmada kullanılan tek boyutlu ölçekler madde parsellemesine tabi tutulmuştur. Parselleme için ilk olarak faktör analizi gerçekleştirilmiş, gerçekleştirilen faktör analizi sonucunda ortaya çıkan faktör yükleri büyükten küçüğe doğru sıraya dizilmiştir. Faktör yükleri büyüklük değerleri dikkate alınarak parseller oluşturulmuştur. Parselleme sürecinde bir parselde en az üç maddenin bulunması kuralı dikkate alınmıştır. Maddelerin ataması gerçekleştirildikten sonra parsel puanları incelenerek parselleme işlemi tamamlanmıştır (Little ve diğ., 2002; Matsunaga, 2008).

4.2. Modellerde bulunan gözlenen değişkenlere ait betimsel istatistikler

Çalışma kapsamında belirlenen gözlenen değişkenlere ilişkin ortalama, standart sapma, basıklık ve çarpıklık değerlerinin yer aldığı betimsel istatistikler incelendiğinde çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1.5 ile +1.5 arasında bulundukları görülmektedir. Basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olması verilerin normal dağılım gösterdiğini ortaya koymaktadır (George ve Mallery, 2003). Yapısal modelleme sürecinin ön koşullarından birisi olan normallik şartının sağlandığı görülmektedir.

4.3. Gözlenen değişkenler arası ilişkiler

Çalışmada ele alınan günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri, ahlaki çözülme, mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde siber zorbalık örtük değişkenlerine ait gözlenen değişkenlerin arasındaki ilişkiler Tablo 4.1’de verilmiştir.

Tablo 4.1. Gözlenen değişkenler arası ilişkiler

	Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	GİBÖsos	-																			
2	GİBÖkenac	.77**	-																		
3	GİBÖduyan	.80**	.69**	-																	
4	GİBÖatıl	.48**	.46**	.55**	-																
5	EİBÖsos	-.01	-.11**	.11**	.31	-															
6	EİBÖkenac	-.06	-.02	-.10*	.10	.55**	-														
7	EİBÖduyan	-.19**	-.25**	-.14**	-.01	.54**	.48**	-													
8	EİBÖatıl	-.23**	-.30**	-.15**	.09	.42**	.32**	.63**	-												
9	A1	-.58**	-.53**	-.53**	-.30**	.24**	.25**	.30**	.27**	-											
10	A2	-.58**	-.53**	-.52**	-.28**	.22**	.23**	.28**	.24**	.92**	-										
11	A3	-.56**	-.51**	-.52**	-.29**	.24**	.24**	.28**	.27**	.93**	.93**	-									
12	M1	-.65**	-.61**	-.65**	-.36**	.33**	.26**	.38**	.36**	.72**	.70**	.69**	-								
13	M2	-.64**	-.62**	-.64**	-.35**	.32**	.28**	.40**	.34**	.74**	.73**	.72**	.87**	-							
14	M3	-.67**	-.64**	-.67**	-.37**	.32**	.25**	.38**	.35**	.73**	.72**	.70**	.88**	.87**	-						
15	Z1	-.63**	-.59**	-.60**	-.35**	.28**	.23**	.32**	.31**	.76**	.77**	.75**	.85**	.85**	.84**	-					
16	Z2	-.64**	-.60**	-.61**	-.34**	.27**	.21**	.31**	.31**	.79**	.79**	.78**	.83**	.86**	.84**	.91**	-				
17	Z3	-.60**	-.56**	-.60**	-.34**	.30**	.23**	.32**	.32**	.76**	.76**	.76**	.82**	.85**	.83**	.91**	.91**	-			
18	T1	-.65**	-.60**	-.62**	-.34**	.28**	.21**	.36**	.32**	.74**	.75**	.73**	.87**	.87**	.86**	.87**	.87**	.86**	-		
19	T2	-.63**	-.58**	-.61**	-.33**	.29**	.19**	.34**	.30**	.74**	.74**	.72**	.85**	.86**	.85**	.88**	.88**	.86**	.89**	-	
20	T3	-.61**	-.57**	-.58**	-.33**	.24**	.24**	.30**	.29**	.75**	.75**	.74**	.80**	.81**	.79**	.88**	.87**	.87**	.85**	.86**	-

* $p < .05$, ** $p < .01$, GİBÖsos, GİBÖkenac, GİBÖduyan, GİBÖatıl ve EİBÖsos, EİBÖkenac, EİBÖduyan, EİBÖatıl Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam ölçeği Alt boyutu maddelerinden oluşturulmuş olan parseller, A1, A2, A3 Ahlaki Çözülme Ölçeğinden oluşturulmuş üç parsel, M1, M2, M3 Siber Zorbalık ölçeğinin mağdur formu için oluşturulmuş üç parsel, Z1, Z2, Z3 Siber Zorbalık ölçeğinin zorba formu için oluşturulmuş üç parsel, T1, T2, T3 Siber Zorbalık ölçeğinin gözlemci formu için oluşturulmuş üç parsel.

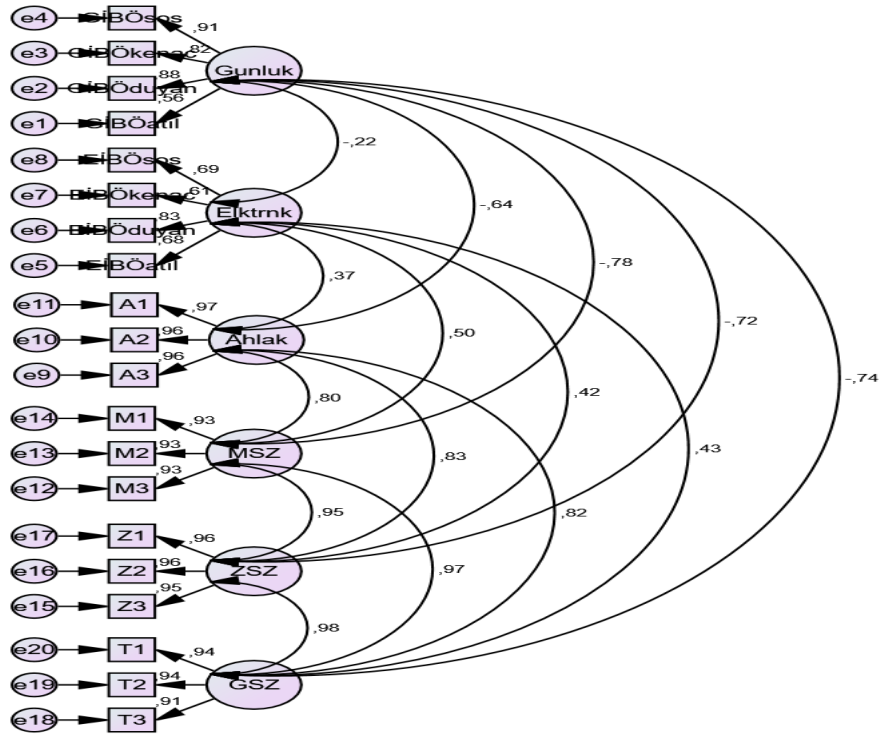
4.4. Ölçme modelinin test edilmesi

Araştırmada yapısal modelin test edilmesine geçilmeden önce çalışmada ele alınan günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri, ahlaki çözülme, mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde siber zorbalık örtük değişkenlerine ait ölçme modeli test edilmiştir. Belirlenen altı örtük değişkene ait 20 gözlenen değişken ölçme modelinde işleme alınmıştır. Ölçme modeline ilişkin yapılan analiz sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 4.2’de verilmiştir.

Tablo 4.2. *Modele ait ölçme modeli uyum değerleri*

Uyum İndeksleri	Değerler
X^2/ sd (499.80/174)	3.16
RMSEA (% 90 güven aralığı = 0.062; 0.077)	.063
CFI	.98
NFI	.96
GFI	.92
AGFI	.89

Tablo 4.2 incelendiğinde ölçme modeline ait uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmektedir. Yapılan analiz ile ortaya çıkan ölçme modeli ve modelin standardize edilmiş yol katsayıları şekil 4.1’de verilmiştir.

Şekil 4.1. Ölçme modeline ait standardize edilmiş regresyon katsayıları

Şekil 4.1'deki ölçme modeline ait standardize edilmiş regresyon katsayılarına bakıldığında gözlenen değişkenlere ait faktör yüklerinin günlük yaşam iletişim becerileri örtük değişkeninin gözlenen değişkenlerinden biri olan atılganlık gözlenen değişkenine ait .56 ile ahlaki çözülme örtük değişkeninin gözlenen değişkenlerinden biri olan birinci parsel ait .96 arasında yer aldığı görülmektedir. Ölçme modeli ile test edilen örtük değişkenler arasındaki korelasyon değerleri Tablo 4.3'te verilmiştir.

Tablo 4.3. Yapısal modelinde yer alan örtük değişkenlere ilişkin korelasyonlar

Örtük Değişkenler	1	2	3	4	5
1. GYİB	-				
2. EOİB	-.22**	-			
3. Ahlaki Çözülme	-.64**	.37**	-		
4. Mağdur Siber Zorbalık	-.78**	.50**	.80**	-	
5. Zorba Siber Zorbalık	-.72**	.42**	.83**	.96**	-
6. Gözlemci Siber Zorbalık	-.74**	.43**	.82**	.97**	.98**

*p<.05; GYİB günlük yaşam iletişim becerileri, EOİB elektronik ortam iletişim becerileri.

Tablo 4.3. incelendiğinde en yüksek korelasyon değerine sahip ilişkinin zorba rolünde siber zorbalık ile gözlemci rolünde siber zorbalık örtük değişkenler arasında pozitif yönde yüksek düzeyde ($r=.98, p<.05$); değişkenler arasındaki en düşük ilişkinin ise günlük yaşam iletişim becerileri ile elektronik ortam iletişim becerileri arasında negatif yönde düşük düzeyde ($r=-.22, p<.05$); günlük yaşam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık ($r=-.78, p<.05$); zorba rolünde siber zorbalık ($r=-.72, p<.05$); gözlemci rolünde siber zorbalık ($r=-.74, p<.05$) örtük değişkenleriyle negatif yönlü anlamlı bir ilişki, elektronik ortam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık ($r=.50, p<.05$); zorba rolünde siber zorbalık ($r=.42, p<.05$); gözlemci rolünde siber zorbalık ($r=.43, p<.05$) örtük değişkenleriyle pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

4.5. Yapısal modelin test edilmesi

Çalışmada günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerileri, mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde siber zorbalık ve ahlaki çözülme örtük değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik oluşturulan yapısal modelin sahip olduğu uyum iyiliği değerleri incelendikten sonra yapısal modelin analizi gerçekleştirilmiştir. Siber zorbalık davranışı siber mağdur, siber zorba ve siber gözlemci alt form bazında değerlendirilmektedir ve yapısal modeller ayrı ayrı test edilmiştir.

4.5.1. Mağdur rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik yapısal modelin test edilmesi

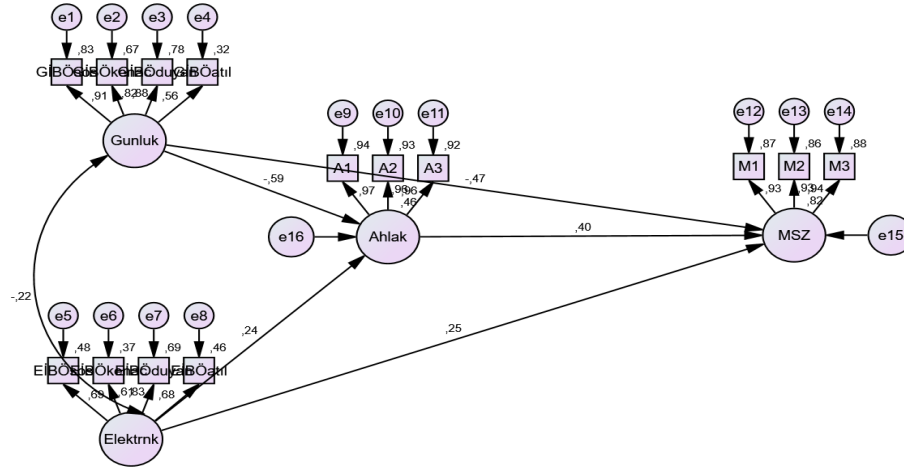
Mağdur rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik gerçekleştirilen analiz sonucunda ortaya çıkan uyum iyiliği değerleri Tablo 4.4'te verilmiştir.

Tablo 4.4. *Hipotetik modele ait uyum değerleri*

Uyum İndeksleri	Değerler
X^2/ sd (297.41/71)	4.19
RMSEA (% 95 güven aralığı)	.076
CFI	.97
NFI	.96
GFI	.92
AGFI	.89

Tablo 4.4. incelendiğinde ortaya çıkan uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde yer aldıkları görülmektedir.

İkinci adımda Mağdur rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik oluşturulan yapısal modelin test edilmesi sonucunda elde edilen yol katsayıları Şekil 4.2’de verilmiştir.

Şekil 4.2. Mağdur rolüne ilişkin standardize edilmiş yol katsayıları. Gerçek günlük yaşam iletişim becerileri, Elektronik ortam iletişim becerileri, Ahlak ahlaki çözülme, MSZ mağdur rolünde siber zorbalık.

Şekil 4.2’deki yapısal modelin analiz edilmesinin sonucunda doğrudan etkilere yönelik olarak elde edilen standardize edilmiş yol katsayıları incelendiğinde günlük yaşam iletişim becerileri ile elektronik ortam iletişim becerileri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ($\beta = -.22$, $p < .05$) sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca günlük yaşam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme ($\beta = -.59$, $p < .05$); elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme ($\beta = .24$, $p < .05$); günlük yaşam iletişim becerilerinin mağdur rolünde siber zorbalığı ($\beta = -.47$, $p < .05$); elektronik ortam iletişim becerilerinin mağdur rolünde siber zorbalığı ($\beta = .25$, $p < .05$); ahlaki çözülmenin mağdur rolünde siber zorbalığı ($\beta = .40$, $p < .05$) anlamlı bir şekilde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dolaylı etkilere yönelik analizler incelendiğinde günlük yaşam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık arasında ahlaki çözülmenin aracılık etkisinin olduğu ($\beta = -.24$, $p < .05$) tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasında negatif yönlü, ahlaki çözülme ile mağdur rolünde siber zorbalık sürecine katılımda da pozitif yönlü bir ilişki vardır. Elektronik ortam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık arasında ahlaki çözülmenin aracılık etkisinin olduğu ($\beta = .10$, $p < .05$) tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle elektronik ortam iletişim becerileri ile

ahlaki çözölme düzeyi arasında pozitif ilişki tespit edilirken, ahlaki çözölme ile mağdur rolünde siber zorbalık düzeyi arasında da pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Elektronik iletişim becerilerinde artış ahlaki çözölme düzeyinde artışa yol açarken bireyin mağdur rolünde siber zorbalık sürecine katılımında da artışa yol açmaktadır.

Aracılık etkisinin incelendiği modelin uyum iyiliği indeksleri $\chi^2(71, N = 551) = 297.41, p < .001$; GFI = .92; CFI = .97; NFI = .96; AGFI = .89; RMSEA = .076. Aracılık modeline ilişkin uyum indeksleri incelendiğinde iyi düzeyde uyum gösterdikleri tespit edilmiştir.

4.5.2. Mağdur rolünde günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim algılarına yönelik nitel bulgular

Ergenlerin mağdur, zorba ve gözlemci olarak siber zorbalık sürecine katılımında ve sergiledikleri davranışlarda günlük yaşamda ve elektronik ortamda kullandıkları iletişim becerileri etkili olabilmektedir. Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin analiz sonucunda mağdur rolünde siber zorbalık davranışına katılan bireylerin günlük yaşam iletişime yönelik algıları Şekil-4.3'te verilmiştir.

Şekil 4.3. Mağdur rolü iletişim algılarına ilişkin şema gösterimi

Şekil-4.3 incelendiğinde görüşme yapılan siber zorbalık sürecine mağdur rolünde katılan ergenlerin iletişim algıları; “Günlük Yaşam İletişim Algıları ve Elektronik Ortam İletişim Algıları” adlı iki ana temaya varılmıştır.

Günlük Yaşam İletişim Algıları

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Günlük Yaşam İletişim Algıları” adlı tema altında Samimi, Eğlenceli, Güvenli, Dalgacı,

Sıcakkanlı, Girişken, Anlayışlı, Seviyeli, Dinlemeye Dayalı, Sorunsuz, İyi Niyetli, Kişiyeye Bağlı Değişebilen başlıklarına ulaşmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin mağdur rolündeki bireylerin günlük yaşam iletişim algılarına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Günlük yaşam içerisinde kurduğu ilişkilerde güvene dayalı ilişki kurduğunu düşünen sıcakkanlı ve güvenli alt temalarında yanıt veren **Hürkuş**:

“Konuşmayı severim, sıcakkanlı olduğumu düşünür çevremdekiler. Arkadaşlarımla ilişkilerim daha samimi, onlara karşı daha açığım, arkadaşlarıma hayatımla ilgili her şeyi anlatabilirim. Ailemi seviyorum, onlar hep benim için en iyisini ister, onların yanında kendimi güvende ve mutlu hissedirim.”

Arkadaşlık ilişkilerinde sıcakkanlı olduğunu düşünmektedir. Günlük yaşam içerisinde ailesiyle de samimi ve paylaşım dayalı bir ilişki kurduğunu ifade etmektedir. Elektronik ortamın aksine gün içerisinde kurduğu ilişkilerde kendisini daha güvende hissetmektedir.

Hürkuş ile benzer olarak ailesiyle ilişkilerine özen gösteren eğlence alt temasında yanıt veren **Güvercin**: “Ben genellikle herkesle iyi anlaşırım aileme de ekstradan özen gösteririm. Arkadaşlarıma eğlenceli zamanlar geçirttiğim, esprili olduğum için sıkıntı yaşamıyorum. Güzel ilişkilerim olduğunu söyleyebilirim.” günlük yaşam içerisinde etkinlikler yaparak eğlenceli vakit geçirdiğini ifade etmiştir.

İlişki kurma konusunda ilkeli olan seviyeli alt temasında yanıt veren **Vandetta**: “Hemen hemen her ortama girmek için çabalayan bir birey değilim daha çok ilişkilerimin zamanla ve başlarda ciddiyetin bozulmadığı ilişkiler kurmayı tercih ederim” kurduğu ilişkilerde kendisini güvende hissedebilmek ve oluşabilecek olumsuzluklardan korumak için ilişkinin ilk zamanlarında daha dikkatli davrandığını ifade etmiştir.

Siber zorbalık sürecine mağdur rolünde katılan ergenlerin günlük yaşam içerisinde kurdukları ilişkilerde kendilerini Samimi, Eğlenceli, Güvenli, Dalgacı, Sıcakkanlı, Girişken, Anlayışlı, Seviyeli, Dinlemeye Dayalı, Sorunsuz, İyi Niyetli, Kişiyeye Bağlı Değişebilen ilişkiler olarak ifade etmişlerdir ve sonuçta belirlenen düşüncelerle

katılımcıların iletişim becerilerinin genel olarak etkili ve sağlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Elektronik Ortam İletişim Algıları

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Elektronik Ortam İletişim Algıları” adlı tema altında Rekabetli, Kontrolsüz, Samimiyetsiz, Güvensiz, Tedirgin, Çıkarıcı başlıklarına ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin mağdur rolündeki bireylerin elektronik ortam iletişim algılarına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda tanıdığı bireylerle iletişim kurarak kendisini korumak isteyen ve tedirginlik alt temasında yanıt veren **Zambak**: “Sanal ortamda genelde tanıdıklarımla görüşürüm. Tanımadığım kimselerle iletişim kurmaya çekinirim çünkü bu beni tedirgin eder.” tanımadığı bireylerle iletişim kurmanın kendisini kötü duruma düşüreceğinin tedirginliğini yaşamaktadır.

Elektronik ortamdan uzak kalmanın çok mümkün olmadığını düşünen güvensizlik ve kontrolsüzlük alt temalarında yanıt veren **Bahar**: “Sanal ortamı sevmiyorum. Bazıları çok yapmacık geliyor. Her anını paylaşıp hava atıyorlar. Hayatlarının tümü sanal gibi davranıyorlar.” ortamda kurulan ilişkilerin güvensiz ve gerçeği yansıtmadığını düşünmektedir.

Bahar ile benzer olarak elektronik ortamdaki ilişkilerin gerçeği yansıtmadığını düşünen çıkar ve güvensizlik alt temalarında yanıt veren **Vandetta**:

“Sanal ortamdaki ilişkilerin birçoğu sahte. Aslında günümüzdeki ilişkilerin çoğu çıkar ilişkisine dayalı bana göre. İnsan bazen en yakınım dediği kişiye bile duygularını ve hislerini anlatamadığı oluyor. Böyle bir hiç tanımadığı insanlara yaşamış olduğu olayı, duygularını maalesef anlatıyor.”

Elektronik ortamda katılımcıların birbirine kendisine ait özel bilgileri vererek kendilerini zor duruma düşürdüklerini ifade etmiştir.

Siber zorbalık sürecine mağdur rolünde katılan ergenlerin elektronik ortam içerisinde kurdukları ilişkilerde kendilerini Rekabetli, Kontrolsüz, Samimiyetsiz, Güvensiz, Tedirgin, Çıkarıcı olarak ifade etmişlerdir ve sonuçta belirlenen düşüncelerle

katılımcıların iletişim becerilerinin genel olarak etkisiz ve sağlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.5.3. Mağdur rolündeki ergenlerin siber zorbalık sürecindeki yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkilerine yönelik nitel bulgular

Ergenlerin mağdur rolünde siber zorbalığa yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkileri siber zorbalık sürecine katılımında farklılıklara neden olabilmektedir. Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin analizi sonucunda mağdur rolündeki ergenlerin siber zorbalık sürecindeki yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkileri Şekil-4.4’te verilmiştir.

Şekil 4.4. Mağdur rolündeki bireylerin siber zorbalık sürecindeki yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkileri

Şekil-4.4. incelendiğinde görüşme yapılan siber zorbalık sürecine mağdur rolünde katılan ergenlerin psikolojik tepkileri; “Ahlaki Gerekleştirme, Avantajlı-Hafifletici

Kıyaslama, Suçlama, Sonuçların önemsenmemesi veya Küçümsenmesi, Sorumluluğun Yer Değiştirmesi” adlı beş ana temaya varılmıştır.

Ahlaki Gerekçeleştirme

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda **Ahlaki Gerekçeleştirme** adlı tema altında zorbalığı çözmede kendini yetersiz-çaresiz hissetme, hedef olma korkusu, çözümün boşa gideceği düşüncesi, aileyi üzmemekten çekinme, zorbalığa karşı savunmasız hissetme, insanlara çabuk güvenme, tepkisiz kaldığında zorbalığın unutulacağı düşüncesine yönelik başlıklara ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında mağdur rolündeki bireylerin **Ahlaki Gerekçeleştirme** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Mağdur rolündeki bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda katılımcıların sekizi “Zorbalığı Çözmede Kendini Yetersiz-Çaresiz Hissettiklerini” ifade etmiştir. Elektronik ortamda severek yaptığı paylaşımları, günlük yaşamda tanıdığı bireylerin alay konusu yaptıklarını ve karşılaştığı zorbalık davranışı karşısında gerçekleştirdiği mücadelenin boşa gideceğini düşünmektedir. **Hürkuş:**

“Okulda uzun süre herkese karşı kendimi mahcup olmuş gibi hissettim. Yanlış bir şey yapar da insan suçlu hisseder ya onun gibi. Okula gitmek istemiyordum ama mecbur gitmek zorundaydım. Sanki konuşsan herkesin aklına paylaşımım ve benimle nasıl dalga geçildiği gelecekmış gibime geliyordu. O olaydan sonra iki hafta bu sıkılma, konuşmak istememe durumu devam etmişti.”

Mağdur bireyin gerçekleştirdiği paylaşımlar karşısında tanıdığı bireylerin uyguladıkları zorbalık, bireyin elektronik ortamda paylaşım yapma isteğinin de kırılmasına yol açmıştır. Birey karşılaştığı zorbalık davranışı karşısında mücadele etmek istese daha fazla zarar görebileceğini düşünerek kendisini geri çekmek istediğini ifade etmiştir.

Bahar: Tanımadığı kişiler tarafından uğradığı siber zorbalık sürecinde mücadele etme noktasında “içine kapandığı” söylemini “Tanımadığım için ne derse inanacak bir pozisyonda oluyorum bu da kötü hissettiriyor. İçime kapanıyorum, kendimi inanılmaz kötü ve yalnız hissediyorum.” şeklinde ifade etmiştir. Elektronik ortamda yaşadığı zorbalık karşısında zor duruma düşen **Vandetta:**

“Kendi mesajlarımın ve fotoğraflarımın sızdırıldığını gördüğüm zaman galiba 2 dk kitlendim. Sanki üzerimden kaynar sular dökülmüştü. O an yer açılsa da yerin dibine girsem bir daha çıkmamak istedim. İntihar etmeyi bile düşündüm o sürede. Yaşamak ve pazartesi günü okula gitmemek için her şeyi yapardım.”

Şeklinde ifade ederken zorbalık süreciyle mücadele etme noktasında kendisini yetersiz hissederken yaşadığı utanç duygusunun etkisiyle günlük yaşamında etrafından bulunan bireylerle karşılaşmamayı amaçlamaktadır. Siber zorbalık sürecine maruz kalan **Vandetta** yaşadığı utanç duygusunun etkisiyle günlük yaşam içerisinde iletişim halinde olduğu bireylerden uzaklaşma isteği duyduğu görülmektedir.

Mağdur rolündeki bireylerle gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda katılımcıların üçü “Hedef Olma Korkusu” yaşadıklarını ifade etmiştir. Hedef olma korkusu yaşayarak elektronik ortamda zorbalık sürecine maruz kaldığını ifade eden **Ece**:

“Kendi resimlerimi atmamı isteyen bile oluyor ama ben böyle sayfaları ve kişileri engelliyorum. O yüzden internette okulumun adını ve açık soy ismimi de paylaşmıyorum, çünkü böyle mesajlar atan çok kişi var. Bana ulaşma olasılıkları beni korkutur.”

Zorbalık davranışının devam etmesini engellemek ve tekrar tekrar zorba bireyin hedefi olmamak için sahip olduğu kişisel bilgileri paylaşmak istemediğini ifade etmiştir. **Leydi**: “Zorbalık karşısında zorba birey tarafından kendisine zarar verileceği düşüncesinin de korkuya yol açtığını “Korkuyorum, başımın belaya gireceğini düşünüp bazen panikliyorum.” şeklinde ifade etmiştir ve cümlelerinde kullandığı korku-panik duyguları **Ece**’nin de hedef olma korkusunu destekler nitelikte olduğu görülmektedir.

Mağdur rolündeki bireylerin ikisi ise “Çözümün Boşa Gideceği Düşüncesi” içerisinde olduklarını ifade etmiştir. **Hürkuş** Yaşadığı zorbalık karşısında tepkisiz kalmasının sebebinin “Susuyorum, kabuğuma çekiliyorum, aslında pek tepki vermiyorum. Versem de karşımdaki ne anlıyor hala devam ediyor. Dedikçe daha üstüne üstüne geliyorlar insanın.” şeklinde ifade ederken zorba bireyi engellemeye yönelik tüm çabalarının boşa gittiğini ne yaparsa yapsın zorbalık sürecinin devam edeceğini belirtmiştir. **Vandetta**: ifadelerinde zorba bireyin kendisini anlamayacağını söylerken **Hürkuş**’u destekler nitelikte söylemlerde bulunmuştur. “Elin kolun bağlı bir şekilde oturuyorsun. Karşındaki kişi insan olsa zaten böyle bir durum olmaz. Onunla oturup konuşmak çok saçma ve vakit kaybı. Tepki vermek istesem de kedimi tutuyorum.” çözümün için çabalamanın boşa gideceğini düşünen **Vandetta** zorba bireyin

davranışlarını engellemek için gerçekleştireceği girişimlerin zorbanın sahip olduğu düşüncelerin ve özelliklerin etkisiyle boşa gideceğini düşünmektedir

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcıların ikisi “Ailelerini Üzmekten Çekindiklerini” ifade etmiştir. **Ece:** yaşadığı mağduriyetin duyulduğunda ailesinin kendisi için üzüleceğini “Zor durumda kaldığımda aileme anlatmak paylaşmak istiyorum ama hayal kırıklığı yaşarlar diye vazgeçiyorum.” ifade ederken yaşadığı mağduriyeti ailesine anlattığında ailesinin kendisi için üzülp, endişeleneceğini düşündüğü için bu durumu onlarla paylaşmak istemediğini belirtmiştir. **Zambak:** Ece’de olduğu gibi yaşadıklarını ailesi ile paylaştığında sorun yaşayacağı korkusunu “Ailemle aramda sorun olacak diye endişeleniyorum. Arkadaşlarıma olan güvenim azalıyor.” diye ifade etmiştir.

Elektronik ortamda mağdur olan katılımcılardan ikisi “Zorbalığa Karşı Savunmasız Hissettiklerini” ifade etmiştir. Elektronik ortamda denetlenebilirliğin ve kontrol edilebilirliğin zayıf olmasının savunmasız kalmasına yol açtığını ifade eden **Bahar:** “Kendimi çok mutsuz ve savunmasız hissediyorum. Güvenemiyorum. Çok riskli ve tanımadığın insanlarla dolu bir yer.” elektronik ortamda hem güven duygusunu sağlayamadığını hem de zorbalık karşısında kendisini mutsuz hissettiğini ifade etmiştir.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan ikisi “İnsanlara Çabuk Güvenme” konusunda sorun yaşadıklarını ifade etmiştir. Elektronik ortamda insanlara kolaylıkla güvendiğini, güveninin zorba bireylerin daha kolay zorbalık yapabilmesine zemin hazırladığını ifade eden **Güvercin:** “İnsanlara aşırı güveniyorum bu durum onların elini bu kadar kuvvetlendiriyor olabilir. Kendimi korumayı öğrenmeliyim.” tanımadığı kişilere duyduğu güvenin kendilerini zor duruma düşürdüğünü düşünen **Güvercin** güven konusunda daha temkinli davranarak kendisini koruyabileceğini ifade etmişlerdir.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan biri ise “Tepkisiz Kaldığında Zorbalığın Unutulacağı Düşüncesi” ile müdahalede bulunmadığını ifade etmiştir. İletişim kurmakta zorlandığını ifade eden **Hürkuş:**

“Evet dediğim gibi benimle alay eden arkadaşlarımla konuşmak, onlara karşı kendimi savunmak istiyorum ama yapamıyorum. Konuşamıyoruz ki. Tepkisiz kalınca unutulacağımı düşünüyorum. Genellikle tepkisiz kalıyorum zaten.”

Zorba bireyin yaptığı davranışlar karşısında tepkisiz kaldığını ifade etmiştir.

Ahlaki gerekçelendirme teması altında mağdur rolündeki bireyler, elektronik ortamın denetlenebilirliğinin ve kontrolünün zor olduğunu, zorbalıkla mücadele etmek isteseler de zorba bireyle iletişim kurmanın zorba bireyin sahip olduğu (anlayışsızlık, zorbalık yapma isteği, zarar verme duygusu) düşüncelerin ve özelliklerin etkisiyle zor olduğunu düşünmektedirler ve tekrar zorba bireyin hedefi olmamak için panik ve korku duygusu yaşayabilmektedirler. Mağdur bireylerin elektronik ortamda yaşadıkları güvensizlikle kendilerini çaresiz ve savunmasız hissederek çabalarının da boşa gideceği düşüncesiyle zorbalıkla mücadele etmek yerine sorumluluk almak istemedikleri ve tepkisiz kaldıkları görülmektedir. Elektronik ortamda yaşanan siber zorbalığın günlük yaşam içindeki davranışları da etkilediği, mağdur bireylerin ilişkileri güvensiz bularak geri çekilme ve içe kapanma davranışları gösterdikleri görülmektedir.

Avantajlı-Hafifletici Kıyaslama

Araştırma kapsamında ergen bireyle gerçekleştirilen görüşmenin elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında mağdur rolündeki bireylerin **Avantajlı-Hafifletici Kıyaslama** adlı tema altında kendini koruma düşüncesi, daha büyük sorunlara yol açmak istememe düşüncesi, internetin kısıtlanmasından çekinme konularında paylaşımlara ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında mağdur rolündeki bireylerin **Avantajlı Hafifletici Kıyaslama** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan yedisi “Kendini Koruma Düşüncesi” ifade etmiştir. Tanımadığı kişiler tarafından zorbalığa uğradığını ifade eden **Ece:**

“Normalde tanıdığımı düşündüğüm bir arkadaşım la nette yazışırken tanıyamadığım kadar öfkeli ve anlamsız sözleri, davranışları olabiliyor. Direkt takipten çıkıp, engelliyorum. Ama bu konuyu ailem ve arkadaşlarım bilse çok rahatsız olurum. Şu ana kadar hep mesajları sildim, engelledim.”

Mağdur birey günlük yaşam içerisinde tanıdığı bireylerinde elektronik ortamda antisosyal davranışlarda bulunduğunu söylerken, kendisini korumak için zorba bireyleri

arkadaşlıktan çıkararak engellediğini, aldığı bu önlemlerle kendini koruduğunu ifade etmiştir.

Zorba bireylerin kendisine zarar vermesini engellemek için paylaşımlarını yoruma kapatan **Bulut**: “Paylaşımlarım beğeniye açık ama yoruma kapalı, çünkü paylaşımlarımın altında sohbet ve yorum olması hoşuma gitmiyor. Beğenilmesi için paylaşım yapıyorum yorum yapılması için değil.” şeklinde ifade ederken tanımadığı kişilerle iletişim kurarken sadece bilgi alışverişinde bulunduğunu, kişisel bilgilerini paylaşmayarak kendisini koruduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortamda kişisel bilgilerini paylaşarak zorba bireyin hedefi haline gelen **Güvercin**:

“Sosyal medya hesabımı çalmışlardı bütün özel bilgilerimi almışlardı bende bu işlerden anlayan arkadaşım ile konuştum çok zor da olsa hesabımı onun sayesinde kurtarabilmişim. Öyle gelen her arkadaşlık isteğini kabul etmiyorum artık.”

Bulut’ta olduğu gibi daha dikkatli ve temkinli davranarak her gelen arkadaşlık isteğini kabul etmeyerek zorba bireyin hedefi olmanın önüne geçmeye çalıştığını ifade etmiştir.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan altısı ise “Daha Büyük Sorunlara Yol Açmak İstemediklerini” ifade etmiştir. **Hürkuş**: “Dedikçe daha üstüne üstüne geliyorlar insanın.” diyerek zorba bireyi durdurmak için çabaladıkça daha çok üstüne gelindiğini ifade etmiştir. Zorba bireyin gerçekleştirdiği davranış karşısında daha fazla zarar görmemek için herhangi bir davranışta bulunmadığını **Bulut**: “Olayın büyümemesi için tepkisiz kalıyorum.” şeklinde ifade etmiştir. Elektronik ortamda mağdur olan **Hürkuş** ve **Bulut** zorba bireylerle mücadele etmek istediğinde antisosyal davranışın kendi üzerindeki olumsuz etkisinin artacağını düşünmektedir. Zorba bireyle tek başına mücadele etmek yerine ailesinden yardım aldığını ifade eden **Maradona**: “Ben anneme söylüyorum hemen yoksa bu iş daha büyür başım daha çok ağrır diye yoksa kendim uğraşsam çözülmez o iş.” diyerek ifade etmiştir. Zorba bireye karşı antisosyal davranışla intikam almak istese de aldığı destekler aracılığıyla daha büyük sorunlardan kendisini korumuştur.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan biri “İnternetin Kısıtlanmasından Çekindiğini” ifade etmiştir. Yaşadığı mağduriyetin ailesi tarafından öğrenildiğinde internetin yasaklanacağı korkusu yaşayan **Ece**: “İnternet ortamını bilseler

asla internette istediğim gibi vakit geçirmeme izin vermezler.” diyerek yaşantılarını ailesinden gizleyerek internet kullanmaya devam ettiğini ifade etmiştir.

Avantajlı-hafifletici kıyaslama teması altında mağdur bireyin zorba bireyle mücadele etmek için gerçekleştireceği girişimlerin kendisinin daha ciddi sorunlarla karşılaşmasına yol açabileceğini bununla birlikte yaşantısını ebeveynlerine anlattığında elektronik ortama ulaşmasının engelleneceği düşüncesiyle yaşadığı zorbalığı gizlediği görülmektedir. Antisosyal eylem gerçekleşmeden mağdur bireylerin kendilerini korumak için kişisel ve özel bilgilerini paylaşmaktan uzak durarak paylaşımlarını daha gündelik, evrensel konulardan seçerek kendilerini güvende hissetmek için çabaladıkları görülmektedir.

Suçlama

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşmenin elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında mağdur rolündeki bireylerin **Suçlama** adlı tema ve Zorbalığın Tüm Kaynağı Zorba Bireyin Özellikleri, Zorba Bireyin Kıskançlık Duygusuna yönelik paylaşımlarda bulunulmuştur.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında mağdur rolündeki bireylerin **Suçlama** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan sekizi “Zorbalığın Tüm Kaynağının Zorba Bireyin Özellikleri” olduğunu ifade etmiştir. Mağduriyetin yaşanmasında kendisinin herhangi bir olumsuz etkisinin olmadığını savunan **Can**: “Başıma gelen olayları düşündüğümde, asla olayı başlatan taraf olmadığımı fark ettim. O yüzden, karşı tarafla ilgili olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebilirim.” diyerek antisosyal davranışın tek taraflı olarak zorba birey tarafından gerçekleştirildiğini “gönül rahatlığıyla” ifade etmiştir. Olaya geniş açıdan bakarak genel olarak insanları “rahatsız etmekten” keyif alan insanların olduğunu **Leydi**: “Sadece benim değil birçok insanın başına olumsuz durumlar gelebilir. Çünkü insanları rahatsız etmekten hoşlanan insanlar var. Bu insanlar olduğu sürece bu olumsuz durumlar yaşanmaya devam edecektir.” şeklinde ifade etmiştir. **Leydi**’de olduğu gibi olaya geniş bir çerçeveden bakan **Vandetta**: “Çünkü birçok kişi içinde mükemmel bir sadistlik besliyor.” zorba bireylerin “sadistlik” besleyerek antisosyal davranışı gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda hem

tanıdığı hem tanımadığı bireylerin zarar verebildiğini ifade eden **Bahar**: “Çünkü kim yazıyorsa beni tanımadan yazıyor ya da tanıyıp kötülüğümü üzülmemi istiyor ve ben sebebini anlayamadıkça daha kötü oluyorum.” diyerek zorba bireyin mağdura duygusal olarak zarar verme düşüncesi içerisinde olduğunu ifade etmiştir. Zorba bireyin “ilgi görme ihtiyacı” gibi kişisel ihtiyaçlarının zorbalık davranışını gerçekleştirmede etkili olduğunu ifade eden **Vandetta**: “Bence bunun sebebi ilgi görmek istemesi. Arkasından konuşulması onun istediği bir olay. İyi veya kötü fark etmez. Sadece herhangi bir durumda veya bir yerde adı geçsin onun için yeter.” diyerek zorbaların dikkat çekmek için herkese zarar verebileceğini, kullanıcıların belli testlerden geçerek elektronik ortamda kullanıcı olabilmesi gerektiğini savunmuştur. Elektronik ortamda mağdur olan **Vandetta** antisosyal davranışın başlamasında ve devam etmesinde herhangi bir etkilerinin olmadığını ifade ederken zorba bireyin sahip olduğu özellikler ve ilgi görme gibi kişisel ihtiyaçlarının etkisinin olduğunu ifade etmiştir.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan üçü “Zorba Bireyin Kıskançlık Duygusuna” sahip olduğunu ifade etmiştir. Zorbalık davranışının kendisiyle alakalı olmadığını düşünen **Hürkuş**: “Buna neden olan ben değilim ki. Arkadaşlarım kötü düşünüyorlar, belki beni kıskanıyorlar o yüzden alay ediyorlar. Neden öyle davrandıklarını anlamam oldukça zor.” zorba bireyin sahip olduğu kıskançlık duygusunun etkisiyle zorbalığı gerçekleştirdiğini ifade ederken, tam olarak kendisine karşı yapılan antisosyal davranışın nedenini anlayamadığını da ifade etmiştir.

Suçlama teması altında mağdur rolündeki bireylerin antisosyal davranışları gerçekleştirmelerinde, elektronik ortamda zorba olan bireylerin sahip oldukları mağduru üzmemekten ve zarar vermekten keyif almak, acımasızlık, saygısızlık gibi kişisel özelliklerinin etkili olduğunu düşünebilmektedirler. Elektronik ortamda mağdur olan birey antisosyal davranışın başlamasında ve devam etmesinde herhangi bir etkisinin olmadığını ifade ederken zorba bireyin sahip olduğu özellik ve ilgi görme gibi kişisel ihtiyaçlarının etkisinin olduğu görülmektedir. Antisosyal davranışın nedenini anlamakta güçlük çeken mağdur bireyler arkadaşları arasındaki popülerliklerinin zorba birey tarafından kıskanılabileceğini, kıskançlığın da antisosyal davranışın gerçekleştirilmesinde etkisinin olabileceğini ifade etmişlerdir.

Sonuçların Önemszenmemesi veya Küçümsenmesi

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında mağdur rolündeki bireylerin **Sonuçların Önemszenmemesi veya Küçümsenmesi** adlı temanın ve zorbalığı umursamama, zorbalığı görmemezlikten gelme adlı başlıklarda paylaşımlarda bulundukları görülmüştür.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında mağdur rolündeki bireylerin **Sonuçların Önemszenmemesi veya Küçümsenmesi** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan dördü “Zorbalığı Umursamadığımı” ifade etmiştir. Elektronik ortamda mağduriyet yaşayan **Maradona**: “Önceleri korku ve tedirginlik oluyordu ama şimdi pek bir duygu yaşamıyorum, etkilenmiyorum” diyerek karşılaştığı zorbalık davranışlarına alıştığını, şu anda daha önce karşılaştığı antisosyal davranışlar gibi etkili olmadığını ifade etmiştir. Çok öfkelenirse antisosyal davranışlarda bulunduğunu ifade eden **Can**: “Şimdilerde ya sorun yaşadığım kişiyi şikâyet ediyorum ya da hiç aldırış etmiyorum. Bazen çok öfkelenirsem o ayrı o zaman internet üzerinden yorum yapıyorum sevmeyecekleri şekilde.” diyerek zorba bireyle mücadele etmek yerine onunla ilgili şikâyetle bulunduğunu veya hiç ilgilenmeyerek antisosyal davranışa anlam yüklenmediğini ifade etmiştir.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan üçü “Zorbalığı Görmemezlikten Geldiğini” ifade etmiştir. Elektronik ortamda zorba bireyin antisosyal davranışına maruz kalan **Hürkuş**: “Aslında pek bir şey yapmıyorum. Bazen o arkadaşım ile iletişimi kesiyorum bazen de hiçbir şey olmamış gibi bir süre sonra tekrar konuşuyorum. Yani pek çaba harcadığım söylenemez.” diyerek zorba bireyle iletişimi keserek, zorbalıkla mücadele etmek yerine görmemezlikten gelerek herhangi bir “çaba” harcamadığını ifade etmiştir. Zorba bireyin gerçekleştirdiği davranış karşısında ona tepki vermenin bireyin kendisini değerli zannetmesine sebep olduğunu ifade eden **Bahar** “Ama artık bir tepki vermiyorum verdikçe kendilerini bir şey sanıyorlar. Kapıyorum gözlerimi onlara.” diyerek onları görmemezlikten geldiğini ifade etmiştir.

Sonuçların önemsenmemesi veya küçümsenmesi teması altında, elektronik ortamda zorbalık davranışının yoğun bir şekilde yaşanmasıyla antisosyal davranış gerçekleştirebilme beklentisinin mağdur bireyde oluşmasının zorbalık davranışına anlam yüklemelerinin önüne geçerek mağdur bireylerin antisosyal davranışa alışmalarına ve davranışı önemsememelerine yol açtığı tespit edilmiştir. Tanıdıkları kişilerin antisosyal davranışta bulunmalarını iletişim kurarak çözebileceklerini düşünen mağdur bireylerin, tanımadıkları kişiler tarafından gerçekleşen zorbalık davranışlarını önemsemedikleri görülmektedir. Mağdur bireylerin zorba bireylere tepki vermek yerine onları görmemezlikten gelerek sürecin sonlanmasını bekledikleri, çaba harcamak istemedikleri görülmektedir. Ayrıca zorba bireye tepki vermenin kendisini değerli hissetmesine yol açabileceği düşüncesinin de mağdur bireyin mücadele etme davranışının önüne geçebildiği görülmektedir.

Sorumluluğun Yer Değiştirmesi

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında mağdur rolündeki bireylerin **Sorumluluğun Yer Değiştirmesi** adlı tema ve “Zorbalıkla Mücadelede Sorumluluk Almak İstememe Düşüncesi, Zorbalığın Yanlış Anlaşılmadan Kaynaklandığı Düşüncesi, Zorbalığın Kendisiyle Alakalı Olmadığını Düşünme, Zorbalığın Etkisinin Kendiliğinden Geçmesini Bekleme, Zorbalığın Kendisiyle Alakalı Olmadığını Düşünme, Kendi Düşüncelerini Anlatmak Zorunda Olmadığını Düşünme” adlı başlıklarda paylaşım yaptığı görülmüştür.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında mağdur rolündeki bireylerin **Sorumluluğun Yer Değiştirmesi** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan yedisi “Zorbalıkla Mücadelede Sorumluluk Almak İstemediklerini” ifade etmiştir. Zorba bireyle mücadele konusunda cesaret edemediğini ifade eden **Hürkuş**: “Olumsuz bir durum yaşadığımda canım sıkılıyor, daralıyorum, konuşmak açıklamak istiyorum kafamın içinde ama cesaret edemiyorum genelde susuyorum.” diyerek mücadele etmek yerine susmayı tercih ettiğini söylemiştir.

Zorba bireyin antisosyal davranışına maruz kalan **Bulut:** karşılaştığı davranış karşısında zorba bireyi engellediğini “Kişiyi takipten çıkıp, sayfa ve kişiyi sosyal medya butonlarından şikâyet ederek engelliyorum.” sözleriyle ifade etmiştir. Elektronik ortamın zorba bireylere sağladığı avantajların (anonimlik) onların daha rahat hareket etmesine imkân tanıdığını **Maradona:** “Sosyal medyanın güvensiz bir ortam olması, kimsenin kimseyi tanımaması, arada ekranlar bulunduğundan yüz yüze olunmadığından cesur davranılarak risk alınması. Sorun yaşadığım kişileri, siteleri siliyorum, engelliyorum.” şeklinde ifade ederken zorba bireyle mücadele etmek yerine onu engelleme yoluna gittiğini söylemiştir. Zorbalık karşısında zorbalığa antisosyal davranışlarla karşılık verdiğini söyleyen **Güvercin:** “Yaşadığım sorunlar karşısında hırslanıyorum bazen içimden küfür ettiğim bile oluyor. Sonunda iletişimi kesiyorum.” diyerek zorba bireyle iletişimi kopararak sorundan uzaklaşabildiği ifade etmiştir. Elektronik ortamda antisosyal davranışa maruz kalan **Leydi:** “Hoşuma gitmeyen mesajlar aldığımda hesabı engelliyorum.” diyerek **Maradona**’ya benzer şekilde hesabı engellediğini ifade etmiştir.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan üçü “Zorbalığın Yanlış Anlaşılmadan Kaynaklandığını” ifade etmiştir. Elektronik ortamda bireylerin cümleleri daha kısaltmak için kullandıkları ifadelerin karşılıklı olarak yanlış anlaşılabilirliğini **Hürkuş:**

“Yazararak anlatmak konuşarak anlatmaktan daha zor. Bazen kısa cümleler kurunca ne demek istediğimiz tam anlaşılmıyor olabilir. Sosyal medyada arkadaşlarımla mesajlaşırken normalde olduğundan çok daha fazla tartışırız, birbirimizi anlamadığımız ve yanlış anladığımız durumlar çok sık olur.”

Şeklinde ifade etmiştir. Elektronik ortamda arkadaşlarının yazdıklarını anlamakta zorluk çektiğini ifade eden **Leydi:** “Bazen arkadaşımın ne demek istediğini anlamayabiliyorum. Onlar iyi bir şeyler söylüyorlar genelde birbirimizle dalga geçtiğimiz için yanlış anlayabiliyorum.” diyerek aralarındaki sürekli dalga amaçlı konuşmaların yanlış anlaşılmalara yol açabildiğini kendisine gelen yazıların dalga amaçlı mı? Yoksa ciddi bir amaçla mı? Yazıldığı konusunda ayrıma gitmekte zorlandığını söylemiştir.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan üçü “Zorbalığın Kendisiyle Alakalı Olmadığı Düşüncesini” ifade etmiştir. Elektronik ortamda olumsuz yaşantıların kendi üstüne geldiğini **Ece:** “Yani olumsuz olanı çekiyormuşum gibi hissediyorum. Ben yalnızca arkadaş olmak istediğim için ekliyorum insanları ama bazen sonucunda kötü

anılarım oluyor.” diye ifade ederken elektronik ortamda iyi niyetle olumlu ilişkiler kurmak isterken zorbalığa uğradığını söylemiştir.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan ikisi “Zorbalığın Etkilerinin Kendiliğinden Geçmesini Beklediklerini” ifade etmiştir. Karşılaştığı zorbalık davranışının etkisinin kendiliğinden ortadan kalkması için sadece beklediğini **Hürkuş:** “Olumsuz durumun etkisinin azalmasını bekliyorum. Bir süre sonra eskisi kadar düşünmüyorum ve unutuyorum” olarak ifade ederken bir süre sonra antisosyal davranışı unuttuğunu söylemiştir. Siber zorbalık davranışına karşı antisosyal davranışta bulunmak isteyen **Zambak:** “Ailemin öğrenmemesi için sessiz kalıyorum. Ama aslında o kişiyi herkese rezil etmek istiyorum.” diyerek yaşadıklarını ailesinden gizli tutmak için sessiz kalarak sorunun çözülmesini beklediğini ifade etmiştir.

Elektronik ortamda mağdur rolündeki katılımcılardan biri “Kendi Düşüncelerini Anlatmak Zorunda Olmadığını” ifade etmiştir. Elektronik ortamda kendi düşüncelerini karşı tarafta bulunan bireye anlatmanın zor olduğunu ifade eden **Vandetta:** “Kimseye kendi ideolojimi anlatmak, bulunduğu çukurdan kurtarmak zorunda değilim. Ve kimseye bir olayımı internet üzerinden anlatmıyorum.” diyerek gerçekleştirdiği mücadelenin boşa gittiğini düşündüğü için artık kimseye kendisini anlatmak zorunda olmadığını söylemiştir.

Sorumluluğun yer değiştirmesi teması altında mağdur rolündeki bireyler elektronik ortamda jest, mimik, o andaki fiziksel görüntü gibi mesaj iletilmesinde önemli bir yeri olan faktörlerin kullanılmamasının yanında elektronik ortamda daha çok kısaltmaların kullanılarak iletişim kurulmasının yanlış anlaşılmalara yol açabildiğini ve zorbalık olarak algılanabildiğini düşünmektedirler. Mağdur bireyler elektronik ortamda olumlu ve iyi niyetli ilişkiler kurmak isteselerde zorbaların kendi amaçları doğrultusunda (olduğundan üstün görünmek, egemenlik kurmak vb.) zorbaca davrandıklarını ifade etmektedirler. Elektronik ortamın zorba bireye sağladığı avantajlar (anonimlik vb.) karşısında mücadele etmekte zorlanan mağdur bireylerin zorba ile mücadele etmeye cesaret edemedikleri, mücadele etmek yerine susmayı tercih ettikleri görülmektedir.

4.5.4. Zorba rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik yapısal modelin test edilmesi

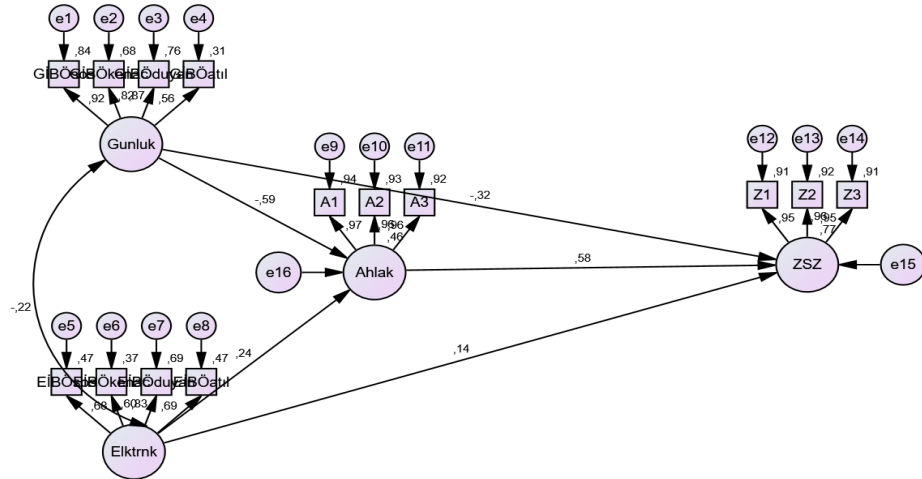
Zorba rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik gerçekleştirilen analiz sonucunda ortaya çıkan uyum iyiliği değerleri Tablo 4.5’te verilmiştir.

Tablo 4.5. Hipotetik modele ait uyum değerleri

Uyum İndeksleri	Değerler
X ² / sd (304.31/71)	4.29
RMSEA (% 95 güven aralığı)	.77
CFI	.97
NFI	.96
GFI	.92
AGFI	.89

Tablo 4.5 incelendiğinde ortaya çıkan uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde yer aldıkları görülmektedir.

Üçüncü adımda zorba rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik oluşturulan yapısal modelin test edilmesi sonucunda elde edilen yol katsayıları Şekil 4.5'te verilmiştir.

Şekil 4.5. Zorba rolüne ilişkin standardize edilmiş yol katsayıları. Günlük yaşam iletişim becerileri, Elektronik elektronik ortam iletişim becerileri, Ahlak ahlaki çözülme, ZSZ zorba rolünde siber zorbalık.

Şekil 4.5'teki yapısal modelin analiz edilmesinin sonucunda elde edilen standardize edilmiş yol katsayıları incelendiğinde günlük yaşam iletişim becerileri ile elektronik ortam iletişim becerileri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ($\beta = -.22, p < .05$) sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca günlük yaşam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme ($\beta = -.59, p < .05$); elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme ($\beta = .24, p < .05$); günlük yaşam iletişim becerilerinin zorba rolünde siber zorbalığı ($\beta = -.32, p < .05$); elektronik ortam iletişim becerilerinin zorba rolünde siber zorbalığı ($\beta = .14, p < .05$); ahlaki çözülmenin zorba rolünde siber zorbalığı ($\beta = .58, p < .05$) anlamlı bir şekilde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Dolaylı etkilere yönelik analizler incelendiğinde günlük yaşam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık arasında ahlaki çözülmenin aracılık etkisinin olduğu ($\beta = -.34, p < .05$) tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasında negatif yönlü, ahlaki çözülme ile zorba rolünde siber zorbalık sürecine katılımında da pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Elektronik ortam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık arasında ahlaki çözülmenin aracılık etkisinin olduğu ($\beta = .14, p < .05$) tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme düzeyi arasında pozitif ilişki tespit edilirken, ahlaki çözülme ile zorba rolünde siber zorbalık düzeyi arasında da pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Elektronik iletişim becerilerinde artış ahlaki çözülme düzeyinde artışa yol açarken bireyin zorba rolünde siber zorbalık sürecine katılımında da artışa yol açmaktadır.

Aracılık etkisinin incelendiği modelin uyum iyiliği indeksleri $\chi^2(71, N = 551) = 304.31, p < .001$; GFI = .92; CFI = .97; NFI = .96; AGFI = .89; RMSEA = .077. Aracılık modeline ilişkin uyum indeksleri incelendiğinde iyi düzeyde uyum gösterdikleri tespit edilmiştir.

4.5.5. Zorba rolünde günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim algılarına yönelik nitel bulgular

Katılımcıların mağdur, zorba ve gözlemci olarak siber zorbalık sürecindeki yaşantılarında günlük yaşamda ve elektronik ortamdaki iletişime yönelik algıları etkili olabilmektedir. Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin analiz sonucunda zorba rolündeki ergenlerin iletişime yönelik algıları Şekil-4.6’da verilmiştir.

Şekil 4.6. Zorba rolü iletişim algılarına ilişkin şema gösterimi

Şekil-4.6 incelendiğinde görüşme yapılan siber zorbalık sürecine zorba rolünde katılan ergenlerin iletişim Algıları; “Günlük Yaşam İletişim Algıları ve Elektronik Ortam İletişim Algıları” adlı iki ana temaya varılmıştır.

Günlük Yaşam İletişim Algıları

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Günlük Yaşam İletişim Algıları” adlı tema altında Belirsiz, Samimi, Sınırlı, Anlaşmazlık, Sıkıntılı, Saygılı, Stresli, Kavgalı, Baskılı, Kişi ve Ortam Göre Değişen başlıklarına ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin zorba rolündeki bireylerin günlük yaşam iletişim algılarına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Günlük yaşam içerisinde kurduğu ilişkilerde sorun yaşadığını baskın bir şekilde ifade eden sıkıntılı alt temasında yanıt veren **Vaveyla**: “Aklıma gelen ilk şey sorun sorun sorun sanırım ilişkilerimde çok iyi olduğumu söyleyemem. Bazen kendimi iyi ifade edemediğimi düşünüyorum ve üzülüyorum.” ailesine ve arkadaşlarına karşı kendisini ifade etmekte zorlandığını söylemiştir.

Ailesinin kendisine karşı tutumunun katı olduğunu düşünen kavgalı ve baskılı alt temalarında yanıt veren **Kral**: “Ailemle sorunlarım var. Aklıma ettiğimiz kavgalar geliyor hep genç bir kişi bu kadar sıkıştırılmaz...” ailesinin sadece kendisini düşünüp kendisine değer vermediğini ifade etmiştir.

Kişi ve ortama bağlı olarak değişen alt temasında yanıt veren **Vera**: “Bulunduğum ortama veya birlikte vakit geçirdiğim insanlara göre değişebiliyor. Aslında en önemlisi ruh halime göre değişebiliyor.” ilişkilerinin duygu durumuna ve karşısında bulunan kişinin kim olduğuna bağlı olarak değiştiğini ifade etmiştir.

Siber zorbalık sürecine zorba rolünde katılan ergenlerin günlük yaşam içerisinde kurdukları ilişkilerde kendilerini Güvenli, Belirsiz, Samimi, Sınırlı, Anlaşmazlık, Sıkıntılı, Saygılı, Stresli, Kavgalı, Baskılı, Kişi ve Ortam Göre Değişen olarak ifade etmişlerdir ve sonuçta belirlenen düşüncelerle katılımcıların iletişim becerilerinin genel olarak olumsuz öğeler taşıdığı ve etkisiz ve sağlıksız olduğu, bu durum ise zorbaların günlük yaşamda iletişim becerilerinin düşük olduğu anlamına gelebilir.

Elektronik Ortam İletişim Algıları

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Elektronik Ortam İletişim Algıları” adlı tema altında Güvensiz, Dikkatli, Yüzeysel, Mesafeli, Dalgalı, Tedirgin, Kendini Rahat İfade Etme, Eğlenceli, Güvenli, Samimi, Özgüvenli başlıklarına ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin zorba rolündeki bireylerin elektronik ortam iletişim algılarına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda hızlı ve kolay bir şekilde sosyal çevrenin genişletilebildiğini düşünen yüzeysel ve dalgalı alt temalarında yanıt veren **Fenerbahçe**: “Çok hızlı yakın bir iletişim kurup aynı şekilde hızlı bir şekilde soğuyabiliyorsunuz. Sanal ortam çok farklı ama çok bağlayıcı değil, ilişkilerimde yaşadığım durumlar beni çok etkilemiyor.” elektronik ortamda duygusal olarak güçlü ilişkiler kurulamadığı için daha bağların daha yüzeysel kaldığını ve ilişkilerin günlük olarak değişebildiğini ifade etmiştir.

Kendisini daha rahat ifade etme alt temasında yanıt veren **Vaveyla**: “...sanal ortamda kendimi daha iyi ifade ettiğimi düşünüyorum ve buna sanal ortamda ulaşmak gerçek hayattan daha kolay.” olarak ifade ederken elektronik ortam ilişkilerinin günlük yaşamdan daha kolay bir şekilde kurduğunu söylemiştir.

Özgüvenli ve kendini daha rahat ifade etme alt temalarında yanıt veren **Toprak**: “Kendimi sanal ortamda daha özgüvenli ve rahat hissediyorum. Fotoğraflarıma beğeni geldiğinde kendimi çok mutlu hissediyorum. Benim için çok önemli.” diyerek elektronik ortamda yaptığı paylaşımlara olumlu geri dönütlerin gelmesinin kendisini mutlu ettiğini ifade etmiştir.

Siber zorbalık sürecine zorba rolünde katılan ergenlerin elektronik ortam içerisinde kurdukları ilişkilerde kendilerini “Samimiyetsiz, Güvensiz, Dikkatli, Yüzeysel, Mesafeli, Dalgalı, Tedirgin olarak algıladıkları gibi Eğlenceli, Güvenli, Kendini Rahat İfade Etme, Samimi, Özgüvenli olarak da algıladıklarını ifade etmişlerdir. Kısacası katılımcıların elektronik ortam iletişim becerilerinin olumlu olduğu gibi etkisiz ve sağlıklı olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

4.5.6. Zorba rolünde ergenlerin siber zorbalık sürecindeki yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkilerine yönelik nitel bulgular

Ergenlerin zorba rolünde siber zorbalık davranışına yönelik düşünceleri siber zorbalık davranışını gerçekleştirme veya gerçekleştirilmeme kararını vermelerinde etkili olabilmektedir. Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin analiz sonucunda siber zorbalık sürecine zorba rolünde katılan bireylerin yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkileri Şekil-4.7’de verilmiştir.

Şekil 4.7. Zorba rolündeki bireylerin siber zorbalık sürecine yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkileri

Şekil-4.7 incelendiğinde görüşme yapılan siber zorbalık sürecine zorba rolünde katılan ergenlerin psikolojik tepkileri; “Ahlaki Gerekleştirme, Örtmece Dil, Sonuçların önemsenmemesi veya Küçümsemesi, Sorumluluğun Yer Değiştirmesi, Suçlama ve Sorumluluğun Yayılması” adlı altı ana temaya varılmıştır.

Ahlaki Gerekçeleştirme

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda Ahlaki Gerekçeleştirme adlı tema ve İntikam Alma Düşüncesi, Düşünmeden Hareket Etme, Üstünlük Kurma Çabası, Mağduru Cezalandırma, Mağdura Sinirlenmenin Etkisiyle, Değersizlik Hissi, Gruba Uyma, Hırslarının Etkisiyle, Mağduru Sevmemenin Etkisiyle, Kin Duygusunun Etkisiyle adlı başlıklara ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında zorba rolündeki bireylerin **Ahlaki Gerekçeleştirme** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan yedisi “İntikam Alma Düşüncesi” içinde olduklarını ifade etmiştir. Günlük yaşamda karşılaştığı zorbalık sürecinde kendini savunamadığını ifade eden **Toprak**: “Bazen ezilen tarafta olmaktan çok sıkılıyorum. Bu şekilde fiziksel olarak güçlü olmasam da kendimi savunabiliyorum. Klavyeme çok güvenirim.” diyerek elektronik alandaki becerileriyle kendisini savunabilmek ve günlük yaşamın intikamını alabilmek için antisosyal davranışlarda bulunduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortamın kendisine sunduğu anonimlik özelliğini kullanan **Vaveyla**: “Tabi daha önce de söylediğim gibi sahte hesabımdan ben de zaman zaman alay ediyorum hatta bazen küfür ettiğim bile olabiliyor. Bu şekilde bana yanlış yapanlardan intikamımı alabiliyorum.” diyerek kendisine gerçekleştirilen antisosyal davranış karşısında kimliğini gizleyerek intikamını aldığını ifade etmiştir. **Vaveyla**’da olduğu gibi kendisine karşı gerçekleştirilen antisosyal davranıştan intikam almak istediğini **Vera**: “Kendimce ondan intikam almam gerektiğini hissettim. Bir kere yaptım az önce dediğim gibi intikam diyebilirim onun yanına bırakamazdım.” olarak ifade etmiştir. Zorba bireylerin elektronik ortamın kendilerine sunduğu avantajlardan (anonimlik, günlük yaşamda olduğu gibi fiziksel güce ihtiyaç duymama vb.) yararlanarak karşılaştığı bireylerden siber zorbalık davranışını gerçekleştirerek intikam aldıkları görülebilmektedir. Katılımcıların elektronik ortamda sahip oldukları becerileri kullanarak kendilerine karşı antisosyal davranışı gerçekleştiren bireylerden intikam almak amacıyla antisosyal davranışları gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan beşi “Düşünmeden Hareket Ettiklerini” ifade etmiştir. Gerçekleştirdiği zorbalık davranışının doğru bir eylem olup olmadığı noktasında sorgulama içine giren **Toprak**: “Aslında ilk başta içimden geçenleri

söylediğim için mutlu oluyorum ama daha sonra bunu neden dedin diye kendime sorular soruyor ve yaptığımdan pişmanlık duyuyorum” diyerek düşünmeden ve dinlemeden hareket etmenin pişmanlığını yaşadığını ifade etmiştir. **Toprak** ile benzer düşüncelere sahip olan **Su** kendini kontrol etmekte zorlanan ve zorbalığı kendi kontrolü dışındaki sebeplere bağlarken “Bence bu davranışların altında düşünmeden, anlık bir şekilde hareket etmek yatıyor. İşte elde olmayan sebepler bazen bu duruma neden olabiliyor. Tam olarak bir şey düşünmeden dilime gelen her şeyi söyleyebiliyorum.” diyerek herkesin hata yapabileceğini söylerken düşünmeden bir anda antisosyal eylemin gerçekleştiğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda antisosyal davranışın gerçekleşmesinde kendisi dışındaki faktörlerin etkili olduğunu düşünen bireyler herkesin hata yapabileceğini düşünerek davranışlarını sorgulama içine girebildikleri görülmektedir. Düşünmeden bir anda aldıkları karar doğrultusunda gerçekleştirdikleri antisosyal eylemin sonunda pişmanlık duygusu yaşayabilmektedirler.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan dördü “Üstünlük Kurma Çabası” içinde olduklarını ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecine zorba olarak katıldığını ifade eden **Toprak**: “Biraz da benim ezmem gerekiyor biraz da benim üstlerde olmam gerekiyor.” diyerek kendi mağduriyetlerinin etkisiyle karşı tarafa zorbalık yaparak üstünlük kurmak istediğini ifade etmiştir. **Toprak** gibi yaşadığı mağduriyet karşısında kendisine uygulanan antisosyal davranışlara kendisinin de cevap vererek karşılıksız bırakmak istemeyen **Firuze**: kendisini “Kendimi robot gibi hissediyorum. O yazsın sen yaz o kötü şeyler yapsın sen yap. Yani ona cevap vermesem olmaz.” olarak ifade etmiştir. **Toprak** ve **Firuze**’yi destekler nitelikte ifadelere yer veren **Şeker Adam**: “Neden alttan alıp kendimi ezdireyim ki gerekeni yaparım bende diye düşünüyorum.” diyerek alttan almasının doğru olmadığını ve antisosyal davranışlarla karşılık vereceğini ifade etmiştir. Elektronik ortama zorba olarak katılan bireyler genel olarak kendilerine karşı yapılan antisosyal davranışların karşılığı olarak daha üstün olabilmek için siber zorbalık davranışına başvurabilmektedirler. Antisosyal davranış karşısında alttan almanın ve çözüm odaklı yaklaşım sergilemenin doğru olmadığını antisosyal davranışa antisosyal davranışla karşılık vermenin doğru olduğunu düşündükleri görülmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan ikisi “Mağduru Cezalandırdıklarını” ifade etmiştir. Elektronik ortamda popüler olduğunu düşündüğü bir kişiye sadece popüler olduğu için yaptığı antisosyal davranışı **Toprak**: “Bir kere bir kıza

sesinin iğrenç olduğunu ve asla ağzını açmaması gerektiğini söylemiştim. Kendisi oldukça popüler bir insandı ne yapacak diye bekledim hiç tepki bile vermedi.” olarak ifade etmiştir. **Toprak**’a benzer şekilde antisosyal davranışı gerçekleştirmek için herhangi bir nedeni olmadığını ifade eden **Firuze**: “Hiçbir neden olmadan nefret dolu oluyorum karşımdaki insanlara. Ve o anda içimdeki nefreti içeren olumsuz mesajlar atmak geliyor sadece içimden. Atıyorum da.” diyerek mağdura karşı sebepsiz nefreti, mağduru cezalandırmak için siber zorbalık olarak yansıttığını ifade etmiştir. Elektronik ortamda zorbalık davranışını gerçekleştiren bireyler geçerli bir sebep bulamadan mağdura karşı tepkilerini siber zorbalık yaparak mağduru cezalandırma yoluna gittikleri görülmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan ikisi “Mağdura Sinirlenmenin Etkisiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Elektronik ortamda mağdurun gerçekleştirdiği davranışlar karşısında sinirlenerek siber zorbalık yaptığını **Kral**: “Sinirlendiğimde veya toplumsal olarak rahatsız edici bir şeylerle karşılaştığımda ben de aşağılayıcı veya olumsuz mesajlar gönderebiliyorum.” şeklinde ifade etmektedir. **Kral**’a benzer olarak sinirlendiğinde kendisini kontrol etmekte zorlandığını ifade eden **Pastacı**:

“Durup dururken insanları rahatsız etmek için bu şekilde davranışlarda bulunmam, bulunmamaya çalışırım. Ama dediğim gibi sinirli olduğum zamanlarda bunu dışarı vurmak istediğimde belki ben de karşımdakileri kırabilecek bir üslup kullanıyor olabilirim istemeden de olsa.”

Sinirini siber zorbalık davranışını gerçekleştirecek karşı tarafa yansıttığını ifade etmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Değersizlik Hissinin” etkisiyle siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Günlük yaşamda ailesinin kendisine değer vermediğini düşünen **Vaveyla**: “Aile içerisinde varlığımla yokluğum birken kimse benim düşüncelerime değer vermezken sanal ortamda değer görmek küfür edebilmek alay edebilmek bir nebze de olsa özgürlük katıyor bana.” diyerek elektronik ortamda gerçekleştirdiği antisosyal davranışlar sayesinde kendisini özgür hissettiğini ifade etmiştir. Günlük yaşam içerisinde çevresinde bulunan kişilerin kendisine değer vermediğini düşünen bireyler elektronik ortamda gerçekleştirdikleri zorbalık davranışı sayesinde kendilerini hem değerli hem özgür hissedebilmektedirler.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Gruba Uyma” isteğiyle siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Elektronik ortamda oluşan arkadaş grubunun bir parçası olabilmek için siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade eden **Fenerbahçe**: “Gruba uyma davranışı gibi, sosyal olarak etkilendiğim arkadaş grubunu desteklediğimin belli olması için...” diyerek gerçekleştirdiği eylemin mağdur üzerindeki zararlarının farkında olsa da gruba dahil olabilmek için eylemine devam ettiğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda zorba bireyin dahil olmak istediği bir grubun parçası olarak hareket edebilmek adına ve kendisini grubun bir parçası olarak hissetmek için antisosyal davranışın mağdur üzerindeki olumsuz etkisinin farkında olsa da eylemine devam edebildiği görülmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Hırslarının Etkisiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda zorba rolünde olduğunu belirten **Su**: “Belki de hırşımdan dolayı böyle davranışlar sergiliyorumdur.” diyerek mağdura karşı hırşının etkisinde kalarak siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Mağduru Sevmemenin Etkisiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda zorba rolünde olduğunu belirten **Şeker Adam**: “Yapılma nedeni karşıdaki kişiyi sevmemem.” diyerek mağduru sevmemenin etkisinde kalarak siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Kin Duygusunun Etkisiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda zorba rolünde olduğunu belirten **Şeker Adam**: “Yapılma nedeni kin tutmam olabilir.” diyerek mağdura karşı beslediği kinin etkisinde kalarak siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.

Ahlaki gerekçelendirme teması altında zorba rolündeki bireylerin mağdur bireylerin kendilerine karşı gerçekleştirdikleri davranış karşısında alttan almanın ve çözüm odaklı yaklaşım sergilemenin doğru olmadığını düşünerek siber zorbalık davranışını gerçekleştirerek mağdur birey üzerinde üstünlük kurma düşüncesine sahip oldukları görülmektedir. Zorba bireylerin elektronik ortamın kendilerine sunduğu avantajlardan (anonimlik, günlük yaşamda olduğu gibi fiziksel güce ihtiyaç duymama

vb.) yararlanarak karşılaştıkları bireylere siber zorbalık davranışını gerçekleştirip intikam aldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca zorba bireyler antisosyal davranışın mağdur üzerindeki olumsuz etkisinin farkında olsalarda bir grubun parçası olarak hareket edebilmek adına eylemlerine devam edebilmektedirler. Zorba bireyin sahip olduğu değersizlik, mağduru sevmeme, hırs, kin, sinir duygularının siber zorbalık davranışını gerçekleştirmesinde etkili olduğu ve sonuçta elektronik ortamda gerçekleştirdiği zorbalık davranışı sayesinde kendisini değerli ve özgür hissedebildiği görülmektedir.

Örtmece Dil

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Örtmece Dil” adlı tema altında Kendini Koruma Düşüncesi, Eğlenceli Vakit Geçirme Düşüncesi, Popülerlik Kazanma Düşüncesi, Mutlu Olma Düşüncesi, Başarılı Olma Düşüncesi, Samimiyet Göstergesi Olduğu Düşüncesine yönelik paylaşımlarda bulunulmuştur.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında zorba rolündeki bireylerin **Örtmece Dil** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan beşi “Kendini Koruma Düşüncesiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Elektronik ortamda kimliğini gizleyerek günlük yaşamda olduğundan daha rahat hareket edebildiğini **Vaveyla**: “Genelde arkadaşlarım ve ben gerçek ismimizi kullanmıyoruz bildiğiniz gibi fake hesaplar çok yaygın. Gerçekte kendimi bu kadar rahat ifade edemiyorum belki de bu beni rahatlatıyor.” şeklinde ifade etmiştir. Elektronik ortamda zorba rolünde olan bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları sorunlara, mağdur ile yüz yüze gelmeden, kimliğini gizleyerek kendini tehdit altında hissetmeden antisosyal davranışla karşılık verebildikleri görülmektedir.

Elektronik ortamda gerçekleştirdiği antisosyal davranışın karşılığında günlük yaşamdaki gibi olumsuzluklarla karşılaşmayacağını düşünen **Kral**: “Gerçek hayatta yapabileceği davranışları yapamayacağı olumsuz davranışlarda bulunamayacağı için sanal ortamdan yazıyorum. Arkadaşlarım beni daha çok dinler oluyorlar.” diyerek gerçekleştirdiği siber zorbalık davranışıyla çevresi üzerinde de hâkimiyet kurabildiğini ifade etmiştir. **Kral**’a benzer şekilde günlük yaşamda karşılaştığı sorunları elektronik

ortamda kendisini rahat edebilme imkânı bularak çözdüğünü **Vera**: “Bir arkadaşıma çok kırılmışım. Yüzüne karşı söyleyemediklerimi sosyal medyadan yazarak rahatlatmışım kendimi.” sözleriyle ifade etmiştir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan üçü “Eğlenceli Vakit Geçirme Düşüncesiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Elektronik ortamda sadece günlük yaşamda tanıdığı bireylerle iletişime geçtiğini ifade eden **Şeker Adam**: “Mesaj olarak ise sadece yakın arkadaşlarıma bir şeyler yazarım oda dalga geçme amaçlı.” diyerek antisosyal davranışı arkadaşlarıyla dalga geçerek eğlenceli vakit geçirme aracı olarak görmektedir. **Şeker Adam**’da olduğu gibi günlük yaşam içerisinde tanıdığı arkadaşının hoşlanmadığı özellikleriyle dalga geçmenin eğlenceli vakit geçirme aracı olduğunu düşünen **Seçici** kendisini “Yakın arkadaşlarımla şakalaşmak için onların bazı hoşlanmadıkları yönleriyle ya da istemedikleri konularda dalga geçip eğlenabiliyorum.” şeklinde ifade ederken sürecin karşılıklı olarak devam ettiğini ve eğlenceli vakit geçirdiklerini söylemiştir. **Şeker Adam** ve **Seçici** ile benzer şekilde eğlence amaçlı ve can sıkıntısını gidermek için **Rahat**: “Can sıkıntısından dalga geçmek.” diyerek elektronik ortamda antisosyal davranışları gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Elektronik ortama zorba rolünde katılım gösteren bireylerin özellikle günlük yaşam içerisinde tanıdıkları bireylerle eğlence amacıyla (dalga geçerek, hoşlanmadığı özellikleri dile getirerek vb.) antisosyal davranışlarda bulundukları görülmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan ikisi “Popülerlik Kazanma Düşüncesiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Elektronik ortamda kendisini günlük yaşamda olduğundan daha iyi ifade ettiğini düşünen **Vaveyla**: “Aslında o ortamın sanal olduğunun farkındayım ancak sanal ortamda kendimi daha iyi ifade ettiğimi düşünüyorum ve açıkçası birileri tarafından beğenilmek herkes gibi benim de çok hoşuma gidiyor.” diyerek elektronik ortamda yaptıklarının diğer bireyler tarafından beğenilmesinden hoşlandığını dile getirmiştir. Zorba bireylerin elektronik ortamda gerçekleştirdikleri antisosyal davranışlarının etkisiyle çevresindeki bireyler tarafından dikkate alınan, sözü dinlenen, diğer bireyler tarafından beğenilen birey olma yolunda ilerlediklerini düşündükleri görülmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan ikisi “Mutlu Olma Düşüncesiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir. Elektronik ortamda gerçekleştirdiği davranışların diğer bireyler tarafından beğenilmesi, takdir

görmesinin kendisini mutlu ettiğini **Toprak**: “Fotoğraflarıma beğeni geldiğinde kendimi çok mutlu hissediyorum.” şeklinde ifade etmiştir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Başarılı Olma Düşüncesiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda gerçekleştirdiği antisosyal davranış karşısında hiçbir duyguya sahip olmadığını ifade eden **Fenerbahçe**: “Alay ediyorum ama bir duygum yok, sadece sonrasında kısa süreli bir iyi hissetme durumu oluyor sanki bir şey başarmışım gibi sonra o da kalmıyor.” diyerek kısa süreli de olsa bir başarıma hissiyatının oluştuğunu ifade etmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Samimiyet Göstergesi Olduğu Düşüncesiyle” siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda tanıdığı bireylere karşı antisosyal eylemlerde bulunduğunu ifade eden **Seçici**: “Bir nevi samimiyet gibi düşünebiliriz ama samimi olmadığım insanlara ya da arkadaşlarıma bu davranışlarda bulunmuyorum.” diyerek gerçekleştirdiği zorbalık davranışının arkadaşlık ilişkisindeki samimiyet göstergesi olduğunu söylemiştir.

Örtmece dil teması altında zorba birey günlük yaşam içerisinde tanıdığı bireylere karşı gerçekleştirdiği siber zorbalık davranışını arkadaşlık ilişkisindeki samimiyet derecesinin bir ölçüsü olarak görebilmektedir. Elektronik ortamda gerçekleştirdikleri antisosyal davranışların etkisiyle zorba bireyler çevrelerindeki bireyler tarafından dikkate alınan, sözü dinlenen, onlar tarafından beğenilen birey olma yolunda ilerlediklerini düşünebilmektedirler. Zorba rolündeki bireyler özellikle günlük yaşam içerisinde tanıdıkları bireylere eğlence amacıyla (dalga geçerek, hoşlanmadığı özellikleri dile getirerek vb.) antisosyal davranışlarda bulunabilmektedirler. Zorba bireylerin pandemi sürecinde dışarı çıkmadıklarından ev içerisinde sıkıcı vakit geçirdiklerini düşünerek eğlenceli vakitler geçirebilmek adına elektronik ortamda antisosyal davranışlar sergileyebildikleri görülmektedir.

Sonuçların Önemszenmemesi veya Küçümsenmesi

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Sonuçların Önemszenmemesi veya Küçümsenmesi” adlı tema ve Zorbalığı Umursamama-Göz ardı Etme, Zorbalığı Normalleştirmeye yönelik paylaşımlara ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında zorba rolündeki bireylerin **Sonuçların Önemszenmemesi veya Küçümsenmesi** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan ikisi “Zorbalığı Umursamama” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortama zorba birey olarak katılan **Su**: “Hiç umurumda değil bazen böyle okulda kavga ettiğim kişiler acısını çıkarmak için fake hesap açıp oradan saldırıyorlar.” diyerek elektronik ortamda kendisine karşı da zorbalık davranışının gerçekleştirildiğini ifade ederken günlük yaşamda sorun yaşadığı bireylerin elektronik ortamda kendisine karşı antisosyal davranışta bulunmalarını umursamadığını söylemiştir. **Su**’ya benzer şekilde elektronik ortamda antisosyal davranışlara maruz kaldığını ancak elektronik ortamda kendisine karşı ciddi zararlar vermeyecek kadar önemsiz durumları umursamadığını **Kral**: “Şaşıyorum insanlar nasıl bu kadar düşer diye ama umuruma almıyorum bana gerçek anlamda zarar verecek bir şey olmadığı sürece bir problem yok.” şeklinde ifade etmiştir. Zorba olarak antisosyal davranışlarda bulunan bireyin elektronik ortamda kendisine karşı gerçekleştirilen zorbalık davranışlarını kendisine ciddi zararlar vermediği sürece umursamadığı görülmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Zorbalığı Normalleştirme” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortamda gerçekleştirdiği antisosyal davranış hayatın doğal akışının bir parçası olduğunu **Fenerbahçe**: “Oluyor tabi. Sonuç olarak içinde bulunduğumuz platformların etkisinde kalabiliyoruz. Mesela biri linç ediliyor sen de beğenerek ya da yorum yaparak onu desteklemiş oluyorsun.” diye ifade ederken antisosyal davranışın elektronik ortamın normal olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Antisosyal davranışlar elektronik ortama zorba olarak katılan birey tarafından elektronik yaşamın doğal ve vazgeçilmez bir parçası olarak gösterilebilmektedir.

Sonuçların önemszenmemesi veya küçümsenmesi teması altında zorba rolündeki bireyler siber zorbalık davranışının elektronik ortam içerisindeki yaşamın doğal akışı içerisinde normal bir davranış olarak gerçekleştiğini düşünmektedirler. Mağdur bireyler tarafından kendilerine karşı gerçekleştirilen antisosyal eylemlerin kendilerine ciddi

zararlar vermedikleri sürece yapılan eylemleri umursamadıkları ve eylemlere karşı tepki vermedikleri görülmektedir.

Sorumluluğun Yer Değiştirmesi

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Sorumluluğun Yer Değiştirmesi” adlı tema ve “İletişim Kuramama Sorunu, Aile Sevgisinin Yetersizliği, Kendi Kontrolünü Başkasının Sağladığı Düşüncesine yönelik paylaşımlarda bulunulmuştur.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında zorba rolündeki bireylerin **Sorumluluğun Yer Değiştirmesi** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan ikisi “İletişim Kuramama” sorununun zorbalık davranışına yol açtığını ifade etmiştir. Elektronik ortamda ilişki kurabilmekte zorlandığını **Firuze**:

“Sanal ortamdaki ilişkilerim de pekiyi değil açıkçası. Mesela arkadaş ediniyorum ama o kişinin bir anda bana samimi davranmadığını hissediyorum ve beni geçiştirdiğini, benim dertlerimle ilgilenmek istemediğini hissediyorum.”

Elektronik ortamda güven duygusunun kazanılmasının ve sağlam-sağlıklı ilişkilerin kurulabilmesinin oldukça zor olduğunu ifade etmiştir. **Firuze** ile benzer düşünce yapısına sahip olarak elektronik ortamda samimi ilişkilerin kurulmasının oldukça güç olduğunu düşünen **Su**: “Sanal ortama güvenmiyorum, bu yüzden sadece oradan kurulacak arkadaşlıkların kalıcı ya da faydalı olabileceğini düşünmüyorum.” diyerek iletişim kurmanın sınırlarının net olarak çizilemediğini düşünmektedir. Elektronik ortamın kullanıcılarda oluşturduğu güvensizlik duygusunun kurulacak ilişkilerin sağlam ve sağlıklı olmasının önündeki temel engellerden bir tanesi olduğu görülmektedir. Ayrıca elektronik ortamda zorba bireylerin ilişkilerin sınırlarını net olarak belirlemekte zorlandıkları ve sonuç olarak antisosyal davranışların ortaya çıktığı görülmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Aile Sevgisinin Yetersizliği” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Günlük yaşam içerisinde aile içerisinde yeterli değeri göremediğini düşünen **Vaveyla**: “Aile içerisinde varlığımla

yokluğum birken kimse benim düşüncelerime değer vermezken sanal ortamda değer görmek küfür edebilmek alay edebilmek bir nebze de olsa özgürlük katıyor bana.” diyerek elektronik ortamda gerçekleştirdiği antisosyal davranışlar sayesinde etrafından değer gördüğünü düşünmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Kendi Kontrolünü Başkası Sağladığı” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortamda gerçekleştirdiği antisosyal davranışın kendi kontrolü dışında olduğunu **Firuze**: “Evet bazen yazdığım oluyor. Bazen kendimi başka birisi kontrol ediyormuş gibi hissediyorum.” şeklinde ifade etmiştir.

Sorumluluğun yer değiştirmesi teması altında zorba rolündeki bireyin günlük yaşam içerisinde ailesi tarafından maruz kaldığı değersizlik hissini elektronik ortamda gerçekleştirdiği antisosyal eylemler sonucunda aldığı olumlu geri dönütlerle tolere etmeye çalıştığı görülmektedir. Elektronik ortamın kullanıcılarda oluşturduğu güvensizlik duygusunun kurulacak ilişkilerin sağlam ve sağlıklı olmasının önündeki temel engellerden bir tanesi olduğu, zorba bireylerin elektronik ortamda ilişkilerin sınırlarını net olarak belirlemede zorlandıkları sonuç olarak da antisosyal davranışların ortaya çıktığı görülmektedir.

Suçlama

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Suçlama” adlı tema ve Mağdurun Kışkırtması, Mağduru Suçlamaya yönelik paylaşımlarda bulunulmuştur.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında zorba rolündeki bireylerin **Suçlama** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan üçü “Mağdurun Kışkırtmasının” zorbalık davranışına yol açtığını ifade etmiştir. Elektronik ortamda kendi iyi niyetinin diğerleri tarafından kullanıldığını **Pastacı**: “Karşımdakiler benim yaşadığım ve sinirlenip üzüldüğüm konularda benzer duyguları yaşayıp ne yaşattıklarını anlasınlar istiyorum.” diyerek karşısındaki bireyin kendisi ile empati kurabilmesi için siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. **Pastacı**’da olduğu gibi kendisine karşı

antisosyal davranışta bulunan bireye karşı siber zorbalık davranışını gerçekleştiren **Vera**: “Bir keresinde bir arkadaşım okulda gereksiz yere beni çok kırmıştı. Arkadaşlarımın yanında küçük düşürmüştü. Yeni bir hesap açtım onun fotoğraflarının altına canını acıtacak şeyler yazıp rahatsız etmişim.” şeklinde kendisini ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecine zorba olarak katılan bireyler karşı tarafta bulunan bireyin kışkırtması sonucunda kendilerine karşı gerçekleştirilen antisosyal davranışlara karşılık zorbaca davranışta bulunarak hem kendi yaşantılarını karşı tarafa anlatmaya çalışırken hem de karşı taraftan intikam aldıkları görülmektedir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan ikisi “Mağduru Suçlamanın” zorbalık davranışına yol açtığını ifade etmiştir. Elektronik ortamda davranışlarını kontrol etmekte zorlandığını ifade eden **Firuze**: “Kendimi robot gibi hissediyorum. O yazsın sen yaz o kötü şeyler yapsın sen yap. Yani ona cevap vermesem olmaz.” diyerek mağdurun da kendisine sürekli olarak antisosyal davranışlarda bulunduğunu ifade etmiştir. Sürece zorba olarak katıldığını ifade eden **Vera**: “Ne yapacakları hiç belli olmaz orada çok fazla gereksiz insan var.” diyerek elektronik ortamda başkalarına karşı zarar verme isteği duyan pek çok kullanıcı olduğundan bahsetmiştir. Elektronik ortama zorba olarak katılan bireylerin mağdurların kendilerini siber zorbalık davranışını gerçekleştirmeye itecek davranışlarda bulundukları yönünde mağdur olan bireyleri suçlayarak antisosyal davranışları gerçekleştirdikleri görülmektedir.

Mağduru suçlama teması altında zorba rolündeki bireyin karşı tarafta bulunan bireyin kışkırtması sonucunda kendine karşı gerçekleştirilen antisosyal davranışlara karşılık zorbaca davranışta bulunarak hem zorbaca davranış karşısında yaşadığı zorlukları karşı tarafa anlatmaya çalıştığı hem de karşı taraftan intikam aldığı görülmektedir.

Sorumluluğun Yayılması

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Sorumluluğun Yayılması” adlı tema ve Samimi Olmayan İlişkilerin Kurulması, Güvensiz İlişkilerin Kurulması, Herkesin Zorbalık Yaptığı Düşüncesine yönelik paylaşımlarda bulunulmuştur.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında zorba rolündeki bireylerin **Sorumluluğun Yayılması** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan ikisi “Samimi Olmayan İlişkilerin Kurulması” sorununun zorbalık davranışına yol açtığını ifade etmiştir. Elektronik ortamda siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade eden **Toprak**: “Bazen arkadaşım diye bildiğim bazı insanların aslında arkamdan kilomla dalga geçtiğini öğreniyorum ve neden bana böyle dediklerini sürekli düşünürüm.” diyerek kendisine karşı da antisosyal davranışlarda bulunulduğunu söylerken aslında arkadaşlık ilişkisi kurduğu bireylerin samimi davranmayarak kendisine antisosyal davranışlarda bulunduklarını söylemiştir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Güvensiz İlişkilerin Kurulması” sorununun zorbalık davranışına yol açtığını ifade etmiştir. Elektronik ortama zorba olarak katıldığını ifade eden **Toprak**: “Sanırım o insanlara çabuk güveniyorum. Benim neler yaşayabileceğimi düşünmüyorlar bile çok insafsızlar.” diyerek sanal ilişkilerde karşısında bulunan kişilere dayanak oluşturmada hızlı bir güven duygusuyla yaklaştığını, güven duygusunun gelişmemesinin ise antisosyal davranışlara yol açtığını söylemiştir.

Elektronik ortamda zorba rolündeki katılımcılardan biri “Herkesin Zorbalık Yaptığı Düşüncesinin” zorbalık davranışına yol açtığını ifade etmiştir. Elektronik ortamda pek çok kişinin zorbalık yaptığını düşünen **Fenerbahçe**: “Oluyor tabi. Sonuç olarak içinde bulunduğumuz platformların etkisinde kalabiliyoruz.” diyerek kendisinin de elektronik ortamın bir parçası olarak zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.

Sorumluluğun yayılması teması altında zorba rolündeki bireyler günlük yaşam içerisinde sahip oldukları samimi ilişkilerin elektronik ortamda kurulmasının oldukça güç olduğunu, samimiyete bağlı olmayan ilişkilerin sonucunda zorba davranışlara maruz kalma durumunun oldukça yüksek bir ihtimal olduğunu düşünebilmektedirler. Sonuç olarak elektronik ortamda bulunan kişilerin büyük bir çoğunluğunun zorbalık yaptığı düşüncesinin sürece zorba olarak katılan bireylerin kendilerini rahatlatıp antisosyal davranışlarda bulunma düşüncelerini destekleyerek eylemi gerçekleştirmelerine yol açtığı görülmektedir.

4.5.7. Gözlemci rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik yapısal modelin test edilmesi

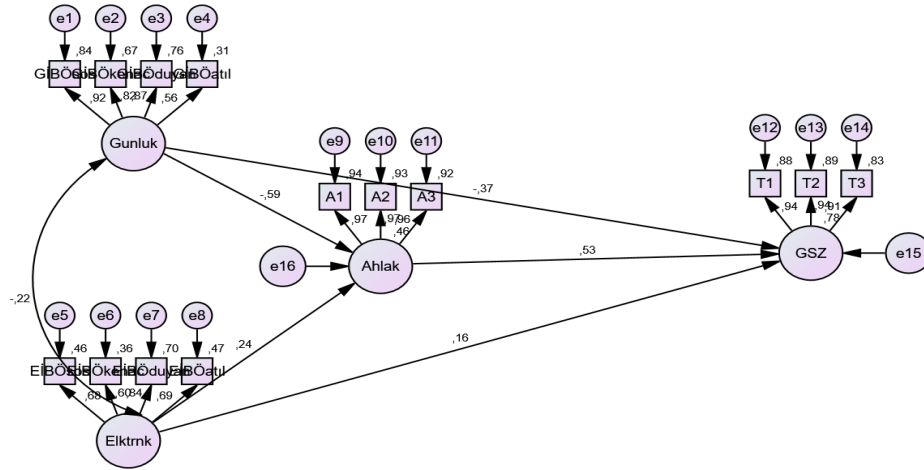
Gözlemci rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik gerçekleştirilen analiz sonucunda ortaya çıkan uyum iyiliği değerleri Tablo 4.6’da verilmiştir.

Tablo 4.6. Hipotetik modele ait uyum değerleri

Uyum İndeksleri	Değerler
X ² / sd (319.32/71)	4.50
RMSEA (% 95 güven aralığı)	.79
CFI	.97
NFI	.96
GFI	.92
AGFI	.89

Tablo 4.6 incelendiğinde ortaya çıkan uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde yer aldıkları görülmektedir.

Dördüncü adımda gözlemci rolünde siber zorbalık değişkenine yönelik oluşturulan yapısal modelin test edilmesi sonucunda elde edilen yol katsayıları Şekil 4.8’de verilmiştir.

Şekil 4.8. Gözlemci rolüne ilişkin standardize edilmiş yol katsayıları. Günlük yaşam iletişim becerileri, Elektronik ortam iletişim becerileri, Ahlak ahlaki çözümme, GSZ gözlemci rolünde siber zorbalık.

Şekil 4.8’deki yapısal modelin analiz edilmesinin sonucunda elde edilen standardize edilmiş yol katsayıları incelendiğinde günlük yaşam iletişim becerileri ile elektronik ortam iletişim becerileri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ($\beta = -.22$, $p < .05$) sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca günlük yaşam iletişim becerilerinin ahlaki çözülmeyi ($\beta = -.59$, $p < .05$); elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülmeyi

($\beta=.24, p<.05$); günlük yaşam iletişim becerilerinin gözlemci rolünde siber zorbalığı ($\beta=-.37, p<.05$); elektronik ortam iletişim becerilerinin gözlemci rolünde siber zorbalığı ($\beta=.16, p<.05$); ahlaki çözülmenin gözlemci rolünde siber zorbalığı ($\beta=.53, p<.05$) anlamlı bir şekilde yordadığı sonucuna ulaşmıştır.

Dolaylı etkilere yönelik analizler incelendiğinde günlük yaşam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık arasında ahlaki çözülmenin aracılık etkisinin olduğu ($\beta=-.31, p<.05$) tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasında negatif yönlü, ahlaki çözülme ile gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılımda da pozitif yönlü bir ilişki vardır. Elektronik ortam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık arasında ahlaki çözülmenin aracılık etkisinin olduğu ($\beta=.13, p<.05$) tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme düzeyi arasında pozitif ilişki tespit edilirken, ahlaki çözülme ile gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyi arasında da pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Elektronik iletişim becerilerinde artış ahlaki çözülme düzeyinde artışa yol açarken bireyin gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılımda da artışa yol açmaktadır.

Aracılık etkisinin incelendiği modelin uyum iyiliği indeksleri $\chi^2(71, N = 551) = 319.32, p<.001$; GFI = .92; CFI = .97; NFI = .96; AGFI = .89; RMSEA = .079. Aracılık modeline ilişkin uyum indeksleri incelendiğinde iyi düzeyde uyum gösterdikleri tespit edilmiştir.

4.5.8. Gözlemci rolünde günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim algılarına yönelik nitel bulgular

Katılımcıların mağdur, zorba ve gözlemci olarak siber zorbalık sürecine katılımda ve sergiledikleri davranışlarda günlük yaşam ve elektronik ortama yönelik algıları etkili olabilmektedir. Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin analizi sonucunda gözlemci rolündeki bireylerin iletişime yönelik algıları Şekil-4.9'da verilmiştir.

Şekil 4.9. Gözlemci rolü iletişim algılarına ilişkin şema gösterimi

Şekil-4.9 incelendiğinde görüşme yapılan siber zorbalık sürecine gözlemci rolünde katılan ergenlerin iletişim Algıları; “Günlük Yaşam İletişim Algıları ve Elektronik Ortam İletişim Algıları” adlı iki ana temaya varılmıştır.

Günlük Yaşam İletişim Algıları

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Günlük Yaşam İletişim Algıları” adlı tema altında Saygılı, Enerjik, Dinlemeye Dayalı, Samimi, İyi Niyetli, Kuvvetli, Pozitif, Yardımlaşma, Eğlenceli, Mesafeli, Rekabetli, Baskılı başlıklarına ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin gözlemci rolündeki bireylerin günlük yaşam iletişim algılarına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Günlük yaşam içerisinde ilişkilerinde kendisini samimi bulan saygı, iyi niyet ve samimi temalarında yanıt veren **Tosun Paşa**: “Genelde insan ilişkilerimin iyi olduğunu söylerler. Samimiyet, saygı ve iyi niyet çok önemli. Arkadaşlarımla sadece sınav haftası atışıyoruz.” saygı ve iyi niyetli yaklaşımın iyi ilişki kurmanın önemli unsurları olduğunu düşünmektedir.

Kuvvetli alt temasında yanıt veren **Gölge**: “Aile ile olan ilişkiyi düşünürsek en büyük etkenin bulunduğumuz coğrafyanın etkisiyle aradaki bağlılık oldukça kuvvetlidir.” ilişkilerinin yıllar geçtikçe bağlılık seviyesinin arttığını ve daha da kuvvetlendiğini düşünmektedir.

Sahip olduğu enerjisi ile pozitif ilişkiler kurduğunu düşünen pozitif alt temasında yanıt veren **Papillon**: “Genel itibariyle insanlarla iletişimi pozitif olan biriyim enerjime

karşılık enerji aldığımı hissedersen her türlü ilişkim de sorunsuz bir etkileşim olur.” kurduğu ilişkilerde karşısındaki bireyleri anlamak için kendisini vererek dinleyip yardımcı olmaya çalıştığını ifade etmiştir.

Siber zorbalık sürecine gözlemci rolünde katılan ergenlerin günlük yaşam içerisinde kurdukları ilişkilerde kendilerini Saygılı, Enerjik, Dinlemeye Dayalı, Samimi, İyi Niyetli, Kuvvetli, Pozitif, Yardımlaşma, Eğlenceli, Mesafeli, Rekabetli, Baskılı olarak ifade etmişlerdir ve sonuçta belirlenen düşüncelerle katılımcıların iletişim becerilerinin genel olarak olumlu öğeler taşıdığı ve etkili ve sağlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Elektronik Ortam İletişim Algıları

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda “Elektronik Ortam İletişim Algıları” adlı tema altında Samimiyetsiz, Güvensiz, Çıkarıcı, Yanlış Anlaşılma, Yüzeysel, Dinlemeye Dayalı, Değer Vermeme, Seviyeli, Keyifli, Kendini Rahat İfade Etme başlıklarına ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin gözlemci rolündeki bireylerin elektronik ortam iletişim algılarına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Samimiyetsiz ve çıkarıcı alt temalarında yanıt veren **Tosun Paşa**: “Yüz yüze ilişkilere göre samimiyetsiz ve menfaate dayalı olduğunu düşünüyorum.” elektronik ortamda kurulan ilişkilerin günlük yaşamdan farklı olarak samimiyete dayalı olmadığını düşünen. Elektronik ortamda var olan bireylerin düşünmeden kendi çıkarları için diğerlerine zarar verebildiğini ifade etmiştir.

Yanlış anlaşılma ve güvensizlik alt temalarında yanıt veren **Gölge**: “Konuşmalar sırasında mimiklerin yani sadece yazı ile anlaşmanın oldukça zor olacağını, oluşacak ilişkilerin doğru ve güvenilir olmadığını düşünüyorum.” elektronik ortamda bireyler yüz yüze gelmediği ve iletişimin unsurlarından jest ve mimiklerin kullanılmadığı için yanlış anlaşılmanın olabileceğini düşünen **Gölge** kurulacak ilişkilerinde güvene dayalı olmayacağını ifade etmiştir.

Elektronik ortamda sadece tanıdığı bireylerle iletişim kurarak kendisini koruduğunu düşünen samimiyetsiz ve güvensiz alt temalarında yanıt veren **Seyasta**: “Sanal ortamda çok yakın olduğum kişiler dışında iletişim halinde olup ilişki kurduğum

olmuyor. Sanal âlemdeki ilişkilerin çok samimi ve güvenilir olmadığını düşünüyorum.” elektronik ortamı samimiyetsiz ve güvensiz bulduğu için kuracağı ilişkilerde oldukça dikkatli davrandığını ifade etmiştir.

Siber zorbalık sürecine gözlemci rolünde katılan ergenlerin elektronik ortam içerisinde kurdukları ilişkilerde kendilerini “Samimiyetsiz, Güvensiz, Çıkarıcı, Yanlış Anlaşılma, Yüzeysel, Dinlemeye Dayalı, Değer Vermeme, Seviyeli, Keyifli, Kendini Rahat İfade Etme olarak ifade etmişlerdir ve sonuçta belirlenen düşüncelerle katılımcıların iletişim becerilerinin genel olarak olumsuz öğeler taşıdığı ve etkisiz ve sağlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.5.9. Gözlemci rolünde ergenlerin siber zorbalık sürecindeki yaşantılarına yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkilerine yönelik nitel bulgular

Ergenlerin gözlemci rolündeki düşünce ve davranışları siber zorbalık sürecine aktif ya da pasif katılımcı olmaları üzerinde etkili olabilmektedir. Gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerin analiz sonucunda siber zorbalık sürecine gözlemci rolünde katılan ergenlerin düşünceleri ve psikolojik tepkilerine yönelik ifadeleri Şekil-4.10’da verilmiştir.

Şekil 4.10. Gözlemci rolündeki bireylerin siber zorbalık sürecine yönelik düşünceleri ve psikolojik tepkileri

Şekil-4.10 incelendiğinde görüşme yapılan siber zorbalık sürecine gözlemci rolünde katılan ergenlerin psikolojik tepkileri; “Ahlaki Gerekçeleştirme, Avantajlı-Hafifletici Kıyaslama, Sonuçların Önemsizlenmesi veya Küçümsenmesi, Suçlama, Sorumluluğun Yer Değiştirilmesi” adlı beş ana temaya varılmıştır.

Ahlaki Gerekçeleştirme

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda Ahlaki Gerekçeleştirme adlı tema ve Zorbalık Karşısında Çaresizlik-Yetersizlik Hissetme, Kendini Koruma Düşüncesi, Zorba Bireye Değer Gördüğünü Hissettirmeme Düşüncesi, Zorbalığa Ortak Olmak İstememe Düşüncesi, Zorba ile Aynı Özellikleri Sergilememe Düşüncesi, Zorbalığa Karşı Savunmasız Hissetme, Risk Almak İstememe Düşüncesine yönelik başlıklara ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında gözlemci rolündeki bireylerin **Ahlaki Gerekçelendirme** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan dördü “Zorbalık Karşısında Çaresizlik-Yetersizlik Hissetme” yaşadıklarını ifade etmiştir. Elektronik ortamın sağladığı serbestlikten zorba bireyin faydalanarak gerçekleştirdiği davranış karşısında herhangi bir eylemde bulunmayan **Papillon**: “Nasıl olsa serbest ortam herkes herkese kolayca bir şeyler söyleyebiliyor. Mutsuzluk arkadaşım o kadar kötü şeyi yaşarken ne yapayım zil takıp oynayamam ya.” diyerek sadece keşke mağduriyet yaşanmasaydı dileğinde bulunarak sürece müdahale edemediğini dile getirmiştir. Elektronik ortamda zorbanın tespit edilmesinin güç olduğunu ifade eden **Seyasta**: “Elimden gelse onu bulacağım ve yani ne yapılır ki onlara yapsan ne anlayacaklar. En iyisi sileceksin böyle insanları. Sonrasında ne gibi şeyler olacağını düşünüyorum ve bu bende korkuya, çaresizliğe yol açıyor.” diyerek kendisinin zorba bireyle karşılaşması durumunda çözüm için harekete geçmenin de boşa gideceğini ve sonuçta çözüm noktasında çaresiz olduğunu düşündüğü görülmektedir. Elektronik ortamın sahip olduğu özellikler (denetlenebilirliğin zayıflığı, anonimlik vb.) ve zorba bireylerin sahip oldukları özelliklerin gözlemci bireyin siber zorbalık süreciyle mücadele etmesini zorlaştıran faktörler olduğu görülmektedir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan dördü “Kendini Koruma Düşüncesine” sahip olduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortama gözlemci olarak katılan **Gölge**: “Karşımdaki insana yaklaşırken bir kez daha düşünerek ona göre hareket ediyorum. Ne olur ne olmaz bunlara nasıl güveneyim diyorum. Kaç kez düşünüp düşünüp öyle hareket ediyorum.” diyerek karşılaştığı siber zorbalık davranışına müdahale etme konusunda tekrar tekrar düşündüğünü dile getirmiştir. Gözlemcinin müdahalede bulunduğu kendisine verilebilecek zararlardan tedirginlik duyarak kendini koruma amacıyla tedbirli davrandığı görülmektedir. Bir gün kendisinin de mağdur rolünde olabileceğini düşünen **Modernite**: “Arkadaşlarımın arkasında durmaya çalışıyorum. Olması gerekenin bu olduğunu düşünüyorum eğer hiçbirimiz tepki vermezsek haksızlık devam edecek ve hepimizi etkilemeye devam edecektir.” diyerek mücadele etmediği takdirde kendisinin de antisosyal davranışa maruz kalabileceğini ifade etmiştir. Karşılaştığı siber zorbalık karşısında kendisini güvende hissetmeyerek kendisini koruma amacıyla müdahalede bulunmadığını **Modernite**: “Açıkçası bazen korktuğum için yani

yanlış anlaşılmaktan ve etiketlenmekten korktuğum için tepkimi belli edemediğim oluyordu.” şeklinde ifade etmiştir. Elektronik ortamda karşılaştıkları siber zorbalık davranışına karşı mücadele etmekten tedirgin olan gözlemcilerin müdahale ettiklerinde hem elektronik ortamın güvensiz olduğu düşüncesi hem kendilerinin yanlış anlaşılacak olarak etiketlenecekleri ve hedef haline dönüşecekleri düşüncesi ile herhangi bir müdahalede bulunmadıkları görülmektedir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “Zorba Bireye Değer Gördüğünü Hissettirmeme Düşüncesine” sahip olduğunu ifade etmiştir. Zorba bireyin yaptığı davranış karşısında herhangi bir tepki vermediğini ifade eden **Belirsiz**: “Tepki verip onları kale almaktansa tepkisiz kalıyorum. Sinirleniyorum o kişiye ama dediğim gibi onların değerli hissetmemesi için susuyorum.” diyerek verdiği tepkinin zorbanın kendisini değerli hissetmesine yol açabileceğini düşünmektedir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “Zorbalığa Ortak Olmak İstememe Düşüncesine” sahip olduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortamda zorba ile gerçekleştirdiği mücadelenin kendisini zorbalığın bir parçası olarak hissetmesine yol açtığını ifade eden **Modernite**: “Kendimi yanlış bulduğum şeylere ortak olmuş gibi hissediyorum. Kötü hissediyorum, fikirlerimi savunmak beni daha rahat ve iyi hissettiriyor.” diyerek kendi fikirlerini savunmanın daha doğru olduğunu düşünmektedir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “Zorba ile Aynı Özellikleri Sergilememe Düşüncesine” sahip olduğunu ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinde zorba bireyin ne düşündüğü ne hissettiğini bilmediğini **Seyasta**: “Karşısındaki ile dalga geçmek bir insana nasıl bu kadar zevk verir anlamıyorum aslına bakarsanız anlamakta istemiyorum.” diyerek aynı zamanda zorbanın neden böyle yaptığını bilmek istemediğini de ifade etmiştir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “Zorbaya Karşı Savunmasız Hissetme” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortamda gözlemci olarak sürece katılan **Papillon**: “Çok savunmasız ve üzgün hissediyorum.” diyerek zorba davranış karşısında mücadele etme noktasında kendisini “savunmasız hissettiğini” ifade etmiştir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “Risk Almak İstememe” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Siber zorbalık davranışı karşısında

kendi güvenliğini tehlikeye atmak istemediğini **Papillon**: “Eğer güvenliğim söz konusuysa tepki vermem.” şeklinde ifade ederken kendisini riskli bir sürece sokmak istememektedir.

Ahlaki gerekçelendirme teması altında gözlemci rolündeki bireylerin elektronik ortamın kendini gizleme gibi özelliklerinin zorba bireylerin kendilerini daha rahat hissederek antisosyal davranışları gerçekleştirebilmelerine yol açtığı ve zorba bireylerin sahip oldukları özelliklerin gözlemci bireylerin siber zorbalık süreciyle mücadele etmelerini zorlaştıran bir faktör olduğu görülmektedir. Sonuç olarak da gözlemci olarak sürece katılan bireylerin zorba bireylerle mücadele etme noktasında zorlandıkları kendilerini çaresiz olarak nitelendirdikleri görülmektedir. Elektronik ortamda karşılaştıkları siber zorbalık davranışına karşı mücadele etmekten tedirgin olan gözlemcilerin müdahale ettiklerinde hem ortamın güvensiz olduğu düşüncesi hem kendilerinin yanlış anlaşılacak etiketlenecekleri ve hedef haline dönüşecekleri düşüncesi ile herhangi bir müdahalede bulunmadıkları görülmektedir. İlerleyen zamanlarda kendilerinin de mağdur rolünde olabileceklerini düşünerek pasif rolde kalan gözlemci bireylerin aksine sürece aktif olarak katılarak mağduru destekleyip zorba bireyle mücadele eden gözlemciler ise gerçekleştirdikleri mücadele sonucunda kendilerine karşı gerçekleştirilecek antisosyal davranışlardan da kendilerini koruyabilecekleri düşüncesine sahip olabilmektedirler.

Avantajlı-Hafifletici Kıyaslama

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda Avantajlı-Hafifletici Kıyaslama adlı tema ve Hedef Olmak İstememe Düşüncesi, Daha Büyük Sorunlara Yol Açmak İstememe Düşüncesi, Zorbaca Davranışa Zorbaca Karşılık Verme, Kendi Çıkarlarını Koruma Düşüncesine yönelik başlıklara ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında gözlemci rolündeki bireylerin **Avantajlı-Hafifletici Kıyaslama** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan dördü “Hedef Olmak İstememe Düşüncesine” sahip olduğunu ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinde gözlemci rolündeyken mağdur rolünü yaşamak istemeyen **Tosun Paşa**: “Arkadaşıma

yaptıklarından daha fazlasını bana yaparlarsa ne olur diye düşünüyorum.” diyerek zorba bireylerin dikkatini çekerek onların hedefi olma ihtimalinin kendisini korkuttuğunu ifade etmiştir. **Tosun Paşa** ile benzer duyguları taşıyan siber zorbalık sürecinde mağdur olma ihtimalinin tedirginliğini yaşayan **Seyasta**: “Karmaşık duygular içerisinde oluyorum, üzüntü, tedirginlik acaba benimde başıma gelir mi gibi şeyler. Şaşkınlıkla beraber bir panikleme oluyor. Mümkün olduğunca uzak duruyorum.” diyerek müdahalede bulunmak yerine antisosyal davranış karşısında uzaklaşmayı tercih ettiğini ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireyler antisosyal davranışa müdahalede bulunarak zorba bireyin dikkatini çekerek mağdur rolünü yaşamak istememektedirler. Mağdur rolünü yaşamak istemeyen gözlemci bireylerin sessiz kalarak, ortamdan uzaklaşarak, herhangi bir müdahalede bulunmayarak sadece seyirci olarak kalarak hedef olmaktan korundukları görülmektedir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan üçü “Daha Büyük Sorunlara Yol Açmak İstememe” düşüncesine sahip olduklarını ifade etmiştir. Zorba bireyin dikkatini çekerek kendisine yönelmesine yol açarak daha büyük sorunlara neden olabileceğini düşünen **Tosun Paşa**: “Sakin kalmayı tercih ediyorum. Daha çok üstüme gelmelerinden, abartmalarından korkuyorum, endişeleniyorum.” diyerek siber zorbalık sürecine müdahale etmek yerine sessiz kalmayı tercih ettiğini ifade etmektedir. Siber zorbalık sürecinde mağdura destek olarak sorunu çözmeye çalıştığını ifade eden **Seyasta**: “Verdiğim tepkilerin bana hiç olumlu geri dönüşü olmadı arkadaşım bir keresinde olumsuzluğu yaşadığı arkasında durdum sonra kendisi kenara çekildi bana saldırdılar o da izledi kenardan.” şeklinde süreçte mağdura yardımcı olduğunu ancak kendisinin daha çok zarar gördüğünü ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireylerin sorunun hem mağdur birey için hem de kendisi için daha karmaşık ve daha yıpratıcı bir duruma dönüşmemesi adına antisosyal davranış karşısında sessiz kalmayı tercih edebildikleri görülmektedir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan üçü “Zorbaca Davranışlara Zorbaca Karşılık Verme” düşüncesine sahip olduklarını ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinin mağdur üzerindeki olumsuz etkisinin farkında olan **Gölge**: “Kin duyuyorum bunu yapanı bir kaşık suda boğmak istiyorum.” diyerek davranışı gerçekleştiren zorba bireye hissettiği “kin” duygusuyla zarar vermek istediğini ifade etmiştir. **Gölge** ile benzer duygulara sahip olan **Papillon**: “Çok sinirleniyorum ve en yüksek tepkiyi veriyorum.

Tepkisiz kalmam mümkün olmuyor.” diyerek mağdurun karşısında bulunan zorba bireye gerçekleştirdiği antisosyal davranış karşısında tepki vermesi gerektiğini ifade etmiştir. **Papillon**’da olduğu gibi zorbaya mutlaka tepki vermesi gerektiğini düşünen **Belirsiz**: “Onları süründürmek istiyorum tepkisiz kalmam mümkün değil.” diyerek siber zorbalık davranışına karşılık antisosyal bir eylemle zorba bireye zarar verme isteğine sahip olduğunu ifade etmiştir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “Kendi Çıkarlarını Koruma Düşüncesine” sahip olduğunu ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinde gerçekleştirdiği müdahalelerin kendisini tehlikeye sokacağını düşünen **Papillon**: “Eğer güvenliğim söz konusuysa tepki vermem. Diğer durumlarda tepkimi belli ederim.” diyerek güvenliğinin tehdit edileceğini düşündüğünde siber zorbalık sürecine müdahale etmediğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda gözlemci olarak siber zorbalık sürecine katılan bireyin, kendi güvenliğini tehlikede hissederek süreç sonunda mağdur olabileceğini düşündüğünde antisosyal eylemi durdurmak için herhangi bir davranışta bulunmadığı görülmektedir.

Avantajlı-hafifletici kıyaslama teması altında gözlemci rolündeki bireyler antisosyal davranışa müdahalede bulunarak zorba bireyin dikkatini çekerek mağdur rolünü yaşamak istememektedirler. Mağdur rolünü yaşamak istemeyen gözlemci bireylerin sessiz kalarak, ortamdaki uzaklaşarak, herhangi bir müdahalede bulunmayarak sadece seyirci durumunda kalarak kendilerini mağdurun hedefi olmaktan korudukları görülmektedir. Zorba bireyin hedefi olmak istemeyen gözlemci bireyler kendilerine yardım edebilecek bireylerden yardım isteyerek hem kendilerini koruduklarını hem de süreçte mağdura destek olarak sorunu çözebildiklerini düşünebilmektedirler. Ayrıca mağdurun çıkarlarını düşünen gözlemcilerin sürecin mağdur bireyler için daha yıpratıcı bir duruma dönüşmemesi adına da antisosyal davranış karşısında sessiz kalmayı tercih edebildikleri görülmektedir.

Sonuçların Önemsenmemesi veya Küçümsenmesi

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda Avantajlı-Hafifletici Kıyaslama adlı tema ve Mağduru Kendi Haline Bırakma, Zorbalığı Görmemezlikten Gelme-Umursamama düşüncelerine yönelik başlıklara ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında gözlemci rolündeki bireylerin **Sonuçların Önemszenmemesi veya Küçümsenmesi** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “Mağduru Kendi Haline Bırakma” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecine dâhil olduğunda sürecin mağdur üzerindeki etkisinin artacağını düşünen **Gölge:** “Dâhil olsam belki ortamın daha fazla gerilmesine sebep olurum. Hem insanların kendi sorunlarını kendisinin halletmesi gerektiğini düşünüyorum.” diyerek sorunu mağdur ile zorbanın kendi aralarında çözmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Elektronik ortamda sürece gözlemci olarak katılan birey mağdura destek olarak antisosyal davranışın son bulması için çabaladığında sürecin mağdur üzerindeki olumsuz etkisinin artabileceğini düşünebilmektedir. Gözlemci bireyin gerçekleşen antisosyal davranışla mağdurun kendisinin mücadele ederek sorunu çözmesi gerektiği düşüncesine sahip olduğu görülmektedir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “Zorbalığı Görmemezlikten Gelme-Umursamama” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinde zorba bireyin yaptığı davranışı görmemezlikten gelerek **Belirsiz:** “Oluyor genellikle insanları görmezden gelmeyi tercih ediyorum.” diyerek sürece mağdura destek olarak çözmek yerine sadece bir izleyici olarak katıldığını ifade etmektedir. Siber zorbalık sürecinde gözlemci olan bireyin mağdurun yaşadığı sorun karşısında kendisine destek olarak sürecin çözümüne destek olmak yerine zorba bireyin hem kendisini hem de gerçekleştirdiği davranışı görmemezlikten gelmeyi tercih ettiği görülmektedir.

Sonuçların önemszenmemesi veya küçümsenmesi teması altında gözlemci rolündeki bireyler mağdura destek olarak antisosyal davranışın son bulması için çabaladıklarında sürecin mağdur üzerindeki olumsuz etkisinin artabileceğini düşünebilmektedirler. Gözlemci bireylerin mağdurun gerçekleşen antisosyal davranışla mücadele ederek sorunu kendisinin çözmesi gerektiği düşüncesine sahip oldukları görülmektedir. Sonuç olarak gözlemci bireyler zorba bireyin hem kendisini hem de gerçekleştirdiği davranışı görmemezlikten gelmeyi tercih edebilmektedirler.

Suçlama

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda Suçlama adlı tema ve Mağdurun Yaptığı Paylaşımlar, Mağdurun Açık Vermesine yönelik başlıklara ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında gözlemci rolündeki bireylerin **Suçlama** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan ikisi “Mağdurun Yaptığı Paylaşımların” siber zorbalık davranışına neden olduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortamda antisosyal davranışa maruz kalan bireylerin gerçekleştirdiği paylaşımlarda dikkatsiz davranmalarının kendilerini tehlikeye attığını düşünen **Gölge**: “Kendi şahsi bilgilerimizi taşıyan, özel hayatımız hakkında bilgiler paylaşıırken dikkatli davranmalıyız. Sonuçlarına katlanmak istemiyorsak böyle olmamız gerekiyor.” diyerek teknoloji kullanıcılarının bilinçli olması gerektiğini ifade etmektedir. **Gölge** ile benzer düşüncelere sahip olan **Modernite**: “İnsanlar kendileriyle ilgili ne isterlerse o şekilde paylaşım yapıyorlar. Sonra insanlar olmayacak yorumlarla hayatıyla görünüşüyle ilgili saçma sapan yorumlar yazıyorlar.” diyerek siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireylerin gerçekleştirdikleri paylaşımlarla kendilerini mağdur ettiklerini ifade etmektedir. Gözlemci bireyler, siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireylerin elektronik ortamda düşünmeden yaptıkları paylaşımların antisosyal davranışlarla karşılaşmalarına neden olduklarını düşünmektedirler.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan ikisi “Mağdurun Açık Vermesinin” siber zorbalığa neden olduğunu ifade etmiştir. Sürece mağdur olarak katılan bireylerin kendi özel bilgileri ile ilgili yaptıkları paylaşımların kendilerini zor duruma düşürdüğünü **Gölge**: “Kişisel bilgilerimi başkalarıyla paylaşıldığı İnternet ortamında oluşan arkadaşlığa reel hayatta kurduğumuz arkadaşlıkla aynı tutmamız ve aynı derecede güvenmemiz.” şeklinde ifade ederken, mağdur bireyin yaptığı paylaşımların açık vermesine yol açtığını düşünen **Modernite**’de “Ne kadar tanınmak isterlerse o kadar ya da hangi yönleriyle ön plana çıkmak isterlerse öyle paylaşımlar yapıyorlar. Bu da onların açık vermesine sebep oluyor.” diyerek mağdurların popüler olmak adına kendi açıklarını zorba bireylerle paylaştıklarını ifade etmektedir. Gözlemci olarak sürece katılan bireyler, mağdurların elektronik ortamda kendilerine ait özel bilgileri popülerlik kazanmak, fark

edilmek gibi amaçlar için paylaşımlarının zorba bireylere antisosyal eylemi gerçekleştirmeleri için açık vermelerine yol açtığını ifade etmektedirler.

Suçlama teması altında gözlemci rolündeki bireyler, mağdurların kendilerine ait özel bilgileri popülerlik kazanmak, fark edilmek gibi amaçlar için elektronik ortamda paylaşımlarının zorba bireylere antisosyal eylemi gerçekleştirmeleri için açık verilmesine yol açtığını düşünmektedirler. Sonuç olarak gözlemciler mağdur olan bireylerin elektronik ortamda düşünmeden yaptıkları paylaşımların antisosyal davranışlarla karşılaşmalarına neden olduğunu düşünmektedirler.

Sorumluluğun Yer Değiştirmesi

Araştırma kapsamında ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşme sonucunda Sorumluluğun Yer Değiştirmesi adlı tema ve Zorbalığı Çözmek İçin Sorumluluk Almak İstememe Düşüncesi, İnsanların Kendi Sorunlarını Kendilerinin Halletmesi Gerektiği Düşüncesi, Zorbalığın Üstünü Örtme Düşüncesine yönelik başlıklara ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen görüşmenin Elektronik ortamda karşılaşılan zorbalık davranışı karşısında gözlemci rolündeki bireylerin **Sorumluluğun Yer Değiştirmesi** temasına yönelik katılımcılar tarafından verilen cevaplardan alınan örnek alıntılar aşağıda sunulmuştur.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan üçü “Zorbalığı Çözmek İçin Sorumluluk Almak İstememe” düşüncesine sahip olduklarını ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinin zorba ile mağdur arasında gerçekleştiğini kendisinin herhangi bir katılımının olmadığını düşünen **Gölge**: “Tabi ki de oluyor böyle durumlarda saygısızlığa yol açacağını kendi sorunun olmadığını farklı bir konu kendi aralarında olduğunu düşünüyorum.” diyerek antisosyal eylemin çözümü için de zorba ve mağduru çabalaması gerektiğini ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan ve sonucunda kendisinin zarar görmesiyle sonuçlanan yaşantılara sahip olan **Seyasta**: “Onun için kendimi ateşe atıyorum o kurtulunca kenarda bekliyor yok bundan sonra yanan yansın. Bazen halledeyim diyorum ama daha fazla zarar verirler mi ben engel olmaya çalışırlarken diye durup tepkisiz kalıyorum.” diyerek çözüme yönelik çabalarının hem kendisinin hem mağdur bireyin daha fazla zarar görmesine yol açtığını düşündüğü için tepkisiz kalmayı tercih ettiğini ifade etmektedir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “İnsanların Kendi Sorunlarını Kendilerinin Halletmesi Gerektiği” düşüncesine sahip olduğunu ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireyin yaşantısında herhangi bir etkisinin olmadığını düşünen **Gölge**: “Tepki vermiyorum sonuçta beni ilgilendirmeyen bir durum. Hem insanlar kendi sorunlarını kendisinin halletmesi gerektiğini düşünüyorum.” diyerek zorbalık sürecinin sonlandırılmasında da herhangi bir etkisinin olmadığını düşünürken, mağdurun zorbalık davranışının sonlandırılmasında etkin rol alması gerektiğini ifade etmektedir.

Elektronik ortamda gözlemci rolündeki katılımcılardan biri “Zorbalığın Üstünü Örtme Düşüncesine” sahip olduğunu ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinde mağdura yardım etmek yerine hiçbir eylemde bulunmadığını ifade eden **Modernite**: “Yani çok yapacak bir şey yok çok düşünmemeye çalışıyorum yani en iyisi konuşmamak üstünü ört ört geç.” diyerek siber zorbalık sürecinin görmemezlikten gelinerek çözümünde hiçbir çabanın harcanmaması gerektiğini düşünmektedir.

Sorumluluğun yer değiştirmesi teması altında gözlemci rolündeki bireylerin, antisosyal davranışın mağdur ile zorba arasında gerçekleştiğini düşündükleri, sorunu çözmek için gerçekleştirdikleri müdahalelerle mağdura daha çok zarar verdiklerini düşündükleri için müdahale etmek yerine sorunu mağdur ile zorbanın çözmelerini bekledikleri görülmektedir. Ayrıca siber zorbalık davranışının gerçekleştirilmesinde herhangi bir etkisinin olmadığını düşünen gözlemci birey, antisosyal davranışın çözümünde mağdur bireyin etkin rol alması gerektiğini düşünmektedir.

4.6. Aracılık etkisinin test edilmesi

Aracılık etkisinin doğrudan ve dolaylı olarak test edilmesinde Bootstrapping işlemi kullanılmıştır. Dolaylı etkinin anlamlılığı test edilirken dikkate alınan durum tahmin aralıklarının 0 değerini içerip içermemesidir. Araştırma analizlerine ek kanıt niteliğinde gerçekleştirilen bootstrapping analizinde 10000 yeniden örnekleme kullanılmaktadır ve %95 güven aralığının alt ve üst sınırları verilmektedir. Dolaylı etki aralığı 0 aralığını içeriyorsa manidar olarak anlamlı değil, içermiyorsa manidar olarak anlamlı sonucuna ulaşılmaktadır (Preacher, Hayes, 2008). Gerçekleştirilen Bootstrapping analizine yönelik sonuçlar Tablo 4.7’de sunulmuştur.

Tablo 4.7. Bootstrap test sonuçları

Yol	Aracı	Yol Katsayısı	%95 CI	p
Günlük iletişim Becerileri- Mağdur Siber Zorbalık	Ahlaki Çözülme	-.24	[-.287, -.189]	.001
Elektronik İletişim Becerileri- Mağdur Siber Zorbalık	Ahlaki Çözülme	.10	[.064, .134]	.002
Günlük iletişim Becerileri- Zorba Siber Zorbalık	Ahlaki Çözülme	-.34	[-.397, -.281]	.002
Elektronik İletişim Becerileri- Zorba Siber Zorbalık	Ahlaki Çözülme	.14	[.096, .189]	.002
Günlük iletişim Becerileri- Gözlemci Siber Zorbalık	Ahlaki Çözülme	-.31	[-.366, -.258]	.002
Elektronik İletişim Becerileri- Gözlemci Siber Zorbalık	Ahlaki Çözülme	.16	[.086, .172]	.002

Not. Bootstrap 10000 örneklem üzerinden yapılmıştır (Hayes, 2009). β =Standardize Edilmiş. * $p < .05$.

Tablo 4.7 incelendiğinde analizler sonucunda elde edilen etkilerin tamamının anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Analiz sonucunda hem doğrudan hem dolaylı etkilerin belirlenen %95 güven aralığının alt ve üst sınırlarının sıfır değerini kapsamadığı görülmektedir. Sonuçta ergenlerin sosyal beceri düzeyi ahlaki çözülme düzeylerinin aracılığıyla siber zorbalık davranışını etkilediği sonucunu desteklemektedir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde ergenlerin sosyal beceri (elektronik ortam iletişim becerileri, günlük yaşam iletişim becerileri) ve ahlaki çözülme düzeylerinin mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde siber zorbalık düzeyleri üzerindeki dolaylı ve doğrudan etkileri ile siber zorbalık sürecine mağdur, zorba ve gözlemci rolünde katılan bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarına ilişkin gerçekleştirilen bireysel görüşmelerden elde edilen bulgulara ilişkin tartışmalar yer almaktadır. Sonuç ve öneri kısımlarında ise araştırma kapsamında elde edilen sonuçlara yer verilirken, elde edilen sonuçlar ışığında hem uygulayıcılara hem de araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

5.1. Tartışma

5.1.1. Ergenlerin mağdur, zorba ve gözlemci rolünde günlük yaşam ve elektronik ortam iletişim becerilerine yönelik bulguların tartışılması

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler sonucunda ilk bulgu olarak siber zorbalık sürecine mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde katılan bireylerin günlük yaşam iletişim becerileriyle elektronik ortam iletişim becerileri arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Başka bir deyişle günlük yaşam iletişim becerileri düşük olan ergenlerin elektronik iletişim becerilerinin yüksek olduğu ya da tersi durumun olduğu söylenebilir.

Ergenlerin elektronik ortamda geçirdikleri zamanın artmasıyla birlikte hem çok kişiyle iletişim kurmalarına hem de onları siberzorbalık rollerine yatkın hale getirdiği söylenebilir. Elektronik ortam içerisinde kurulan ilişkilerde günlük yaşama ait göz teması, beden duruşu, ses tonu, sosyal nüanslar gibi bazı sosyal becerilerin kullanımı zorlaşabilirken bazen tamamen ortadan kalkabilmektedir (Dinçer, 2015; Navarro ve Karlins, 2015). Sosyal gelişim sürecinde bireyin görevlerinden birisi kişilerarası ilişkileri kurup sürdürebilmektir. Elektronik ortamda günlük yaşamda kullanılan sözsüz ipuçlarını kullanamadığı için ergen ilişkilere uyum sağlama konusunda sorun yaşayabilmektedir (James, 2016). Elektronik ortamda sözsüz iletişim unsurlarını kullanmanın mümkün olmadığını düşünen **Gölge**: “Mimiklerin yani sadece yazı ile anlaşmanın oldukça zor olacağını düşünüyorum. Kişilerin kendilerini ifade ederken doğru terimler kullanmayacağını kendini farklı düşünce yapısında tanıttığını düşünüyorum.” diyerek sadece yazarak iletişim kurmanın yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini ifade etmiştir. **Gölge**’yi destekler nitelikte sadece yazı ile iletişim kurmanın yanlış anlaşılmalara yol

açabileceğini **Can:** “Bazen arkadaşlarımın yazdıklarını yanlış anlayabiliyorum. Tekrar tekrar okuyorum acaba burada benden mi bahsetti yoksa ben mi fazla üstüme alınıyorum diye tekrar tekrar düşünüyorum.” diyerek ifade etmiştir. Elektronik ortamda kurulan iletişim sürecinde birbirinden alakasız ve kısa cevaplar konuşmaların takibini zorlaştırabilmektedir ve etkileşim süreci zarar görebilmektedir (Jenks, 2009; Vrasidas ve Zembylas, 2003). Elektronik ortamda kısa cevapların anlaşılabilirliği zorlaştırdığını **Hürkuş:** “Yazarak anlatmak konuşarak anlatmaktan daha zor. Bazen kısa cümleler kurunca ne demek istediğimiz tam anlaşılmıyor olabilir.” diyerek ifade etmiştir. Elektronik ortamda iletişim sırasında karşı tarafın ne dediğini anlamadığını **Leydi:** “Bazen arkadaşımın ne demek istediğini anlamayabiliyorum. Onlar iyi bir şeyler söylüyorlar genelde birbirimizle dalga geçtiğimiz için yanlış anlayabiliyorum.” şeklinde ifade etmiştir. Sözsüz iletişim unsurlarının aktif bir şekilde kullanılmaması duyguların karşı tarafa iletilmesini ve karşı taraftaki bireyin duyguları anlayabilmesini güçleştirebilmektedir (Navarro ve Karlins, 2015; Vrasidas ve Zembylas, 2003). Elektronik ortamda kurulan ilişkilerde duygularını sakladığını ve karşı tarafa farklı şekilde ilettiğini **Leydi:** “Yüz yüze olmadığı için bazı duygu durumlarını saklayabiliyorum. Mutluyken mutsuz, mutsuzken mutlu gösterebiliyorum kendimi ve arkadaşarımla daha fazla iletişim kurabiliyorum.” diyerek ifade etmiştir. Elektronik ortamdaki ilişkilerde bireylerin karşısında bulunan kişilerin duygularını düşünmeden onlara zarar verebildiğini **Tosun Paşa:** “Yüz yüze kurulan ilişkilerin daha sağlıklı olduğunu, internet ortamında aynı samimiyetin bulunmadığını söyleyebilirim.” diyerek yüz yüze kurulan ilişkilerin daha sağlıklı olduğunu ifade etmiştir.

Elektronik ortamda gerçekleştirilen sosyal etkileşimlerde sözsüz iletişim unsurlarının kullanılmaması sosyal becerilerin kazanılması ve etkin bir şekilde kullanılmasının önüne geçebilmektedir (Halberstadt ve diğ., 2001; James, 2016). Nie ve diğ. (2002) tarafından geliştirilen yer değiştirme kuramına göre elektronik ortam bireyin günlük yaşam içerisinde kurduğu iletişim ve etkileşim sürecinin yerini almaktadır. Ergenlik döneminde elektronik ortamda kurulan etkileşimler daha az samimi ve daha az güvenilir olarak bulunabilmektedir ve sonuçta daha yüzeysel ilişkiler kurulabilmektedir (Locke, 1998). Elektronik ortamdaki ilişkilerin yüzeysel kaldığını **Fenerbahçe:** “İletişim kurarım diğer bireyler ile yüzeysel ilişkilerim vardır sanal ortamda da.” diyerek ifade etmiştir. **Fenerbahçe**’yi destekler nitelikte yüzeysel kalan ilişkilerde duygusal bağların

kurulma olasılığı azaldığı için antisosyal davranışların ortaya çıktığını **Güvercin:** “Duygusal bağ kurmak daha zor olduğu için kırmak, kandırmak, hakaret etmek zaten kendi çıkarlarını gözetken bu toplumda daha kolay hale geliyor.” sözleriyle ifade etmiştir. Elektronik ortam günlük yaşamın aksine yüz yüze ilişkiyi teknolojik ortam iletişimi şekline dönüştürmektedir arada teknolojik cihazın olması ve elektronik ortamın bağlamsal faktörlerinin etkisinin olması iletişim sürecinin zarar görmesine neden olabilmektedir (Gratz ve Salem, 1984; Konijn ve diğ., 2008). Elektronik ortamın sahip olduğu bağlamsal özelliklerin ilişkilerde güven problemine neden olduğunu **Maradona:** “Sosyal medyanın güvensiz bir ortam olması, kimsenin kimseyi tanınamaması, arada ekranlar bulunduğundan yüz yüze olunmadığından cesur davranılarak risk alınması.” sözleriyle ifade etmiştir. Elektronik ortamda iletişim sırasında birey-birey arasındaki ilişkide teknolojik cihazların kullanılarak bireylerin kendilerini maskeleyerek kimliklerini gizlemelerine yol açtığını **Seçici:** “İnternet ortamında herkes kendini olduğu gibi göstermiyor herkesin bir maskesi var ve bu maskeyi iyilik için değil kötülük için kullanıyorlar.” diyerek ifade etmiştir. İletişim sırasında kullandığı cihazın etkisiyle bilgilerin hızla yayılacağını düşünen **Firuze:** “Sanki konuştuklarımıza sadece ben ve arkadaşlarım değil de bizimle birlikte binlerce insan şahit oluyormuş gibi hissediyorum. Elektronik bir cihazdan yazdığını fark ederek daha dikkatli davranıyor.” diyerek daha dikkatli davrandığını ifade etmiştir. Karşısındaki bireyin kim olduğunu bilmediği için daha dikkatli davrandığını **Bahar:** “Muhtemelen çevremde benimle dalga geçmek isteyen biriydi, bunları gördükçe daha temkinli yaklaşıp kendimi korumaya almaya çalışıyorum.” diyerek aradaki cihazdan dolayı karşısındaki bireyi tanımadığı için daha dikkatli davrandığını ifade etmiştir.

Sosyal telafi kuramı sosyal ağların bireylere günlük yaşam içerisinde sosyal becerilerin eksikliğiyle kuramadıkları ilişkileri kurabilme imkânı tanıdığını ve bireylerin kendilerini elektronik ortamda kullanabilecekleri sosyal beceriler açısından geliştirdiklerini ortaya koymaktadır (Hunt ve diğ., 2012; Rothschild, 2015). Sosyal becerisi zayıf olup iletişim kurmakta zorlanan bireyler için elektronik ortam yeni bağların kurulmasında bir avantaj sağlayabilmektedir (Wright ve Miller, 2010). Günlük yaşam içerisinde arkadaş bulmakta zorlandığını **Vaveyla:** “Arkadaş olarak çok kabul edilmediğim için sanal ortamda arkadaş bulmak bu açıdan bana daha kolay geliyor. Bu kadar insanı nasıl yönetebileceğimi daha doğrusu nasıl yetebileceğimi bilmiyorum.”

diyerek ifade ederken elektronik ortamda arkadaş bulmakta zorlanmadığını ancak ilişkilerini nasıl yöneteceğini bilmediğini söylemiştir. Elektronik ortamda bireylerin yaşadıkları özgüvenin günlük yaşamdaki yapısından farklı olarak davranmalarına yol açtığını **Belirsiz:** “İnsanların sanal ortamla özgüven patlaması yaşayıp gerçek hayatla gerçek karakterleri ile alakalarının olmaması olarak görülebilir.” şeklinde ifade etmiştir. Elektronik ortamın özelliklerinden faydalanarak kendisini olduğundan farklı gösterme çabası içinde olduğunu **Fenerbahçe:** “...ama yine de hepimizde kendini olduğundan farklı gösterme durumu oluyor. Mesela hep filtreli fotoğraflar koyuyoruz, dikkat çekecek, mutlu olduğumuzu düşündürtecek fotoğraflar ve paylaşımlar.” şeklinde ifade etmiştir.

Elektronik ortamda geçirilen sürenin artmasıyla beraber bireyler yeni çevreye uyum sağlayabilmek amacıyla yeni beceriler kazanmaktadırlar (Small ve Vorgan, 2008). Ergenlik dönemindeki bireylerin günlük yaşam içerisinde iletişim kurarken utangaçlık, tedirginlik, çekingenlik, yalnızlık duygularının etkisiyle yaşadıkları sorunları elektronik ortamda iletişim kurarak çözme çabaları Sosyal Telafi Kuramıyla açıklanmaktadır (Kardefelt-Winther, 2014; Peter ve diğ., 2005; Rothschild, 2015). Günlük yaşam içerisinde iletişim kurmada yaşadıkları sorunları telafi etmek isteyen ergenler elektronik ortamı sosyalleşme amacıyla kullanarak yeni beceriler kazanıp yaşadıkları olumsuz duygularla mücadele etmeye çalışabilmektedirler (Hunt ve diğ., 2012; Valkenburg ve diğ., 2005). Bireyler elektronik ortamda kurdukları başarılı iletişim aracılığıyla günlük yaşam içerisinde zarar gören özgüvenlerini ve benliklerini güçlendirebilmektedirler (Ellison ve diğ., 2007). Elektronik ortamın sahip olduğu anonimlik, yüz yüze gelmeden iletişim kurma gibi özellikler bireyin kendisini koruyarak endişe hissetmeden iletişim kurabilmesine olanak tanıyabilmektedir (Caplan, 2006; Rothschild, 2015). Araştırma kapsamında katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerin de nicel bulguları destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Elektronik ortamda iletişim kurarken yeni bir dil kullandığını **Maradona:** “İnternette normalde konuştuğumdan farklı bir dil ile konuşuyorum.” diyerek ifade etmiştir. Elektronik ortamın özelliklerinden faydalanarak elektronik ortamda kendisini daha rahat ve özgüvenli olarak ifade ettiğini söyleyen **Toprak:** “Kendimi sanal ortamda daha özgüvenli ve rahat hissediyorum. Fotoğraflarıma beğeni geldiğinde kendimi çok mutlu hissediyorum.” diyerek ifade etmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgulara katılımcılar elektronik ortamın özelliklerini ve elektronik ortam içerisinde kazandıkları yeni becerilerle iletişim kurma konusunda

başarılı olduklarını ifade etmişlerdir. Elektronik ortamda iletişim kurmanın daha rahat olduğunu düşünen **Vaveyla**: “Aslında o ortamın sanal olduğunun farkındayım ancak sanal ortamda kendimi daha iyi ifade ettiğimi düşünüyorum. Sanal ortamda kim olduğumu bilmeden bunu gerçekleştiriyor olmak daha rahatlatıcı.” diyerek kendisini daha iyi ifade ederek iletişim kurduğu için elektronik ortamı daha rahatlatıcı bulduğunu ifade etmiştir.

Sosyal becerilerin bağlamsal ve zamansal faktörler değişse de sabit kaldığını savunan kuramların aksine sosyal beceri düzeyi yüksek olan bireylerin katıldıkları ortamın özelliğine (günlük yaşama-elektronik ortam) ve ihtiyacına uygun olarak duygu ve düşüncelerinde değişikliğe gidebildikleri görülmektedir (Alicke ve Govorun, 2005; Shepperd ve diğ., 2013). Sosyal Zenginleştirme kuramına göre günlük yaşam iletişim becerileri güçlü olan bireyler sahip oldukları becerileri elektronik ortama taşıyarak etkili ilişkiler kurabilmektedirler. Sosyal beceri düzeyi yüksek olan bireyler günlük yaşam iletişim süreçlerini elektronik ortamda da kullanarak sosyal etkileşimlerine devam edebilmektedirler (Kraut ve diğ., 2002; Rothschild, 2015). Sosyal becerisi güçlü olan bireyler hem günlük yaşam içerisinde etkili ilişkiler kurabiliyorken, hem de sahip oldukları sosyal becerilerin etkisiyle elektronik ortamda da etkili ilişkiler kurabilmektedirler (Jin ve diğ., 2013; Kraut ve diğ., 2002). Bireyler elektronik ortamda günlük yaşam içerisinde kurmuş oldukları ilişkileri güçlendirebiliyorken aynı zamanda yeni ilişkiler de kurabilmektedirler (Rains ve Tsetsi, 2017; Wright ve Miller, 2010). Elektronik ortamda kurduğu ilişkilerde kendisini daha rahat ifade ettiğini **Ece**: “...çok sevindiğim anları paylaşıyorum ve arkadaşlarımdan da aynı dönüşleri alıyorum benim için güzel bir ortam. Yaşadıklarımızın üstünden konuşmakta ayrı bir sıcaklık katıyor.” diyerek sahip olduğu becerileri kullanarak duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktardığını ifade etmiştir. **Rahat**: “Sırlarımı bile paylaşırım yani dertlerimi daha kolay anlatıyorum, kolayca sohbet edebiliyorum. Daha samimi bulduğum anlar bile oluyor bu internet ortamını.” diyerek **Ece**’yi destekler nitelikte elektronik ortamda kurduğu ilişkilerde kendisini daha rahat ifade ettiğini söylemiştir.

Sonuç olarak araştırma kapsamında elektronik ortam iletişim becerileri ile günlük yaşam iletişim becerileri arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgulara katılımcıların elektronik ortamda günlük yaşamda kullandıklarından farklı beceriler kazandıkları, ayrıca günlük yaşam içerisinde

ilişkilerde yaşadıkları problemlerden dolayı elektronik ortama yönelerek kazandıkları yeni becerilerle kendilerini daha rahat ifade ettikleri görülmektedir.

5.1.2. Siber zorbalık sürecinde mağdur rolündeki bireylere yönelik bulguların tartışılması

Araştırma kapsamında sosyal beceri (elektronik ortam iletişim becerileri, günlük yaşam iletişim becerileri) ve ahlaki çözülme düzeylerinin mağdur rolünde siber zorbalık düzeyi üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri tartışılmıştır.

Elde edilen bulgularda doğrudan etkilere ilişkin olarak günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme düzeyleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözülme düzeyinde azalmaya yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Mağdur bireylerin sahip oldukları ahlaki değerlerinin iletişim becerilerine etki ettiği gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Grinder ve Nelsen, 1980; Malchanov ve Almazove, 2020; Nucci, 2004). Düşük sosyal becerilere sahip olan mağdur bireylerin kurdukları ilişkilerde karşılaştıkları sorunlarla mücadele edebilmek için ahlaki gerekçelendirme, sorumluluğun yer değiştirilmesi, sonuçların yanlış yorumlanması ve çarpıtılması ahlaki çözülme stratejilerini kullandıkları gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bauman ve Pero, 2011; Falla ve diğ., 2020; Fernandez-Antelo ve Cuadrado-Gordillo, 2019). Günlük yaşam içerisinde iletişim becerileri yüksek olan mağdur bireylerin ise ilişkilerine yön verirken ahlaki çözülme stratejilerine ihtiyaç duymadıkları görülmektedir (Falla ve diğ., 2020; Williams ve Guerra, 2007). Ergenlik döneminde iletişim becerileri yüksek olan bireyler daha toplum yanlısı ve normlara uygun davranarak ahlaki çözülme süreçlerini kullanmadan ilişkilerine yön verebilmektedirler (Carlo ve Rendall, 2002). Sosyal beceri düzeyi yüksek olan bireylerin ahlaki çözülme stratejilerine ihtiyaç duymadan iletişimi sürdürebildikleri buna karşın düşük sosyal beceri düzeyine sahip olan bireylerin ahlaki çözülme stratejilerini yaygın olarak kullandıkları gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Malchanov ve Almazova, 2020; Zych ve diğ., 2019). Araştırmada elde edilen nitel bulguların nicel bulguları destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Günlük yaşamda ailesiyle kurduğu ilişkiye güvenerek elektronik ortamda yaşadığı sorunu çekinmeden paylaşan ve iletişimin gücüyle sorunu çözebileceğini **Maradona**: “Ben anneme söylüyorum hemen yoksa bu iş daha büyür başım daha çok ağrır diye yoksa kendim uğraşsam çözülmez o iş.” diyerek ifade ederken, mağdur rolündeki **Can**: “Ben

arkadaşları arasında sevilen bir insanım bunun çok etkisinin olduğunu düşünüyorum. Belki, böyle bir durum yaşadığımda alttan almayı, konuşmayı daha fazla denemeliyim.” diyerek arkadaşları arasında sevilen birisi olarak yaşadığı sorunlarda ahlaki çözümme stratejilerine başvurmak yerine sorunu çözebilmek için iletişim kurmayı denemesi gerektiğini ifade etmiştir.

Elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözümme düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle elektronik ortam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözümme düzeyinde de artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Bireylerin elektronik ortamda sahip oldukları becerilerle kurdukları ilişkilerde karşılaştıkları antisosyal eylemlerin gerçekleşme sürecinde mağdur olan bireylerin hareketsiz kalmalarının açıklanmasında ahlaki gerekçelendirme, sonuçların göz ardı edilmesi ve sorumluluğun yer değiştirilmesi ahlaki çözümme stratejileri kullanılabilmektedir ve kullandıkları stratejilerle ahlaki standartlarını devre dışı bıraktıkları gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Allison ve Bussey, 2017; Fernandez ve diğ., 2019; Jiang ve diğ., 2020; Luo ve Bussey, 2019). Araştırmada elde edilen nitel bulguların nicel bulguları destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Elektronik ortamda mağdur olduğunu, yaşadığı mağduriyette kendisinin herhangi bir sorumluluğunun olmadığını ve zorba bireyden kaynaklandığını **Can**: “Başıma gelen olayları düşündüğümde, asla olayı başlatan taraf olmadığımı fark ettim. O yüzden, karşı tarafla ilgili olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebilirim.” şeklinde ifade etmiştir. Elektronik ortamda karşılaştığı antisosyal davranışı çözüme kavuşturmak için sorumluluk üstlenmeyerek tepkisiz kaldığını **Hürkuş**: “Benimle alay eden arkadaşlarımla konuşmak, onlara karşı kendimi savunmak istiyorum ama yapamıyorum. Konuşamıyoruz ki. Tepkisiz kalınca unutulacağını düşünüyorum. Genellikle tepkisiz kalıyorum zaten.” diyerek ifade etmiştir. **Hürkuş** ile benzer şekilde kendisine ahlaki bir gerekçe oluşturarak ailesini üzmemekten çekinip sürecin çözümünde sorumluluk almak istemeyen **Ece**: “Neden konuştun, neden cevap verdin diyorum kendime, ailen duysa çok üzülür diyorum, ama yapacak başka bir şey bulamıyorum.” diyerek ifade etmiştir.

Ahlaki çözümme ile mağdur rolünde siber zorbalık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle ahlaki çözümme düzeyindeki artışın mağdur rolünde siber zorbalık düzeyinde de artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Elektronik ortamda maruz kaldıkları zorbalık karşısında mağdur olan bireylerin ahlaki

çözölme stratejilerini kullanarak kendilerini savunmaya yönelik tepkisiz kaldıkları ya da zorba bireyle mücadele edebilmek için antisosyal davranışlarda bulundukları gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Fallı ve diğ., 2020; Kowalski ve diğ., 2014; Luo ve Bussey, 2019; Pozzoli ve diğ., 2016). Siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireyler antisosyal eylem karşısında sorumluluğun yer değiştirilmesi, ahlaki gerekçelendirme, insanlıktan çıkarma ahlaki çözölme stratejilerini kullanarak kendilerini savunabilmektedirler (Fernandez-Antelo ve Cuadrado-Gordillo, 2019; Luo ve Bussey, 2019). Araştırmanın nitel kısmında gerçekleştirilen görüşmelerde mağdur olan kişilerden **Ece**: “Bende aynısını yapıyorum ne yaparsa aynısını yapıyorum. İntikam almaya çalıştığım bile oldu, çünkü bana yaşattığı stresin, hayal kırıklığının aynısını yaşasın istiyorum. Bunlar doğru değil ama kötölük yapan kötölükten anlar.” diyerek elektronik ortamda karşılaştığı antisosyal davranışlarla mücadele edebilmek için kendisinin de ahlaki gerekçelerle antisosyal eylemlerde bulunarak kendisini savunduğunu ifade etmiştir. Mağdur olan birey zorbalık davranışının kendisinin sorumluluğunda olmadığını düşünerek ve antisosyal davranışa karşılık olarak misilleme yapma ihtiyacı hissederek zorbaca davranışlar gerçekleştirebilmektedir (Ettekal ve Ladd, 2020). Katılımcılardan **Hürkuş** kendisini “Buna neden olan ben değilim ki. Arkadaşlarım kötü düşünüyorlar, belki beni kıskanıyorlar o yüzden alay ediyorlar.” diyerek antisosyal davranışın gerçekleşmesinde kendi sorumluluğunun olmadığını ifade etmiştir. Katılımcılardan **Can** ise kendisini “Şimdilerde ya sorun yaşadığım kişiyi şikâyet ediyorum ya da hiç aldırış etmiyorum. Bazen çok öfkelenirsem o ayrı o zaman internet üzerinden yorum yapıyorum sevmeyecekleri şekilde.” ifade ederken elektronik ortamdaki zorbalık davranışına hiç aldırış etmiyorum diyerek mücadele etmek istemediğini dile getirirken bir taraftan da ahlaki çözölme süreçlerini kullanarak misilleme davranışında bulunduğu dile getirmektedir. Elektronik ortamın sahip olduğu anonimlik, yararlı ve zararlı bilgilere kolaylıkla ve her an ulaşılabilir oluşu ergenler için ahlaki kaygıların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Jackson ve diğ., 2008). Elektronik ortamda mağdur olan **Bahar**: “Kendimi çok mutsuz ve savunmasız hissediyorum. Güvenemiyorum. Çok riskli ve tanımadığın insanlarla dolu bir yer.” diyerek elektronik ortamı güvensiz ve risklerle dolu bir yer olarak tanımlamaktadır. Elektronik ortamın sahip olduğu özelliklerin kendisini savunmaya yönelik kaygıların oluşmasına yol açtığını ifade etmektedir. Mağdur bireyler siber zorbalık karşısında kendi öz saygılarını koruyabilmek amacıyla ahlaki çözölme süreçlerinden faydalanabilmektedirler (Fernandez-Antelo ve Cuadrado-Gordillo, 2019).

Zorba ile mücadele etmek isteseler de gerçekleştirecekleri davranış karşısında zorbanın tekrardan hedefi olma ihtimali mağdurların ahlaki gerekçe oluşturarak pasif rolde kalmalarına yol açabilmektedir. Literatür bulgularını destekler nitelikte **Leydi:** “Korkuyorum, başımın belaya gireceğini düşünüp bazen panikliyorum. Tanımadığım insanlarla muhatap olmak istemediğim için, başıma bir şey gelmemesi için tepkisiz kalabilirim.” diyerek hem kendisini hem de öz saygısını koruyabilmek için mağduriyet karşısında tepkisiz kaldığını ifade etmiştir.

Günlük yaşam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık düzeyi arasında negatif yönlü doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerilerindeki artış mağdur rolünde siber zorbalık sürecine katılımda azalmaya yol açmaktadır. Bireyin sosyal becerilerinin yetersiz olması günlük yaşamda iletişim kalitesini olumsuz etkileyerek verimli ilişkiler kurmasını engelleyebilmektedir (Austin ve diğ., 2005). Günlük yaşam içerisinde sosyal beceri düzeyi düşük olan bireylerin mağdur olma konusunda oldukça yatkın bir yapıları olduğu gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur tam tersi olarak günlük yaşam içerisinde yüksek sosyal beceri düzeyine sahip olan bireylerin ise siber zorbalık sürecine katılmamasında etkili olduğunu ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Fox ve Boulton, 2003; Smith ve Madsen, 1999; Zych ve diğ., 2019). Sosyal beceri düzeyi düşük olan bireyler günlük yaşam içerisinde ilişki kurarken kendilerini stres altında hissederek zorbalık davranışı karşısında kendilerini savunamadıkları için mağdur olabilmektedirler (Navarro ve diğ., 2012; Olweus ve Breivik, 2014). Literatürü destekler nitelikte araştırmanın nitel kısmında mağdur bireyler günlük yaşam içerisinde kurdukları ilişkilerde daha dikkatli olduklarını ve ilişkileri güvene dayalı olarak gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. İlişki kurma konusunda ilkeli ve seviyeli olduğunu **Vandetta:** “Hemen hemen her ortama girmek için çabalayan bir birey değilim daha çok ilişkilerimin zamanla ve başlarda ciddiyetin bozulmadığı ilişkiler kurmayı tercih ederim.” diyerek kurduğu ilişkilerde kendisini güvende hissedebilmek ve oluşabilecek olumsuzluklardan korumak için ilişkinin ilk zamanlarında daha dikkatli davrandığını ifade etmiştir. Günlük yaşam içerisinde kurduğu ilişkileri **Ece:** “Arkadaşlarımla ilişkilerim de bazen iyi bazen kötü, sürekli iletişim kurarız aşırı bir şeyler paylaştığımız için tartışacak şeylerde kolay ortaya çıkıyor. Tabi tartıştığımızda tamamen arkadaşlığımı bitirdiğim insanlar da oluyor.” diyerek ilişkilerinde paylaşımın çok olmasının sorunlar yaşamasına yol açtığını ve sonuçta mağdur olduğunu söylerken

sorunlarını iletişim kurmak yerine sorun yaşadığı kişiden uzaklaşarak çözdüğünü belirtmiştir.

Elektronik ortam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık düzeyleri arasında pozitif yönlü doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle elektronik iletişim becerilerinde yaşanan artış mağdur rolünde siber zorbalık sürecine katılımda artışa yol açmaktadır. Mağdur bireylerin elektronik ortamda sahip oldukları sosyal becerilerin antisosyal davranışlara maruz kalmalarına neden olduğu gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Navarro ve Larranaga, 2015; Luo ve Bussey, 2019). Mağdur bireylerin elektronik ortam sosyal becerileri kişilerarası ilişkiler kurmalarına katkı sunarken bireyleri zarar veren etkileşimlerle de karşı karşıya bırakabilmektedir (Antoniadou ve Kokkinos, 2013; Katzer ve diğ., 2009). Sanal ortamın sahip olduğu (anonimlik, her zaman her yerde ulaşılabilir olması vb.) özelliklerden dolayı elektronik ortam iletişim becerilerinin etkisiyle sanal ortamda daha fazla zaman geçiren ve fazla ilişki kuran bireyler zorbalık davranışının hedefi olabilmektedirler (Baldry ve diğ., 2015; Katzer ve diğ., 2009). Siber zorbaların içine kapanık, çekinik, kendilerini savunamayan özellikteki bireyleri hedef olarak belirledikleri görülmektedir (Patchin ve Hinduja, 2006; Türkileri-İnelöz ve Uçanok, 2013). Mağdurlar karşılaştıkları antisosyal davranış karşısında da sessiz kalabilmekte ve mücadele etmek yerine içine kapanık bir tavır sergileyebilmektedirler (Rivers ve Noret, 2013). Sahip oldukları sosyal becerilerin etkisiyle mağdur bireyler sessiz kalıp içine kapanarak iletişimde yaşadıkları sorunlar sonucunda zorba bireyin hedefi haline gelebilmektedirler (Navarro ve Larranaga, 2015). Elektronik ortamın kontrol edilebilirliğinin zor olmasının etkisiyle tanıdığı ya da tanımadığı pek çok kişiyle iletişim kurmasının kendisini zorbaların hedefi haline getirerek güvende hissetmesini engellediğini **Zambak**: “Eğlenceli olduğu kadar tehlikeli yönlerinin de bulunduğunu düşünüyorum. Savunmasız kalabildiğin engelleyemediğin kontrol altında tutamadığın pek çok durumla karşı karşıya kalabiliyorsun.” diyerek ifade ederken yaşadığı mağduriyet karşısında hedef olma korkusu yaşadığını söylemiştir. **Zambak** ile benzer düşüncelere sahip olan **Hürkuş**: “... ama yapamıyorum hem bir şeyin düzelmeyeceğini düşündüğümünden hem de korkuyorum. Hedef olmaktan, dikkat çekmekten korkuyorum.” diyerek karşılaştığı antisosyal davranış karşısında mücadele etmek istesede hedef olma korkusu yaşayarak tepkisiz kaldığını ifade etmiştir.

Araştırma kapsamında mağdur rolü modeline ilişkin dolaylı etkiler incelendiğinde günlük yaşam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık düzeyi arasındaki ilişkide ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasında negatif yönlü, ahlaki çözülme ile mağdur rolünde siber zorbalık sürecine katılımı da pozitif yönlü bir ilişki vardır. Sosyal beceri düzeyi gelişmiş bireyler ahlaki çözülme süreçlerini kullanma ihtiyacı hissetmeden ilişkilerine yön verebilmektedirler ve sonuç olarak karşılaştıkları antisosyal davranışlarla mücadele edebilmektedirler (Antoniadou ve Kokkinos, 2013; Bandura, 1997; Gini ve diğ., 2007). Buna karşın sosyal beceri düzeyinin zayıf olması bireyin kişilerarası ilişkiler kurmasını zorlaştırabiliyorken ahlaki çözülme süreçlerinin kullanımı mağduriyet yaşantılarında artışa yol açabilmektedir (Hartup, 1989; Killer ve diğ., 2019; Tuente ve diğ., 2019). Ergenlik döneminde sosyal beceri düzeyleri zayıf olan bireylerin saldırganlık ve zorbalık süreçlerine dahil olma olasılıkları artabilirken güçlü sosyal becerilere sahip olmaları ise mağdur olarak zorbalık sürecine katılımlarına engel olabilmektedir (Aoyama, 2010; Newman ve diğ., 1996). Günlük yaşam içerisinde sosyal beceri düzeyi yüksek olan bireyler ahlaki çözülme stratejilerini kullanmak yerine iç ahlaki standartlarına bağlı kalarak karşılaştıkları antisosyal davranışlar karşısında kendilerini koruyabilmektedirler (Bandura ve diğ., 1996; Cook ve diğ., 2010; Zych ve diğ., 2019). Mağdur rolündeki bireylerle gerçekleştirilen görüşmelerde **Vandetta** elektronik ortamda karşılaştığı antisosyal davranışlarla mücadele etmek yerine yüz yüze iletişim kurarak süreci çözebileceğini “Kimseye kendi ideolojimi anlatmak, bulunduğu çukurdan kurtarmak zorunda değilim ve kimseye bir olayımı internet üzerinden anlatmıyorum. Yüz yüze konuşursak o zaman anlatıyorum.” şeklinde ifade etmiştir. Mağdur bireylerin yaşantıları sonucunda ilişki kurma ve devam ettirme konusunda yetersizlik hissetmeleri kendilerini zorba bireyler için hedef haline dönüştürebilmektedir ve zorba bireyler duygusal boşluktan faydalanarak mağdur ile ilişkisini bitirerek, sosyal dışlama süreçlerini başlatarak mağduru yalnızlığa itebilmektedirler (Kopasz ve Smokowski, 2005; Olweus, 2003). Mağdur rolündeki **Vandetta**: “Okula gitmek istemiyordum. Sanki konuşsam herkesin aklına paylaşımım ve benimle nasıl dalga geçildiği gelecekmiş gibime geliyordu. O olaydan sonra iki hafta bu sıkılma, konuşmak istememe durumu devam etmişti.” diyerek elektronik ortamda maruz kaldığı zorbalığın yaşadığı mahcubiyet duygusuyla psikolojik olarak etkilendiğini ve sonuç olarak günlük yaşam içerisinde toplumdan kendisini soyutlama isteğine yol açtığını

ifade etmektedir. Sosyal beceri eksikliği bireyin daha fazla akran gruplarından dışlanma ve antisosyal davranışlarla karşılaşma olasılığını arttırmaktadır (Knox ve Conti-Ramsden; 2007; Van Roekel ve diğ., 2010). Bireylerin sahip oldukları sosyal beceri düzeyi kurulan ilişkilerde belirleyici role sahip olsa da bireylerin ahlaki yapılarının da sosyal ilişkilere yön vermede etkili olduğu gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Kotlova, 2020; Schonert-Reichl, 1999; Thompson ve diğ., 2006). Kanadalı ergenlerle gerçekleştirilen bir araştırmada mağdur olan bireylerin düşük ahlaki çözülme düzeylerine sahip oldukları tespit edilmiştir (Hymel, Rocke-Henderson ve Bonanno, 2005). Zayıf sosyal becerilere sahip kişisel çıkarlarına odaklanan bireyler ilişkilere önem vermeyip ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak siber zorbalık sürecine dahil olabilmektedirler (Gini ve diğ., 2007; Kotlava, 2020). Mağdur rolündeki bireyler zayıf sosyal becerilere sahip olduklarında ahlaki gelişimleri de olumsuz etkilenebilmekte ve sonuçta bireyler ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak siber zorbalık süreci karşısında savunmasız kalarak mağduriyetleri devam edebilmektedir (Delisi ve diğ., 2014; Navarro ve diğ., 2012). Maruz kaldığı zorbalık davranışı karşısında sorunu çözmede kendini yetersiz ve çaresiz hissederek ahlaki bir gerekçe sunan **Vandetta**: “Elin kolun bağlı bir şekilde oturuyorsun. Karşıdaki kişi insan olsa zaten böyle bir durum olmaz.” diyerek yaşadığı mağduriyetle mücadele etmek istese de zorba ile iletişim kuramayacağını düşünerek susmayı tercih ettiğini ifade etmiştir. **Vandetta** ile benzer düşünceye sahip **Bahar** kendisini: “Artık bir tepki vermiyorum verdikçe kendilerini bir şey sanıyorlar. Kapıyorum gözlerimi onlara.” diyerek zorba birey karşısında çabalarının boşa gideceği düşüncesiyle kendisine ahlaki bir gerekçe sunarak siber zorbalık davranışıyla mücadele etmek istemediğini ifade etmiştir.

Araştırma kapsamında mağdur rolü modeline ilişkin diğer dolaylı etki incelendiğinde elektronik ortam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkide ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme düzeyi arasında pozitif ilişki tespit edilirken, ahlaki çözülme ile mağdur rolünde siber zorbalık düzeyi arasında da pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Elektronik iletişim becerilerinde artış ahlaki çözülme düzeyinde artışa yol açarken bireyin mağdur rolünde siber zorbalık sürecine katılımında da artışa yol açmaktadır. Elektronik ortam iletişim beceri düzeyleri yüksek olan bireylerin elektronik ortamda daha fazla zaman

geçirdikleri, geçirilen zaman arttıkça riskli davranışlarla karşılaşma olasılıklarının da arttığı görülmektedir (Crawford ve Manassis, 2011; Fox ve Boulton, 2003; Park, 2009). Karşılaştıkları antisosyal davranışlar karşısında ahlaki gerekçeler sunarak, sonuçları küçümseyerek ya da zorbalık davranışını görmemezlikten gelerek, sorumluluğu yer değiştirerek, avantajlı-hafifletici kıyaslamalar yaparak ahlaki çözümme stratejilerini kullandıkları ve sonuçta mağduriyet yaşantılarının devam ettiği ya da arttığı görülmektedir (Bauman ve Pero, 2011; Falla ve diğ., 2020; Jiang ve diğ., 2020; Killer ve diğ., 2019). Elektronik ortamda bireylerin sahip oldukları beceriler ile zorbalık davranışı arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur (Livingstone ve Helsper, 2010; Lopez ve DuBois, 2005). Görüşme gerçekleştirilen mağdur bireylerin genel olarak elektronik ortama ilişkin etkisiz ve sağlıksız iletişim algılarına sahip oldukları görülmektedir. Bu durumu **Zambak**: “Tanımadığım kimselerle iletişim kurmaya çekinirim çünkü bu beni tedirgin eder. Ne yapacaklarını düşünürüm beni kandıracaklar mı beni zor duruma düşürecekler mi diye aklımda kırk tilki dolaşır.” diyerek ifade etmiştir. Etkisiz ve sağlıksız sosyal becerileri olan bireyler akranları tarafından sevilmemekte ve dışlanabilmektedir bu durum kendilerinin olumsuz sosyal tecrübeler yaşamalarına yol açabilmektedir. Yaşadıkları olumsuz sosyal tecrübeler bireylerin sorgulama içerisine girerek ahlaki standartları ihlal ederek ahlaki gerekçelendirme, sonuçların göz ardı edilmesi, sorumluluğun yer değiştirmesi ahlaki çözümme süreçlerini kullanmalarına yol açabilmektedir (Fernandez-Antelo ve Cuadrado-Gordillo, 2019; Susilawati ve diğ., 2019). Yaşadığı olumsuz sosyal tecrübeleri **Ece**: “Normalde tanıdığımı düşündüğüm bir arkadaşım ile nette yazışırken tanıyamadığım kadar öfkeli ve anlamsız sözleri, davranışları olabiliyor. Direkt takipten çıkıp, engelliyorum.” diyerek ifade ederken, karşılaştığı antisosyal eylemle mücadele etmek yerine zorba bireyi engelleyip zorbalıkla mücadele konusunda sorumluluk almak istemeyerek sorumluluğun yer değiştirilmesi ahlaki çözümme stratejisini kullanarak süreci sonlandırmaktadır. Sağlıksız ve etkisiz sosyal becerileri kullanan mağdur bireyler duygularının farkına varma ve duygularını olumlu bir şekilde ifade etme konusunda zorluk yaşayabilmektedirler (Kagan, 2001). Mağdur bireylerin elektronik ortamdaki sosyal becerilerinin etkisiz ve sağlıksız olması süreçte mağdur rolünde kalmalarında etkili olabilmektedir. Sahip oldukları sosyal becerileri kullanmanın etkisiz olabileceğini düşünen mağdur bireyler çözüm için çaba sarf etseler de gerçekleştirecekleri davranışın zorba üzerinde etkisi olmayacağını düşünebilmektedirler. Bu durumu **Hürkuş**: “Evet dediğim gibi benimle alay eden

arkadaşlarımla konuşmak, onlara karşı kendimi savunmak istiyorum ama yapamıyorum. Konuşamıyoruz ki. Tepkisiz kalınca unutulacağını düşünüyorum.” şeklinde ifade etmiştir. Mağdur rolünde bulunan bireyler zorbalık davranışıyla mücadele etmek yerine zorba bireye karşı koymadan süreçten uzaklaşmaya çalışabilirler (Ortega ve Monks, 2006). Siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireyler sahip oldukları sosyal becerileri kullanarak antisosyal davranışla mücadele etmek yerine davranışı içselleştirebilmektedirler (Cook ve diğ., 2010). Siber zorbalık sürecinde mağdur olan kişiler mağduriyet konusundaki ahlaki sorumluluğa daha yatkın ve ahlaki standartlara, ilkelere aykırı davranmama konusunda daha hassas olabilmektedirler. Mağduriyet sürekli tekrarlandığında ve baş edilemez sonuçlar ortaya çıkardığında birey kendini suçlama eğilimi sergileyerek zorbalığın kabul edilebilir olduğunu düşünmeye başlayabilmektedir (Perren ve diğ., 2012). Siber zorbalık davranışıyla mücadele etmek isteseler de zorba bireyin daha da üstlerine gelebileceklerini daha büyük sorunlara yol açabileceklerini düşündükleri için yaşananlarla mücadele etmek yerine yaşananları kabullenmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Bu durumu **Maradona**: “Yani boğazlamak istiyorum ama bir taraftan korkuyorum ya daha fazlasını yaparsa ya beni daha fazla rahatsız ederse diye duruyorum sadece bekliyorum.” şeklinde ifade etmiştir. Sahip oldukları sosyal becerilerin karşısında mağdurlar da genel olarak korku duygusunun hâkim olduğu, mağdurların kendilerini güvende hissetmedikleri ve sürekli olarak davranışlarına sahip oldukları tedirginliğin yön verdiği görülmektedir (Banks, 1997). Sahip oldukları sosyal becerileri kullanmak istemeyen zorbalık sürecinin kendisi ile ilgili olmadığını düşünen mağdurlar zorbanın sahip olduğu kötü düşünceler ve duyguların (kıskançlık) zorbalık sürecinin gerçekleşmesinde etkili olduğunu düşünmektedirler. Bu durumu **Leydi**: “... çünkü insanları rahatsız etmekten hoşlanan insanlar var. Bu insanlar olduğu sürece bu olumsuz durumlar yaşanmaya devam edecektir.” şeklinde ifade etmektedir. Katılımcılardan **Bulut**: “Kişiyi takipten çıkıp, sayfa ve kişiyi sosyal medya butonlarından şikâyet ederek engelliyorum.” diyerek zorbalığı durdurmak için herhangi bir sorumluluk almak istemediğini ifade etmekte ve sonuç olarak mağduriyetleri devam edebilmektedir.

Araştırmanın dolaylı etkileri değerlendirildiğinde mağdur bireylerin günlük yaşam içerisinde sahip oldukları iletişim becerilerinin ahlaki çözülme süreçlerini kullanma düzeylerinin önüne geçerek siber zorbalık sürecine katılmalarına engel olduğunu, elektronik ortamda sahip oldukları iletişim becerilerinin ise ahlaki çözülme süreçlerini

kullanma düzeylerinde artışa yol açarak daha fazla mağduriyet yaşamalarında etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir. Sonuç olarak günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık davranışı arasında ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığını belirlemek için gerçekleştirilen Bootstrapping analizi sonucunda hem günlük yaşam iletişim becerileri hem de elektronik ortam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık davranışı arasında ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgulara günlük yaşam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme stratejilerinin kullanımının önüne geçerek mağdur rolünde siber zorbalık sürecine katılımı engelleyebildiği bulgusunu desteklemektedir. Ayrıca elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme stratejilerinin kullanımını arttırarak mağdur rolünde siber zorbalık süreçlerine katılımı arttırdığı yönündeki bulguları desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

5.1.3. Siber zorbalık sürecinde zorba rolündeki bireylere yönelik bulguların tartışılması

Araştırma kapsamında sosyal beceri (Elektronik ortam iletişim becerileri, Günlük yaşam iletişim becerileri) ve ahlaki çözülme düzeylerinin zorba rolünde siber zorbalık düzeyi üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri tartışılmıştır.

Elde edilen bulgulara doğrudan etkilere ilişkin olarak günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme düzeyleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözülme düzeyinde azalmaya yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Ergenlik döneminde zorbalık davranışını etkileyen pek çok faktör zorbalığı hem kolaylaştırıcı hem de engelleyici olabilmektedir. Zorbalığı etkileyen faktörler ahlaki çözülme süreçleri (Allison ve Bussey, 2017; Perren ve Gutzwiller-Helfenfinger, 2012) gibi kolaylaştırıcı olabileceği gibi sosyal becerilerin geliştirilmesi (Gini, 2006; Zych ve diğ., 2019) gibi engelleyici de olabilmektedir. Sosyal beceri alanında bireyin yaşadığı gelişimlerin bireyin hem kendi davranışlarına yön verebilmesinde hem de ahlaki ilkelere bağlı kalarak ilişkiler kurmasında etkili olduğu gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Gini, 2006; Thompson ve diğ., 2006). Bireyin sahip olduğu sosyal becerilerin ilişkilerine olumlu bir şekilde yön verdiği elde edilen nitel bulgularla da desteklenmiştir. Günlük yaşam

içerisinde ailesi ve arkadaşlarıyla ilişkilerini **Şeker Adam:** “Birbirimize saygılı bir aileyiz. Genel olarak ilişkilerimde önemseydiğim şey önce saygılı bir ilişki kurmaktır. Sonra güven ve sevgi gelir.” diyerek ilişkilerinde sorun yaşasa da ahlaki çözüm stratejilerini kullanmak yerine saygı çerçevesinde çözüm bulmaya çalışarak sevgi ve güven duygusuyla ilişkilerini kuvvetlendirdiğini ifade etmiştir. İletişim beceri düzeyinin zayıf olması bireyin karşıdaki bireyin hem düşüncelerini hem de duygularını anlama noktasında zorlanmasına yol açabiliyorken güçlü iletişim becerileri ise ahlaki ilkelere bağlı kalarak karşıda bulunan bireyin düşünce ve duygularını anlamasına yardımcı olabilmektedir (Glenn ve diğ., 2009; Ozer ve Bertelsen, 2020; Zych ve diğ., 2019). Sosyal becerileri güçlü olan bireyler ahlaki ilkeleri kullanarak ilişkilerine yön verebilmektedirler (Arsenio ve Fleiss, 1996; Gini, 2006; Nucci, 2004). Ergenlerin ahlaki gelişimlerini tamamlayamamaları da sosyal ilişkilerde zorlanmalarına yol açabilmektedir (Kotlova, 2020; Risser ve Eckert, 2016). Sorumluluğun yer değiştirmesi, ahlaki gerekçelendirme ve örtmece dil ahlaki çözüm süreçlerini kullanan bireylerin davranışlarına dürtüleriyle yön verdikleri ve sosyal ilişkilerinde zorlandıkları gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bussey, Fitzpatrick ve Raman, 2015; Gini ve diğ., 2007; Tognetta ve Rosario, 2013). Günlük yaşam içerisinde kendisine ahlaki gerekçe oluşturarak kurduğu ilişkilerin kendi ruh haline, bulunduğu ortama ve karşısındaki bireye göre değiştiğini ifade eden **Vera:** “Bulunduğum ortama veya birlikte vakit geçirdiğim insanlara göre değişebiliyor. Aslında en önemlisi ruh halime göre değişebiliyor.” diyerek o an sahip olduğu ruh yapısının etkisiyle etrafında bulunan bireylerle sorun yaşayabildiğini ifade etmiştir.

Elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözüm düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle elektronik ortam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözüm düzeyinde de artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Zorba rolündeki bireylerin mağdur bireylere oranla sosyal beceri açısından daha yetenekli oldukları düşünülmektedir (Barchia ve Bussey, 2011a; Pabian ve Vandebosch, 2016). Zorba bireylerin elektronik ortamda da sahip oldukları yeteneklerin etkisiyle ahlaki gerekçelendirme, örtmece dil, sorumluluğun yer değiştirmesi, mağduru cezalandırma ahlaki çözüm stratejilerini kullanarak mağdur bireyler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalıştıkları gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Ang ve Goh, 2010; Bussey ve diğ., 2015; Mascia ve diğ., 2021; Romera ve diğ., 2016). Bireyin

elektronik ortamda sahip olduğu sosyal becerilerin mağdur üzerinde baskı kurarak ilişkilerine bu şekilde yön verdiği elde edilen nitel bulgularla da desteklenmiştir. Zorba rolündeki **Vaveyla**: “Genelde arkadaşlarım ve ben gerçek ismimizi kullanmıyoruz bildiğiniz gibi fake hesaplar çok yaygın. Gerçekte kendimi bu kadar rahat ifade edemiyorum belki de bu beni rahatlatıyor.” diyerek elektronik ortamın kendisine sağladığı anonimlik özelliğinden faydalanarak kendisine ahlaki bir gerekçe oluşturup herkes gibi kimliğini gizleyerek kendisini daha rahat ifade ettiğini söylemiştir. Teknolojinin gelişimi ve yaygınlaşması ahlaki görüşlerin ve tutumların değişiminin tek nedeni olmasa da ahlaki görüş ve tutumların değişmesinde bir dereceye kadar etkili olmaktadır (Donegan, 2012; Weinbrenner, 2011). Teknolojinin gelişimi nesnel bir gerçeklik görüşünün ve öznel ahlaki standartların daha az kabul edilmesine yol açabilmektedir. Teknolojinin gelişimi eskilerden kalan evrensel ahlaki kodların yerine eğlence amaçlı anlık zevke yönelik teşvik edici ve değer görmeye dayalı geçici bir bakış açısı ortaya çıkarmış bu durum şiddete meyilli olan genç nesle davranış standartlarını belirleme konusunda sınırsız bir yetki tanımıştır (Kotlova, 2020; Weinbrenner, 2011). Zorba rolündeki **Seçici**: “Yakın arkadaşlarımla şakalaşmak için onların bazı hoşlanmadıkları yönleriyle ya da istemedikleri konularda dalga geçip eğlenabiliyorum.” diyerek kendisine ahlaki bir gerekçe sunarak zorbalık davranışını eğlenceli vakit geçirmek için gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Çevrimiçi süreçlerde ahlaki yargılama düzeyleri düşük olan bireylerin saldırganca tutumla ilişkilerine yön verebilme ihtimalleri artmaktadır (Barchia ve Bussey, 2011b; Pornori ve Wood, 2010). Ergenlerin ahlaki çözülme düzeylerinin incelendiği araştırmalarda zorba olan bireylerin ahlaki çözülme düzeylerinin mağdur olan bireylerden daha yüksek olduğu görülmüştür (Gini, 2006; Menesini ve diğ., 2003; Park ve diğ., 2014; Pozzoli ve diğ., 2012). Zorba rolündeki bireyler yeterli ahlaki kapasiteye sahip olmalarına rağmen zorbalık davranışını gerçekleştirme aşamasında ahlaki akıl yürütme kapasitesini kullanmayarak utanç ve suçluluk duygularını bastırarak kendilerine yönelik olumsuz değerlendirme ve cezalandırmalardan kaçınarak ilişkilerine yön verebilmektedirler (Bandura ve diğ., 1996; Gini ve diğ., 2011). Zorba rolündeki **Pastacı**:

“Durup dururken insanları rahatsız etmek için bu şekilde davranışlarda bulunmam, bulunmamaya çalışırım. Ama dediğim gibi sinirli olduğum zamanlarda bunu dışarı vurmak istediğimde belki ben de karşımdakileri kırabilecek bir üslup kullanıyor olabilirim istemeden de olsa.”

Diyerek hem elektronik ortamda zorba rolünde olmasının sorumluluğunu mağdur bireye yönelterek sorumluluğun yer değiştirmesi stratejisini kullanırken hem de zorbalık davranışını mağdurun kendisini sınırlendirmesine bağlayarak istemeden gerçekleştirdiğini ifade ederken mağduru suçlama stratejisini kullanmaktadır.

Ahlaki çözölme ile zorba rolünde siber zorbalık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle ahlaki çözölme düzeyindeki artışın zorba rolünde siber zorbalık düzeyinde de artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Zorba bireylerin mağdurlara oranla daha yüksek ahlaki çözölme seviyelerine sahip oldukları gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Hymel ve diğ., 2010; Menesini ve diğ., 2003). Zorba rolündeki **Şeker Adam**: “Neden alttan alıp kendimi ezdireyim ki gerekeni yaparım bende diye düşünüyorum.” diyerek kendisine ahlaki gerekçe oluşturarak mağdur üzerinde üstünlük kurmak ve kendini ispatlamak için zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Ergenler ahlaki gerekçelendirme, sorumluluğun yer değiştirmesi, örtmece dil ve mağduru suçlama ahlaki çözölme stratejilerini kullanarak pişmanlık ve suçluluk duygusu hissetmeden zorbalık davranışında bulunabilmektedirler (Bussey ve diğ., 2015; Gini ve diğ., 2014; Sticca ve Perren, 2015; Willard, 2006). Zorba rolündeki **Rahat**: “Beni dışlayanları aşağılamak için yapmıştım.” diyerek karşısındaki bireyin yaptığı davranışın karşılığı olarak intikam almak için mağduru suçlayarak suçluluk ve utanç duygularını engelleyip siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Ergen bireyler ahlaki çözölme süreçlerini kullanarak daha az toplum yanlısı davranış sergileyerek zorbalık sürecine dahil olabilmektedirler (Pronk ve diğ., 2019). Ahlaki çözölme düzeyleri yüksek olan ergenlerin zorbalık davranışı gerçekleştirme olasılıklarının arttığı gerçekleştirilen araştırmalarla da ortaya konulmuştur (Gini ve diğ., 2014; Thornberg ve diğ., 2015). Ahlaki açıdan kendini geliştirmiş bireylerin aksine ahlaki süreçlerde kendisini geliştirmemiş bireylerin ahlaki ikilemler yaşama olasılıkları artmaktadır (Ortega-Ruiz, 2020; Moore ve diğ., 2012). Elektronik ortamda zorbalık davranışının daha kolay gerçekleştirildiği görülmekle birlikte siber zorbalık sürecinde yüz yüze iletişim olmadığı ve zorbalık davranışının mağdur üzerinde etkisi görülemediği için davranışın sorumluluğunun üstlenilmesi düşüncesi azalırken zorbalığın sonuçlarının küçümsenmesi olasılığı artmaktadır (Kowalski ve diğ., 2014; Wachs, 2012). Zorba rolündeki **Firuze**: “Bazen kendimi başka birisi kontrol ediyormuş gibi hissediyorum ve hiçbir neden olmadan nefret dolu oluyorum

karşımdaki insanlara ve o anda içimdeki nefreti içeren olumsuz mesajlar atmak geliyor.” diyerek elektronik ortamda antisosyal davranışı gerçekleştirirken kontrolün kendisinde olmadığını söylerken davranışın sorumluluğunu üstlenmek istememektedir. Ahlaki çözülme süreçleri oluşan sosyal bağlam ve sosyal koşullar içerisinde sahip olunan öz düzenlemeye yönelik yapıyı bozmaya çalışan mekanizmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ergenler tarafından yaygın olarak kullanılan teknolojinin oluşturduğu sanal dünya bir sosyal bağlam olarak tanımlanabilmektedir. Siber zorbalık sürecinde zorba olan birey zorbalığı sadece eğlence amaçlı yaptığına, davranışının karşısındaki bireyin umurunda bile olmadığına kendisini inandırarak kendisine ahlaki bir gerekçe sunarak davranışını devam ettirebilmektedir (Bauman, 2010; Ortega-Ruiz, 2020). Gerçekleştirdiği siber zorbalık davranışını eğlenceli vakit geçirme amacıyla sergilediğini **Şeker Adam**: “Mesaj olarak ise sadece yakın arkadaşlarıma bir şeyler yazarım o da dalga geçme amaçlı.” diyerek mesajları dalga geçme amacıyla attığını ifade ederken kendisine ahlaki bir gerekçe sunmaktadır. Ahlaki çözülme kavramı, siber zorbalık davranışında bireyin davranışlarını bilişsel süreçlerden geçirerek haklı çıkarmayı, mağdur üzerindeki etkisini hafife almayı ve zorbalık davranışının nedeninin mağdur bireye atfedilmesini sağlayabilmektedir (Bandura, 2002; Pronk ve diğ., 2019). Zorba rolündeki **Vaveyla**: “... bu şekilde bana yanlış yapanlardan intikamımı alabiliyorum. Hatta birine gıcık oldum benimle dalga geçti bende onun kimi sevdiğini herkese söyledim sonra oturup onunla dalga geçtik ohh içim soğudu.” diyerek zorbanın mağdurun yaptığı antisosyal davranışları kendi bilişsel süzgecinden geçirerek, mağduru suçlayarak antisosyal davranışı gerçekleştirdiği görülmektedir.

Günlük yaşam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık düzeyi arasında negatif yönlü doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerilerindeki artışın zorba rolünde siber zorbalık sürecine katılımda azalmaya yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal becerilerin bireylerin sağlıklı kişilerarası ilişkiler kurmasında etkili olduğu gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Gomez-Ortiz ve diğ., 2017). Gerçekleştirilen araştırmalarda yüksek sosyal beceri düzeyinin zorbalık davranışının gerçekleşmesini engelleyici bir rol taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır (Akbaba, 2012; Mayer ve diğ., 2004; Sklad ve diğ., 2012). Günlük yaşam içerisinde ilişkilerinde karşılaştığı sorunları **Şeker Adam**: “Karşılaştığım argo, gereksiz ve yersiz tehdit sadece sinirlendiriyor ama tepki vermek istediğim zaman uygun bir dille

anlatıyorum.” şeklinde ifade ederken sorunlara karşı daha çözüm odaklı yaklaştığını ve iletişim kurarak sorun üzerine konuştuğunu söylemiştir. Ergenlerin kurdukları ilişkilerde davranış sorunlarının ortaya çıkmasında sahip oldukları sosyal beceri düzeyleri etkili olabilmektedir. Sosyal becerileri zayıf olan bireyler yalnızlık ve sosyal destek konusunda sorun yaşayabilmekte sonuç olarak zorbalık sürecine dahil olarak sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamaya çalışabilmektedirler (Albantan, 2021; Navarro ve Larranaga, 2015). Ayrıca ergen bireyler mağdurlar üzerinde üstünlük kurup popülerlik kazanarak tanınmak için zorbalık davranışına başvurabilmektedirler (Gini ve diğ., 2008; Kochel ve diğ., 2015; Pabian ve Vandebosch, 2016; Twyman ve diğ., 2010). Sosyal beceri düzeyi düşük olan bireylerin saldırgan tutum sergileme olasılıklarının artış gösterdiği gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Lapidot-Lefter ve DolevCohen, 2014; Romera ve diğ., 2016). Zorba rolündeki **Toprak**: “Biraz da benim ezmem gerekiyor biraz da benim üstlerde olmam gerekiyor.” diyerek yaşadığı mağduriyetin sonucunda kendisinin de üstünlük kurarak karşısındaki bireye zarar vermek istediğini ifade etmiştir. Zorba rolündeki **Vera**: “Bir keresinde bir arkadaşım okulda gereksiz yere beni çok kırmıştı. Kendimce ondan intikam almam gerektiğini hissettim yeni bir hesap açtım onun fotoğraflarının altına canını acıtacak şeyler yazıp rahatsız etmiştim.” diyerek günlük yaşamda kendisine zarar veren arkadaşına elektronik ortamda istemeyeceği şekilde yorumlar yaparak zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir.

Elektronik ortam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık düzeyleri arasında pozitif yönlü doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Elektronik iletişim becerilerinde yaşanan artışın zorba rolünde siber zorbalık sürecine katılımda artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Teknolojinin kullanımının yaygınlaşması ve ulaşımın kolay olması bireylerin kendilerini rahat hissederek iletişim deneyimleri yaşamalarına olanak tanıyabilmektedir (Baiocco ve diğ., 2011; Lenhart ve diğ., 2001). Sosyal beceriler bireyin kendisine olan güvenini arttırabilmekte ve rahat bir şekilde iletişim kurmasına olanak sağlayabilmektedir, sosyal beceri düzeyi düşük olan bireyler ilişkileri başlatma ve sürdürme konusunda zorluk çekebilmektedirler (Erözkan, 2013; Nedim-Bal ve Sungur, 2015). İlişkilerin yoğun bir şekilde yaşandığı ve önem kazandığı ergenlik döneminde elektronik ortamda da ilişkilerin kalitesi ve kurulan ilişkilerde yakınlık önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Ogelman ve diğ., 2018; Valkenburg ve Peter, 2007). Zorba bireylerin elektronik ortamdaki sosyal becerilerinin güçlü, etkili ve sağlıklı olması

ilişkileri başlatabilmede ve istedikleri gibi yönlendirmede etkili olabilmektedir (Bernabete, 2010). Elektronik ortamda yüksek sosyal beceri düzeyine sahip zorba bireylerin sahip oldukları avantajı manipülasyon aracı olarak kullanarak siber zorbalık davranışını gerçekleştirdiklerini ortaya koyan araştırmalar bulunmaktadır (Ang ve Goh, 2010; Romera ve diğ., 2016; Sutton ve diğ., 1999). Bireyin sahip olduğu sosyal becerilerin ilişkilerine istediği şekilde yön vermesinde etkili olduğu elde edilen nitel bulgularla da desteklenmiştir. Zorba rolündeki **Vaveyla**: “... sanal ortamda kendimi daha iyi ifade ettiğimi düşünüyorum buna sanal ortamda ulaşmak gerçek hayattan daha kolay ve sanal ortamda kim olduğumu bilmeden bunu gerçekleştiriyor olmak daha rahatlatıcı.” diyerek elektronik ortamın anonim özelliğinden yararlanarak kurduğu ilişkilerde kendisini daha rahat ifade ederek istediği gibi ilişkiler kurduğundan bahsetmiştir. Ergenlerin kurdukları ilişkilerin üzerinde sahip oldukları girişkenlik tavırlarının olumlu etkileri olduğu gibi sahip oldukları düşmanca-saldırganca tavırlarının da olumsuz etkileri olabilmektedir (Rancer, 2009). Sahip olduğu girişkenlik tavrı zorbalık sürecinden bireyi koruyabiliyorken, düşmanca-saldırganca tutum ise bireylerin zorbalık sürecine kolaylıkla dahil olabilmesine etki edebilmektedir (Albantan, 2021; Olweus, 1994; Riittakerttu ve diğ., 2010). Zorba rolündeki **Fenerbahçe**: “...bir gün iletişimde olduğunuz biri ile ertesi gün iletişimi kesebiliyorsunuz, bu da iletişimde olumsuzluklar yaşansa bile duygusal bir etkisinin olmamasını sağlıyor. Sanal ortam çok farklı ama çok bağlayıcı değil.” diyerek elektronik ortamda girişkenliği sayesinde kolaylıkla ilişki kurabildiğini bunun yanında hızlı ve yüzeysel olarak kurduğu ilişkilerde sorun yaşayarak ilişkilerine yön verdiğini söylemiştir. Ergenlik döneminde bulunan bireylerin sosyal beceri düzeylerinin yüksek olduğu görülmektedir (Garbarino ve DeLara, 2002; Mascia ve diğ., 2021). Yüksek sosyal beceri düzeyi ergenlik döneminde zorbalık yapan bireylerin toplum içerisinde daha az dışlanabilmesini sağlayabilirken sosyal alan içerisindeki popülerliklerini arttırabilmektedir. Zorbaların kime saldırganca tutum sergileyeceklerini belirlemekte zorlanmadıkları ve kendilerini popüler kılabilecek davranışlarda bulunmakta zorluk çekmedikleri görülmektedir (Kochel ve diğ., 2015; Spriggs ve diğ., 2007; Sutton ve diğ., 1999). Elektronik ortamda dışlanmamak için zorbalık sürecine dâhil olduğunu ifade eden **Fenerbahçe**: “Sonuç olarak içinde bulunduğumuz platformların etkisinde kalabiliyoruz. Mesela biri linç ediliyor sen de beğenerek ya da yorum yaparak onu desteklemiş oluyorsun.” diyerek kendisinin de zorbalık davranışının bir parçası olduğunu belirtmiştir. Gerçekleştirdikleri zorbalık davranışıyla kendilerini diğer bireylerin antisosyal

eylemlerinden koruduklarını düşünen zorba bireyler hem eğlenceli vakit geçirdiklerini düşünerek mutlu olduklarını hem de zorbalık davranışını kazanılmış bir zafer olarak görüp başarılı olduklarını düşünebilmektedirler (Kotlova, 2020; Weinbrenner, 2011). Zorbalık davranışını zafer olarak nitelendiren **Fenerbahçe**: “Ne hissettiğini pek bilmiyorum aslında. Alay ediyorum ama bir duygum yok, sadece sonrasında kısa süreli bir iyi hissetme durumu oluyor sanki bir şey başarmışım gibi sonra o da kalmıyor.” diyerek zorbalık davranışını gerçekleştirirken duygusal olarak hiçbir şey hissetmezken kısa süreli de olsa antisosyal davranışını bir başarı olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinde zorba bireylerin sosyal becerilerinin yüksek olması mağdur birey üzerinde kontrol sahibi olmasına ve süreci istediği şekilde yönlendirebilmesine olanak tanıyabilmektedir (Albantan, 2021; Kochel ve diğ., 2015; Savage ve Tokunaga, 2017). Günlük yaşamda samimi olduğu arkadaşına yüz yüze zorbalık yapmakta zorlanan **Vera**: “Bir arkadaşıma çok kırılmıştım. Yüzüne karşı söyleyemediklerimi sosyal medyadan yazarak rahatlatmıştım kendimi.” diyerek elektronik ortamda gerçekleştirdiği antisosyal davranışla kontrolün kendisinde olduğunu ifade etmiştir. Elektronik ortamda kontrol sahibi olmak isteyen ve sosyal becerilerini kullanarak süreci başarılı olarak yönettiğini düşünen **Rahat**: “Milleti güldürüp kendimizi dinletiyorduk.” diyerek gerçekleştirdiği zorbalık davranışıyla etrafında bulunan bireyleri kontrol ettiğini düşünmektedir.

Araştırma kapsamında zorba rolü modeline ilişkin dolaylı etkiler incelendiğinde günlük yaşam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık düzeyi arasındaki ilişkide ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasında negatif yönlü, ahlaki çözülme ile zorba rolünde siber zorbalık sürecine katılımda da pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Literatür incelendiğinde sosyal beceri düzeyi yüksek olan bireylerin kurdukları kişilerarası ilişkilerde antisosyal davranış sergileme olasılıklarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır (Crick ve Dodge, 1999; Gomez-Ortiz ve diğ., 2017). Ergenlik döneminde bireylerin uygun sosyal becerilere sahip olması ahlaki ilkelere sadık kalarak sosyal uyumun sağlanmasına olanak tanıyabiliyorken ahlaki çözülme süreçlerini kullanmadan sağlıklı davranışlar sergilemesini sağlayabilmektedir (Antoniadou ve Kokkinos, 2013; Gini, 2006; Thompson ve diğ., 2006). Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgular hem nicel bulguları hem de literatürü destekler şekildedir. Zorba rolündeki

Pastacı: “Daha çok güvendiğim ilişkiler kurmaya çalışıyorum. Arkadaşlık ilişkilerim konusunda her zaman iyi sonuçlar çıkmayabiliyor ama bunları da normal şeyler olarak görüyorum. Sorun yaşıyorum diye karşımdaki bireye zarar verecek değilim.” diyerek günlük yaşam ilişkilerini başarılı olarak nitelendirirken arada sorun yaşadığını yaşanan sorunun ise ilişkilerde normal olduğunu ifade ederken karşı tarafa zarar vermeden süreci yönetmeye çalışmaktadır. Günlük yaşam içerisinde sosyal beceri düzeyi düşük olan bireylerin sağlıklı ve etkili kişilerarası ilişki kurabilmeleri zorlaşırken ahlaki gerekçelendirme, örtmece dil, avantajlı hafifletici kıyaslama ahlaki çözülme stratejilerini kullanarak siber zorbalık davranışına zorba rolünde katılma olasılıkları da artabilmektedir (Gini ve diğ., 2015; Killer ve diğ., 2019; Runions ve Bak, 2015). Siber zorbalık sürecine zorba olarak katılan bireyler ahlaki ilkeler ve iç standartlarını kullanarak hangi davranışın ahlaki hangi davranışın ahlak dışı olduğuna karar verebiliyorlarken sahip oldukları sosyal becerilerle de ilişkilerine yön verebilmektedirler (Gasser ve Keller, 2009; Ortega-Ruiz, 2020). Sosyal beceri düzeyi düşük olan bireylerin suçluluk ve utanç duygularını bastırarak siber zorbalık sürecine dahil olma olasılıkları artarken, güçlü sosyal becerilere sahip bireylerin ise zorba rolünde siber zorbalık sürecine katılımları azalabilmektedir (Akbaba, 2012; Doramajian ve Bukowski, 2015; Wang ve diğ., 2016). Görüşme gerçekleştirilen **Seçici:** “Çevremle güzel bir ilişki içerisindeyim. Hem ailemle olan ilişkilerim hem de arkadaşlarımla olan ilişkilerim bana göre gayet güzel. Kendimi hiç yalnız hissettirmiyorlar.” diyerek günlük yaşam ilişkilerini sağlıklı olarak nitelendiren ve ilişkilerinin yardımlaşma üzerine kurulu olduğunu ifade eden **Seçici** elektronik ortamda yaşadığı sorunu “Biri tarafından kandırıldığımı gördüğümde ya da biri benimle dalga geçmeye kalkınca kendimi kötü hissediyorum ve kimsenin kimse üzerinde bunu yapmaya hakkı yok yani konuşurum ilk baktım olmuyor engeller geçerim.” şeklinde ifade ederken zorbalık davranışına zorbaca karşılık vermek yerine ilk olarak iletişim kurmayı tercih ederek çözüm bulmaya çalıştığını daha sonra ise karşı tarafın tutumuna göre iletişimi keserek karşılık verdiğini ifade etmiştir. Görüşme gerçekleştirilen **Kral:**

“Ailemle sorunlarım var. Aklıma ettiğimiz kavgalar geliyor hep genç bir kişi bu kadar sıkıştırılmaz ben kendimi bir kuş gibi görüyorum çok sıkarlarsa kaçırım diye düşünüyorum. Beni hiç anladıklarını düşünmüyorum hep kendileri hep kendileri hiç beni düşündükleri yok.”

Diyerek günlük yaşam ilişkilerini anlaşmazlık ve sıkıntılı olarak nitelendirirken elektronik ortamda **Kral** kendisini “Bana yapılan olumsuz davranışa ben de olumsuz

cevap veriyorum. Kızıyorum kızgınlığım davranışların önüne geçiyor.” şeklinde ifade ederken karşılaştığı antisosyal davranışlara karşılık kendisinin de duygularına hâkim olamayarak siber zorbalık davranışıyla karşılık verdiğini ifade etmiştir.

Diğer taraftan elektronik ortam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkide ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme düzeyi arasında pozitif ilişki tespit edilirken, ahlaki çözülme ile zorba rolünde siber zorbalık düzeyi arasında da pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Elektronik iletişim becerilerinde artış ahlaki çözülme düzeyinde artışa yol açarken bireyin zorba rolünde siber zorbalık sürecine katılımında da artışa yol açmaktadır. Bireylerin sahip oldukları ahlaki standartlar sosyal ilişkiler sırasında ortaya çıkmaktadır ve sosyal ilişkiler riskli davranışlar üzerine kurulduğunda ahlaki süreçler de bu durumdan etkilenebilmektedir (Kotlova, 2020; Thompson ve diğ., 2006). Bireylerin sahip oldukları ahlaki inançlar riskli davranışlarının belirginleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Bhat, 2008; Gini ve diğ., 2007). Siber zorbalık sürecinde bireylerin sahip oldukları intikam duygusunun ahlaki ilkeleri yok sayarak bireyleri antisosyal davranışı yapma konusunda harekete geçirebileceği görülmektedir (Bhat, 2008; Wang ve Goldberg, 2017). Geleneksel zorbalık sürecinde mağdur olan bireyler misilleme davranışında bulunmak için siber zorbalık yolunu seçebilmektedirler ya da geleneksel zorbalık sürecinde fiziksel olarak zayıf olan bireyler kendilerini güvende hissederek avantajlı-hafifletici kıyaslama, ahlaki gerekçelendirme, sorumluluğun yer değiştirmesi ahlaki çözülme stratejilerini kullanıp ahlaki ilkeleri yok sayarak siber zorbalık davranışını gerçekleştirebilmektedirler (Bauman, 2010; Bjahered ve diğ., 2020; Kowalski ve diğ., 2014; Runions ve diğ., 2019). Zorba rolündeki **Kral**: “Bana yapılan olumsuz davranışa ben de olumsuz cevap veriyorum. Kızıyorum kızgınlığım davranışların önüne geçiyor.” diyerek mağdurun kendisine karşı gerçekleştirdiği istemediği davranışların intikamını ondan almak için antisosyal davranışlarda bulunduğunu ifade etmiştir. Literatür incelendiğinde sosyal beceri konusunda zorba bireylerin iki gruba ayrıldığı ilk grupta sosyal beceri düzeyi zayıf olan ergenlerin bulunduğu görülmektedir. Sosyal beceri düzeyi düşük olan ergenlerin duygu ve davranışlarını kontrol edemedikleri için zorbalığa yöneldikleri görülmektedir. Diğer grupta bulunan sosyal beceri düzeyi yüksek olan ergenlerin ise ilişkileri, sahip oldukları becerilerin etkisiyle manipüle ederek istedikleri gibi kullanabildikleri ve

popüleritelerine katkıda bulunabildikleri tespit edilmiştir. (Fox ve Boulton, 2005; Gini ve diğ., 2011). Zorba bireylerin elektronik ortamda ilişki kurmaya yönelik becerileri mağdurlardan yüksektir ve bu avantajı popülerlik kazanmak, sosyal statülerini arttırmak için ahlaki ilkeleri yok sayarak ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak mağdura zorbalık yaparak kullanabilmektedirler (Bjahered ve diğ., 2020; Lampe ve diğ., 2008; Olweus ve diğ., 2007). Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgular da hem literatür hem de nicel bulguları destekler niteliktedir. Zorba rolündeki **Toprak**: “Bazen ezilen tarafta olmaktan çok sıkılıyorum. Bu şekilde fiziksel olarak güçlü olmasam da kendimi savunabiliyorum. Klavyeme çok güvenirim.” diyerek hem sosyal statüsünü arttırmak hem de kendisine karşı gerçekleşen antisosyal davranışların intikamını almak için zorbalık davranışını gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Kowalski ve Limber (2007) tarafından gerçekleştirilen araştırmada katılımcılar siber zorbalık davranışını eğlenceli buldukları için gerçekleştirdiklerini, antisosyal davranışın da karşılarında bulunan bireye zarar vermediğini ifade etmişlerdir. Gerçekleştirdikleri siber zorbalık davranışıyla beraber kazanabilecekleri popülerlik, sosyal statü kendileri için motive edici unsurlar olabilmektedir (Kowalski ve diğ., 2008). Bireylerin gerçekleştirdikleri davranışlarla bir taraftan mağdur bireyler üzerinde üstünlük kurmak istedikleri diğer taraftan kendilerini bir gruba kabul ettirmeye çalıştıkları görülmektedir. Ergenlik döneminde akran gruplarına dahil olma ve sosyalleşme kritik bir gelişim faktörü olarak karışımıza çıkmaktadır ve elektronik ortam bireyin akran grubuna dahil olma ve sosyalleşme girişimi için oldukça uygun bir platform olarak görülmektedir (Boase, 2006; Willard, 2007). Ergenlerin interneti yoğun kullanımı sosyalleşme çabası içerisinde bulunan ergenler için kritik bir rol oynayabilmektedir (Mishna, Saini ve Solomon, 2009; Wang ve Haggerty, 2011). Elektronik ortamın kendisine has bağlamsal faktörleri (Anonimlik, mesafe vb.) ergenlerin kendilerini daha özgür hissederek ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak olumsuz iletişim süreçlerini daha rahat kullanabilmelerine yol açabilmektedir (Del Prette ve Del Prette, 2005; Hinduja ve Patchin, 2010; Romera ve diğ., 2020; Zsolnai, 2002). Bu durumu zorba rolündeki **Fenerbahçe**: “Sosyal olarak etkilendiğim arkadaş grubunu desteklediğimin belli olması için, görünmek fark edilmek için başkasına zararım olabiliyor yanlış olduğunu ve zararlarını aslında biliyorum ama diğer durumlar daha ağır basıyor.” diyerek ifade etmiştir. Zorba bireylerin sahip oldukları sosyal becerilerin etkisiyle ahlaki çözülme süreçlerini kullanarak daha fazla siber zorbalık sürecini gerçekleştirebilecekleri düşünülmektedir (Doramajian ve Bukowski, 2015; Wang ve diğ., 2016). Ahlaki çözülme

süreçlerinden mağduru suçlama stratejisi zorbaların sahip oldukları sosyal becerilerin işlev görmesini engelleyerek zorbalık davranışını gerçekleştirmelerine yol açabilmektedir (Robson ve Witenberg, 2013; Shin ve diğ., 2013). Zorba rolündeki **Pastacı**: “Karşımdaki kişiye sinirli olduğum zamanlarda bunu dışarı vurmak istediğimde belki ben de karşımdakileri kırabilecek bir üslup kullanıyor olabilirim istemeden de olsa.” diyerek mağdurun gerçekleştirdiği olumsuz davranışlara karşılık kendisini engellemeye çalışsa da zorbalık davranışında bulunduğunu ifade etmiştir.

Sonuç olarak günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık davranışı arasında ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığını belirlemek için gerçekleştirilen Bootstrapping analizi sonucunda hem günlük yaşam iletişim becerileri hem de elektronik ortam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık davranışı arasında ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgularda günlük yaşam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme stratejilerinin kullanımını engelleyerek zorba rolünde siber zorbalık davranışının gerçekleşmesinin önüne geçebildiği bulgusunu desteklemektedir. Ayrıca araştırmanın elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme stratejilerinin kullanılmasına yol açarak zorba rolünde siber zorbalık süreçlerine katılımı arttırdığı yönündeki bulguları desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

5.1.4. Siber zorbalık sürecinde gözlemci rolündeki bireylere yönelik bulguların tartışılması

Araştırma kapsamında sosyal beceri (Elektronik ortam iletişim becerileri, Günlük yaşam iletişim becerileri) ve ahlaki çözülme düzeylerinin gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyi üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri tartışılmıştır.

Elde edilen bulgularda doğrudan etkilere ilişkin olarak günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme düzeyleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözülme düzeyinde azalmaya yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Günlük yaşam içerisinde kurulan sosyal ilişkiler ve gerçekleştirilen ahlaki davranışlar birbiri ile sürekli etkileşim içerisinde bulunmaktadır (Bandura, 2002; Malchanov ve Almazove, 2020). Ahlaki yapısı güçlü olan ergenler daha toplum yanlısı davranış sergileyerek güçlü sosyal ilişkiler kurabilmektedirler (Bundura ve diğ., 1996; Thompson ve diğ., 2006). Bireyin sahip

olduğu sosyal beceri düzeyinin ahlaki çözölme stratejilerini kullanma durumunda etkili olduğu gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bauman ve Pero, 2011; Carlo ve Randall, 2002). Sosyal beceri düzeyinin düşük olması bireyin ahlaki gerekçelendirme, sonuçların küçümsenmesi ve azımsanması ahlaki çözölme stratejilerini kullanarak ahlaki olmayan davranışlarında yaşadığı suçluluk ve utancın etkisinden kurtularak kendisini rahatlatmasına yol açabildiği, sosyal beceri düzeyi yüksek olan bireylerin ise ahlaki ilkelere bağlı kalarak güçlü sosyal ilişkiler kurabildikleri gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur. (Doramajian ve Bukowski, 2015; Glenn ve diğ., 2009; Ozer ve Bertelsen, 2020). Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgular nicel bulguları desteklemektedir. Gözlemci rolündeki **Seyasta**: “Ailem ve arkadaşarımla uyuşmadığım ters düştüğüm konular oluyor. Sorun yaşasam da dinlemek ne anlatmak istediklerini anlamak için çaba harcıyorum.” diyerek günlük yaşam içerisinde sorun yaşasa da ahlaki çözölme stratejilerine başvurmadan iletişim kurarak sorunlarını çözmeye çalıştığını ifade etmiştir. Günlük yaşam içerisinde kurduğu ilişkileri enerjik ve pozitif olarak nitelendiren **Papillon**: “İnsanlara pozitif yaklaşımaya çalışıyorum. Onları dinleyip anlamaya yardımcı olmaya çalışıyorum. Vaktimin büyük bir kısmını ilişkilerim alıyor olabilir.” diyerek **Seyasta**’nın kurduğu ilişkilere benzer şekilde dinleyip anlamaya yönelik olarak süreci yönettiğini ifade etmiştir. Günlük yaşam ilişkilerini **Papillon** ve **Seyasta**’dan farklı olarak inişli-çıkışlı, soruna dayalı olarak nitelendiren **Modernite**: “Bazen sorun yaşayabiliyoruz arkadaşarımla ama herkesin yaşayabileceğini düşündüğüm sıkıntılar. Ailem oldukça baskılı davranıyor. Her adımımı takip ediyorlar bu bazen sıkıntı olabiliyor.” şeklinde ifade ederken karşılaştığı sorunlarda da “Hoşuma gitmeyen bir durum olduğunda buna genelde susmamaya çalışıyorum genelde bu tür insanlarla uğraşmak istemiyorum.” diyerek sorunla mücadele etmek yerine sorumluluğun yer değıştirmesi ahlaki çözölme stratejisini kullanarak sürecin çözüme kavuşması için çabalamadığını ifade etmiştir.

Elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözölme düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle elektronik ortam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözölme düzeyinde de artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Ahlaki standartlar sosyalleşme sürecinde bireyin kurduğu iletişimlerin sonucunda elde ettiği deneyimler yoluyla inşa edilmektedir (Yavuz-Birben, 2019). Bireyin kurduğu ilişkiler ve etkileşim sürecinde aldığı sosyal tepkiler, model olarak aldığı bireyin davranışları ve diğerlerinin kendisi hakkında değıerlendirmeleri ahlaki

standartların gelişimine katkı sunmaktadır (Bandura, 1999; Yavuz-Birben, 2019). Ahlaki çözölme süreci karşılıklı kurulan ilişkilerin ve yaşamda elde edilen deneyimlerin etkisiyle şekillenmektedir (Bandura, 1991; Nucci, 2018). Sahip olunan iletişim becerilerinin kullanımında yaşanan sorunların bireylerin ahlaki çözölme stratejilerine başvurmalarına yol açabildiğı yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Gini ve diğ., 2007; Kotlova, 2020; Susilawati ve diğ., 2019). Ahlaki çözölme stratejilerinin kullanımı bireyin dışsal hedeflere odaklanarak ya da maddi başarılar elde etmesine yol açabilmektedir ve sonuçta ilişkilerinde benmerkezci yapıya sahip bireylerin ahlaki çözölme stratejilerini kullanmaya daha yatkın oldukları yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (Kotlova, 2020; Sagone ve Licata, 2009; Tognetta ve Rosario, 2013). Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulguların nicel bulguları destekler nitelikte olduğu görölmektedir. Gözlemci rolünde **Modernite**: “Açıkçası bazen korktuğum için yani yanlış anlaşılmaktan ve etiketlenmekten korktuğum için tepkimi belli edemediğim oluyordu.” diyerek kendisine ahlaki bir gerekçe sunup elektronik ortamda zorba bireyin hedefi haline dönüşmemek için müdahalede bulunmadığını ifade etmiştir. **Modernite** ile benzer düşüncelere sahip **Belirsiz**: “Karşılık vermeme nedenim umursamıyorum yapılan davranışı umursamamayı tercih ediyorum. Bunlar kanı bozuk insanlar ne yapacakları ne edecekler belli olmaz.” diyerek elektronik ortamda gözlemci olarak karşılaştığı zorbalık sürecine iletişim kurarak müdahalede bulunmak yerine zorba bireyin hedefi olmamak için zorbalığı umursamamayı tercih ettiğini ifade etmiştir. İletişim becerisi yüksek olan bireylerden beklenen bazı duygu, düşünce ve davranışlar bulunabilmektedir ancak bu araştırmada elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözölme düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki beklenmeyen bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler günlük yaşam içerisinde sosyalleşme, iletişim kurma ve iletişimi devam ettirme gibi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları durumlarda elektronik ortama yönelebilmektedirler ve bu durum sahip oldukları becerilerin etkisiyle daha fazla bireyle etkileşim kurmalarına, daha fazla zaman geçirmelerine sonuç olarak siberzorbalık sürecinde gözlemci olarak bulunmalarına yol açabilmektedir (Kardefelt-Winther, 2014; Rothschild, 2015).

Ahlaki çözölme ile gözlemci rolünde siber zorbalık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle ahlaki çözölme düzeyindeki artışın gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyinde de artışa yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Ahlaki ilkeler, yargılar ve düşüncelerde kopmaların olması ergenlerin saldırganca

davranmalarına neden olurken gözlemci olarak katılan bireylerin pasif rolde kalmalarına da etki edebilmektedir (Bandura ve diğ., 1996; Haddock ve Jimerson, 2017; Thornberg ve Jungert, 2013). Gözlemci bireylerin ahlaki ilkeler ile ahlaki olmayan davranışlar arasında yaşadıkları ahlaki ikilemlerle zorba bireyin hedefi olma düşüncesi, durumun çok ciddi olmadığı düşüncesiyle öz düzenleyicilerin etkisiyle ahlaki çözülme süreçlerini kullanabildikleri gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Doramajian ve Bukowski, 2015; Gini ve diğ., 2020; Van Cleemput ve diğ., 2014; Wachs ve diğ., 2015). Nitel bulguların da araştırmada elde edilen nicel bulguları ve literatürde elde edilen bulguları destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine dâhil olan **Papillon**: “Eğer güvenliğim söz konusuysa tepki vermem. Diğer durumlarda tepkimi belli ederim.” diyerek kendi güvenliğini tehlikede hissettiğinde ahlaki bir gerekçe oluşturarak sürece müdahalede bulunmak yerine pasif rolde sadece bir izleyici olarak katıldığını ifade etmiştir. Gözlemci rolündeki **Seyasta**:

“Evet evet bazen olaya bodoslama dalıyorum tabi yardım edeceğim ya ama bakıyorum olay benim yüzümden daha da büyümüş benim yüzümden arkadaşşıma daha fazla yükleniyorlar. Bazen halledeyim diyorum ama daha fazla zarar verirler mi ben engel olmaya çalışırken diye durup tepkisiz kalıyorum.”

Diyerek elektronik ortamda gözlemci olarak katıldığı zorbalık sürecine mağdura destek olmak için gerçekleştirdiği davranışın daha büyük sorunlara yol açtığı düşüncesi ile ahlaki bir gerekçe oluşturarak tepkisiz kaldığını ifade etmiştir. Zorbalık davranışına tanık olan gözlemci bireylerin ahlaki ilkelere bağlı kalıp aktif bir rol üstlenerek mağdurun yanında yer alarak sahip oldukları koruyucu tutumlarla zorba ile mücadele edebildikleri de araştırmalarla ortaya konulmuştur (Almeida ve diğ., 2010; Obermann, 2011; Salmivalli ve diğ. 1996). Gözlemci olarak siber zorbalık sürecine katılan **Papillon**: “Çok sinirleniyorum ve en yüksek tepkiyi veriyorum. Tepkisiz kalmam mümkün olmuyor.” diyerek mağdura destek olarak zorba ile mücadele edeceğini ifade etmiştir. Ahlaki çözülme ile zorbalık arasındaki ilişkiyi araştıran araştırmalarda gözlemci rolündeki bireylerin zorbalık sürecine pasif olarak katılmaları ile ahlaki çözülme arasında pozitif ilişkiye rastlanmıştır (Doramajian ve Bukowski, 2015; Gini, 2006; Mazzone ve diğ., 2016). Elektronik ortamda karşılaştığı zorbalık davranışına müdahale ettiğinde zorbanın hedefi haline dönüşebilen ve benzer bir desteği mağdur olan arkadaşından görmeyen pasif roldeki **Seyasta**: “Ben onun için kendimi ateşe atıyorum o kurtulunca kenarda bekliyor yok bundan sonra yanan yansın. Bazen halledeyim diyorum ama daha fazla zarar verirler

mi ben engel olmaya çalışırken diye durup tepkisiz kalıyorum.” diyerek kendini koruma düşüncesiyle siber zorbalık sürecine pasif rolde katıldığını ifade etmiştir.

Günlük yaşam iletişim becerileri ile gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyi arasında negatif yönlü doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerilerindeki artışın gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılımda azalmaya yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Gözlemci bireylerin sahip oldukları sosyal beceri düzeyleri mağdurun zorbalık karşısında yaşadıklarını anlamalarında, kimden nasıl yardım alabileceklerini belirlemelerinde ayrıca mağdur bireye nasıl yardımcı olabileceklerini belirlemelerinde etkili olabilmektedir (Domínguez-Hernández ve diğ., 2018; Savage ve Tokunaga, 2017). Gözlemci bireyler sahip oldukları sosyal becerilerin etkisiyle zorbalık sürecine prososyal, antisosyal ve pasif rolde tepkisiz kalarak tekrardan şekil verebilmektedirler (Salmivalli ve Peets, 2009; Twemlow ve diğ., 2004). Ergenlerin sahip oldukları iletişim becerilerinin gözlemci rolünderken siber zorbalık sürecinin durdurulmasında aktif bir rol almalarına etki ettiği gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Jones ve diğ., 2012; Luo ve Bussey, 2009; Savage ve Tokunaga, 2017). Araştırmada gerçekleştirilen görüşmelerde gözlemci bireylerin günlük yaşam iletişim algıları incelendiğinde genel olarak etkili ve sağlıklı iletişim algılarına sahip olduklarını **Tosun Paşa:** “Sana yapılmasını istemediğin davranışı sende karşıdakine sergilememelisin. Anlayışsızlık buna sebep olabilir. İnsanlar birbirini anlamak değer vermek için vakit ayırmıyor.” diyerek dile getirmiştir. Elektronik ortamda gözlemci olarak katıldığı siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireye “Ona yol gösteriyorum, nasıl davranacağı konusunda onu dinleyip fikir veriyorum.” diyerek yardımcı olduğunu ifade eden **Tosun Paşa** siber zorbalık sürecinde zorba bireyle ise “Tepkilerimin ölçülü ve çözüm odaklı olduğunu söyleyebilirim. Bu şekilde arkadaşımın daha az zarar görmesini sağlayabiliyorum. Hem birisine yardım ettiğim için kendimle gurur duyuyorum.” diyerek çözüm odaklı olarak müdahalede bulunduğunu ifade etmiştir. Günlük yaşam içerisinde sahip olduğu ilişkileri **Gölge:** “

Aile ile olan ilişkiyi düşünürsek en büyük etkenin bulunduğumuz coğrafyanın etkisiyle arada ki bağlılık oldukça kuvvetlidir. Arkadaşlar arasındaki ilişkilerimizi düşünürsek tanışma bakımından aradaki ilişkileri sınıflandırma yapabiliriz yıllar geçtikçe aradaki bağlılık daha da artıyor.”

Diyerek ifade ederken elektronik ortamda sahip olduğu günlük yaşam iletişim becerilerinin etkisiyle süreci çözmek için kendini kontrol etmeye çalıştığını ve çözemediğinde etrafında güvendiği kişiden yardım alabileceğini bilen **Gölge:** “Karşılaştığım bu durumlarda daha çok kendimi dizginlemeye çalışıyorum çünkü karşı da bulunan insanla aynı kefeye girmemeliyim. Baktım olaylar büyüyor ya öğretmenime söylerim ya da yakın arkadaşlarıma.” diyerek süreci kendini ve mağduru korumaya yönelik olarak yönettiğini ifade etmiştir. Günlük yaşam içerisinde sahip oldukları etkili ve sağlıklı iletişim becerilerinin gözlemci bireylerin siber zorbalık sürecine aktif olarak katılım göstermemelerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Elektronik ortam iletişim becerileri ile gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyleri arasında pozitif yönlü doğrudan bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle elektronik iletişim becerilerinde yaşanan artış gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılımda artışa yol açmaktadır. Sosyal beceri düzeyi gelişmiş siber zorbalık sürecine aktif rolde katılan gözlemcilerin mağdur bireyleri gerçekleştirdikleri davranışlarla savunarak, zorbalığın yayılmasını engelleyebildikleri gibi zorbalığın durmasını da sağlayabildikleri gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Olenik-Shemesh ve diğ., 2017; Van Cleemput ve diğ., 2014). Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulguların nicel bulguları destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine dahil olduğunu ifade eden **Modernite:** “Arkadaşlarımla arkasında durmaya çalışıyorum. Olması gerekenin bu olduğunu düşünüyorum eğer hiçbirimiz tepki vermezsek haksızlık devam edecek ve hepimizi etkilemeye devam edecektir.” diyerek mağdur bireye destek olmayı amaçladığını zorba bireylere dur denilmediğinde kendisinin de mağdur olabileceğini ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinde aktif bir rol üstlenen gözlemciler zorba bireylere karşı mağdur rolündeki kişileri yapıcı veya saldırgan tutumlarla savunabilmektedirler. Yapıcı tutuma sahip olan bireyler zorba ile sağlıklı bir iletişim kurarak ve mağduru mental-psikolojik anlamda destekleyerek süreci yönlendirmeyi tercih ederken, saldırgan tutuma sahip olan bireyler ise zorba bireye agresif olarak karşılık vererek süreci yönlendirmeye çalışmaktadırlar (Bussey ve diğ., 2020; Machackova, 2020). Gözlemci rolündeki **Gölge:** “Kin duyuyorum bunu yapanı bir kaşık suda boğmak istiyorum.” diyerek zorbalık davranışına karşılık zorba davranarak süreci yöneteceğini ifade etmiştir. Elektronik ortamda kurulacak etkileşimlerde bireylerin belli bir beceri düzeyine sahip olmaları beklenmektedir ve bireyler sahip oldukları

becerilerin etkisiyle karşılaştıkları sorunlarla baş edebilme, birlikte hareket edebilme ve başarılı etkileşim süreçlerini başlatabilme ve sürdürebilme fırsatı yakalayabilmektedirler (Domine, 2011; Gresham ve diğ., 2011; Polyhonen ve diğ., 2010). **Belirsiz:** “Edebimi bozmadan sessiz kalmaya çalışıyorum olumsuz bir şey gördüğümde ise gerekli yerlere bildiriyorum.” diyerek süreçte ahlaki ilkelerine bağlı kalarak destek alarak çözüme ulaşmayı hedeflediğini ifade etmiştir. **Belirsiz** ile benzer düşüncelere sahip olarak siber zorbalık sürecine aktif olarak katılması gerektiğini düşünen **Modernite:** “Fikirlerimi savunmak daha çok hoşuma gidiyor. Kendimi yanlış bulduğum şeylere ortak olmuş gibi kötü hissediyorum, fikirlerimi savunmak beni daha rahat ve iyi hissettiriyor.” diyerek mağdur bireyi savunmak için zorba bireyin hedefi olma korkusu yaşamadan sahip olduğu fikirleri savunmanın daha doğru ve daha rahatlatıcı olduğunu ifade etmiştir.

Araştırma kapsamında gözlemci rolü modeline ilişkin dolaylı etkiler incelendiğinde günlük yaşam iletişim becerileri ile gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyi arasındaki ilişkide ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasında negatif yönlü, ahlaki çözülme ile gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılımda da pozitif yönlü bir ilişki vardır. Gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılan bireylerin yüksek sosyal beceri düzeyine sahip olmaları ahlaki çözülme stratejilerini kullanma ihtiyacı hissetmeden mağduru destekleyerek, zorba bireyle çözüm odaklı olarak mücadele etmelerinde etkili olabilmektedir (Jones ve diğ., 2012; Salmivalli ve Peets, 2009). Diğer taraftan düşük sosyal beceri düzeyine sahip olan gözlemci bireylerin ise ahlaki gerekçelendirme, avantajlı-hafifletici kıyaslama, mağduru suçlama, sorumluluğun yer değiştirmesi ahlaki çözülme stratejilerini kullanarak sürece pasif rolde katılarak siber zorbalık davranışıyla mücadele etmedikleri görülmektedir (Hyde ve diğ., 2010; Wachs ve diğ., 2015). Mağdurun haklarını, refahını ve huzurunu korumak amacıyla zorbalık sürecine gözlemci olarak müdahale etmek ahlaki bir davranış olarak görülmektedir. Gözlemcilerin zorbalık sürecine aktif olarak katılmaları ve müdahale etmeleri prososyal ve insani bir davranış olarak kabul edilmektedir (Nickerson ve diğ., 2008; Pozzoli ve Gini, 2010; Thornberg ve diğ., 2015). Sürece aktif rolde savunucu olarak katılan bireylerin daha az ahlaki çözülme süreçlerini kullandıkları araştırmalarla ortaya konulmuştur (Obermann, 2011; Killer ve diğ., 2019). Araştırmada elde edilen nitel bulguların nicel bulguları destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Siber zorbalık

sürecine dahil olarak zorba bireyle aynı özellikleri sergilememek ve antisosyal davranışa ortak olmak istemeyen gözlemciler sürece aktif rolde katıldıklarını ifade etmişlerdir. **Modernite:** “Kendimi yanlış bulduğum şeylere ortak olmuş gibi hissediyorum. Kötü hissediyorum, fikirlerimi savunmak beni daha rahat ve iyi hissettiriyor.” diyerek zorba bireyle benzer özellikleri sergilememek için sürece aktif olarak katılıp mağdur bireyi savunduğunu ifade etmiştir. Literatürde gerçekleştirilen araştırmalarda gözlemci bireylerin sahip oldukları sosyal beceri düzeylerinin sürece aktif olarak katılıp mağdur bireyi destekleme noktasında etkili olduğu gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulmuştur (Bastienssens ve diğ., 2014; DeSmet ve diğ., 2014; Errengers ve diğ., 2016). Gözlemcilerin siber zorbalık sürecine pasif ya da aktif rolde katılımlarına yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda ahlaki çözülme süreçleri ile ilişkisi incelenmiş ve sonuç olarak ahlaki çözülme stratejilerini kullanan bireylerin pasif rolde, ahlaki çözülme stratejilerini kullanmayan bireylerin ise aktif rolde siber zorbalık sürecine dahil oldukları tespit edilmiştir (Desmet ve diğ., 2014; Gini ve diğ., 2008; Holfeld, 2014; Nickerson ve diğ., 2008; Machackova ve diğ., 2013). Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgular nicel bulguları hem destekler hem açıklar nitelikteyken, literatür sonucunda elde edilen bulgularla da benzerlik göstermektedir. Siber zorbalık sürecine gözlemci rolünde katılan ve günlük yaşam iletişim algısını **Papillon:** “Genel itibariyle insanlarla iletişimi pozitif olan biriym enerji karşılık enerji aldığımı hissedersen her türlü ilişkim de sorunsuz bir etkileşim olur. Onları dinleyip anlamaya yardımcı olmaya çalışıyorum.” olarak ifade eden katılımcı iletişim becerilerini kullanarak kurduğu ilişkilerde diğer bireylere yardımcı olmaya çalıştığını ifade ederken gözlemci olarak katıldığı siber zorbalık sürecini **Papillon:** “Tabi ki de şahit oluyoruz kuzenim bir ara cinsel içerikli fotoğraflara maruz kalıyordu bizde hemen siber suçlara şikâyetle bulunduk ve suçlu cezasını buldu. Yani kendi başıma da gelebilirdi empati kuruyorum.” diyerek mağdur bireyle empati kurarak sorunun çözümünde mağdura yardımcı olmaya çalışıp aktif rolde siber zorbalıkla mücadele ettiğini ifade etmektedir. Günlük yaşam iletişim algısını “Her zaman çok iyi gitmiyor diyebilirim. Bazen sorun yaşayabiliyoruz. Ailem oldukça baskılı davranıyor. Her adımımı takip ediyorlar bu bazen sıkıntı olabiliyor.” diyerek inişli-çıkışlı ve sorunlu olarak nitelendiren ve siber zorbalık sürecine pasif rolde katılan **Modernite:** “Yani çok yapacak bir şey yok çok düşünmemeye çalışıyorum yani en iyisi konuşmamak üstünü ört ört geç.” diyerek iletişim sürecini kullanmayarak zorbalık süreciyle mücadele etmek yerine ahlaki bir gerekçe sunarak yapacak bir şey olmadığını ifade ederek zorbalığın

üstünü kapattığını ifade etmiştir. Ahlaki çözölme süreçlerini kullanarak kendisini korumak ve zorbanın hedefi haline gelmek istemeyen **Tosun Paşa**: “Sakin kalmayı tercih ediyorum. Daha çok üstüme gelmelerinden, abartmalarından korkuyorum, endişeleniyorum.” diyerek mağdurun yanında yer alarak sürece aktif rolde katılmak yerine ahlaki bir gerekçe sunarak kendini korumak ve zarar görmemek için pasif rolde kalmayı tercih ettiğı görölmektedir.

Diğer taraftan elektronik ortam iletişim becerileri ile gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyleri arasındaki ilişkide ahlaki çözölme düzeyinin aracılık etkisine sahip olduğı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözölme düzeyi arasında pozitif ilişki tespit edilirken, ahlaki çözölme ile gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyi arasında da pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Elektronik iletişim becerilerinde artış ahlaki çözölme düzeyinde artışa yol açarken bireyin gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılımında da artışa yol açmaktadır. Elektronik iletişim beceri düzeyi yüksek olan gözlemci rolündeki bireylerin elektronik ortamda yoğun zaman geçirdikleri ve sahip oldukları ahlaki çözölme düzeylerinin etkisiyle karşılaştıkları siber zorbalık davranışına pasif rolde mağduru kendi haline bırakarak sadece izleyici olarak katılabildikleri buna karşın aktif rolde mağduru destekleyerek, zorba bireyle çözüm odaklı olarak mücadele ederek siber zorbalık sürecine katılabildikleri görölmektedir (Padgett ve Notar, 2013; Wang ve diğ., 2012). Gözlemci bireylerin karşılaştıkları zorbalık davranışı karşısında ahlaki gerekçelendirme, mağduru suçlama, sorumluluğun yer değıştirmesi ahlaki çözölme stratejilerinin kullanımı sürece pasif rolde katılmalarında etkili olabilmektedir. (Gini ve diğ., 2020; Thornberg ve Jungert, 2013). Ergen bireylerin sosyal beceri düzeylerine yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda da sosyal beceri düzeyi yüksek olan bireylerin siber zorbalık sürecine aktif rolde katıldıkları, sosyal beceri düzeyi düşük olan bireylerin ise sürece pasif rolde katıldıkları sonucuna ulaşılmıştır (Ang ve Goh, 2010; Machackova, 2020; Olenik-Shemesh ve diğ., 2017). Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgular hem nicel bulguları hem de literatürden elde edilen bulguları destekler niteliktedir. **Belirsiz**: “Tepki verip onları kale almaktansa tepkisiz kalıyorum. Sinirleniyorum o kişiye ama dediğim gibi onların değerli hissetmemesi için susuyorum. Cevap verilince adam yerine konulduğunu değerli hissettiklerini düşünüyorum susuyorum.” diyerek kendisine ahlaki bir gerekçe sunarak zorba bireyin kendisini değerli hissetmemesi için iletişim kurmak

yerine sessiz kalmayı tercih eden **Belirsiz** sürece pasif rolde katılmaktadır. Zorba bireyi anlamaya çalışarak ve kendisiyle empati yaparak süreci çözüme kavuşturmayı amaçlayan **Seyasta**: “Neden böyle şeylerin yapıldığı, kişiyi karalayınca veya kişiyle alay edildiğinde ellerine ne geçmiş olacağını düşünüyorum. İnsan bu davranışı yapınca ne kazanır ki karşısındaki kişiye ne kadar zarar verdiğini anlıyor mu diye düşünüyorum.” diyerek sürece sosyal becerilerini kullanarak aktif rolde katılıp çözüm bulmaya çalışmaktadır. Siber zorbalık sürecinde gözlemci rolündeki bireylere yönelik gerçekleştirilen araştırmalarda ergenlerin kendilerini zorbalıktan korumak amacıyla ahlaki çözülme süreçlerini kullanabildikleri ve düşük sosyal becerilere sahip oldukları sonucuna ulaşılmaktadır (Volkenburg ve Peter, 2009; Wachs ve diğ., 2015). Zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireyler davranışı kabul edilemez, ahlaki olarak uygun olmadığını düşümlerine ve kabul etmelerine rağmen zorbalık sürecine aktif rolde müdahale ederek katılma konusunda isteksiz davranmaktadırlar (Gini ve diğ., 2020; Salmivalli ve Voeten, 2004). Siber zorbalık davranışına gözlemci olarak katılan bireylerin pasif rolde kalmalarında ahlaki çözülme süreçlerinin etkili olduğu görülmektedir (Forsberg ve diğ., 2014; Mendez ve diğ., 2020; Obermann, 2011). Siber zorbalığa müdahale ettiklerinde daha büyük sorunlara yol açabilecekleri düşüncesi ve zorba bireyin kendisini hedefine alarak zorbalık davranışında bulunabilme ihtimalini düşünerek kendi çıkarlarını korumak için zorbalık davranışına müdahalede bulunmayabilmektedirler. **Seyasta**: “Verdiğim tepkilerin bana hiç olumlu geri dönüşü olmadı arkadaşım bir keresinde olumsuzluğu yaşadığı arkasında durdum sonra kendisi kenara çekildi bana saldırdılar o da izledi.” diyerek kendisinin mağduriyet yaşadığını ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireylerin problem çözme becerilerinin zayıf olduğu, sorumluluk almak istememe, sorumluluğun dağılması ahlaki çözülme stratejilerinin kullanımı gibi nedenlerden dolayı pasif gözlemci konumunda kaldıkları görülebilmektedir (Allison ve Bussey, 2016; Bjahered ve diğ., 2020; Forsberg ve diğ., 2014; Hutchinson, 2012; Mendez ve diğ., 2020; Midgett ve diğ., 2020). Siber zorbalık sürecine pasif rolde katılan **Gölge**: “Tabi ki de oluyor böyle durumlarda saygısızlığa yol açacağını kendi sorunum olmadığını farklı bir konu kendi aralarında olduğunu düşünüyorum.” diyerek davranışın mağdur ile zorba arasında gerçekleştiğini kendi sorumluluğunda olmadığını düşünerek pasif rolde katıldığını ifade etmiştir. Ahlaki çözülme süreçlerini kullanan gözlemci rolündeki bireyler zorbalık sürecine müdahale etmeme noktasında kendilerini haklı çıkarmaktadırlar (Hutchinson, 2012; Sijtsema ve diğ., 2014). Zorba bireyler mağdurların

kişisel bilgilerini, sahip oldukları duyguları, özel hislerini sansürsüz bir şekilde açıklamalarını beklemektedirler ve mağdurun verdiği güvenlik açısından faydalananarak onlara zarar vermeyi amaç edinebilmektedirler (Jenkins ve diğ., 2017; Weiser 2001). Mağdur olan bireylerin gerçekleştirdikleri davranışlar gözlemci bireyin davranışlarını etkileyebilmektedir (Sokol ve diğ., 2015). Gözlemci tarafından mağdurun suçlanması gözlemcinin siber zorbalık sürecine müdahalede bulunmasına engel olabilmektedir (Weber ve Schnauber-Stockmann, 2018). Araştırma kapsamında elde edilen bulgular literatürdeki araştırmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Mağdur bireyin yaptığı paylaşımlarla zorba bireye verdiği açıkların siber zorbalık davranışının gerçekleşmesinde etkili olduğunu düşünen **Modernite**: “İnsanlar kendileriyle ilgili ne isterlerse o şekilde paylaşım yapıyorlar. Sonra insanlar olmayacak yorumlarla hayatıyla görünüşüyle ilgili saçma sapan yorumlar yazıyorlar.” diyerek dile getirmiştir. Yaptığı paylaşımlar karşısında mağdur olan bireylerin kendi sorunlarını kendisi halletmesi gerektiğini düşünen **Gölge**: “Tepki vermiyorum sonuçta beni ilgilendirmeyen bir durum. Hem insanlar kendi sorunlarını kendisinin halletmesi gerektiğini düşünüyorum.” diyerek mağdur bireyin kendi hatası sonucunda ortaya çıkan zorbalık süreciyle kendisinin mücadele etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Siber zorbalık sürecinde tüm gözlemci davranışları toplum yanlısı olarak gerçekleşmemektedir (Almeida ve diğ., 2010; Obermann, 2011; Pronk ve diğ., 2019). Yüksek ahlaki çözülme düzeylerine sahip bireyler daha az toplum yanlısı davranış gösterebilmektedirler (Barchia ve Bussey, 2011b; Haddock ve Jimerson, 2017). Gözlemci rolündeki bireyler yıkıcı olarak sürece müdahale ederek zorbalara saldırganca (aşağılama, tehdit etme) davranışlar gerçekleştirebilmektedirler (Desmet ve diğ., 2012; Reijntjes ve diğ., 2016). Zorba bireye saldırganca bir tutumla müdahale etmek istediğini **Belirsiz**: “Onları süründürmek istiyorum tepkisiz kalmam mümkün değil.” diyerek ifade etmiştir. Gözlemci bireyler siber zorbalık sürecine katılırken mağdur bireylerle empati kurmakta zorlanabilmektedirler, zorba bireyin saldırılarına karşı kendilerini güvende hissetmek isteyebilmektedirler, sosyal ve duygusal açıdan diğer bireylerden etkilenebilmektedirler, siber zorbalık sürecine genel olarak pasif rolde katılmaktadırlar ve ahlaki çözülme düzeyleri yüksek olabilmektedir (Coelho-Victor ve Romao, 2018; Cuevas ve Marmolejo, 2016). Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgular literatürdeki araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Sürece gözlemci olarak katılan **Seyasta**: “Karmaşık duygular içerisinde oluyorum, üzüntü, tedirginlik acaba benimde başıma gelir

mi gibi şeyler. Şaşkınlıkla beraber bir panikleme oluyor. Mümkün olduğunca uzak duruyorum.” diyerek zorba bireyin hedefi olabileceği düşüncesi ile kendi güvenliği için siber zorbalık sürecine pasif rolde kalarak katılmayı tercih ettiğini ifade etmiştir.

Sonuç olarak günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerileri ile gözlemci rolünde siber zorbalık davranışı arasında ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığını belirlemek için gerçekleştirilen Bootstrapping analizi sonucunda hem günlük yaşam iletişim becerileri hem de elektronik ortam iletişim becerileri ile gözlemci rolünde siber zorbalık davranışı arasında ahlaki çözülme düzeyinin aracılık etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen nitel bulgular günlük yaşam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme stratejilerinin kullanımının önüne geçerek gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılımı engellediği bulgusunu desteklemektedir. Ayrıca elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme stratejilerinin kullanımını arttırarak gözlemci rolünde siber zorbalık süreçlerine katılımı arttırdığı yönündeki bulguları desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

5.2. Sonuç

Araştırmada ergenlerin siber zorbalık davranışlarının dinamiklerini ortaya çıkarabilmek için ergenlerin sosyal beceri (günlük yaşam iletişim becerileri, elektronik ortam iletişim becerileri) ve ahlaki çözülme düzeyleri ile mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde siber zorbalık rolleri arasındaki ilişki ortaya konulmak istenmiştir. Belirlenen amaç doğrultusunda birinci aşamada sosyal beceri düzeyinin ahlaki çözülme düzeyi aracılığıyla mağdur, zorba ve gözlemci rollerinde siber zorbalık düzeyi üzerindeki dolaylı etkisi üç ayrı hipotetik modelle incelenmiş. Gerçekleştirilen analizlerde anlamlılığın kanıtı niteliğinde Bootstrapping analizi de gerçekleştirilmiştir. İkinci adımda ise mağdur, zorba ve gözlemci olarak siber zorbalık sürecine katılan bireylerin yaşantılarına yönelik duygu, düşünce ve davranış gerekçelerini belirlemek için bireysel görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

5.2.1. Mağdur rolündeki nicel ve nitel sonuçlar

Mağdur bireylere yönelik olarak gerçekleştirilen analizler sonucunda hipotetik olarak sunulan ve en iyi değere sahip olarak ergenlerin günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme düzeyinin aracılığıyla mağdur rolünde siber zorbalık davranışı üzerindeki etkisinin tespit edildiği model olduğu

sonucuna ulaşılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi ve Bootstrapping analizi sonucunda araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan siber zorbalık sũrecinde mağdur rolũne ilişkin modelde hem doğrudan hem dolaylı etkilerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modelin doğrudan etkilerine yœnelik analiz sonuçları incelendiğinde;

- Gũnlũk yaşam iletişim becerileri ile elektronik ortam iletişim becerileri arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında negatif yœnde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla gũnlũk yaşam iletişim becerilerindeki artışın elektronik ortamdaki iletişim becerilerinde dũřũře yol ağtığını gœstermektedir.

- Gũnlũk yaşam iletişim becerileri ile ahlaki œœzũlme arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında negatif yœnde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla bu sonuç gũnlũk yaşam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki œœzũlme dũzeyindeki dũřũřũ yordadığını gœstermektedir.

- Elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki œœzũlme arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında pozitif yœnde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla elektronik ortam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki œœzũlme dũzeyindeki artışa yol ağtığını gœstermektedir.

- Gũnlũk yaşam iletişim becerileri mağdur rolũnde siber zorbalık arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında negatif yœnde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla gũnlũk yaşam iletişim becerilerindeki artışın mağdur rolũnde siber zorbalık dũzeyindeki dũřũřũ yordadığını gœstermektedir.

- Elektronik ortam iletişim becerileri mağdur rolũnde siber zorbalık arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında pozitif yœnde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla bu sonuç elektronik ortam iletişim becerilerindeki artışın mağdur rolũnde siber zorbalık dũzeyindeki artışı desteklediğini gœstermektedir.

- Ahlaki œœzũlme ile mağdur rolũnde siber zorbalık arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında pozitif yœnde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla ahlaki œœzũlme dũzeyindeki artışın mağdur rolũnde siber zorbalık dũzeyindeki artışı desteklediğini gœstermektedir.

Modelin dolaylı etkilerine yœnelik analiz sonuçları incelendiğinde;

- Araştırma kapsamında dolaylı etkilere yönelik gerçekleştirilen analizlerde ahlaki çözülme değişkeni günlük yaşam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık düzeyleri arasında ilişkiye aracılık etmiştir. Günlük yaşam iletişim becerileri arttıkça ahlaki çözülme düzeyleri azalmakta, ahlaki çözülmenin azalmasıyla da mağdur rolünde siber zorbalık sürecine katılma oranları azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen Bootstrapping analiziyle modelin anlamlılığı test edilmiş ve sonuçta aracılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

- Belirlenen modele ilişkin ikinci dolaylı etki incelendiğinde ahlaki çözülme değişkeni elektronik ortam iletişim becerileri ile mağdur rolünde siber zorbalık düzeyleri arasında ilişkiye aracılık etmiştir. Elektronik ortam iletişim becerileri arttıkça ahlaki çözülme düzeyleri artmakta, ahlaki çözülmenin artmasıyla da mağdur rolünde siber zorbalık sürecine katılma oranlarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen Bootstrapping analiziyle modelin anlamlılığı test edilmiş ve sonuçta aracılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

- Araştırma kapsamında siber zorbalık davranışına mağdur rolünde katılan bireylerin sürece yönelik duygu, düşünce ve davranışlarının derinlemesine incelenmesi için gerçekleştirilen bireysel görüşmeler sonucunda ahlaki gerekçelendirme, avantajlı hafifletici kıyaslama, suçlama, sonuçların önemsenmemesi veya küçümsenmesi, sorumluluğun yer değiştirmesi ana temalarına ulaşılmıştır. Siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireylerin genel olarak kendilerini zorbalık sürecini çözüme kavuşturmada yetersiz-çaresiz hissettikleri, çözüm için çabalar da sürecin zorba (zorba bireyin kıskançlık duygusu, sahip olduğu kötü düşünceler)-elektronik ortamın özelliklerine (anonimlik, denetlenilebilirliğinin zayıf olması) bağlı nedenlerin etkisi ile boşa gideceğini ve mücadele sırasında tekrar zorba bireyin hedefi olma düşüncesi ile tepkisiz kalmayı tercih ettikleri görülmektedir. Mağdurların zorba ile mücadelede kendilerini geri çekerek daha büyük sorunlara yol açmak istemeyerek kendilerini koruma düşüncesiyle hareket ettikleri görülmektedir. Hem ailelerini üzmemeleri hem de internetin yasaklanacağını düşünmeleri mağdurların durumu ebeveynlerine haber vermelerinin önüne geçebilmektedir. Siber zorbalık davranışı karşısında herhangi bir sorumluluğu ve etkisinin olmadığını düşünen mağdur bireyler zorbalığın çözüme kavuşmasında sorumluluk almak istememektedirler. Zorbalığın gerçekleştirilme nedenlerinin

kendilerinden bağımsız olarak ortaya çıktığını düşünen mağdurlar zorbalığın etkilerinin de kendiliğinden geçmesini bekleyebilmektedirler.

- Siber zorbalık sürecine mağdur olarak katılan bireylerin iletişim algıları incelendiğinde ise günlük yaşam içerisinde genel olarak etkili ve sağlıklı iletişim algılarına (Samimi, Eğlenceli, Güvenli, Sıcakkanlı, Girişken, Anlayışlı, Seviyeli, İyi niyetli) sahip oldukları tespit edilmiştir. Elektronik ortamda ise iletişim blokajlarının devreye girdiği ve genel olarak etkisiz ve sağlıksız iletişim algılarına (Rekabetli, Kontrolsüz, Samimiyetsiz, Güvensiz, Tedirgin, Çıkarıcı) sahip oldukları tespit edilmiştir.

5.2.2. Zorba rolündeki nicel ve nitel sonuçlar

Zorba bireylere yönelik olarak gerçekleştirilen analizler sonucunda hipotetik olarak sunulan ve en iyi değere sahip olarak ergenlerin günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme düzeyinin aracılığıyla zorba rolünde siber zorbalık davranışı üzerindeki etkisinin tespit edildiği model olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi ve Bootstrapping analizi sonucunda araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan siber zorbalık sürecinde zorba rolüne ilişkin modelde hem doğrudan hem dolaylı etkilerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modelin doğrudan etkilerine yönelik analiz sonuçları incelendiğinde;

- Günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında negatif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla günlük yaşam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözülme düzeyindeki düşüşü desteklediğini göstermektedir.

- Elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında pozitif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla elektronik ortam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözülme düzeyindeki artışa yol açtığını göstermektedir.

- Günlük yaşam iletişim becerileri zorba rolünde siber zorbalık arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında negatif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla günlük yaşam iletişim becerilerindeki artışın mağdur rolünde siber zorbalık düzeyindeki düşüşü desteklediğini göstermektedir.

- Elektronik ortam iletişim becerileri zorba rolünde siber zorbalık arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında pozitif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla elektronik ortam iletişim becerilerindeki artışın mağdur rolünde siber zorbalık düzeyindeki artışa yol açtığını göstermektedir.

- Ahlaki çözülme ile zorba rolünde siber zorbalık arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında pozitif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla ahlaki çözülme düzeyindeki artışın zorba rolünde siber zorbalık düzeyindeki artışı yordadığını göstermektedir.

Modelin dolaylı etkilerine yönelik analiz sonuçları incelendiğinde;

- Araştırma kapsamında dolaylı etkilere yönelik gerçekleştirilen analizlerde ahlaki çözülme değişkeni günlük yaşam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık düzeyleri arasında ilişkiye aracılık etmiştir. Günlük yaşam iletişim becerileri arttıkça ahlaki çözülme düzeyleri azalmakta, ahlaki çözülmenin azalmasıyla da zorba rolünde siber zorbalık sürecine katılma oranlarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen Boostapping analiziyle modelin anlamlılığı test edilmiş ve sonuçta aracılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

- Belirlenen modele ilişkin ikinci dolaylı etki incelendiğinde ahlaki çözülme değişkeni elektronik ortam iletişim becerileri ile zorba rolünde siber zorbalık düzeyleri arasında ilişkiye aracılık etmiştir. Elektronik ortam iletişim becerileri arttıkça ahlaki çözülme düzeyleri artmakta, ahlaki çözülmenin artmasıyla da zorba rolünde siber zorbalık sürecine katılma oranlarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen Boostapping analiziyle modelin anlamlılığı test edilmiş ve sonuçta aracılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

- Araştırma kapsamında siber zorbalık davranışına zorba rolünde katılan bireylerin sürece yönelik duygu, düşünce ve davranışlarının derinlemesine incelenmesi için gerçekleştirilen bireysel görüşmeler sonucunda ahlaki gerekçelendirme, örtmece dil, sonuçların önemsenmemesi veya küçümsenmesi, sorumluluğun yer değiştirmesi, suçlama ve sorumluluğun yayılması olmak üzere altı ana temaya ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda siber zorbalık sürecine zorba olarak katılan bireyler, mağdur bireyin gerçekleştirdiği antisosyal davranışlar karşısında mağduru hem

cezalandırmak hem de ondan intikam almak ve mağdura üstünlük kurmak amacıyla siber zorbalık davranışlarını gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Siber zorbalık davranışını gerçekleştirmelerinde duygularının (hırs, sevgisizlik, kin ve sinir) etkili olduğunu ifade eden zorba bireylerin gerçekleştirdikleri zorbalık davranışlarının kendi popülerliklerini arttırarak bir gruba ait olma ihtiyaçlarına cevap verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kendilerini koruyarak eğlenceli vakit geçiren zorba bireyler gerçekleştirdikleri siber zorbalık davranışlarının sonucunda kendilerini hem başarılı hem de mutlu hissedebilmektedirler.

- Zorba bireylerin elektronik ortamda güvensiz ve samimi olmayan ilişkilerin kurulduğunu ve herkesin zorbalık davranışına katılabildiğini düşünmelerinin zorbalık davranışını tekrar tekrar gerçekleştirmelerinde etkili olduğu görülmektedir. Siber zorbalık sürecine zorba olarak katılan bireylerin iletişim algıları incelendiğinde ise günlük yaşam iletişim algılarını genel olarak sağlıklı ve etkisiz (Belirsiz, Sınırlı, Anlaşmazlık, Sıkıntılı, Stresli, Kavgalı, Baskılı) olarak nitelendirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Elektronik ortamda ise genel olarak etkisiz ve sağlıklı iletişim algılarına (Samimiyetsiz, Güvensiz, Yüzeysel, Mesafeli, Dalgalı, Tedirgin) sahip oldukları tespit edilmiştir.

5.2.3. Gözlemci rolündeki nicel ve nitel sonuçlar

Gözlemci bireylere yönelik olarak gerçekleştirilen analizler sonucunda hipotetik olarak sunulan ve en iyi değere sahip olarak ergenlerin günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme düzeyinin aracılığıyla gözlemci rolünde siber zorbalık davranışı üzerindeki etkisinin tespit edildiği model olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi ve Bootstrapping analizi sonucunda araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan siber zorbalık sürecinde zorba rolüne ilişkin modelde hem doğrudan hem dolaylı etkilerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Modelin doğrudan etkilerine yönelik analiz sonuçları incelendiğinde;

- Günlük yaşam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında negatif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla günlük yaşam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözülme düzeyindeki düşüşü desteklediğini göstermektedir.

- Elektronik ortam iletişim becerileri ile ahlaki çözülme arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında pozitif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla elektronik

ortam iletişim becerilerindeki artışın ahlaki çözölme düzeyindeki artışa yol açtığını göstermektedir.

- Günlük yaşam iletişim becerileri gözlemci rolünde siber zorbalık arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında negatif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla günlük yaşam iletişim becerilerindeki artışın gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyindeki düşüşü desteklediğini göstermektedir.

- Elektronik ortam iletişim becerileri gözlemci rolünde siber zorbalık arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında pozitif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla elektronik ortam iletişim becerilerindeki artışın gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyindeki artışa yol açtığını göstermektedir.

- Ahlaki çözölme ile gözlemci rolünde siber zorbalık arasındaki modele ilişkin yol katsayıları arasında pozitif yönde anlamlı bir sonuç olduğu dolayısıyla ahlaki çözölme düzeyindeki artışın gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyindeki artışı yordadığını göstermektedir.

Modelin dolaylı etkilerine yönelik analiz sonuçları incelendiğinde;

- Araştırma kapsamında dolaylı etkilere yönelik gerçekleştirilen analizlerde ahlaki çözölme değişkeni günlük yaşam iletişim becerileri ile gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyleri arasında ilişkiye aracılık etmiştir. Günlük yaşam iletişim becerileri arttıkça ahlaki çözölme düzeyleri azalmakta, ahlaki çözölmenin azalmasıyla da gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılma oranlarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen Boostapping analiziyle modelin anlamlılığı test edilmiş ve sonuçta aracılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

- Belirlenen modele ilişkin ikinci dolaylı etki incelendiğinde ahlaki çözölme değişkeni elektronik ortam iletişim becerileri ile gözlemci rolünde siber zorbalık düzeyleri arasında ilişkiye aracılık etmiştir. Elektronik ortam iletişim becerileri arttıkça ahlaki çözölme düzeyleri artmakta, ahlaki çözölmenin artmasıyla da gözlemci rolünde siber zorbalık sürecine katılma oranlarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen Boostapping analiziyle modelin anlamlılığı test edilmiş ve sonuçta aracılığın anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

- Araştırma kapsamında siber zorbalık davranışına gözlemci rolünde katılan bireylerin sürece yönelik duygu, düşünce ve davranışlarının derinlemesine incelenmesi için gerçekleştirilen bireysel görüşmeler sonucunda ahlaki gerekçelendirme, avantajlı-hafifletici kıyaslama, sonuçların önemsenmemesi veya küçümsenmesi, suçlama, sorumluluğun yer değiştirmesi olmak üzere beş ana temaya ulaşılmıştır. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda siber zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireylerin zorbalık süreci karşısında kendilerini çaresiz ve yetersiz hissettikleri görülmektedir. Gözlemci bireylerin hem zorba bireylere karşı kendilerini savunmasız hissetmelerinin etkisiyle hem risk almak istemeyerek hem de kendilerini koruma düşüncesiyle siber zorbalığa müdahalede bulunmadıkları tespit edilmiştir. Gözlemcilerin zorba bireyle benzer özelliklere sahip olmak istememeleri ve daha büyük sorunlara yol açarak zorbalığın bir parçası olmak istememeleri de zorbalıkla mücadele etme durumunun önünde bir engel olarak görülmektedir. Siber zorbalık sürecinde gözlemci bireyler kendi çıkarlarını koruyarak zorba bireyin hedefi olmak istemedikleri için de zorba bireyin davranışı karşısında pasif rolde kalabilmektedirler. Mağdurun yaptığı paylaşımlar sonucunda zorba bireyler için sürekli olarak açık verdiğini düşünen gözlemcilerin zorbalığın çözümünde sorumluluk almak istemedikleri, mağduru kendi haline bırakarak sorunu kendisinin çözmesi gerektiğini düşündükleri tespit edilmiştir.

- Siber zorbalık sürecine gözlemci olarak katılan bireylerin iletişim algıları incelendiğinde ise günlük yaşam içerisinde genel olarak etkili ve sağlıklı iletişim algılarına (Saygılı, enerjik, Dinlemeye Dayalı, Samimi, İyi Niyetli, Kuvvetli, Pozitif, Yardımlaşma, Eğlenceli) sahip oldukları tespit edilmiştir. Elektronik ortamda ise ortaya çıkan iletişim blokajlarının etkisiyle genel olarak etkisiz ve sağlıksız iletişim algılarına (samimiyetsiz, Güvensiz, Çıkarıcı, Yanlış Anlaşılma, Yüzeysel, Dinlememeye Dayalı, Değer Vermeme, Seviyeli) sahip oldukları tespit edilmiştir.

- Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler sonucunda katılımcıların günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerilerinin ahlaki çözülme düzeylerini, ahlaki çözülme düzeylerinin de mağdur, zorba ve gözlemci olarak siber zorbalık sürecine katılımlarını etkilemektedir. Günlük yaşam iletişim becerilerinde yaşanan artışın ahlaki çözülme düzeyinde düşüşe yol açarken, ahlaki çözülme sürecindeki düşüşün mağdur, zorba ve gözlemci olarak siber zorbalık sürecine katılımda düşüşe yol açabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Elektronik ortam iletişim becerilerinde yaşanan artışın

ahlaki çözümler düzeyinde artışa, ahlaki çözümler düzeyinde yaşanan artışın ise mağdur, zorba ve gözlemci olarak siber zorbalık sürecine katılımda artışa yol açabildiği sonucuna ulaşılmıştır.

5.3. Öneriler

5.3.1. Uygulamaya yönelik öneriler

Siber zorbalık süreci kişisel faktörler (ahlaki çözümler, sosyal beceri, kişilik özellikleri vb.), sosyal yapı, devam edilen eğitim kurumunun türü vb. pek çok faktörün etkisinde kalarak şekillenebilmektedir. Tüm bu etki eden süreçler dikkate alınarak Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yeni yol haritaları ve politikalar ortaya konulabilir. Ortaya konulan yeni yapı eğitim-öğretim sürecinde kullanılan programlara entegre edilebilir. Millî Eğitim Bakanlığının hazırlamış olduğu yeni program dahilinde okul içerisinde bulunan idare, psikolojik danışmanlar ve öğretmenlere eğitimler verilerek onlardan kendi okullarına uygun planlar yaparak sürecin uygulamaya dökülüp raporlaştırılması sağlanabilir.

Ergen bireylerle gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen nitel veriler ve ölçekler yardımıyla elde edilen nicel veriler siber zorbalık davranışının oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Siber zorbalık sürecine yönelik oluşturulacak yeni bir komisyon sürecin hem yasal hem profesyonel bir boyut kazanmasını sağlayabilir. Okullar kendi bünyelerinde siber zorbalık komisyonu kurabilir. Okul içerisinde kurulacak yeni kurul; Okul içerisindeki siber zorbalık süreçlerinin analizini gerçekleştirerek (Bireylerin kişisel özellikleri, sınıf seviyesi, cinsiyet, siber zorbalık davranışının türü vb.) ihtiyaç analizine uygun plan ve program hazırlayıp, plan program dahilinde tüm paydaşlara yönelik eğitimler gerçekleştirebilir böylece sürece profesyonel olarak müdahale edilebilir.

Siber zorbalık süreci elektronik ortamda gerçekleşse de bireyin günlük yaşamını etkileyebilmektedir. Ergenler gün içerisinde zamanın büyük bir kısmını okul ortamında geçirmektedirler. Dolayısıyla siber zorbalık sürecine yönelik Millî Eğitim Bakanlığının okul paydaşlarını kapsayacak siber zorbalığı önlemeye, etkisini azaltmaya yönelik eğitimler düzenlenebilir.

Siber zorbalık süreciyle mücadele konusunda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından özellikle sosyal kulüp çalışmalarında, rehberlik ders programlarında etkinlikler kısmında özel bir bölüm yapılarak siber zorbalıkla ilgili farkındalık ve önleme çalışmalarının

desteklenmesinin faydalı olabileceği düşünülmektedir. Yapılacak etkinlikler ergenlerin hem farkındalık düzeylerinin hem teknolojiyi kullanma becerilerinin hem de mücadele edebilme yeterliliklerinin artmasını sağlayabilir.

Okul psikolojik danışmanları sürece mağdur, zorba ve gözlemci olarak katılan bireylerle bireysel görüşmeler gerçekleştirerek ilgi, bilgi ve becerilerine uygun günlük yaşam içerisinde yapabilecekleri etkinliklere yönlendirmelerde bulunarak bireylerin tekrar tekrar siber zorbalık sürecine dahil olma olasılıklarını azaltabilir. Ergen bireyleri elektronik ortamdan uzaklaştırarak karşılaşılabilecekleri olumsuzlukların da önüne geçebilir.

Akran ve aile ilişkileri iyi olan bireylerin siber zorbalık davranışından kaçındıkları düşünüldüğünde okul psikolojik danışmanları okullarında günlük yaşam içerisindeki akran ve aile bağına güçlendirici çalışmalar gerçekleştirebilir. Yapılacak çalışmalarının siber zorbalık sürecinde arkadaşlarından yardım almayı tercih eden ya da ailesinin tepkisinden çekinerek yaşadığı sorunu ailesinden gizleyen ergenlere faydalı olacağı düşünülmektedir.

Teknolojinin avantajlarından yararlanarak doğru bir kullanıma hizmet etmesi ergenlerin gelişimine katkı sunarken, başkalarına zarar vermek, başkaları üzerinde üstünlük kurmak gibi belirlenen olumsuz amaçlara hizmet ettiğinde hem davranışı gerçekleştiren hem de davranışa maruz kalan birey için yıpratıcı bir süreç olabilmektedir. Ergen bireylerin karşılaştıkları siber zorbalık süreciyle mücadele etmelerine ve bu süreci önlemelerine yönelik olarak sosyal beceri ve ahlaki çözülme süreçlerini ele alan bireysel ya da grupta psikolojik danışma gerçekleştirilebilir.

Ergenler teknolojiyi yaygın kullanmanın yanında vakitlerinin büyük bir kısmını elektronik ortamda geçirmektedirler, ergen bireylerin kendilerini tanımlarına yönelik gerçekleştirilecek çalışmalar kendi güçlü ve zayıf yönlerinin farkına varmalarını, ilgi ve yeteneklerini fark etmelerini sağlayabilir. Kendileri ile ilgili keşfettikleri yeni bilgiler ışığında bireyler günlük yaşam içerisinde gerçekleştirilebilecekleri aktivitelere (Kültürel, sportif, akademik vb.) yönlendirilebilir.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen görüşmeler mağdur, zorba ve gözlemci bireylerin süreç içerisinde hissettikleri duyguları, düşünceleri ve gerçekleştirdikleri ya da gerçekleştiremedikleri davranışları ortaya koymaktadır. Süreç içerisindeki duygu,

düşünce ve davranışları bireysel ya da grupla psikolojik danışma kapsamında ele alınarak bireylerin farkındalıkları arttırılabilir.

Siber zorbalık davranışı içerisinde mağdur, zorba ve gözlemci olan bireylerin yaşantılarından yola çıkılarak siber zorbalık sürecinde gerçekleştirdikleri davranışlara yönelik ve gerçekleştiremedikleri davranışların nedenlerine yönelik gerçekleştirilecek rehberlik ve psikolojik danışma süreçleri siber zorbalığı önleme ve siber zorbalıkla mücadele etme noktasında yeni farkındalıklar kazandırabilir.

Siber zorbalık süreçleri çeşitli nedenlerden dolayı (Mağdurun tehdit altında hissetmesi, Daha büyük sorunlara yol açmak istememe, Sevdikleri insanlarla tehdit edilme vb.) açığa çıkmamaktadır. Bu nedenler mağdur olan bireylerin siber zorbalık sürecinde sahip oldukları yaşantılarda destek almasının önüne geçebilmektedir. Siber zorbalık sürecini yaşayan bireylerin sahip oldukları haklar konusunda ve alabilecekleri destek konusunda bilgilendirilmelerinin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Ergenlik döneminde mağdur, zorba ve gözlemci olarak sürece katılan bireylerle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmelerde sosyal destek almanın (aile, arkadaş, profesyonel) öneminden bahsedilmiştir. Siber zorbalık sürecine dahil olan bireylerin çevresinde bulunan öğretmen, aile, arkadaş ve profesyonellere sosyal desteğin önemini kavratacak eğitimler düzenlenebilir.

Siber zorbalık sürecinde mağdur olan bireyler çeşitli nedenlerden dolayı (ailesinin üzüleceği düşüncesi, ailesinden tepki almaktan çekinme, internetin yasaklanacağı düşüncesi vb.) ailelerinden yardım almak istememektedirler. Aile yerine en yakın arkadaşlarıyla süreci paylaşmaktadırlar. Siber zorbalık sürecinin önlenmesinde mağdurun yaşantılarının etkisini azaltmada rolü olabileceği düşünülen ailenin sürece dahil edilebileceği çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sürece mağdur, zorba ve gözlemci olarak katılan bireylerin aileleri ile yapılacak grup rehberlik çalışmaları velisi olduğu bireyin duygularının, düşüncelerinin ve davranışlarının dinamikleri hakkında kendisine fikir verebilir ve sahip olduğu farkındalıkları arttırabilir.

Bir bireyi ya da küçük bir grubu hedef alan siber zorbalık davranışı aslında toplumun dinamiklerine zarar veren bir sürece dönüşebilmektedir. Önleme çalışmaları

dikkate alınmadığında süreç mücadele edilmesi oldukça zor bir duruma dönüşebilmektedir. Toplumun tümünü kapsayacak eğitimler düzenlenmesi, kamu spotu çalışmalarının yapılmasının faydalı olabileceği düşünülmektedir.

5.3.2. Araştırmacılara yönelik öneriler

Araştırmada siber zorbalık davranışı ile sosyal beceri ve ahlaki çözülme değişkenleri arasındaki ilişkiye yönelik inceleme gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından siber zorbalık davranışını önleyecek ya da azaltabilecek ergen bireylerin sosyal becerilerini arttırıcı, ahlaki çözülme düzeylerini azaltabilecek değişkenlere yönelik yeni araştırmalar planlanabilir.

Türkiye’de siber zorbalık sürecine yönelik gerçekleştirilen araştırmalar genel olarak nicel araştırma yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Siber zorbalık sürecinin dinamiklerinin ortaya konulabilmesi için nitel araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca siber zorbalık sürecinde elde edilen nicel verilerin açıklanabilmesi ve sürece derinlik kazandırılabilmesi için nitel verilerin beraber kullanıldığı karma yöntem araştırmaları yapılabilir.

Araştırma sadece ergenlik dönemindeki bireylerle gerçekleştirilmiştir. Özellikle farklı yaş gruplarından elde edilecek verilerle ve gözlemci bireylere yönelik araştırmalar gerçekleştirilebilir.

Ülkemizde gerçekleştirilen araştırmalar özellikle siber zorbalık sürecindeki zorba ve mağdur bireyler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Siber zorbalık davranışının hem önlenmesinde hem de sonlandırılmasında etkisi yurt dışında gerçekleştirilen araştırmalarla ortaya konulan gözlemci rolüne ilişkin çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Gerçekleştirilecek yeni araştırmalarda zorba, mağdur ve gözlemci bireyleri içerisine alan araştırmalar gerçekleştirilebilir.

Araştırma sadece sürece mağdur, zorba, gözlemci rollerinde katılan ergen bireylerle gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilecek yeni araştırmalarda psikolojik danışman, öğretmen ve velilerin de dâhil edilmesinin önemli sonuçlar ortaya koyacağı öngörülmektedir.

Siber zorbalık sürecinin nedensellik bağının belirlenmesine yönelik araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal beceri ve ahlaki çözülme kavramlarının mağdur, zorba ve

gözlemci rollerinde siber zorbalık sürecine dahil olması üzerinde etkisi olduğu düşünüldüğünde ergenlerin siber zorbalık davranışını önleme ve davranışa müdahale etme olasılığını arttıracakı düşünülen sosyal beceri ve ahlaki çözölme değışkenlerine yönelik müdahale programları hazırlanabilir. Hazırlanan programların etkililiğı gerçekleştirilecek araştırmalarla test edilebilir.

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen analizler sonucunda ahlaki çözölme düzeyinin siber zorbalık davranışıyla pozitif yönlü, sosyal beceri düzeyi ile negatif yönlü bir ilişkisinin olduğı tespit edilmiştir. Gerçekleştirilecek yeni araştırmalarda ergenlerin ahlaki çözölme düzeylerini azaltmaya, sosyal beceri düzeyini arttırmaya yönelik hazırlanacak psikoeğitim uygulamaları ya da grupla psikolojik danışma programları hazırlanabilir.

Günlük yaşam iletişim becerileri ve elektronik ortam iletişim becerileriyle ahlaki çözölme ve zorba, mağdur, gözlemci rolleri arasındaki ilişkide farklı sonuçlar ortaya çıktığından değışkenler arasındaki ilişkiyi ayrıntılı olarak ortaya koyacak araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abolfathi, R., Kalantarkousheh, S., Rasouli, M., ve Nouri, N. (2014). Effectiveness of communication skills in decreasing addiction tendencies among male students from cities within Tehran province. *European Journal of Experimental Biology*, 4(1), 64–70.
- Agatston, P.W., Kowalski, R., ve Limber, S. (2007). Students' perspectives on cyber bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, 59-60.
- Akar, H. (2019). Durum Çalışması. A. Saban ve A. Ersoy (Editörler), *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri* (s. 139-176). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Akbaba, S. (2012). *Psikolojik sağlığı koruyucu rehberlik*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Akkaş-Baysal, E., ve Hocaoglu, N. (2019). Bilimsel araştırma ve istatistik. G. Ocak (Editör). *Nitel araştırma modelleri-desenleri*. (s.126-149). Ankara: Pegem Akademi.
- Akkök, F. (1999). *İlköğretimde sosyal becerilerin geliştirilmesi öğretmen el kitabı*. (2.baskı). İstanbul: Özgür Yayınları.
- Albantan, M.A.R. (2021). Social skills and cyberbullying behavior among students in Hail from the perspective of social work. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 16(1), 96–113.
- Alicke, M. D., ve Govorun, O. (2005). The better-than-average effect. M. D. Alicke, D. A. Dunning ve J. I. Krueger (Editörler), *The self in social judgment* (s. 85-106). Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Allison, K., ve Bussey, K. (2016). Cyber-bystanding in context: A review of the literature on witnesses' responses to cyberbullying. *Children and Youth Services Review*, 65, 183-194.
- Allison, K.R., ve Bussey, K. (2017). Individual and collective moral influences on intervention in cyberbullying. *Computers in Human Behavior*, 74, 7-15.
- Almedia, A., Correia, I., ve Marinho, S. (2010). Moral disengagement, normative beliefs or peer group, and attitudes regarding roles in bullying. *Journal of School Violence*, 9, 23–36.
- Alsaker, F.D., ve Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2010). Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims, and bullies in kindergarten. S.R. Jimerson, S.M. Swearer ve D.L. Espelage (Editörler), *The handbook of school bullying. An international perspective* (s. 87 99). New York: Routledge.
- Altınoglu-Dikmeer, D. (1997). *Sosyal beceri eğitiminin ergenlerin içedönüklük düzeylerine etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- An, N.G.Q., Linh, N.T.M., My, B.T.D., Phuong, T.M. Thu, T.T.L., ve Thuy, P.T.D. (2021). The effect of moral disengagement on bystander's behavior in bullying

- among middle school students. *Journal of Science: Education Research*, 37(3), 72-81.
- Anderson, C.A., ve Bushman, B.J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53, 27-51.
- Antoniadou, N., ve Kokkinos, C.M. (2013). Cyberbullying and cybervictimization among children and adolescents: Frequency and risk factors. *Preschool and Primary Education*. 1, 138-169.
- Aoyama, I. (2010). Cyberbullying: What are the psychological profiles of bullies, victims, and bully-victims? *Dissertation Abstracts International Section A: Humanities and Social Sciences*, 71(10), 3526.
- Arıcak, O.T., Siyahhan, S., Uzunhasanoğlu, A., Sarıbeyoğlu, S., Çıplak, S., Yılmaz, N., ve Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology and Behavior*, 11(3), 253-261.
- Arsenio, F.W., ve Fleiss, K. (1996). Typical and behaviorally disruptive children's understanding of the emotional consequences of sociomoral events. *British Journal of Developmental Psychology*, 14, 173-186.
- Ateş, B. ve Güler, M. (2016). Ergenlerde siber zorbalığın yordayıcısı olarak algılanan sosyal yetkinlik ve toplumsal kaygı. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 391-408. Doi: 10.17556/jef.01832.
- Austin, E.J., Saklofske, D.H., ve Egan, V. (2005). Personality, well-being and health correlates of trait emotional intelligence. *Personality and Individual Differences*, 38(3), 547-558. doi:10.1016/j.paid.2004.05.009.
- Ayas, T. (2011). Lise öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma yaygınlığı. *XI. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi*, İzmir.
- Ayas, T., ve Horzum, M.B. (2012). İlköğretim öğrencilerinin sanal zorba ve mağdur olma durumu. *İlköğretim Online*, 11(2), 369-380.
- Bacanlı, H., ve Erdogan, F. (2003). Adaptation of the matson evaluation of social skills with youngsters (MESSY) to Turkish. *Education Sciences: Theory and Practice*, 3, 368-379.
- Bailey, M.H. (2020). *Moral disengagement of violent and nonviolent antisocial behavior in video games*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ohio: Green State Üniversitesi.
- Baiocco, R., Laghi, F., Schneider, B.H., Dalessio, M., Amichai-Hamburger, Y., Coplan, R.J., Koszycki, D., ve Flament, M. (2011). Daily patterns of communication and contact between Italian early adolescents and their friends. *Cyber psychology, Behavior, and Social Networking*, 74, 467-471.
- Bak, G., ve Eşidir, O.V. (2019). X Kuşağında Siber Zorbalık: Nitel Bir Araştırma. *Social Sciences Studies Journal* 5(36):2913-2919. DOI:10.26449/sss.1539

- Baki, A., ve Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42).
- Balakrishnan, V. (2015). Cyberbullying among young adults in Malaysia: The roles of gender, age and Internet frequency. *Computers in Human Behavior*, 46, 149–157.
- Baldry, A.C., Farrington, D.P., ve Sorrentino, A. (2015). “Am I at risk of cyberbullying”? A narrative review and conceptual framework for research on risk of cyberbullying and cybervictimization: The risk and needs assessment approach. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 36-51. doi:10.1016/j.avb.2015.05.014.
- Bandura, A. (1986). The social learning perspective: Mechanisms of aggression. H. Toch (Editör), *Psychology of crime and criminal justice* (s.198-236). Prospect Heights IL: Waveland Press.
- Bandura, A. (1990). Selective activation and disengagement of moral control. *Journal of Social Issues*, 46, 27–46. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00270.x>
- Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of moral thought and action. W.M. Kurtines ve G.L. Gewirtz (Editörler), *Handbook of moral behavior and development: Theory, research and applications* (s. 71–129). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bandura, A. (1997). Self-efficacy and health behaviour. A. Baum, S. Newman, J. Wienman, R. West, ve C. McManus (Editörler), *Cambridge handbook of psychology, health and medicine* (s. 160-162). Cambridge: Cambridge University Press.
- Bandura, A. (1999). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Asian Journal of Social Psychology*, 2(1), 21-41.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, 1-26. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1>.
- Bandura, A. (2002). Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Moral Education*, 31(2), 101-119.
- Bandura, A. (2005). Adolescent development from an agentic perspective. F. Pajares ve T. Urdan (Editörler), *Self-efficacy beliefs of adolescents* 5, (s. 1-43). Information Age Publishing.
- Bandura, B. (2011). A social cognitive perspective on positive psychology. *International Journal of Social Psychology*, 26(1), 7-20, DOI: 10.1174/021347411794078444
- Bandura, A., Barbaranelli, C., Caprara, G.V., ve Pastorelli, C. (1996). Mechanisms of moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71, 364-374.
- Bandura, A., Caprara, G.V., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., ve Regalia, C. (2001). Sociocognitive self-regulatory mechanisms governing transgressive behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 125-135.

- Bandura, A., Ross, D., ve Ross, S. A. (1961). Transmission of aggression through imitation of aggressive models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, 575–583. doi: 10.1037/h0045925.
- Banks, R. (1997). Bullying in schools. *ERIC Digest*. <https://cyc-net.org/reference/refs-bullying%20in%20schools%20-%20Banks.html>. (Erişim Tarihi: 02.03.2022)
- Barchia, K., ve Bussey, K. (2011a). Predictors of student defenders of peer aggression victims: Empathy and social cognitive factors. *International Journal of Behavioral Development*, 35, 289–297.
- Barchia, K., ve Bussey, K. (2011b). Individual and collective social cognitive influences on peer aggression: Exploring the contribution of aggression efficacy, moral disengagement, and collective efficacy. *Aggressive Behavior*, 37, 107–120. doi:10.1002/ab.20375.
- Barcons, N., Abrines, N., Brun, C., Sartini, C., Fumado, V., ve Marre, D. (2012). Social relationships in children from intercountry adoption. *Children and Youth Services Review*, 34, 955–961. doi: 10.1016/j.childyouth. 2012.01.028.
- Barkoukis, V., Lazuras, L., Ourda, D., ve Tsorbatzoudis, H. (2016). Tackling psychosocial risk factors for adolescent cyberbullying: evidence from a school-based intervention. *Aggressive Behavior*, 42, 114–122.
- Bauman, S. (2010). Cyberbullying in a ruralinter mediate school: An exploratory study. *Journal of Early Adolescence*, 30, 803–833.
- Bauman, S., ve Pero, H. (2011). Bullying and cyberbullying among deaf students and their hearing peers: An exploratory study. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 236–253.
- Beauchamp, M.R., Crawford, K.L., ve Jackson, B. (2019). Social cognitive theory and physical activity: Mechanisms of behavior change, critique, and legacy. *Psychology of Sport & Exercise*, 42, 110–117.
- Becerra, Z.V.C., Balarezo, M.G.S., ve Ruiz, C.Y. (2019). El desarrollo de habilidades socialescomovía de prevención y reducción de conductas de riesgo en la adolescencia. *Transformación*, 15(2), 291-305.
- Belsey, B. (2004). *Cyberbullying*. <http://www.cyberbully.ca> (Erişim Tarihi: 22.06.2021).
- Belsey, B. (2005). *The world's first definition of cyberbullying*. *Cyberbullying*. <http://www.cyberbullying.ca> (Erişim Tarihi: 25.06.2021).
- Benson, P.L., Scales, P.C., ve Syvertsen, A.K. (2011). The contribution of the develop mentalas sets frame work to positive youth development theory and practice. R.M. Lerner, J.V. Lerner ve J.B. Benson (Editörler). *Advances in child development and behavior: Positive youth development research and applications for promoting thriving in adolescence* (s. 195 228). London, Elsevier.
- Beran, T., ve Li, Q. (2005). Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior. *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), 265–77.

- Bernabete, F. (2010). Usos de las TIC, Relaciones sociales y cambios en la socialización de las y los jóvenes. *Revista De Estudios De Juventud*, 88(1), 97-114. Recuperado de: <https://goo.gl/mntV1q>
- Berry, B.L. (2015). *A single-subject evaluation of the target bullying intervention program*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Nebraska: Lincoln Üniversitesi.
- Bhat, C.S. (2008). Cyberbullying: Over view and strategies for school counsellors, guidance officers, and all school personnel. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 1(1), 53-66.
- Bingöl, T.Y. (2018). Determining the predictors of self-efficacy and cyber bullying. *International Journal of Higher Education*. 7(2), 138-143. doi:10.5430/ijhe.v7n2p138
- Bjahered, M., Thornberg, R., Wanström, L., ve Gini, G. (2020). Mechanisms of moral disengagement and their associations with indirect bullying, direct bullying, and pro aggressive bystander behavior. *Journal of Early Adolescence*, 40(1) 28–55.
- Boase, J. (2006). The strength of internet ties. *Pew Internet & American Life Project*. <https://www.pewresearch.org/internet/2006/01/25/the-strength-of-internet-ties/>
- Boyras, S., ve Tepe, M.E. (2019). Verilerin analizi. G. Ocak (Editör), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* (s. 274-320). Ankara: Pegem Akademi.
- Brighi, A., Guarini, A., Melotti, G., Galli, S., ve Genta, M.L. (2012). Predictors of victimization across direct bullying, indirect bullying, and cyberbullying. *Emotional and Behavioral Difficulties*, 17(3-4), 375-388.
- Brody, N.P. (2013). *Bystander intervention in cyberbullying*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Teksas: Teksas Üniversitesi.
- Brooks-Gunn, J., ve Donahue, E.H. (2008). Introducing the issue. *The Future of Children*, 18(1), 3-10. doi:10.1353/foc.0.0008
- Brown, C. (2013). *Are we becoming more socially awkward? An analysis of the relationship between technological communication use and social skills in college students*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. London: Connecticut Koleji.
- Bussey, K., Fitzpatrick, S., ve Raman, A. (2015). The role of moral disengagement and self-efficacy in cyberbullying. *Journal of School Violence*, 14, 30–46.
- Bussey, K., Luo, A., Fitzpatrick, S., ve Allison, K. (2020). Defending victims of cyberbullying: The role of self-efficacy and moral disengagement. *Journal of School Psychology*, 78, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2019.11.006>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Caballo, V. (2003). *Manual de avaliação e treinamento em habilidades sociais*. Sao Paulo, Santos Livraria e Editora.

- Campbell, M. (2005). Cyberbullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counseling*, 15(1), 68–76. <http://dx.doi.org/10.1375/ajgc.15.1.68>
- Caplan, S. E. (2006). Relations among loneliness, social anxiety, and problematic internet use. *Cyber Psychology & Behavior*, 10(2), 234–242. [doi.org/10.1089/cpb.2006.9963](http://dx.doi.org/10.1089/cpb.2006.9963)
- Caprara, G.V., Alessandri, G., Tisak, M.S., Paciello, M., Caprara, M.G., Gerbino, M., ve Fontaine, R.G. (2013). Individual differences in personality conducive to engagement in aggression and violence. *European Journal of Personality*, 27, 290–303. doi:10.1002/per.1855
- Caravita, S.C.S., Strohmeier, D., Salmivalli, C., ve Blasio, P.D. (2019). Bullying immigrant versus non-immigrant peers: Moral disengagement and participant roles. *Journal of School Psychology*, 75, 119–133.
- Carlo, G., Crockett, L.J., Wolff, J.M., ve Beal, S.J. (2012). The role of emotional reactivity, self-regulation, and puberty in adolescents' prosocial behaviors. *Social Development*, 21, 667–685. doi:10.1111/j.1467-9507.2012.00660.x.
- Carlo, G., ve Randall, B.A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 31–44.
- Carpenter, T.P., Carlisle, R.D., ve Tsang, J. (2014) Tipping the scales: Conciliatory behavior and the morality of self-forgiveness, *The Journal of Positive Psychology*, 9(5), 389–401, DOI: 10.1080/17439760.2014.910823
- Carroll, H.L. (2014). *Social cognitive factors associated with verbal bullying and defending*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Detroit: Wayne State University.
- Carvalho, M., ve Branquinho, C. (2018). Emotional symptoms and risk behaviors in adolescents: Relationships with cyberbullying and implications on well-being. *Violence and Victims*, 33, (5). doi: 10.1891/0886-6708.VV-D-16-00204
- Cassidy, W., Faucher, C., ve Jackson, M. (2013). Cyberbullying among youth: A comprehensive review of current international research and its implications and applications to policy and practice. *School Psychology International*, 34(6), 575–612. <http://dx.doi.org/10.1177/0143034313479697>.
- Castro, R.E.F., Melo, M.H.S., ve Silveiras, E.F.M. (2003). O julgamento de pares de crianças com dificuldades interativas após um modelo ampliado de intervenção. *Psicologia: Reflexão e Crítica*, 16(2), 309–318.
- Cesaroni, C., Downing, S., ve Alvi, S. (2012). Bullying enters the 21st century? Turning a critical eye to cyber-bullying research. *Youth Justice*, 12(3), 199–211. doi:10.1177/1473225412459837
- Champion, K., Vernberg, E., ve Shipman, K. (2003). Nonbullying victims of bullies: Aggression, social skills, and friendship characteristics. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 24, 535–551.

- Chau, M., ve Xu, J. (2012). Business intelligence in blogs: understanding consumer interactions and communities. *MIS Quarterly*, 36(4), 1189-1216.
- Chen, M., Chen, C.C., ve Sheldon, O.J. (2016). Relaxing moral reasoning to win: How organizational identification relates to unethical pro-organizational behavior. *Journal of Applied Psychology*, 101(8), 1082-1096.
- Cheng, Y., ve Ye, J. (2010). Exploring the social competence of students with autism spectrum conditions in a collaborative virtual learning environment- the pilot study. *Journal Computers & Education*, 54(4), 1068- 1077.
- Cheraghi, A., ve Pişkin M.A. (2011). Comparison of peer bullying among high school students in Iran and Turkey. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 2510-2520.
- Choi, S.B., Tran, T.B., ve Park, B.I. (2015). Inclusive leadership and work engagment: Mediating roles of affective organizational commitment and creativity. *Social Behavior and Personality*, 43(1), 931-944.
- Christensen, L.B., Johnson, B.R. ve Turner, L.A. (2015). *Araştırma yöntemleri desen ve analiz*, (Çev: A. Aypay). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Christian, J.S., ve Ellis, A.P.J. (2014). The crucial role of turnover intentions intransforming moral disengagement into deviant behavior at work. *Journal of Business Ethics*, 119(2), 193 208. doi:10.1007/s10551-013-1631-4
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38, 300-314.
- Coelho, V.A., ve Romão, A.M. (2018). There lation between social anxiety, social with drawal and (cyber)bullying roles: A multilevel analysis. *Computers in Human Behavior*, 86, 218-226. doi: 10.1016/j.chb.2018.04.048.
- Coleman, P.K. (2003). Perceptions of parent–child attachment, social self-efficacy, and peer relationships in middle childhood. *Infant and Child Development*, 12, 351-368.
- Collaborative for Academic, Social and Emotional Learning (2013). *2013 CASEL guide: Effective social and emotional learning programs* (Preschool and elementary school edition). Chicago, IL.
- Collins, K., ve Bell, R. (1996). Peer perceptions of aggression and bullying behaviour in primary schools in Northern Ireland. *Annals of the New York Academy of Science*, 794, 77–79.
- Collins, K.M.T., Onwuegbuzie, A.J., ve Jiao, Q.G. (2007). Prevalence of mixed methods investigation of mixed methods sampling desings in social and health science research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(3), 267-294.
- Coluccia, A., Pozza, A., Ferretti, F., Carabellese, F., Masti, A., ve Gualtieri, G. (2020). Online Romance Scams: Relational Dynamics and Psychological Characteristics of the Victims and Scammers. A Scoping Review. *Clinical Practice & Epidemiology in Mental Health*, 16(1), 24-35.

- Conn, A.M., Calais, C., Szilagyi, M., Baldwin, C., ve Jee, S.H. (2014). Youth in out-of-homecare: Relation of engagement in structured group activities with social and mental health measures. *Children and Youth Services Review*, 36, 201–205. <https://doi.org/10.1016/j.chldyouth.2013.11.014>.
- Cook, C.R., Williams, K.R., Guerra, N.G., Kim, T.E., ve Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65–83. <https://doi.org/10.1037/a0020149>.
- Coy, D.R. (2001). *Bullying: ERIC/CASS digest*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED459405.pdf>
- Crawford, A.M., ve Manassis, K. (2011). Anxiety, social skills, friendship quality, and peer victimization: An integrated model. *Journal of Anxiety Disorders*, 25, 924–931.
- Creswell, J.W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. (4. Baskı). SAGE Publications, Inc., London.
- Creswell, J.W. (2015). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. (2. Baskı). Boston: Pearson.
- Creswell, J.W. (2017). *Karma yöntem araştırmalarına giriş*. (Çev: M. Sözbilir). Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J.W., ve Plano Clark, V.I. (2015). *Karma yöntem araştırmaları tasarımı ve yürütülmesi*. (Çev: Y. Dede ve S.B. Demir). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Creswell, J.W., PlanoClark, V.L., Gutmann, M.L., ve Hanson, W.E. (2003). Handbook of mixed methods in social & behavioral research. A. Tashakkori ve C. Tedlie (Editörler), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research* (s. 209-240). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Crick, N.R., ve Dodge, K.A. (1994). A review and reformulation of social information processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological Bulletin*, 115,74-101.
- Crick, N.R., ve Dodge, K.A. (1999). ‘Superiority’ is in the eye of the beholder: A comment on Sutton, Smith, and Swettenham. *Social Development*, 8, 128-131.
- Croos, D., Lester, L., ve Barnes, A. (2015). A longitudinal study of the social and emotional predictors and consequences of cyber and traditional bullying victimisation. *International Journal of Public Health*, 60(2), 207-217.
- Cuadrado-Gardillo, I., ve Fernandez-Antelo, I. (2019). Analysis of moral disengagement as a modulating factor in adolescents’ perception of cyberbullying. *Frontiers in Psychology*, 10, 1222. doi:10.3389/fpsyg.2019.01222
- Cuevas, M.C., ve Marmolejo, M.A. (2016). Observadores: un rol determinante en el acoso escolar. *Pensamiento Psicológico*, 1(14): 89-102.

- Cummings, J.N., Butler, B., ve Kraut, R. (2002). The quality of online social relationships. *Communication of the ACM*, 45(7), 103–108.
- Cunliffe, T. (1992). Arresting youth crime: A review of social skills training with young offenders. *Adolescence*, 27, 891-900.
- Çelik, T. (2020). *Bilinçli sosyal medya kullanımı için paydaşlarla el ele*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çetin, F., Bilbay, A.A., ve Kaymak, A.D. (2003). *Araştırmadan uygulamaya çocuklarda sosyal beceriler grup eğitimi*. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
- Davis, S., ve Nixon, C. (2012). Empowering bystanders. J. Patchin ve S. Hinduja (Editörler), *Cyberbullying prevention and response: Expert perspectives* (s. 94-109). New York, NY: Taylor & Francis.
- Dehue, F., Bolman, C., ve Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *Cyber Psychology & Behavior*, 11(2), 217-223. doi:10.1089/cpb.2007.0008
- Del Prette Z.A.P., ve Del Prette A. (2005). *Psicologia das habilidades sociais na infância: Teoria e Prática*. Petrópolis, Brazil: Vozes (Voices).
- DeLisi, M., Peters, D.J., Dansby, T., Vaughn, M.G., Shook, J.J., ve Hochstetler, A. (2014). Dynamics of psychopathy and moral disengagement in the etiology of crime. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 12, 295-314.
- Deniz, M.E., ve Ersoy, E. (2016). Examining the relationship of social skills, problem solving and bullying in adolescents. *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(1), 1-7.
- DeSmet, A., Bastiaensens, S., Van Cleemput, K., Poels, K., Vandebosch, H., ve De Bourdeaudhuij, I. (2012). Mobilizing bystanders of cyberbullying: An exploratory study into behavioural determinants of defending the victim. B.K. Wiederhold ve G. Riva (Editörler), *Annual review of cyber therapy and telemedicine: Advanced technologies in the behavioral, social and neuro sciences* (s. 58-63). Amsterdam: IOS Press.
- DeSmet, A., Veldeman, C., Poels, K., Bastiaensens, S., Van Cleemput, K., ve Vandebosch, H. (2014). Determinants of self-reported bystander behavior in cyberbullying incidents amongst adolescents. *Cyberpsychology Behavior and Social Networking*, 17, 207-215.
- Dill, E.J., Vernberg, E.M., Fonagy, P., Twemlow, S.W., ve Gamm, B.K. (2004). Negative affect in victimized children: The roles of social withdrawal, peer rejection, and attitudes toward bullying. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32(2), 159-173.
- Dilmaç, B. (2009). Psychological needs as a predictor of cyberbullying: A preliminary report on college students. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(3), 1307-1325.

- Dilmaç, B., ve Aydoğan, D. (2010). Values as a predictor of cyber-bullying among secondary school students. *International Journal of Computer and Systems Engineering*, 4(3), 225-228.
- Dinçer, M. K. (2015). *İletişimin kalbi: Sözsüz iletişim becerileri*. (2.Basım). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Doğan, A. (2013). *İnternet bağımlılığı yaygınlığı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Dolan, M.C., ve Fullam, R.S. (2010). Moral/conventional transgression distinction and psychopathy in conduct disordered adolescent offenders. *Personality and Individual Differences*, 49, 995–1000.
- Domine, V. (2011). The coming of age of media literacy. *Journal of Media Literacy Education*, 3(1), 8-10.
- Domínguez-Hernández, F., Bonell, L., ve Martínez-González, A. (2018). A systematic literature review of factors that moderate bystanders' actions in cyberbullying. *Journal Of Psychosocial Research On Cyberspace*, 12(4).
- Donegan, R. (2012). Bullying and cyberbullying: history, statistics, law, prevention and analysis. *The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications*, 3(1), 33-42.
- Dooley, J.J., Pyzalski, J., ve Cross, D. (2009). Cyberbullying versus face-to-face bullying. *Psychological Journal of Psychology*, 217(4), 182–188.
- Doramajian, C. (2014). *Determinants of bystander behaviour during school bullying: The role of moral disengagement, personality, and friendship*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Montreal: Concordia University.
- Doramajian, C., ve Bukowski, W.M. (2015). A longitudinal study of the associations between moral disengagement and active defending versus passive bystanding during bullying situations. *Merrill-Palmer Quarterly*, 61, 144–172. <http://dx.doi.org/10.13110/merrpalmquar1982.61.1.0144>
- Downey, D.B., ve Gibbs, B.G. (2020). Kids these days: Are face-to-face social skills among American children declining? *American Journal of Sociology*, 125(49), 1030-1083.
- Dryburgh, N.S.J., Khullar, T.H., Sandre, A., Persram, R.J., Bukowski, W.M., ve Dirks, M.A. (2020). Evidence base update for measures of social skills and social competence in clinical samples of youth. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 49(5), 1-23.
- Dursun, Y., ve Kocagöz, E. (2010). Yapısal eşitlik modellemesi ve regresyon: Karşılaştırmalı bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 1-17.
- Ebbeck, M., Yim, H., Chan, Y., ve Goh, M. (2016). Singaporean parents' views of their young children's Access and use of technological devices. *Early Childhood Education Journal*, 44(2), 127–134.

- Efili, E. (2006). *Ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin saldırganlık ve denetim odağı ve kişilik özelliklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eisenberg, N., Spinrad, T.L., ve Knafo-Noam, A. (2015). Prosocial development. M.E. Lamb ve R.M. Lerner (Editörler), *Handbook of child psychology and developmental science*, social, emotional and personality development (s. 610–656). New Jersey, USA: Wiley Publishers.
- Elksnin, L.K., ve Elksnin, N. (1998). Teaching social skills to students with learning and behavior problems. *Intervention in School and Clinic*, 33, 131-140.
- Ellison, N., Steinfield, C. ve Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook friends: Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer Mediated Communication*, 12(4), 1143–1168. doi/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x
- Englander, E.K. (2012). Spinning our wheels improving our ability to respond to bullying and cyberbullying. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 21(1), 43-55. doi: <http://dx.doi.org.ezproxy.neu.edu/10.1016/j.chc.2011.08.013>.
- Eraslan-Çapan, B., ve Bakioglu, F. (2016). Adaptation of collective moral disengagement scale into Turkish culture for adolescents. *Universal Journal of Educational Research*, 4(6), 1452-1457.
- Eraslan-Çapan, B., Bakioglu, F., ve Kırteke, S. (2022). Adaptation of CyberBullying Scale to Turkish culture: psychometric properties. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 21, 39-47.
- Erlandson, D., Harris, E., Skipper, B., ve Allen, S. (1993). *Doing naturalistic inquiry: A guide to the method*. SAGE.
- Eroğlu, S. (2009). Saldırgan davranışının boyutları ve ilişkili olduğu faktörler: lise ve üniversite öğrencileri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21, 205-221.
- Eroğlu, Y., Aktepe, E., Akbaba, S., Işık, A., ve Özkorumak, E. (2015). The investigation of prevalence and risk factors associated with cyber bullying and victimization. *Education and Science*, 177, 93-107.
- Erözkan, A. (2013). The effect of communication skills and interpersonal problem solving skills on social selfefficacy. *Education Science: Theory and Practice*, 13(2), 739–745.
- Ettekal, I., ve Ladd, G.W. (2020). Development of aggressive-victims from childhood through adolescence: Associations with emotion dysregulation, with drawn behaviors, moral disengagement, peer rejection, and friendships. *Development and Psychopathology*, 32, 271–291. doi:10.1017/S0954579419000063
- Falla, D., Ortega-Ruiz, R., Runions, K., ve Romera, E.V. (2020). Why do victims become perpetrators of peer bullying? Moral disengagement in the cycle of violence. *Youth & Society*, 54(3), 1-22, ps://doi.org/10.1177/0044118X20973702.

- Falla, D., Romera, E.V., ve Ortega-Ruiz, R. (2021). Aggression, moral disengagement and empathy. A longitudinal study within the interpersonal dynamics of bullying. *Frontiers in Psychology*, 12, 703468. doi: 10.3389/fpsyg.2021.703468
- Feeney, J., Passmore, N., ve Peterson, C. (2007). Adoption, attachment, and relationship concerns: A study of adult adoptees. *Personal Relationships*, 14, 129-147. doi: 10.1111/1.1475-6811.2006.00145.x
- Fernandez-Antelo, I., ve Cuadrado-Gordillo, I. (2019). Moral Disengagement as an explanatory factor of the polyvictimization of bullying and cyberbullying. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16, 1-13. doi:10.3390/ijerph16132414
- Festl, R., ve Quandt, T. (2016). The role of online communication in long-term cyberbullying involvement among girls and boys. *Journal of Youth and Adolescence*, 45, 1931–1945.
- Forsberg, C., Samuelsson, M., ve Thornberg, R. (2014). Bystanders to bullying: Fourth- to seventh-grade students' perspectives on their reactions. *Research Papers in Education*, 29, 557–576.
- Fox, C.L., ve Boulton, M.J. (2003). A social skills training (SST) programme for victims of bullying. *Pastoral Care in Education*, 21(2), 19–26.
- Fox, C.L., ve Boulton, M.J. (2005). The social skills problems of victims of bullying: Self, peer, and teacher perceptions. *British Journal of Educational Psychology*, 75, 313-328. doi:10.1348/000709905X25517
- Furman, W., ve Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the personal relationships in their social networks. *Developmental Psychology*, 21, 1016-1024.
- Garaigordobil, M. (2015). Psychometric Properties of the cyberbullying test, a screening instrument to measure cybervictimization, cyberaggression, and cyberobservation. *Journal of Interpersonal Violence*, 32(23), 3556-3576
- Garbarino, J., ve DeLara, E. (2002). *And words can hurt forever: How to protect adolescents from bullying, harassment, and emotional violence*. New York: Free Press.
- Gasser, L., ve Keller, M. (2009). Are the competent the morally good? Perspective taking and moral motivation of children involved in bullying. *Social Development*, 18, 798–816. doi:10.1111/j.1467-9507.2008.00516.x
- Gay, L.R., Mills, G.E. ve Airasian, P.W. (2009). *Educational research: Competencies for analysis and applications*. London: Pearson.
- Gert, B., ve Gert, J. (2020). *The definition of morality*. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/morality-definition/> (Erişim Tarihi: 02.05.2021).
- Gibbs, J.C. (1995). The cognitive-developmental perspective. W.M. Kurtines ve J.L. Gewirtz (Editörler), *Moral development: An introduction* (s. 29-48). Boston, MA: Allyn & Bacon.

- Giedd, J. (2012). The digital revolution and adolescent brain evolution. *Journal of Adolescent Health*, 51(2), 101–105. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2012.06.002>.
- Gifford, R., ve Nilsson, A. (2014). Personal and social factors that influence pro environmental concern and behavior: A review. *International Journal of Psychology*, 49(3), 141-157.doi: 10.1002/ijop.12034
- Gini, G. (2006). Social cognition and moral cognition in bullying: What's wrong? *Aggressive Behavior*, 32(6), 528 – 539.
- Gini, G., Albiero, P., Benelli, B., ve Altoè, G. (2007). Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior? *Aggressive Behavior*, 33, 467–476.
- Gini, G., Pozzoli, T., Borghi, F., ve Franzoni, L. (2008). The role of bystanders in students' perception of bullying and sense of safety. *Journal of School Psychology*, 46, 617–638.
- Gini, G., Pozzoli, T., ve Bussey, K. (2014). Collective moral disengagement: Initial validation of a scale for adolescents. *European Journal of Developmental Psychology*, 11, 386–395. doi:10.1080/17405629.2013.851024
- Gini, G., Pozzoli, T., ve Bussey, K. (2015). The role of individual and collective moral disengagement in peer aggression and bystanding: A multilevel analysis. *Journal of Anormal Child Psychology*, 43, 441–452.
- Gini, G., Pozzoli, T., ve Hauser, M. (2011). Bullies have enhanced moral competence to judge relative to victims, but lack moral compassion. *Personality and Individual Differences*, 50, 603-608. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2010.12.002>
- Gini, G., Pozzoli, T., ve Hymel, S. (2014). Moral disengagement among children and youth: a meta-analytic review of links to aggressive behavior. *Aggressive Behavior*, 40, 56–68. <https://doi.org/10.1002/ab.21502>
- Gini, G., Thornberg, R., ve Pozzoli, T. (2020). Individual moral disengagement and bystander behavior in bullying: the role of moral distress and collective moral disengagement. *Psycholgy Violence*, 10, 38. doi: 10.1037/vio0000223.
- Glenn, A.L., Raine, A., Schug, R.A., Young, L., ve Hauser, M. (2009). Increased DLPFC activity during moral decision making in psychopathy. *Molecular Psychiatry*, 14, 909–911.
- Glesne, C. (2014). *Nitel araştırmaya giriş*. (Çev: A. Ersoy ve P. Yalçınoglu). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Glew, G.M., Rivara, F., ve Feudtner, C. (2000). Bullying: Children hurting children. *Pediatrics in Review*, 21, 183-190.
- Gómez, C.V., ve Marta-Lazo, C. (2015). Modelo de integración educomunicativa de "apps" móviles para la enseñanza y aprendizaje. *Pixel-Bit. Revista de Medios y Educación*, 46, 137-153.

- Gomez-Garibello, C., Shariff, S., McConnell, M., ve Talwar, V. (2012). Adolescents' evaluation of cyberbullying events. *Alberta Journal of Educational Research*, 58(3), 474-477.
- Gomez-Ortiz, O., Romera, E.M., ve Ortega-Ruiz, R. (2017). Multi dimensionality of social competence: Measurement of the construct and its relationship with bullying roles. *Revista de Psicodidactica*, 22(1), 37-44. <https://doi.org/10.1387/RevPsicodidact.15702>.
- Gökler, R. (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 511-537.
- Gradinger, P., Strohmeier, D., ve Spiel, C. (2009). Traditional bullying and cyberbullying: Identification of risk groups for adjustment problems. *Journal of Psychology*, 217, 205- 213. doi: 10.1027/0044-3409.217.4.205.
- Gratz, R.D. ve Salem, P.J. (1984). Technology and the crisis of self. *Communication Quarterly*, 32(2), 98-103.
- Greene, J. C., Caracelli, V. J. ve Graham, W. F. (1989). Toward a conceptual framework for mixed-method evaluating designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11(3), 255-274.
- Greene, M.B. (2000). Bullying and harassment in schools. R.S. Moser ve C.E. Franz (Editörler), *Shocking violence: Youth perpetrators and victims—A multi disciplinary perspective* (s. 72–101). Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Greenfield, D., ve Yan, Z. (2006). Children, adolescents, and the internet: A new field of inquiry in developmental psychology. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 42(3), 391-394.
- Greenfield, P., ve Subrahmanyam, K. (2008). Online communication and adolescent relationships. *The Future of Children*, 18(1), 119-146. doi: 10.1353/foc.0.0006
- Greenwood, S., Perrin, A., ve Duggan, M. (2016). *Social media update 2016*. <https://www.pewresearch.org/internet/2016/11/11/social-media-update-2016/> (Erişim Tarihi: 06.05.2021)
- Gresham, F.M., Elliott, S.N., Cook, C.R., Vance, M.J., ve Kettler, R. (2010). Crossin formant agreement for ratings for social skill and problem behavior ratings: An 239 investigation of the social skills improvement system-rating scales. *Psychological Assessment*, 22, 157-166.
- Gresham, F.M., Elliott, S.N., Vance, M.J., ve Cook, C.R. (2011). Comparability of the social skills rating system to the social skills improvement system: Content and psychometric comparisons across elementary and secondary age levels. *School Psychology Quarterly*, 26, 27–44.
- Grinder, R.E., ve Nelsen, E.A. (1980). Moral development in early adolescence: Perspective on a perplexing issue. *The High School Journal*, 63(6), 228-232.

- Gualdo, A.M.G., Hunter, S.C., Durkin, K., Arnaiz, P., ve Maquilón, J.J. (2015). The emotional impact of cyberbullying: Differences in perceptions & experiences as a function of role. *Computers & Education*, 82, 228-235. doi:10.1016/j.compedu.2014.11.013
- Guevremont, D.C., ve Dumas, M.C. (1994). Peer relationship problems and disruptive behavior disorders. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*. 2(3), 164-172.
- Güler, A., Hacıoğlu, M.B., ve Taşgın, S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. (2019). *Amos ile yapısal eşitlik modellemesi temel ilkeler ve uygulamalı analizler*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri – felsefe- yöntem analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güven, F. (2015). *Ortaokul 8. sınıf öğrencilerinin zorbalık yapımları ile zorbalığa maruz kalmalarının, cinsiyet, anne-baba eğitimi, sosyoekonomik düzey ve empati eğilimi açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Toros Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hadiarawari, S. (2020). *The effect of moral disengagement on cyberbullying behavior in adolescent social media users in makassar city*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Makassar Devlet Üniversitesi.
- Haddock, A.D., ve Jimerson, S.R. (2017). An examination of differences in moral disengagement and empathy among bullying participant groups. *Journal of Relationships Research*, 8, 1-15.
- Halberstadt, A.G., Denham, S.A., ve Dunsmore, J.C. (2001). Affective social competence. *Social Development*, 10, 79– 119.
- Hamm, M.P., Newton, A.S., Chisholm, A., Shulhan, J., Milne, A., Sundar, P., Hartling, L., Ennis, H., ve Scott, S.D. (2015). Prevalence and effect of cyberbullying on children and young people. *JAMA Pediatrics*, 169 (8), 770-777. doi:10.1001/jamapediatrics.2015.0944
- Harman, J.P., Hansen, C.E., Cochran, M.E., ve Lindsey, C.R. (2005). Liar, liar: Internet faking but not frequency of use affects social skills, self-esteem, social anxiety, and aggression. *Cyberpsychology*, 8, 1–6.
- Harsanyi, J.C. (1977). Morality and the theory of rational behavior. *Social Research*, 44 (4), 623-656.
- Healy, K., Sanders, M., ve Iyer, A. (2015). Parenting practices, children's peer relationships and being bullied at school. *Journal of Child & Family Studies*, 24(1), 127-140. doi:10.1007/s10826-013-9820-4
- Helberger, N. (2011). Design by diversity. *Journal of Information Policy*, 1, 441–469.

- Hinduja, S. ve Patchin, J.W. (2007). Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency. *Journal of School Violence*, 6(3), 89-112.
- Hinduja, S., ve Patchin, J.W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14(3), 206-221.
- Hinduja, S., ve Patchin, J.W. (2012). *School climate 2.0*. Thousand Oaks, CA: Corwin.
- Hinduja, S., ve Patchin, J.W. (2015). *Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.
- Hinsch, R., ve Pfingsten, U. (2002). *Grup penentraining sozialer Kompetenzen*. Weinheim: Psychologie Verlags Union.
- Hoff, D.L., ve Mitchell, S.N. (2009). Cyberbullying: causes, effects, and remedies. *Journal of Educational Administration*, 47, 652–665.
- Holfeld, B. (2014). Perceptions and attributions of bystanders to cyberbullying. *Computers in Human Behavior*, 38, 1–7. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2014.05.012>.
- Hooper, D., Coughlan, J., ve Mullen, M. (2008). Structural equation modelling: guidelines for determining model fit. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 53-60.
- Howell, J.C. (2003). *Preventing and reducing juvenile delinquency: A comprehensive framework*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Huchting, K.K., Andrew, L.A.C., ve Loseph, W.L. (2008). An application of the theory of planned behavior to sorority alcohol consumption. *Addictive Behaviors*, 33, 538–551.
- Huesmann, R., ve Guerra, N. (1992). Differing normative beliefs about aggression for boys and girls. K. Björkqvist ve P. Niemelä (Editörler). *Of mice and women: Aspects of female aggression*. (s. 77-87). San Diego: Academic Press.
- Hunt, D., Aktin, D. ve Krishnan, A. (2012). The influence of Computer-Mediated Communication apprehension on motives for Facebook use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 56, 187-202.
- Hutchinson, M. (2012). Exploring the impact of bullying on young bystanders. *Educational Psychology in Practice*, 28, 425–442.
- Hyde, L.W., Shaw, D.S., ve Moilanen, K.L. (2010). Developmental precursors of moral disengagement and the role of moral disengagement in the development of antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38, 197–209. doi:10.1007/s10802-009 9358-5
- Hymel, S., Rocke-Henderson, N., ve Bonanno, R.A. (2005). Moral disengagement: A framework for understanding bullying among adolescents. *Journal of Social Sciences*, 8(1), 1–11.

- Hymel, S., Schonert-Reichl, K.A., Bonanno, R.A., Vailancourt, T., ve Rockehenderson, N. (2010). Bullying and morality: Understanding how good kids can behave badly. Jimerson, S.M. Swearer ve D.L. Espelage (Editörler). *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (s.101–118). New York, NY: Routledge.
- Ibia, I.E., ve Ekott, I.B. (2013). Internet usage and the development of social skills among youths in akwa ıbom state, Nigeria. *Sociology and Anthropology*, 1(2), 65-71.
- İslam A. (2016). *Beden eğitimi ve spor öğretmenliği ile sınıf öğretmenliğinde öğrenim gören öğrencilerin akademik öz-yeterlik algılarının karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Jackson, L.A., Zhao, Y., Qiu, W., Kolenic, A, Fitzgerald, H.E., Harold, R.E., ve Eye, A.V. (2008). Morality in Cyberspace: A comparison of Chinese and U.S. youth's beliefs about acceptable online behavior. *Proceedings of the 41 st Hawaii International Conference on System Sciences*.
- Jager, T., Amado, J., Matos, A., ve Pessoa, T. (2010). Analysis of experts' and trainers' views on cyberbullying. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), 169-181
- Jahoda, A., Pert, C., ve Trower, P. (2006). Socio emotional understanding and frequent aggression in people with mild to moderate intellectual disabilities: Recognition of facial affect and role-taking abilities. *American Journal on Mental Retardation*, 111, 77–89.
- James, J. (2016). *Beden Dili: Kutsal Kitabı*. (Çev: B.S. Haktanır). İstanbul: Koridor Yayıncılık
- Jang, E.E., McDougall, D.E., Pollon, D., Herbert, M., ve Russell, P. (2008). Integrative mixed methods data analytic strategies in research on scholl seccess in challenging circum stances. *Journal of Mixed Methods Research*, 2(3), 221-247.
- Janson, G.R., Carney, J.V., Hazler, R.J., ve Oh, I. (2009). Bystanders' reactions to witnessing repetitive abuse experiences. *Journal of Counseling and Development*, 87, 319-326.
- Jenkins, L.N., Demaray, M.K., Fredrick, S.S., ve Summers, K.H. (2016). Associations among middle school students' bullying roles and social skills. *Journal of School Violence*, 15, 259–278. <https://doi.org/10.1080/15388220.2014.986675>.
- Jenkins, L.N., Demaray, M.K., ve Tennant, J. (2017). Social, emotional, and cognitive factors associated with bullying. *School Psychology Review*, 46(1), 42.
- Jenkins, L.N., Kilpatrick-Demaray M., ve Secord-Fredrick, S. (2014). Associations among middle school students' bullying roles and social skills. *Journal of School Violence*, 37- 41.
- Jenkins, L.N., ve Nickerson, A.B. (2017). Bystander intervention in bullying: Role of social skills and gender. *Journal of Early Adolescence*, 1–26.

- Jenks, C.J. (2009). When is it appropriate to talk? Managing overlapping talk in multi participant voice-based chat rooms. *Computer Assisted Language Learning*, 22(1), 19-30.
- Jiang, S., Liu, R.D., Ding, Y., Jiang, R., Fu, X., ve Hong, W. (2020). Why the victims of bullying are more likely to avoid involvement when witnessing bullying situations: the role of bullying sensitivity and moral disengagement. *Journal of Interpersonal Violence*, 1-22. DOI: 10.1177/0886260520948142.
- Jin, X-L., Zhou, Z., Lee, M.K.O., ve Cheung, C.M. (2013). Why users keep answering questions in online question answering communities: a theoretical and empirical investigation, *International Journal of Information Management*, 33(1), 93–104 DOI:10.1016/j.ijinfomgt.2012.07.007.
- Johnson, B. ve Christensen, L. (2001). *Educational research* [Çevrimiçi sürüm]. Los Angeles: Sage Publication.
- Johnson, J.F., ve Connelly, S. (2016). Moral disengagement and ethical decision-making: The moderating role of trait guilt and shame. *Journal of Personnel Psychology*, 15(4), 184-189.
- Johnson, A.J., Haigh, M.M., Becker, J.A.H., Craig, E.A., ve Wigley, S. (2008). College students' use of relational management strategies in email in longdistance and geographically close relationships. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(2), 381-404. doi:10.1111/j.1083-6101.2008.00401.x
- Jones, L., Doces, M., Swearer, S., ve Collier, A. (2012). Implementing bullying prevention programs in schools: A how-to guide. D. Boyd ve J. Palfrey (Editörler), *The kinder & braver world project: Research series*. Berkman Center Research Publication. DOI:10.2139/SSRN.2197498
- Juvonen, J., ve Gross, E.F. (2008). Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *The Journal of School Health*, 78, 496-505.
- Kagan, J. (2001). Temperamental contributions to affective and behavioral profiles in childhood. G. Hiffmann ve P.M. DiBartolo (Editörler), *From social anxiety to social phobia: Multiple perspectives* (s. 216-234). Needham Heights, MA: Allyn and Bacon.
- Kandemir-Özdiç, N. (2019). *Sibling bullying and peer bullying relations to empathy, moral disengagement, problem solving and parental acceptance-rejection*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Kardefelt-Winther, D. (2014). The moderating role of psychosocial well-being on the relationship between escapism and excessive online gaming. *Computers in Human Behavior*, 38, 68-74. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.05.020>
- Kats-Gold, I., Besser, A., ve Priel, B. (2007). The role of simple emotion recognition skills among school aged boys at risk of ADHD. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 35, 363–378.

- Katzer, C., Fetchenhauer, D., ve Belschak, F. (2009). Cyberbullying in chatrooms- who are the victims? *Journal of Media Psychology*, 21, 25–36.
- Kavussanu, M., ve Ring, C. (2017). Moral identity predicts doping likelihood via moral disengagement and anticipated guilt. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 39(4), 293-301.
- Kendall, P.C., Compton, S.N., Walkup, J.T., Birmaher, B., Albano, A.M., Sherrill, J., Ginsburg, G., Rynn, M., McCracken, J., Gosch, E., Keeton, C., Bergman, L., Sakolsky, D. Suveg, C., Lyengar, S. ve Piacentini, J. (2010). Clinical characteristics of anxiety disordered youth. *Journal of Anxiety Disorders*, 24(3), 360–365.
- Killer, B., Bussey, K., Hawes, D.J., ve Hunt, C. (2019). A meta-analysis of the relationship between moral disengagement and bullying roles in youth. *Aggressive Behavior*, 45(4), 450–462. <https://doi.org/10.1002/ab.21833>.
- Kim, D., Odom, P.W., Zoltowski, C.B., ve Jesiek, B.K. (2018). Investigating moral disengagement among first-year engineering students. *IEEE Frontiers in Education Conference (FIE)*, 1-7, doi: 10.1109/FIE.2018.8659250.
- Kiriakidis, S.P., ve Kavoura, A. (2010). Cyberbullying: A review of the literature on harassment through the internet and other electronic means. *Family Community Health*, 33(2), 82-93.
- Kline, R.B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Publications.
- Knapp, M.L., Hall, J.A., ve Horgan, T.G. (2013). *Nonverbal communication in human interaction*. Cengage Learning.
- Knox, E., ve Conti-Ramsden, G. (2007). Bullying in young people with a history of specific language impairment (SLI). *Educational & Child Psychology*, 24(4), 130–141.
- Kocatürk, M. (2014). *Ortaokul öğrencilerinde akran zorbalığı ile siber zorbalık arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kocatürk, M., ve Türk-Kurtça, T. (2021). Moral disengagement, attitudes towards violence and irrational beliefs as predictors of bullying cognition in adolescence. *International Education Studies*, 13(10), 47-59.
- Kochel, K.P., Ladd, G.W., Bagwell, C.L., ve Yabko, B.A. (2015). Bully/victim Profiles' differential risk for worsening peer acceptance: The role of friendship. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 41, 38-45. <http://doi.org/10.1016/j.appdev.2015.05.002>
- Koehler, C., ve Weber, M. (2018). Do I really need to help ?!" Perceived severity of cyberbullying, victim blaming, and bystanders' willingness to help the victim. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 12(4), <https://doi.org/10.5817/CP2018-4-4>

- Koinig, A., Gollwitzer, M., ve Steffgen, G. (2010). Cyberbullying as an act of revenge? *Australian Journal of Guidance & Counseling*, 20(2), 210-224.
- Kokkinos, C.M., ve Kipritsi, E. (2012). The relationship between bullying, victimization, trait emotional intelligence, self-efficacy and empathy among preadolescents. *Social Psychology of Education*, 15, 41–58. doi: 10.1007/s11218-011-9168-9.
- Kollerová, L., Janošová, P., ve Říčan, P. (2014). Good and evil at school: Bullying and moral evaluation in early adolescence. *Journal of Moral Education*, 43, 18–31. <http://dx.doi.org/10.1080/03057240.2013.866940>.
- Konijn, E. A., Utz, S., Tanis, M., ve Barnes, S. B. (2008). How technology affects human interaction. E.A. Konijn, S. Utz, M. Tanis ve S.B. Barnes (Editörler). *Mediated interpersonal communication* (s. 3-13). New York: Routledge.
- Kopasz, K., ve Smokowski, P. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children & Schools*, 27(2), 101–110.
- Kotlova, L. (2020). Psychological characteristics of moral self consciousness in childhood and adolescence. *Bunyck*, 10(55). 37-46. [https://doi.org/10.31392/NPUnc.series12.2020.10\(55\).04](https://doi.org/10.31392/NPUnc.series12.2020.10(55).04)
- Kowalski, R.M., ve Limber, S.P. (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal Of Adolescent Health*, 41, 22-30.
- Kowalski. R.M., ve Limber, S.P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S13-S20. doi:10.1016/j.jadohealth.2012.09.018
- Kowalski, R.M., Limber, S.P., ve Agaston, P.W. (2008). *Cyberbullying: Bullying in the digital age*. Malden, Massachusetts: John Wiley.
- Kowalski, R.M., Morgan, C.A., ve Limber, S.P. (2012). Traditional bullying as a potential warning sign of cyberbullying. *School Psychology International*, 33, 505–519. doi:10.1177/0143034312445244
- Kowalski, R.M., Schroeder, A.N., Giumetti, G.W., ve Lattanner, M.R. (2014). Bullying in the Digital Age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073-1137.
- Kyriacou, C. (2015). A psychological typology of cyberbullies in schools. *İngiliz Psikoloji Derneği Eğitim Psikolojisi Bölümü Konferansında* sunulan bildiri, Liverpool. [https://pure.york.ac.uk/portal/en/publications/a-psychological-typology-of-cyberbullies-inschools\(836a9c06-8632-4a97-9d53-90d8b95ccbb5\).html](https://pure.york.ac.uk/portal/en/publications/a-psychological-typology-of-cyberbullies-inschools(836a9c06-8632-4a97-9d53-90d8b95ccbb5).html)
- Köklü, A. (2019). *Ergenlerde ahlaki uzaklaşma ile riskli davranışlar ve empati yeteneği arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi.

- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva, B., Cummings, J., Helgeson, V., ve Crawford, A. (2002). Internet paradox revisited. *Journal of Social Issues*, 58, 49–74.
- Kuasandra, M.K., Sunawan, S., ve Japar, M. (2020). The effect of moral disengagement on bullying behavior tendency with empathy as a mediator on students in Pekalongan City. *Journal Bimbingan Konseling*, 9(2), 103-110.
- Kvale, S. ve Brinkmann, S. (2009). *Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing*. Sage, London.
- Lambert, S.F., Ialongo, N.S., Boyd, R.C., ve Cooley, M. (2005). Risk factors for community violence exposure in adolescence. *American Journal of Community Psychology*, 36, 29-48.
- Lampe, C., Ellison, N., ve Steinfield, C. (2008). Social capital, self-esteem, and use of online social network sites: A longitudinal analysis. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 29(6), 434–445. <https://doi.org/10.1016/j.appdev.2008.07.002>.
- Lane, K.L., Barton-Arwood, S.M., Nelson, J.R., ve Wehby, J. (2008). Academic performance of students with emotional and behavioral disorders served in a self contained setting. *Journal of Behavioral Education*, 17, 43-62.
- Lapidot-Lefter, N., ve Dolev-Cohen, M. (2014). Differences in social skills among cyberbullies, cybervictims, cyberbystanders, and those not involved in cyberbullying. *Journal of Child & Adolescent Behavior*, 2(4). 149. doi: 10.4172/2375-4494.1000149.
- Lapidot-Lefter, N., ve Dolev-Cohen, M. (2015). Comparing cyberbullying and school bullying among school students: prevalence, gender, and grade level differences. *Social Psychology of Education*, 18, 1–16.
- LaRose, R., ve Eastin, M.S. (2004). A social cognitive theory of Internet uses and gratifications: Toward a new model of media attendance. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 48(3), 358–377.
- Latand, B., ve Darley, J.M. (1970). *The unresponsive bystander: Why doesn't he help?*, New York.
- Lee, B.W., ve Stapinski, L.A. (2012). Seeking safety on the internet: Relationship between social anxiety and problematic internet use. *Journal of Anxiety Disorders*, 26(1), 197-205.
- Lee, C., ve Shin, N. (2017). Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among Korean adolescents. *Computers in Human Behavior*, 68, 352-358.
- Lenhart, A. (2007). Cyberbullying and online teens. *Internet & Technology*, <https://www.pewresearch.org/internet/wp-content/uploads/sites/9/media/Files/Reports/2007/PIP-Cyberbullying-Memo.pdf> (Erişim Tarihi: 03.04.2021).

- Lenhart, A., Rainie, L., ve Lewis, O. (2001). *Teenage life online: The rise of the instant message generation and the Internet's impact on friend ships and family relationships*. Washington DC: Pew Internet and American Life Project.
- Lerner, R.M. (2002). *Concepts and theories of human development*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Lewis, T.M., Sugai, G., ve Colvin, G. (1998). Reducing problem behavior through a school wide system of effective behavioral support: Investigation of a school-wide social skills training program and contextual interventions, *School Psychology Review*, 27(3), 446-459, DOI: 10.1080/02796015.1998.12085929
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research on cyberbullying in schools. *Computers and Human Behavior*, 23(4), 1777–1791.
- Li, Q. (2010). Cyberbullying in high schools: A study of students' behaviors and beliefs about zhis new phenomenon. *Journal of Aggression, Maltreatment and Trauma*, 19(4), 372- 392.
- Lin, C.A., ve Atkin, D.J. (Ed.). (2002). *Communication technology and society: Audience adoption and uses* (s.153-188). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Little, T.D., Cunningham, W.A., Shahar, G., ve Widaman, K.F. (2002). To parcel or not to parcel: Exploring the question, weighing the merits. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 9, 151-173.
- Livingstone, S., ve Helsper, E. (2010). Balancing opportunities and risks in teenagers's use of the internet: The role of online skills and internet self-efficacy. *New Media & Society*, 12(2), 309–329.
- Lo, Y-Y., Loe, S.A., ve Cartledge, G. (2002). The effects of social skills instruction on the social behaviors of students at risk for emotional or behavioral disorders. *Behavioral Disorders*, 27(4), 371–385. <https://doi.org/10.1177/0198742902027004>
- Locke, J.L. (1998). *The de-voicing of society: Why we don't talk to each other any more*. New York: Simon & Schuster.
- Lopez, C., ve Dubois, D.L. (2005). Peer victimization and rejection: Investigation of an integrative model of effects on emotional, behavioral, and academic adjustment in early adolescence. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 34, 25- 36.
- Lorena, C.S., Argentin, G., Gyu, M., Origo, F., ve Pagani, L. (2017). Is it the way they use it? Teachers, ICT and student achievement. *Economics of Education Review*, 56, 24–39. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2016.11.007>
- Luo, A., ve Bussey, K. (2019). The selectivity of moral disengagement in defenders of cyberbullying: Contextual moral disengagement. *Computers in Human Behavior*, 93, 318–325. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.12.038>

- Maag, J.W. (2005). Social skills training for youth with emotional and behavioral disorders and learning disabilities: Problems, conclusions, and suggestions. *Exceptionality*, 13, 155-172.
- Macháčková, H. (2020). Bystander reactions to cyberbullying and cyberaggression: Individual, contextual, and social factors. *Current Opinion in Psychology*, 36, 130–134. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.06.003>
- Macháčková, H., Dedkova, L., Sevcikova, A., ve Cerna, A. (2013). Bystanders' support of cyberbullied school mates. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 23(1), 25–36. <http://dx.doi.org/10.1002/casp.2135>.
- Machimbarrena J.M., ve Garaigordobil M. (2018). Prevalence of bullying and cyberbullying in the last stage of primary education in the Basque Country. *The Spanish Journal of Psychology*, 21, 48. <https://doi.org/10.1017/sjp.2018.41>
- MacKinnon, D.P., Lockwood, C.M., ve Williams, J. (2004). Confidence limits for the indirect effect distribution of the product and resampling methods. *Multivariate Behavioral Research*, 39(1), 99-128.
- Malchanov, S.V., ve Almazova, O.V. (2020). Close interpersonal relations with parents and peers in adolescence as the factor of use of moral disengagement mechanisms. *Psikhologo-pedagogicheskie issledovaniya- Psychological-Educational Studies*, 12(3), 124–136
- Mantzouranis, G., Baudat, S., ve Zimmermann, G. (2019). Assessing online and offline adolescent social skills: Development and validation of the real and electronic communication skills questionnaire. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 22(6), 404-411.
- Mascia, M., Agus, M., Zanetti, M., Pedditzi, M., Rollo, D., Lasio, M., ve Penna, M. (2021). Moral disengagement, empathy, and cybervictim's representation as predictive factors of cyberbullying among Italian adolescents. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18, 12-66.
- Matson, J.L., Matson, M.L., ve Rivet, T.T. (2007). Social skills treatments with children with autism spectrum disorders. *Behavior Modification*, 31, 682-707.
- Matsunaga, M. (2008). Item parceling in structural equation modeling: A primer. *Communication Methods and Measures*, 2(4), 260-293.
- Mayer, J.D., Salovey, P., ve Caruso, D.R. (2004). Target articles: Emotional intelligence: theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15(3), 197-215.
- Mazzone, A., Camodeca, M., ve Salmivalli, C. (2016). Interactive effects of guilt and moral disengagement on bullying, defending and outsider behavior. *The Journal of Moral Education*, 45(4), 419-432. <https://doi.org/10.1080/03057240.2016.1216399>
- McAlister, A.L., Bandura, A., ve Owen, S.V. (2006). Mechanisms of moral disengagement in support of military force: The impact of Sept. 11. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 25(1), 141–165. doi: 10.1521/jscp.2006.25.2.141

- McCord, J. (1988). Identifying developmental paradigm sleading to alcoholism. *Journal of Studies on Alcohol*, 49(4), 357-362.
- Mccreary, G.R. (2012). *The impact of moral judgment and moral disengagement on hazing attitudes and bystander behavior in college males*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tuscaloosa: Alabama Üniversitesi.
- McKenna, K.Y.A., ve Bargh, J.A. (2000). Plan 9 from cyberspace: The implication softhe Internet for personality and social psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 4(1), 57-75. http://dx.doi.org/10.1207/S15327957PSPR0401_6.
- McLaughlin, C., Byers, R., ve Vaughan, R.P. (2010). *Responding to bullying among children with special educational needs and/or disabilities*. London, UK: Anti-Bullying Alliance
- Mehmedoğlu, A.U. (2006). Klasik kuramlar ve modern araştırmalar bağlamında dindarlık ve kişilik. G. Ünver ve Ç. Celalettin (Editörler), *Dindarlığın sosyo psikolojisi*, (s. 259-288). Adana: Karahan Kitabevi.
- Méndez, I., Liccardi, G., ve Ruiz-Esteban, C. (2020). Mechanisms of moral disengagement used to justify school violence in Sicilian primary school. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 10(3), 682-690; <https://doi.org/10.3390/ejihpe10030050>.
- Menesini, E., Nocentini, A., ve Calussi, P. (2011). The measurement of cyberbullying: Dimensional structure and relative item severity and discrimination. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 14, 267–274.
- Menesini, E., Nocentini, A., Palladino, B.E., Frisé, A., Berne, S., Ortega-Ruiz, R., Naruskov, K., Schultze-Krumbholz, A., Luik, P., Naruskov, K., Blaya, C., Berthaud, J., Smith, P.K., ve Calmaestra, J. (2012). Cyberbullying definition among adolescents: A comparison across six European countries. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 15(9), 455–463. <https://doi.org/10.1089/cyber.2012.0040>
- Menesini, E., Sanchez, V., Fonzi, A., Ortega, R., Costabile, A., ve Feudo, G.L. (2003). Moral emotions and bullying: A cross-national comparison of differences between bullies, victims and outsiders. *Aggressive Behavior*, 29, 515-530.
- Merriam, S.B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey Bass.
- Mertkan, Ş. (2015). *Karma araştırma tasarımı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Mesch, G. (2003). The family and the internet: The Israeli case. *Social Science Quarterly*, 84(4), 1038–1050.
- Mesch, G.S., ve Talmud, I. (2010) *Wired youth*. East Sussex: Routledge.
- Messias, E., Kindrick, K., ve Castro, J. (2014). School bullying, cyberbullying, or both: Correlates of teen suicidality in the 2011 CDC youth risk behavior survey. *Comprehensive Psychiatry*, 55(5), 163-168.

- Meter, D.J., ve Bauman, S. (2018). Moral disengagement about cyberbullying and parental monitoring: effects on traditional bullying and victimization via cyberbullying involvement. *Journal of Early Adolescence*, 38(3) 303– 326.
- Midgett, A., Dumas, D.M., Moran, M., ve Gallo, L. (2020). Evaluation of a brief, school-based bystander bullying intervention: A pilot study conducted at an ethnically-blended, low-income school. *Journal of Educational and Psychological Research*, 2, 52–60.
- Miers, A.C., Blöte, A.W., de Rooij, M., Bokhorst, C.L., ve Westenberg, P.M. (2013). Trajectories of social anxiety during adolescence and relations with cognition, social competence, and temperament. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41, 97-110. <https://doi.org/10.1007/s10802-012-9651-6>.
- Milliyetçi, Ö. (2008). *Mesleki ve teknik eğitim veren ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin internete yönelik tutumları ile sosyal becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Ming-Te, W. (2009). School climate support for behavioral and psychological adjustment: testing the mediating effects of social competence. *School Psychology Quarterly*, 24(4), 240-251.
- Miri, M., Hesary, F.B., Morowatisharifabad, M.A., Sharifzade, G.R., ve Dastjerdi, R. (2016). Female adolescents and life skills based on the social cognitive theory: A qualitative study. *International Journal Pediatr*, 7(8), 9841-9851.
- Misawa, M. (2015). Cuts and bruises caused by arrows, sticks, and stones in academia: Theorizing three types of racist and homophobic bullying in adult and higher education. *Adult Learning*, 26(1), 6–13
- Mishna, F., Khoury-Kassabri, M., Gadalla, T., ve Daciuk, J. (2012). Risk factors for involvement in cyberbullying: Victims, bullies, and bully-victims. *Children and Youth Services Review*, 34, 63-70.
- Mishna, F., Saini, M., ve Solomon, S. (2009). Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying. *Children and Youth Services Review*, 31, 1222-1228.
- Mnet. (2001). *Young Canadians in a wired world-mnet survey*. <https://mediasmarts.ca/research-policy/young-canadians-wired-world-%E2%80%93-phase-ii-student-survey> (Erişim Tarihi: 05.04.2021).
- Modecki, K.L., Minchin, J., Harbaugh, A.G., Guerra, N.G., ve Runions, K.C. (2014). Bullying prevalence across contexts: a meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55, 602-611.
- Moore, C. (2015). Moral disengagement. *Current Opinion in Psychology*, 6, 199–204. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.07.018>
- Moore, C., Detert, J.R., Trevino, L., Baker, V.L., ve Mayer, D.M. (2012). Why employees do bad things: Moral disengagement and unethical organisational behaviour. *Personnel Psychology*, 65(1), 1–48. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2011.01237.x>

- Morgan, D.L. (1998). Practical strategies for combining qualitative and quantitative methods: Applications to health research. *Qualitative Health Research*, 8(3), 362-376.
- Morgan G.A., ve Harmon, R.J. (2001). Data collection techniques, *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 973-976.
- Mouttapa, M., Valente, T., Gallaher, P., Rohrbach, L.A. ve Unger, J.B. (2004). Social network predictors of bullying and victimization. *Adolescence*, 39, 315-336.
- Murta S.G., Del Prette A., ve Del Prette Z.A.P. (2010). Prevenção ao sexismo e ao heterossexismo entre adolescentes: Contribuições do treinamento em habilidades de vida e habilidades sociais. *Revista de Psicologia da Criança e do Adolescente*, 1, 73-86.
- Mynard, H., ve Joseph, S. (1997). Bully/victim problems and their association with Eysenck's personality dimensions in 8 to 13 year-olds. *British Journal of Educational Psychology*, 67, 51-54.
- Nansel, T.R., Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B., ve Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *JAMA*, 285(16), 2094-2100.
- Nasaescu, E., Marín-López, I., Llorent, V.J., Ortega-Ruiz, R., ve Zych, I. (2018). Abuse of technology in adolescence and its relation to social and emotional competencies, emotions in online communication, and bullying. *Computers in Human Behavior*, 88, 114-120.
- National School Boards Association (2007). *Creating and connecting: Research and guidelines on online social – and educational – networking*. <https://cdn-files.nsba.org/s3fs-public/reports/CREATING-CONNECTING-Research-and-Guidelines-on-Online-Social-and-Educational-Networking.pdf?uWboUuaGF3I1xHt6.Vlnq4D9HnfutHyF> (Erişim Tarihi: 03.04.2021).
- Navarro, J.N., ve Jasinski, J.L. (2013). Why girls? Using routine activities theory to predict cyberbullying experiences between girls and boys. *Women & Criminal Justice*, 23(4), 286-303. doi: 10.1080/08974454.2013.784225
- Navarro, J. ve Karlins, M. (2015). *Beden dili: Eski FBI ajanından insanların beden dilini okuma rehberi*. (14.Basım). İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Navarro, R., ve Larranaga, E. (2015). Psychosocial risk factor for involvement in bullying behaviours: Empirical comparison between cyberbullying and social bullying victims and bullies. *School Mental Health*, 7(4), 235-248.
- Navarro, R., Serna, C., Martínez, V., ve Ruiz-Oliva, R. (2015). The role of Internet use and parental mediation on cyberbullying victimization among Spanish children from rural public schools. *European Journal of Psychology of Education*, 28(3), 725-745. <https://doi.org/10.1007/s10212-012-0137-2>.

- Navarro, R., ve Yubero, S. (2012). Impact of social anxiety, social skills and cyberbullying on online communication. *Escritos de Psicología*, 5, 4-15.
- Navarro, R., Yubero, S., Larranaga, E., ve Martinez, V. (2012). Children's cyberbullying victimization: Associations with social anxiety and social competence in a Spanish sample. *Child Indicators Research*, 5(2), 281-295. <https://doi.org/10.1007/s12187-011-9132-4>.
- Nedim-Bal, P., ve Sungur, G. (2015). The effect of social skills training program on adolescents. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (39). 699-702.
- Neft, D.I. (2006). *Social and emotional profiles of bullies and victims: Implications for school-based prevention programs*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Rutgers: New Jersey Üniversitesi.
- Nesi, J., Choukas-Bradley, S., ve Prinstein, M. J. (2018). Transformation of adolescent peer relations in the social media context: Part 1-a theoretical review and application to dyadic peer relationships. *Clinical Child & Family Psychology Review*, 21(3), 295-319.
- Newman, D.L., Moffitt, T.E., Caspi, A., Magdol, L., Silva, P.A., ve Stanton, W.R. (1996). Psychiatric disorder in a birth cohort of young adults: prevalence, comorbidity, clinical significance, and new case incidence from ages 11 to 21. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64, 552-62.
- Ng-Mak, D.S., Salzinger, S., Feldman, R., ve Stueve, A. (2002). Normalization of violence among inner-city youth: A formulation for research. *American Journal of Orthopsychiatry*, 72, 92-101.
- Nickerson, A.B., Mele, D., ve Princiotta, D. (2008). Attachment and empathy as predictors of roles as defenders or outsiders in bullying interactions. *Journal of School Psychology*, 46, 687-703. doi:10.1016/j.jsp.2008.06.002
- Nie, N.H., Hillygus, D.S., ve Erbring, L. (2002). Internet use, interpersonal relations, and sociability: A time diary study. B. Wellman ve C. Haythornthwaite (Editörler), *The internet in Everyday Life* (s. 215-243). Malden: Blackwell Publishers Ltd.
- No Bullying. (2015). *What is cyber harassment: Dealing with unwanted attention*. No Bullying: <https://nobullying.com/what-is-cyber-harassment/> (Erişim Tarihi: 04.05.2020).
- Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega, R., ve Menesini, E. (2010). Cyberbullying: Labels, behaviours, and definition in three European countries. *Australian Journal of Guidance & Counselling*, 20(2), 129-142. doi:10.1375/ajgc.20.2.129
- Nocentini, A., Menesini, E., ve Salmivalli, C. (2013). Level and change of bullying behavior during high school: A multi level growth curve analysis. *Journal of Adolescence*, 36, 495-505. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.02.004>

- Nocera, T.R., Dahlen, E.R., Mohn, R.S., Leuty, M.E., ve Batastini, A.B. (2022). Dark personality traits and anger in cyber aggression perpetration: Is moral disengagement to blame? *Psychology of Popular Media*, 11(1), 24–34.
- Nucci, L. (2004). Reflections on the moral self construct. D.K. Lapsley ve D. Narvaez (Editörler), *Moral development, self, and identity* (s. 111-132). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Nucci, L. (2018). Character: A developmental system. *Child Development Perspectives*, 13(2), 73–78. <https://doi.org/10.1111/cdep.12313>.
- Obermann, M.L. (2011). Moral disengagement among bystanders to school bullying. *Journal of School Violence*, 10(3), 239-257.
- Ocak, G. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Ogelman, H.G., Güngör, H., Körükçü, Ö., ve Erten-Sarıkaya, S. (2018). Examination of the relationship between technology use of 5–6 year-old children and their social skills and social status, *Early Child Development and Care*, 188(2), 168-182, DOI:10.1080/03004430.2016.1208190.
- Ojedokun, O., ve Idemudia, E. (2013). The moderating role of emotional intelligence between pen personality factors and cyberbullying in a student population. *Life Science Journal*, 10 (3), 1924-1930.
- Olenik-Shemesh, D., Heiman, T., ve Eden, S. (2017). Bystanders' behavior in cyberbullying episodes: active and passive patterns in the context of personal-socio-emotional factors. *Journal of Interpersonal Violence*, 32(1), 23–48.
- Olweus D. (1991). Bully/victim problems among school children: basic facts and effects of a school based intervention program. D. Pepler ve K. Rubin (Editörler) *The development and treatment of childhood aggression*, (s. 411–448). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: what we know and what we can do*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of aschool based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 1171-1190.
- Olweus, D. (1999). Sweden. R. Catalano, J. Junger-Tas, Y. Morita, D. Olweus, P. Slee ve P.K. Smith (Editörler), *The nature of school bullying: A crossnational perspective* (s. 7–27). London, UK: Routledge.
- Olweus, D. (2003). A profile of bullying at school. *Educational Leadership*, 60(6), 12-17.
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 9(5), 520-538. doi: 10.1080/17405629.2012.682358.

- Olweus, D., ve Breivik, K. (2014). Plight of victims of school bullying: The opposite of well-being. A. Ben-Arieh, F. Casas, I. Frønes ve J.E. Korbin (Editörler), *Handbook of child well-being* (s. 2593-2616). Netherlands: Springer.
- Olweus, D., ve Limber, S.P. (2010). Bullying in school: Evaluation and dissemination of the olweus bullying prevention program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80, 124–134.
- Olweus, D., Limber, S.P., Flerx, V.C., Mullin, N., Riese, J., ve Snyder, M. (2007). *Olweus bullying prevention program: School wide guide*. Center City, MN: Hazelden.
- O'Moore, M., ve Kirkham, C. (2001). Self-esteem and its relationship to bullying behaviour. *Aggressive Behavior*, 27(4), 269–283. <https://doi.org/10.1002/ab.1010>
- Ophir, Y., Rosenberg, H., AStarhan, C.S.C., ve Schwarz, B.B. (2016). In times of war, adolescents do not fall silent: Teacher-student social network communication in wartime. *Journal of Adolescence* 46, 98-106.
- Orpinas, P., ve Home, A.M. (2006). *Bullying prevention*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Ortega, R., ve Monks, C.M. (2006). Violencia escolar y bullying [School violence and bullying]. *Información Psicológica*, 87, 29–37.
- Ortega-Ruiz, R. (2020). Educación para el Desarrollo Sostenible: del proyecto cosmopolita a la ciberconvivencia. *Investigación En La Escuela*, 100, 11–22.doi: 10.12795/IE.2020.i100.02.
- Orue, I., ve Calvate, E. (2019). Psychopathic traits and moral disengagement interact to predict bullying and cyberbullying among adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(11), 2313–2332.
- Osofsky, H.J., ve Osofsky, J.D. (2001). Violent and aggressive behaviors in youth: A mental health and prevention perspective. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 64(4), 285–295. <https://doi.org/10.1521/psyc.64.4.285.18603>
- Ozer, S., ve Bertelsen, P. (2020). The moral compass and life skills in navigating radicalization processes: Examining the interplay among life skills, moral disengagement, and extremism. *Scandinavian Journal of Psychology*, 61, 642–651.
- Özabacı, N.Ş. (2021). Zorbalık. S. Körük, N. Koçtürk ve N.Ş. Özabacı (Editörler), *Çağımızın çözüm arayan sorunu şiddet* (s.61-76). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özden, M.Y., ve Durdu, L. (2016). *Eğitimde üretim tabanlı çalışmalar için nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Özgür, Y., Kara, N., Şirikçi, F. ve Güvenir, T. (2005). *Okulda akran istismarı*, Ankara: Kök Yayıncılık.

- Pabian, S., ve Vandebosch, H. (2016). Short-term longitudinal relationships between adolescents' (cyber)bullying perpetration and bonding to school and teachers. *International Journal of Behavioral Development*, 40(2), 162–172.
- Paciello, M., Tramontano, C., Nocentini, A., Fida, R., ve Menesini, E. (2020). The role of traditional and online moral disengagement on cyberbullying: Do externalizing problems make any difference? *Computers in Human Behavior*, 103, 190-198. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2019.09.024>
- Padgett, S., ve Notar, C. E. (2013). Bystanders are the key to stopping bullying. *Universal Journal of Educational Research*, 1, 33-41.
- Pakaslahti, L. (2000). Children's and adolescents' aggressive behavior in context: The development and application of aggressive problem-solving strategies. *Aggression and Violent Behavior*, 5(5), 467–490. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(98\)00032-9](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(98)00032-9)
- Palfrey, J. ve Gasser, U. (2008). *Born digital: Understanding the first generation of digital natives*. New York, NY: Basic Books.
- Palmer, E. (2003). An overview of the relationship between moral reasoning and offending. *Australian Psychologist*, 38, 165-174.
- Papatraianou, L.H., Levine, D., ve West, D. (2014). Resilience in the face of cyberbullying: An ecological perspective on young people's experiences of online adversity. *Pastoral Care in Education*, 32(4), 264-283.
- Park, S. (2009). Concentration of internet usage and its relation to exposure to negative content: Does the gender gap differ among adults and adolescents? *Women's Studies International Forum*, 32(2), 98–107.
- Park, S., Na, E-Y., ve Kim, E-M. (2014). The relationship between online activities, netiquette and cyberbullying. *Children and Youth Services Review*, 42, 74–81.
- Parker, J.G., ve Asher, S.R. (1987). Peer relations and later personal adjustment: Are low-accepted children at risk? *Psychological Bulletin*. 102. 357-389.
- Parker, J.G., ve Asher, S.R. (1993). Friendship and friendship quality in middle childhood: Links with peer group acceptance and feelings of loneliness and social dissatisfaction. *Developmental Psychology*, 29, 6-11. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/0012-1649.29.4.611>
- Parladıcı, R.M. (2020). *Ergenlerde problemlı internet kullanımı, saldırganlık ve olumlu sosyal davranış arasındaki ilişkinin incelenmesi: ahlaki uzaklaşmanın aracı rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Parry, C. (2016). *Addiction to technological devices: Its effect on an individual's health, lifestyle and social skills*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. Cardiff Metropolitan Üniversitesi.
- Patchin, J.W., ve Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4(2), 148–169.

- Patchin, J.W., ve Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health*, 80(12), 614-621.
- Patchin, J.W., ve Hinduja, S. (2015a). *Cyberbullying legislation and case law implications for school policy and practice*. <https://ed.buffalo.edu/content/dam/ed/alberti/docs/Cyberbullying-Legislation-and-Case-Law.pdf> (Erişim Tarihi: 03.06.2020).
- Patchin, J.W., ve Hinduja, S. (2015b). Measuring cyberbullying: Implications for research. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 69-74.
- Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Patton, M.Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (ev: M. Bütün ve S.B. Demir), Ankara: Pegem Akademi.
- Perren, S., Forrester-Knauss, C., ve Alsaker, F.D. (2012). Self- and other-oriented social skills: Differential associations with children's mental health and bullying roles. *Journal for Educational Research Online*, 4, 99–123.
- Perren, S., ve Gutzwiller-Helfenfinger, E. (2012). Cyberbullying and traditional bullying in adolescence: Differential roles of moral disengagement, moral emotions, and moral values. *The European Journal of Developmental Psychology*, 9(2),195–209.
- Perren, S., ve Sticca, F. (2011). Bullying and morality: Are there differences between traditional bullies and cyberbullies? *SRCD Bienali Toplantısında* sunulan poster, Montreal.
- Peter, J., Valkenburg, P. M., ve Schouten, A. P. (2005). Developing a model of adolescent friendship formation on the internet. *Cyber Psychology & Behavior*, 8(5), 423-430. doi.org/10.1089/cpb.2005.8.423
- Pişkin, M. (2005). Okulda akran zorbalığı. *Okullarda şiddet Paneli*. Ankara: Ankara Valiliği İl Milli Eğitim Mdrlğ zel Eğitim Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri Bölümü.
- Poffenbergver, T., ve Olmsted, D. (1958). Human behavior in terms of "Morality" and "Piety". *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development Fall*, 5(1), 23-45.
- Polyhonen, V., Juvonen, J., ve Salmivalli, C. (2010). What does it take to stand up for the victim of bullying? *Merrill-Palmer Quarterly*, 56, 142-163.
- Pornari, C.D., ve Wood, J. (2010). Peer and cyber aggression in secondary school students: The role of moral disengagement, hostile attribution bias, and outcome expectancies. *Aggressive Behavior*, 36, 81–94. doi:10.1002/ab.20336
- Postigo, S., Gonzalez, R., Mateu, C., ve Montoya, I. (2012). Predicting bullying: Maladjustment, social skills and popularity. *Educational Psychology*, 32(5), 627-639.

- Pozzoli, T., ve Gini, G. (2010). Active defending and passive bystanding behavior in bullying: The role of personal characteristics and perceived peer pressure. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(6), 815–827.
- Pozzoli, T., Gini, G., ve Thornberg, R. (2016). Bullying and defending behavior: The role of explicit and implicit moral cognition. *Journal Of School Psycholog*, 59, 67-81.
- Pozzoli, T., Gini, G., ve Vieno, A. (2012). Individual and class moral disengagement in bullying among elementary school children. *Aggressive Behavior*, 38(5), 378-388.
- Preacher, K.J., ve Hayes, A.F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40, 879–891.
- Price, M., ve Dalgleish, J. (2010). Cyberbullying: Experiences, impacts and coping strategies as described by Australian young people. *Youth Studies Australia*, 29(2), 51-59.
- Pronk, J., Olthof, T., Goossens, F.A., ve Krabbendam, L. (2019). Differences in adolescents' motivations for indirect, direct, and hybrid peer defending. *Social Development*, 28, 414–429. <https://doi.org/10.1111/sode.12348>.
- Rains, S. A., ve Tsetsi, E. (2017). Social support and digital inequality: Does Internet use magnify or mitigate traditional inequities in support availability? *Communication Monographs*, 84, 54-74. doi:10.1080/03637751.2016.1228252
- Rancer, A. (2009). Aggressive communication. H. Reis ve S. Sprecher (Editörler), *Encyclopedia of human relationships*. (s. 65-68). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Randall, P. (1997). *Adult bullying: Perpetrators and victims*. London: Routledge.
- Rawhid Youth Services (2017, September 14). *Cyberbullying and teen suicide. When online harassment kills*. <https://www.rawhide.org/blog/infographics/cyberbullying-and-teen-suicide/> (Erişim Tarihi: 03.05.2021).
- Reed, P.A. (2007). The journey towards technological literacy for all in the United States are we there yet? *The Technology Teacher*, 67(3), 15-22.
- Reedy, N.Y. (2019). Impact of internet addiction on the social skills and emotional skills of young adults. *The International Journal of Indian Psychology*, 7(3). 2349-3429.
- Reich, S.M. (2017). Connecting offline social competence to online peer interactions. *Psychology of Popular Media Culture*, 6(4), 291–310.
- Reijntjes, A., Vermande, M., Olthof, T., Goossens, F.A., Aleva, L., ve Van Der Meulen, M. (2016). Defending victimized peers: opposing the bully, supporting the victim, or both? *Aggressive Behavior*, 42, 585–597. <https://doi.org/10.1002/ab.21653>.
- Renati, R., Berrone, C., ve Zanetti, M.A. (2012). Morally disengaged and unempathic: Do cyberbullies fit these definitions? An exploratory study. *Cyber Psychology, Behavior & Social Networking*, 15(8), 391–398.

- Riaz, S., ve Bano, Z. (2018). Development and psychometric properties of moral disengagement scale for adolescents. *Pakistan Journal of Psychology*, 49(1), 3-22.
- Rice, E., Petering, R., Rhoades, H., Winetrobe, H., Goldbach, J., Plant, A., Montoya, J., ve Kordic, T. (2015). Cyberbullying perpetration and victimization among middle-school students. *American Journal of Public Health*, 105(3), 66-72.
- Richardson, W. (2007). From myspace to school space: Teaching kids the social networking skills they need. *District Administration*, 68.
- Riggio, R.E. (1986). Assessment of basic social skills. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 649-660. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.51.3.649>.
- Riggio, R.E., Tucker, J., ve Coffaro, D. (1989). Social skills and empathy. *Personality and Individual Differences*, 10, 93-99.
- Riittakerttu, K., Frojd, S. ve Marttunen, M. (2010). Involvement in bullying and depression in a 2-year follow-up in middle adolescence. *European Child Adolesence Psychiatry*, 19, 45-55.
- Risser, S., ve Eckert, K. (2016). Investigating the relationships between antisocial behaviors, psychopathic traits, and moral disengagement. *International Journal of Law and Psychiatry*, 45, 70-74.
- Rivara, F., ve Le Menestrel, S. (2016). Consequences of bullying behavior. In *Preventing bullying through science, policy, and practice*, (s. 113-178). National Academies Press (US).
- Rivers, I., ve Noret, N. (2013). Potential suicide ideation and its association with observing bullying at school. *Journal of Adolescent Health*, 53, 36.
- Robson, C., ve Witenberg, R.T. (2013). The influence of moral disengagement, morally based self-esteem, age, and gender on traditional bullying and cyberbullying. *Journal of School Violence*, 12(2), 211-231.
- Rodkin, P.C., ve Hodges, E. (2003). Bullies and victims in the peer ecology: Four questins for psychologists and school professionals. *School Psychology Review*, 32, 384-400.
- Rodríguez-Hidalgo, A.J., Pantaleón, Y., ve Calmaestra, J. (2019). Psychological predictors of bullying in adolescents from pluricultural schools: A transnational study in Spain and Ecuador. *Frontiers in Psychology*, 10, 1383.
- Rogers, V. (2010). *Cyberbullying*. London, UK: Jessica Kingsley.
- Roland, E. (1989). Bullying: The Scandinavian research tradition. D.P. Tattum ve D.A. Lane (Editörler), *Bullying in schools* (s. 21-32). Stroke-on-Trent, UK: Trentham.
- Romera, E.M., Cano, J.J., García-Fernández, C.M., ve Ortega-Ruiz, R. (2016). Cyberbullying: Social competence, motivation and peer relationships. *Comunicar*, 24, 71-79. <http://dx.doi.org/10.3916/C48-2016-07>

- Romera, E.M., Ortega-Ruiz, R., Runions, K., ve Falla, D. (2020). Moral disengagement strategies in online and offline bullying. *Psychosocial Intervention*, 30(2), 85-93. <https://doi.org/10.5093/pi2020a21>
- Rothschild, L. B. (2015). *Facebook Use and Relationship to Social Connectedness and Loneliness: The Moderating Role Of Social Skills*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Washington: Faculty of the College of Arts and Sciences, American University.
- Runions, K.C., ve Bak, M. (2015). Online moral disengagement, cyberbullying, and cyberaggression. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18, 400–405.
- Runions, K.C., Shaw, T., Bussey, K., Thornberg, R., Salmivalli, C., ve Cross, D.S. (2019). Moral disengagement of pure bullies and bully/victims: shared and distinct mechanisms. *Journal Youth Adolescence*, 48, 1835–1848. doi: 10.1007/s10964-019-01067-2.
- Sabella, R., Patchin, J.W., ve Hinduja, S. (2013). Cyberbullying myths and realities. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2703-2711. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2013.06.040>
- Sadaba, C. (2010). El perfil del usuario de internet en España. *Intervención Psicosocial*, 19, 41-55.
- Sagone, E., ve Licata, L. (2009). The relationship among interpersonal adjustment, moral disengagement, bullying, and prosocial behavior: A study in junior high school. *Giornale di Psicologia*, 3(3), 247-254.
- Salmivalli, C. (2014). Participant roles in bullying: How can peer bystanders be utilized in interventions? *Theory into Practice*, 53(4), 286-292.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., ve Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 22, 1–15. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1996\)22:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1996)22:1<1::AID-AB1>3.0.CO;2-T)
- Salmivalli, C., ve Peets, K. (2009). Bullies, victims, and bully-victim relationships in middle childhood and early adolescence. *Handbook of Peer Interactions, Relationships and Groups*, 322–340.
- Salmivalli, C., ve Voeten, M. (2004). Connections between attitudes, group norms, and behaviour in bullying situations. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 246-258.
- Salmivalli, C., Voeten, M., ve Poskiparta, E. (2011). Bystanders matter: Associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 40, 668–676. <https://doi.org/10.1080/15374416.2011.597090>
- Santi, E-A. (2020). Moral development and moral values in adolescence. *International Journal of Educational Sciences*, 3(2). e- ISSN 2668-5825, p-ISSN 2668-5817

- Sarıçam, H., Yaman, E., ve Çelik, İ. (2016). The mediator effect of loneliness between perceived social competence and cyber bullying in Turkish adolescents. *International Journal of Progressive Education*, 12, 99-107.
- Savage, M.W., ve Tokunaga, R.S. (2017). Moving toward a theory: Testing an integrated model of cyberbullying perpetration, aggression, social skills, and internet self-efficacy. *Computers in Human Behavior*, 71, 353–361. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.016>.
- Schonert-Reichl, K.A. (1999). Relations of peer acceptance, friendship adjustment, and social behavior to moral reasoning during early adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 19(2), 249-279.
- Schultz, D.P., ve Schultz, S.E. (2007). *A history of modern psychology*. (9. Baskı). Wadsworth.
- Schultze-Krumbholz, A., Hess, M., Pfetsch, J., ve Scheithauer, H. (2018). Who is involved in cyberbullying? Latent class analysis of cyberbullying roles and their associations with aggression, self-esteem, and empathy. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 12. doi: 10.5817/CP2018-4-2
- Schwartz, D., Dodge, K.A., Coie, J. D., Hubbard, J.A., Cillessen, A.H., Lemerise, E.A., ve Bateman, H. (1998). Social-cognitive and behavioral correlates of aggression and victimization in boys' play groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(6), 431–440.
- Seggie, F.N. ve Bayyurt, Y. (2017). *Nitel araştırma yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Segrin, C. (2001). Social skills and negative life events: testing the deficit stress generation hypothesis. *Current Psychology*, 20(1), 17-19.
- Segrin, C., ve Taylor, M. (2007). Positive interpersonal relationships mediate the association between social skills and psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 43, 637-646.
- Senemoğlu, N. (1997). *Gelişim, öğrenme ve öğretim*. Ankara: Ertem Matbaacılık.
- Shariff, S., ve Churchill, A. H. (2010). *Truths and myths of cyber-bullying: International perspectives on stake holder responsibility and children's safety*. New York, NY: Peter Lang.
- Shariff, S., ve Strong-Wilson, T. (2005). Bullying and new technologies, Kincheloe, J. (Ed.), *Classroom Teaching: An Introduction*. David Lang, New York, NY.
- Shepperd, J. A., Klein, W. M., Waters, E. A., ve Weinstein, N. D. (2013). Taking stock of unrealistic optimism. *Perspectives on Psychological Science*, 8, 395-411.
- Sherman, L.E., Michikyan, M., ve Greenfield, P.M. (2013). The effects of text, audio, video, and in-person communication on bonding between friends. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 7(2). <https://doi.org/10.5817/CP2013-2-3>.

- Shin, J.Y., Davis, S.M., ve DiBlasi, T. (2017). Moral disengagement and discrimination experiences as predictors of bullying among Korean-American adolescents. *Medical Research Archives*, 5(9).
- Shoaf, L.M. (2007). Perceived advantages and disadvantages of an online charter school. *The American Journal of Distance Education*, 21(4), 185-198.
- Sijtsema, J.J., Garofalo, C., Jansen, K., ve Klimstra, T.A. (2019). Disengaging from evil: Longitudinal associations between the dark triad, moral disengagement, and antisocial behavior in adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 47, 1351–1365.
- Sijtsema, J.J., Rambaran, J.A., Caravita, S.C.S., ve Gini, G. (2014). Friendship selection and influence in bullying and defending: Effects of moral disengagement. *Developmental Psychology*, 50(8), 2093–2104.
- Silvera, D.H., Martinussen, M., ve Dahl, T.I. (2001). The tromso social intelligence scale, a self-report measure of social intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42, 313-331.
- Silverman, D. (Ed.). (2016). *Qualitative research*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Skeele, R.W., ve Collins, J. (2007). Predators in the electronic play ground: Prevention of online crimes against youth. *Technology and Teacher Education*, 2, 676-684.
- Sklad, M., Diekstra, R., Ritter, M.D., Ben, J., ve Gravesteyn, C. (2012). Effectiveness of school-based universal social, emotional, and behavioral programs: Do they enhance students' development in the area of skill, behavior, and adjustment? *Psychology in the Schools*, 49(9), 892–909. <https://doi.org/10.1002/pits.21641>.
- Slonje, R., ve Smith, P.K. (2008). Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9450.2007.00611.x>
- Slonje, R., Smith, P.K., ve Frisén, A. (2013). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 26-36. doi: 10.1016/j.chb.2012.05.024
- Small, G., ve Vorgan, G. (2008). Meet your brain. *Scientific American Mind*, 19(5), 42-49.
- Smith, P. K., ve Madsen, K. C. (1999). What causes the age decline in reports of being bullied at school? Towards a developmental analysis of risks of being bullied. *Educational Research*, 41, 267-285.
- Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., ve Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385.
- Smokowski, P.R., Evans, C.B., ve Cotter, K.L. (2014). The differential impacts of episodic, chronic, and cumulative physical bullying and cyberbullying: The effects of victimization on the school experiences, social support, and mental

- health of rural adolescents. *Violence and Victims*, 29(6), 1029. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.VV-D-13-00076>.
- Smokowski, P.R., ve Kopasz, K.H. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children & Schools*, 27(2), 101–110.
- Snyder, J., Schrepferman, L., McEachern, A., Barner, S., Johnson, K., ve Provines, J. (2008). Peer deviancy training and peer coercion: Dual processes associated with early-onset conduct problems. *Child Development*, 79(2), 252–268. <https://doi.org/10.1111/j.14678624.2007.01124.x>.
- Sokol, N., Bussey, K., ve Rapee, R. (2015). The effect of victims' responses to overt bullying on same-sex peer bystander reactions. *Journal of School Psychology*, 53(5), 375–391. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jsp.2015.07.002>.
- Solberg, S. (2007). *Psychology of the child and the adolescent: Introduction to developmental psychology*. Jerusalem: Magnes (Hebrew).
- Soulmier, L. (2019). *Moral identity, moral disengagement, and online behaviour from adolescence to young adulthood*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, New Jersey: Wilfrid Laurier University.
- Sönmez-Çakır, F. (2020). *Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesi (Pls-Sem) Smart PLS 3.2. uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Spriggs, A., Iannotti, R., Nansel, T., ve Haynie, D. (2007). Adolescent bullying involvement and perceived family, peer and school relations: Commonalities and differences across race/ethnicity. *Journal of Adolescent Health*, 41, 283–293.
- Stake, R.E. (2006). *Multiple case study analysis*. Guilford Press.
- Sticca, F., ve Perren, S. (2015). The chicken and the egg: Longitudinal associations between moral deficiencies and bullying: A parallel process latent growth model. *Merrill-Palmer Quarterly*, 61, 85–100. doi:10.13110/merrpalmquar1982.61.1.0085.
- Strauss, A., ve Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Subrahmanya, K., ve Greenfield, P. (2008). Online communication and adolescent relationships. *The Future of Children*, 18(1), 119–146.
- Subrahmanyam, K., ve Smahel, D. (2010). *Digital youth: The role of media in development*. NYC, NY: Springer.
- Suoninen, A. (2001). The role of media in peer group relations. S. Livingstone ve M. Bovill (Editörler), *Children and changing media environment*. Menhwha: Lawrence Erlbaum Associates.

- Susilawati, S., Wibowo, M.E., ve Sunawan, S. (2019). Moral disengagement and classroom incivility against the social responsibility character of junior high school students. *Islamic Guidance and Counseling Journal* 3(1). 26-31
- Sutton, J., Smith, P.K., ve Swettenham, J. (1999). Bullying and 'theory of mind': A critique of the 'social skills deficit' view of anti-social behaviour. *Social Development*, 8, 117-127.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Swearer, S.M., Espelage, D.L., Vaillancourt, T., ve Hymel, S. (2010). What can be done about school bullying? Linking research to educational practice. *Educational Researcher*. 39, 38-47.
- Swearer, S.M., ve Hymel, S. (2015). Understanding the psychology of bullying: Moving toward a social-ecological dia thesis-stress model. *American Psychologist*, 70, 344-353.
- Swearer, M.S., Wang, C., Berry, B., ve Myers, R.Z. (2014). Reducing bullying: Application of social cognitive theory. *Theory into Practice*, 53, 271-277.
- Tangney, J., Stuewig, J., ve Mashek, D. (2007). Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology*, 58. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.5.6.091103.070145>.
- Tanrikulu, İ. (2015). *The relationships between cyber bullying perpetration motives and personality traits: Testing uses and gratifications theory*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tanrikulu, İ., ve Campbell, M. (2015). Correlates of traditional bullying and cyberbullying perpetration among Australian students. *Children and Youth Services Review*, 55, 138–146. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2015.06.001>.
- Tashakkori, A., ve Teddlie, C. (2003). *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*. Thousand Oaks, Ca: Sage.
- Taşan, Ö.F. (2022). *Ergenlerde ilişkisel saldırganlık ile utanç ve suçluluk arasındaki ilişkide ahlaki çözülmenin aracı rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu (2015). *Genel açıklamalı sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Teddlie, C., ve Tashakkori, A. (2009). *Foundations of mixed methods research: Integrating quantitative and qualitative approaches in the social and behavioral approaches*. California: Sage.
- Teddlie, C., ve Yu, F. (2007). Mixed methods sampling: a typology with examples. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 77-100. <https://doi.org/10.1177/2345678906292430>
- Teng, Z., Nie, Q., Pan, Y., Liu, Y., ve Guo. C. (2017). A cross-lagged model of the relationship between violent video game exposure and moral disengagement in

- middle school and high school students. *Children and Youth Services Review*, 81, 117–123.
- Thomas, H.J., Connor, J.P., ve Scott, J.G. (2014). Integrating traditional bullying and cyberbullying: Challenges of definition and measurement in adolescents – a review. *Educational Psychology Review*, 27(1), DOI:10.1007/s10648-014-9261-7
- Thompson, R.A., Meyer, S., ve McGinley, M. (2006). Understanding values in relationship: The development of conscience. M. Killen ve J. Smetana (Editörler), *Handbook of moral development* (s. 267-297). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Thornberg, R., ve Jungert, T. (2013). Bystander behavior in bullying situations: Basic moral sensitivity, moral disengagement and defender self-efficacy. *Journal of Adolescence*, 36(3), 475-483.
- Thornberg, R., ve Jungert, T. (2014). School bullying and the mechanisms of moral disengagement. *Aggressive Behavior*, 40, 99–108.
- Thornberg, R., Pozzoli, T., Gini, G., ve Jungert, T. (2015). Unique and interactive effects of moral emotions and moral disengagement on bullying and defending among school children. *The Elementary School Journal*, 116(2), 322-337.
- Thornberg, R., Thornberg, U.B., Alamaa, R., ve Daud, N. (2016). Children's conceptions of bullying and repeated conventional transgressions: Moral, conventional, structuring and personal-choice reasoning. *Educational Psychology*, 36, 95–111. <https://doi.org/10.1080/01443410.2014.915929>.
- Thornberg, R., Wänström, L., ve Pozzoli, T. (2017). Peer victimisation and its relation to class relational climate and class moral disengagement among school children. *Educational Psychology*, 37(5), 524–536. <https://doi.org/10.1080/01443410.2016.1150423>.
- Thornberg, R., Wanström, L., Sung-Hong, J., ve Espelage, D.L. (2017). Classroom relationship qualities and social-cognitive correlates of defending and passive bystanding in school bullying in Sweden: A multilevel analysis. *Journal of School Psychology*, 63, 49-62.
- Tilker, H.A. (1970). Socially responsible behavior as a function of observer responsibility and victim feedback. *Journal of Personality and Social Psychology*, 14(2), 95–100. <https://doi.org/10.1037/h0028773>
- Tognetta, L.R.P., ve Rosário, P. (2013). Bullying: dimensões psicológicas no desenvolvimento moral. *Estudos em Avaliação Educacional*, 24(56), 106-137. <http://dx.doi.org/10.18222/eae245620132736>
- Tokunaga, R.S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behavior*, 26, 277-287. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014>.
- Topçu, Ç. (2014). *Modeling the relationships among coping strategies, emotion regulation, rumination, and perceived social support in victims of cyber and*

- traditional bullying*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Topcu, Ç., Erdur-Baker, Ö. ve Çapa-Aydın, Y. (2008). Examination of cyberbullying experiences among Turkish students from different school types. *Cyber Psychology & Behavior*, 11(6), 643-648. doi: 10.1089/cpb.2007.0161
- Torrente, E., Piqueras, A.J., Orgilés, M., ve Espada, J.P. (2014). Association of internet addiction with social anxiety and lack of social skills in Spanish adolescents. *Terapia Psicológica*, 32(3), 175–184.
- Torun, S. (2007). *Akran baskısı düzeyi farklı olan lise öğrencilerinin karar stratejilerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Toussaint, L.L., Worthington, E.L.J., ve Williams, D.R. (2015). *Forgiveness and health: Scientific evidence and theories relating forgiveness to better health*. Dordrecht, the Netherlands: Springer. doi:10.1007/978-94-017-9993-5.
- Tuente, S.K., Bogaerts, S., ve Veling, W. (2019). Hostile attribution bias and aggression in adults a-systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 46, 66–81. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.01.009>
- Tutar, H., ve Erdem, A.T. (2020). *Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve Spss uygulamaları*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Türkileri-İnelöz, N., ve Uçanok, Z. (2013). Ergenlerde sanal zorbalık: nedenler, duygular ve baş etme yollarının niteliksel analizi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16(32), 20-44.
- Twemlow, S.W., Fonagy, P., ve Sacco, F.C. (2004). The role of the bystander in the social architecture of bullying and violence in schools and communities. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1036(1), 215–232.
- Twyman, K., Saylor, C., Taylor, L.A., ve Comeaux, C. (2010). Comparing children and adolescents engaged in cyberbullying to matched peers. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 13(2), 195-199.
- Udris, R. (2014). Cyberbullying among high school students in Japan: Development and validation of the online disinhibition scale. *Computers in Human Behavior*, 41, 253-261. doi: <http://dx.doi.org.ezproxy.neu.edu/10.1016/j.chb.2014.09.036>
- Uhls, Y., Michikyan, M., Morris, J., Garcia, D., Small, G., Zgourou, E., ve Greenfield, P.M. (2014). Five days at outdoor education camp with out screens improves preteen skills withn on verbal emotioncues. *Computer in Human Behavior*, 39, 387-392.
- Ümmetler-İlhan, A. (2016). *Ortaöğretim öğrencilerinin siber zorbalık ve internet saldırganlık düzeyleri ile sosyal medyaya ilişkin tutumlarının incelenmesi: Çekmeköy örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Valentine, G., ve Holloway, S.L. (2002). Cyberkids? Exploring children's identities and social networks in on-line and off-line worlds. *Annals of the Association of American Geographers*, 92(2), 302–319.
- Valkenburg, P.M., ve Peter, J. (2007). Preadolescents' and adolescents' online communication and their closeness to friends. *Developmental Psychology*, 43, 267–277.
- Valkenburg, P.M., ve Peter, J. (2008). Adolescents' identity experiments on the Internet: Consequences for social competence and self-concept unity. *Communication Research*, 35, 208-231.
- Valkenburg, P.M., ve Peter, J. (2009). Social consequences of the Internet for adolescents. A decade of research. *Current Directions in Psychological Science*, 18, 1-5.
- Valkenburg, P. M., Schouten, A. P., ve Peter, J. (2005). Developing a model of adolescent friendship formation on the Internet. *Cyber Psychology & Behavior*, 8, 423–430.
- Van Cleemput, K., Vandebosch, H., ve Pabian, S. (2014). Personal characteristics and contextual factors that determine “helping”, “joining in”, and “doing nothing” when witnessing cyberbullying. *Aggressive Behavior*, 40, 383–396.
- Vandebosch, H., ve Van-Cleemput, K. (2008). Defining cyberbullying: a qualitative research into the perceptions of youngsters. *Cyber Psychology & Behavior*, 11: 499–503.
- Vandebosch, H., ve Van Cleemput, K. (2009). Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims. *New Media & Society*, 11, 1349-1371.
- Van Roekel, E., Scholte, R.H.J., ve Didden, R. (2010). Bullying among adolescents with autism spectrum disorders: Prevalence and perception. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40(1), 63–73. <https://doi.org/10.1007/s10803-009-0832-2>
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A.J., De Winter, A.F., Verhulst, F.C., ve Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41(4), 672–682. doi:10.1037/0012-1649.41.4. 672.
- Voogt, J., ve Roblin, N.P. (2012). A comparative analysis of international frameworks for 21st century competencies: Implications for national curriculum policies. *Journal of Curriculum Studies*, 44(3), 299–321. <https://doi.org/10.1080/00220272.2012.668938>
- Vrasidas, C., ve Zembylas, M. (2003). The nature of technology-mediated interaction in globalized distance education. *International Journal of Training and Development*, 7(4), 271-286.
- Wachs, S. (2012). Moral disengagement and emotional and social difficulties in bullying and cyberbullying: Differences by participant role. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17, 347–360. <https://doi.org/10.1080/13632752.2012.704318>

- Wachs, S., Junger, M., ve Sittichai, R. (2015). Traditional, cyber and combined bullying roles: Differences in risky online and offline activities. *Societies* 5, 109–135.
- Wade, A., ve Beran, T. (2011). Cyberbullying: The new era of bullying. *Canadian Journal of School Psychology* 26(1), 44-61.
- Wagner, C.G. (2008). Beating the cyberbullies. *Futurist*, 42(5), 14-15.
- Walker, H.M., ve Calkins, C. (1986). The role of social competence in the community adjustment of persons with developmental disabilities: Processes and outcomes. *Remedial and Special Education*, 7(6), 46-53.
- Walrave, M., ve Heirman, W. (2011). Cyberbullying: Predicting victimization and perpetration. *Children & Society*, 25(1), 59-72. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1099-0860.2009.00260.x>
- Walther, J.B., ve Boyd, S. (2002). *Attraction to computer-mediated social support*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Wang, C., ve Goldberg, T.S. (2017). Using children's literature to decrease moral disengagement and victimization among elementary school students. *Psychology in the Schools*, 54(3), 918-931.
- Wang, C., Ryoo, H.J., Swearer, S.M., Turner, R., ve Goldberg, T.S. (2016). Longitudinal relationships between bullying and moral disengagement among adolescents. *Journal of Youth & Adolescence*, 46, 1304–1317. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0577-0>.
- Wang, F.M., Chen, J.Q., Xiao, W.Q., Ma, Y.T., ve Zhang, M. (2012). Peer physical aggression and its association with aggressive beliefs, empathy, self-control, and cooperation skills among students in a rural town of China. *Journal of Interpersonal Violence*, 27, 3252-3267. doi:10.1177/0886260512441256
- Wang, M., Gao, Y., Deng, J., Lai, H., Deng, Q., ve Armour, C. (2017). Callous-unemotional traits in Chinese: A validation of the inventory of callous-unemotional traits in a community adult sample. *PloSone*, 12(12), doi: 10.1371/journal.pone.0276724
- Wang, X., Lei, L., Liu, D., ve Hu, H. (2016). Moderating effects of moral reasoning and gender on the relation between moral disengagement and cyberbullying in adolescents. *Personality and Individual Differences*, 98, 244-249.
- Wang, X., Yang, J., Wang, P., ve Lei, L. (2019). Childhood maltreatment, moral disengagement and adolescents' cyberbullying perpetration: Fathers' and mothers' moral disengagement as moderators. *Computers in Human Behavior*, 95, 48-57.
- Wang, Y., ve Haggerty, N. (2011). Individual virtual competence and its influence on work outcomes. *Journal of Management Information Systems*, 27(4), 299-334, DOI:10.2753/MIS0742-1222270410

- Weber, M., Koehler, C., ve Schnauber-Stockmann, A. (2018). Why should I help you? Man up! Bystanders' genders stereotypic perceptions of a cyberbullying incident. *Deviant Behavior*, 40(5). <https://doi.org/10.1080/01639625.2018.1431183>
- Weber, M., Ziegele, M., ve Schnauber, A. (2013). Blaming the victim: The effects of extraversion and information disclosure on guilt attributions in cyberbullying. *Cyberpsychology, Behaviour and Social Networking*, 16(4), 254-259.
- Wei, K.-K., Teo, H.-H., Chan, H.C., ve Tan, B.C.Y. (2011). Conceptualizing and testing a social cognitive model of the digital divide. *Information Systems Research*, 22(1), 170–187.
- Weinbrenner, M.E. (2011). Movies, models, and morality: The impact of technology on standards of behavior in the early twentieth century. *The Journal of Popular Culture*, 44(3), 647-659.
- Weiser, E.B. (2001). The functions of Internet use and their social and psychological consequences. *Cyber Psychology & Behavior*, 4, 723–743
- Werner, N.E., Bumpus, M.F., ve Rock, D. (2010). Involvement in internet aggression during early adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(6), 607-619. doi: 10.1007/s10964-009-9419-7.
- Willard, E. N. (2007). *Cyberbullying and cyber threats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Champaign, IL: ResearchPress.
- Willard, N. (2011). *Cyberbullying, sexting, and predators, oh my: Addressing youth risk in the digital age in a positive and restorative manner. Center for safe and responsible use of the internet*. <https://www.embracecivility.org/wp-content/uploadsnew/2011/10/digitalrisk.pdf> (Erişim Tarihi: 04.02.2021).
- Williams, K., ve Guerra, N. G. (2007). Prevalence and predictors of internet bullying. *Journal of Adolescent Health*, 41, 14-21.
- Willig, C. (2001). *Introducing qualitative research in psychology: Adventures in theory and method*. Buckingham: Open University Press.
- Wojciechowski, T. (2020). The effect of polyvictimization on the development of moral disengagement and effects on violent offending in adulthood: Emotional and cognitive mediation effects. *Victims & Offenders*, 16(8), 1089-1107, DOI:10.1080/15564886.2020.1861147.
- Wolak, J., Mitchell, K.J., ve Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), 51-58.
- Wong-Lo, M., ve Bullock, L.M. (2014). Digital metamorphosis: examination of the bystander culture in cyberbullying. *Aggression and Violent Behavior*, 19, 418-422.
- Wright, K.B., ve Miller, C.H. (2010). A measure of weak tie/strong tie support network preference. *Communication Monographs*, 77, 502 – 520.

- Wright, M.F., Wachs, S., ve Harper, B.D. (2018). The moderation of empathy in the longitudinal association between witnessing cyberbullying, depression, and anxiety. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 12(4), 6. <http://dx.doi.org/10.5817/CP2018-4-6>
- Yaman, E., ve Peker, A. (2012). Ergenlerin siber zorbalık ve siber mağduriyete ilişkin algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 819- 833.
- Yavuz-Birben, F. (2019). *Ahlaki kayıtsızlığı azaltmaya yönelik bir eğitim programı geliştirilmesi ve etkililiğinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazıcıoğlu, M.M. (2020). *Üniversite öğrencilerinde algılanan sosyal destek, ahlaki uzaklaşma ve riskli davranışlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ybarra, M.L., Diener-West, M., ve Leaf, P.J. (2007). Examining the overlap in Internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41, 42-50.
- Ybarra, M.L., ve Mitchell, K.J. (2004). Online aggressor/targets, aggressors and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1308-1316.
- Ybarra, M.L., Mitchell, K.J., Wolak, J., ve Finkelhor, D. (2006). Examining characteristics and associated distress related to internet harassment: Findings from the second youth Internet safety survey. *Pediatrics*, 118, 1169–1177.
- Yengin, D. (2010). *Dijital oyunlarda şiddet kavramı: Yeni şiddet*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, M.C., ve Aydemir, C. (2016). Sosyal bilimlerde / sosyolojide sosyal kuram-sosyal pratik ilişkisi ve uygulamalı araştırma bulgularının yorumlanmasına ilişkin bazı problemler. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10): 1-15.
- Yıldız, A.M., ve Duy, B. (2013). Improving empathy and communication skills of visually impaired early adolescents through a psycho-education program. *Education Science: Theory and Practice*, 13(3), 1470–1476.
- You, S., Kim, E., ve No, U. (2015). Impact of violent video games on the social behaviors of adolescents: The mediating role of emotional competence. *School Psychology International*, 36(1), 94-111.
- Youngblade, L.M., Theokas, C., Schulenberg, J., Curry, L., Huang, I., ve Novak, M. (2007). Risk and promotive factors in families, schools, and communities: A contextual model of positive youth development in adolescence. *Pediatrics*, 119, 47–53. doi: 10.1542/peds.2006-2089H

- Yörükoğlu, A. (2012). *Gençlik çağı, ruh sağlığı ve ruhsal sorunlar*. (14. Baskı). İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım.
- Zhou, Y., Zheng, W., ve Gao, X. (2019). There lationship between the big five and cyberbullying among college students: The mediating effect of moral disengagement. *Current Psychology*, 38, 1162–1173.
- Zsolnai, A. (2002). Relationship between children's social competence, learning motivation and school achievement. *Educational Psychology*, 22(3), 317-330.
- Zych, I., Farrington, D.P., Llorent, V.J., ve Ttofi, M.M. (2017). *Protecting children against bullying and its consequences*. New York, NY: Springer.
- Zych, I., Farrington, D.P., ve Ttofi, M.M. (2019). Protective factors against bullying and cyberbullying: A systematic review of meta-analyses. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 4–19.
- Zych, I., ve Llorent, V.J. (2019). Affective empathy and moral disengagement related to late adolescent bullying perpetration. *Ethics & Behavior*, 29, 547–556. <https://doi.org/10.1080/10508422.2018.1521282>.
- Zych, I., Ttofi, M. M., ve Farrington, D. P. (2019). Empathy and callous-unemotional traits in different bullying roles: A systematic review and meta-analysis. *Trauma, Violence & Abuse*. 20(1), 3-21. <http://dx.doi.org/10.1177/1524838016683456>
- Qualter, P., Vanhalst, J., Harris, R., Van Roekel, E., Lodder, G., Bangee, M., ve Verhagen, M. (2015). Loneliness across the life span. *Perspectives on Psychological Science*, 10(2), 250-264. doi:10.1177/1745691615568999.
- Xiao, S., ve Wong, M. (2013). Cyber-Bullying among university students: an empirical investigation from the social cognitive perspective. *International Journal of Business and Information*. 8(1), 34.

EKLER

Ek-1: Kişisel Bilgi Formu

Ek-2: Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri

Ek-3: Kolektif Ahlaki Çözölme Ölçeği

Ek-4: Siber Zorbalık Ölçeği

Ek-5: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Ek-6: Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulundan Verilen Araştırma İzin Belgesi

Ek-7: Konya Milli Eğitim Müdürlüğü Tarafından Verilen Uygulama İzin Belgesi

Ek-8: Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri Ölçeği Uyarlama İzni

Ek-9: Kolektif Ahlaki Çözölme Ölçeği Kullanım İzni

Ek-10: Siber Zorbalık Ölçeği Uyarlama İzni

Ek-1: Kişisel Bilgi Formu

Sevgili arkadaşlar,

Çalışmamızın amacı sizlerin internet kullanma durumu ve sahip olduğunuz bazı kişisel özellikleriniz hakkında bilgi toplamaktır. Araştırma Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü Rehberlik ve Psikolojik Danışma Programı Doktora öğrencisi Sami KIRTEKE tarafından yürütülmektedir. İnternet kullanma durumu ve kişisel bilgilerinize yönelik hazırlanmış bu form bir kişisel değerlendirme formu değildir. Elde edilecek veriler yalnızca bilimsel amaçlar için kullanılacak başka bir kişi ya da kuruma verilmeyecek, gizli tutulacaktır. Veriler toplu olarak değerlendirileceğinden isminizi yazmanız beklenmemektedir.

Araştırmanın sağlıklı sonuçlara ulaşabilmesi için anketteki tüm soruları eksiksiz, doğru ve içtenlikle doldurmanızı rica ederim. Size yöneltilen sorulara vereceğiniz yanıtlarda işaretlemeyi, (X) veya (√) şeklinde yapınız.

Katkılarınız için **teşekkür eder saygılar sunarım.**

Psikolojik Danışman Sami KIRTEKE

Cinsiyet

(....)Kadın

(....)Erkek

Doğum Yılı: *(Lütfen Yazınız)*

Anne Baba Birliktelik Durumu

(....) Birlikte

(....) Ayrı

Kardeş Sayısı

(.....) Kardeşim yok

(.....) 1

(.....) 2

(.....) 3 veya daha fazla

Sınıf Düzeyi

(.....) 9

(.....) 10

(.....) 11

(.....) 12

Okul Türü

(.....) Fen Lisesi

(.....) Anadolu Lisesi

(.....) Sosyal Bilimler Lisesi

(.....) Meslek Lisesi

(.....) İmam Hatip Lisesi

(.....) Özel Lise

(.....) Diğer (Askeri Okullar, yurtdışı vb.)(Lütfen Yazınız)

Ek-2: Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri

Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri (Günlük Yaşam İletişim Becerileri Formu)

Aşağıda günlük yaşamınızdaki davranışlarınızı belirlemeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Sizden ricam aşağıdaki ifadelere ne kadar katıldığınızı ya da katılmadığınızı belirtmek için yandaki çizelgeyi kullanarak size uygun olanı işaretlemenizdir. Lütfen boş madde bırakmayınız.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1 Yeni insanları tanımaktan gerçekten keyif alırım					
4. Saygı duyulan biriyle aynı fikirde olmadığımda bunu söylerim.					
6. Duygularımı nadiren başkalarıyla paylaşıyorum.					
9. İnsanlar çok sayıda arkadaşım olduğunu söyler.					
13. Biriyle yeni tanıştığımda, genellikle çeşitli etkinlikler (kahve içmek, belli bir konu hakkında konuşmak gibi) planlar ya da öneririm.					
17. Bazen denesem bile duygularımı saklamakta zorlanırım.					

Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri (Elektronik Ortam İletişim Becerileri Formu)

Aşağıdaki ölçekte yer alan ifadelerin hepsi internete bağlı iken (masaüstü bilgisayar, akıllı telefon vb. cihazlardan) yaptığınız davranışlarla ilgilidir. Sizden ricam aşağıdaki ifadelere ne kadar katıldığınızı ya da katılmadığınızı belirtmek için yandaki çizelgeyi kullanarak size uygun olanı işaretlemenizdir. Lütfen boş madde bırakmayınız.	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1. İnternette, sadece birkaç kişiyle iletişim kurmaktansa aynı anda birçok kişiyle herkesin görebileceği şekilde konuşmayı tercih ederim.					
4. İnternette birisiyle aynı fikirde olmazsam, bunu sorunsuzca söylerim.					
6. İnternet aracılığıyla, bir arkadaşıma beni kaygılandıran veya korkutan sırlarımı kolayca anlatabilirim.					
9. İnternet ortamında, ilginç bulduğum insanlarla tanıştığımda, onlara birlikte başka çevrimiçi etkinlikler (örneğin, fotoğraf alışverişi veya yarışmalara katılma) yapmayı öneririm.					
13. İnternette arkadaş çevremi arttırmayı gerçekten çok severim.					
17. İnternette iletişim kurduğumda çok uzun metinler yazma eğilimindeyim.					

Ek-3: Kolektif Ahlakî Çözölme Ölçeği

Aşağıda verilen ifadeleri, sınıfınızda kaç kişinin düşündüğünü maddenin karşısına X işareti koyarak belirtiniz.	Hiçbiri (%)	Dörtte biri (%25)	Dörtte ikisi (%50)	Dörtte üçü (%75)	Herkes (%100)
1.Dövüşmek, arkadaşları korumak adına doğrudur.	1	2	3	4	5
4.Aileni kötüleyen birini dövmek kabul edilebilir.	1	2	3	4	5
6.Onlarla ilgilenmek anlamına geldiği için, çocuklar birisinin onlara sataşmasını kafaya takmazlar.	1	2	3	4	5
9.Bir sınıf arkadaşını dövmektense onu aşağılamak kabul edilebilir çünkü onu dövmek daha kötüdür.	1	2	3	4	5
13.Bir çocuk genelde yanlış muamele görüyorsa bunu hak ediyordur.	1	2	3	4	5

Ek-4: Siber Zorbalık Ölçeği

Mağdur Formu

Sevgili öğrenciler, Aşağıda internet ortamında sizin yaptığınız, size yapılan ve başkalarına yapılanlara gözlemci olduğunuz bazı davranışlar yer almaktadır. Sizden ricam son bir yılda bu davranışları ne kadar yaşadığınızı düşünerek asla, bazen, birçok kez ve her zaman cevaplarından size uygun olanı işaretlemenizdir. Lütfen boş madde bırakmayınız. Vereceğiniz cevaplar gizli kalacaktır. Katkılarınız için teşekkür ederim.				
<u>Son bir yılda</u> bu davranışların ne kadar sizin başınıza geldiğini düşünerek cevaplayınız.	Asla	Bazen	Birçok kez	Her zaman
1. İnternet ya da telefon yoluyla saldırgan ya da küçük düşürücü mesajlar aldığınız oldu mu?				
3. Kayda alınarak internette yayınlanmak amacıyla saldırıya uğradığınız oldu mu?				
6. Korkutma ya da ürkütme amaçlı isimsiz telefonlar aldığınız oldu mu?				
11. Fotoğraflarınızın ya da videolarınızın üzerinde oynanarak sosyal ağlarda ya da Youtube’da sizi gülünç duruma düşürmek ya da alay etmek için kullanıldığı oldu mu?				
14. Telefon, sosyal ağlar ya da diğer tür bir teknoloji vasıtasıyla sizi ya da ailenizden birini öldürmekle tehdit ettikleri oldu mu?				

Zorba Formu

Siz <u>Son bir yılda</u> bu davranışların ne kadarını başkalarına yaptığınızı düşünerek cevaplayınız.	Asla	Bazen	Birçok kez	Her zaman
1.İnternet ya da telefon yoluyla birilerine saldırgan ya da küçük düşürücü mesajlar gönderdiğiniz oldu mu?				
3.Kayda alarak internette yayınlamak amacıyla birine saldırdığınız oldu mu?				
6.Birilerini korkutmak ya da ürkütmek için isimsiz telefon aramaları yaptığınız oldu mu?				
11. Birini sosyal ağlarda ya da Youtube’da gülünç duruma düşürmek ve alay etmek için fotoğrafları ya da videoları üzerinde oynadığınız oldu mu?				
14.Telefon, sosyal medya ya da diğer tür bir teknoloji aracılığıyla birinin kendisini ya da ailesinden birini öldürmekle tehdit ettiğiniz oldu mu?				

Gözlemci Formu

Siz <u>Son bir yılda</u> bu davranışların ne kadarını başkalarına yapılırken gözlemci olduğunuzu düşünerek cevaplayınız	Asla	Bazen	Birçok kez	Her zaman
1.Birinin İnternet ya da telefon yoluyla birilerine saldırgan ya da küçük düşürücü mesajlar gönderdiğine gözlemci oldunuz mu?				
3.Birinin saldırıyı kayda alarak internette yayınlamak için birilerine saldırdığına gözlemci oldunuz mu?				
6.Birinin herhangi birilerini korkutmak ya da ürkütmek için isimsiz telefon aramaları yaptığına gözlemci oldunuz mu?				
11.Birinin herhangi birilerini sosyal ağlarda ya da Youtube'da gülünç duruma düşürmek ve alay etmek için onların fotoğrafları ya da videoları üzerinde oynadığına gözlemci oldunuz mu?				
14. Birinin telefon, sosyal medya ya da diğer tür bir teknoloji aracılığıyla birinin kendisini ya da ailesinden birilerini öldürmekle tehdit ettiğine şahit oldunuz mu?				

Ek-5: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Görüşmecinin Rumuzu:

Cinsiyeti:

Sınıfı:

Görüşme Soruları:

1)Bana biraz ilişkilerinden söz eder misin? Ailenle, arkadaşlarınla ve diğerleriyle ilişkilerini düşündüğünde aklına neler geliyor? Neler söylersin?

Siber Mağduriyet Soruları

5)Eğer yaşadıysan tabi, bana internette yaşadığın ve hoşuna gitmeyen durumlardan söz edebilir misin? (Alay etme, kandırma, tehdit, küfür, olumsuz mesaj).

Siber Zorbalık Soruları

10) Şimdiye kadar internet ortamında sana karşı olan olumsuz durumlardan söz ettik. Sen de internet ortamında diğerlerinin yaptıklarına benzer davranışlarda (alay etme, kandırma, tehdit, küfür, olumsuz mesaj) bulunuyor musun? Diğerlerinin hoşuna gitmeyebilecek tutumların olabiliyor mu? Elbette senin için mahsuru yoksa söz edebilir misin?

Gözlemci Soruları

13) İnternet ortamında birinin ya da arkadaşlarının alay etme, kandırma, tehdit, küfür, olumsuz mesaj, hesabın çalınması, iftira, karalama vb. davranışlara uğradıklarına gözlemci oluyor musun? Nelere gözlemci oluyorsun?

Ek-6: Anadolu Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulundan Verilen Araştırma İzin Belgesi

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU
KARAR BELGESİ

ÇALIŞMANIN TÜRÜ:	BAP Projesi-Doktora Tez Çalışması
KONU:	Eğitim Bilimleri
BAŞLIK:	Ergenlerde Sosyal Beceri, Ahlakî Çözüm ve Siber Zorbalık Davranışlarını Açıklayan Bir Model Önerisi
PROJE/TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ:	Doç. Dr. Bahtiyar ERASLAN ÇAPAN
TEZ YAZARI:	Sami KIRTEKE
ALT KOMİSYON GÖRÜŞÜ:	-
KARAR:	Oylarla

Ek-7: Konya Milli Eğitim Müdürlüğü Tarafından Verilen Uygulama İzin Belgesi

T.C.
VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı :
Konu : Araştırma İzni (Sami KIRTEKE)

09.11.2020

İLÇE MİLLÎ EĞİTİM MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : a) MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 21.01.2020 tarihli ve 2020/2 sayılı Genelgesi.
b) 06/10/2020 tarihli ve 38731812-199-E.14242996 sayılı yazımız.

Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü Doktora programı öğrencisi ve İçeniz Sancak Ortaokulu Müdürlüğü Rehber Öğretmeni Sami KIRTEKE'nin "Ergenlerde Sosyal Beceri, Ahlakî Çözüm ve Siber Zorbalık Davranışlarını Açıklayan Bir Model Önerisi" konulu araştırmasını uygulama talebi incelenmiştir.

Araştırmadan; , ilçelerinde bulunan ekli listede adı yazılı ortaöğretim kurumlarında eğitim gören öğrencilere eğitim öğretimi aksatmamak ve ilgi (a) Genelgede belirtilen açıklamalara uyulması kaydıyla uygulanmasında sakınca görülmemektedir. Müdürlüğümüze bağlı eğitim kurumlarındaki çalışmaların 2020-2021 eğitim öğretim yılı içerisinde tamamlanması zorunludur. Araştırma kapsamında yürütülecek çalışmaların 2020-2021 eğitim öğretim yılında tamamlanmaması durumunda Müdürlüğümüzden tekrar izin alınması gerekmektedir.

Araştırmada Müdürlüğümüz tarafından onaylanarak gönderilen veri toplama araçlarının kullanılması, elde edilecek kişisel verilerin gizliliği hususuna dikkat edilmesi ve araştırma sonucunun çalışma bitiminden itibaren 30 gün içerisinde CD ortamında bir nüsha olarak Müdürlüğümüze gönderilmesi gerekmektedir.

Bilgilerinizi ve adı geçene tebliğini rica ederim.

İl Millî Eğitim Müdürü

Ek:

- 1-Genelge (3 Sayfa)
- 2-Kişisel Bilgi Formu (2 Sayfa)
- 3-Veli Onam Formu (1 Sayfa)
- 4-Katılımcı Onam Formu (1 Sayfa)
- 5-Günlük Yaşam İletişim Becerileri Formu (1 Sayfa)
- 6-Elektronik Ortam İletişim Becerileri Formu (1 Sayfa)
- 7-Siber Zorbalık Ölçeği (2 Sayfa)
- 8-Öğrenci Görüşme Soruları (2 Sayfa)
- 9-Okul Listesi (1 Sayfa)

Ek-8: Günlük Yaşam ve Elektronik Ortam İletişim Becerileri Ölçeği Uyarlama İzni

Gönderen: Mantzouranis Gregory
Gönderildi: 7 Ocak 2020 Salı 10:33
Kime: Sami KIRTEKE
Konu: RE: SCALE PERMIT

Dear Sami,

Thank you for your interest in this instrument. Of course you can use the RECS for your research.

Please find attached the scale in English and French, the scoring procedure, and the validation article.

And of course, feel free to contact me if you need any further information.

Best regards,
Gregory

De : Sami KIRTEKE
Envoyé : vendredi, 3 janvier 2020 12:31:53
À : Mantzouranis Gregory
Objet : SCALE PERMIT

Dear Teacher

I am Sami KIRTEKE from Turkey. I currently working on Online Social Skills. I kindly ask your permission to use your scale from your "Assessing online and offline adolescent social skills: Development and validation of the Real and Electronic Communication Skills questionnaire (RECS)" study for my research. I would be glad if you share this scale with me. Thank you for your support in advance.

Kind regards.

Ek-9: Kolektif Ahlaki Çözölme Ölçeği Kullanım İzni

Bahtiyar ERASLAN ÇAPAN

Kime: Sami KIRTEKE

5.10.2020 Pzt 12:23

Merhaba Sami,
Tezinde uyarlamasını yaptığımız **Ergenler için Ahlaki Çözölme Ölçeği'ni kullanabilirsin.**

İyi çalışmalar dilerim.

Ek-10: Siber Zorbalık Ölçeği Uyarlama İzni

MAITE GARAIGORDOBIL

Kime: Sami KIRTEKE

26.02.2018 Pzt 15:04

2017. JIV. Test Cyberbullying....
355 KB

Cuestionario.PDF
3 MB

2 ek (3 MB) ☁ Tümünü OneDrive - Anadolu Üniversitesi konumuna kaydet ⬇ Tümünü indir

Dear Sami Kirteke,

You can use my test without problems, you have my permission. I attach the article (see appendix) and the complet protocol in Spanish.

Bests regards,

Sami KIRTEKE

Kime:

26.02.2018 Pzt 14:19

Dear Madam

I am Sami KIRTEKE from Turkey. I currently working on Cyberbullying. I kindly ask your permission to use your scale from your "Psychometric Properties of the Cyberbullying Test, a Screening Instrument to Measure Cybervictimization, Cyberaggression, and Cyberobservation" study for my research. I would be glad if you share this scale with me. Thank you for your support in advance.

Kind regards.